

X 126521

...ÉS A 49 MÉTERES RÖVIDHULLÁMON

*Kemény István jegyzetei
a Szabad Európa Rádióban*

1980–1990

Osiris Kiadó, 2010

A jegyzetek digitalizálását és a kötet kiadását támogatta
a Miniszterelnöki Hivatal
és az MTA Közgazdaságtudományi Intézet.

Válogatta és szerkesztette
Dávid János, Havas Gábor, Köllő János,
Passuth Krisztina, Varga Júlia

A jegyzeteket készítette
Kőszeg Ferenc

SZTE Egyetemi Könyvtár

1000843625

© Osiris Kiadó, 2010

© Szerkesztők, 2010

Jegyzetek © Kőszeg Ferenc, 2010

© Kemény István jogutódja, 2010

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

Osiris Kiadó, Budapest
www.osiriskiado.hu

Az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja.

A kiadásért felel Gyurgyák János
Szöveggyűjtő Macskássy Zsuzsa
Tördelő Sörfőző Zsuzsa

Nyomta és kötötte a Dürer Nyomda Kft., Gyulán
Felelős vezető Kovács János ügyvezető igazgató

ISBN 978 963 276 057 5

TARTALOM

Előszó 27

1980

A labirintus 31

A labirintus az engedelmesség világa. A hivatalnokoké, a mechanikus szabályoké és gesztusoké. A „józan ész” használata és a vele járó engedetlenség hatályaon kívül helyezi a labirintust, a nem létező ítéleteket meg a nyomukban járó büntetést és szorongást.

A felejtésről 35

Vajon átjuthat-e egy nép élve, a szervezett felejtés sivatagán?
... Átjuthat, ha értelmiségének legalább egy része szívósan küzd a felejtés ellen. Ez a küzdelem – az emlékezés harca a felejtés ellen – azonos az ember harcával a hatalom ellen.

1981

Válaszok levelekre 39

Nem vonom kétségbe, hogy az eset, amelyet a levélíró megírt, pontosan úgy zajlott le, ahogy megírta. De elhamarkodott dolog egy történetből ilyen messzemenő következtetéseket levonni.

A leláncolt Hamlet, avagy a felépült szocializmus tiszta modellje 44

Miért működtek közre a Prágai Tavasz összes kommunista vezetői saját tönkretételükben és mindennek lerombolásában, amit a Tavasz idején ők maguk hoztak létre?

A szükségszerűség uralma? 47

A vereséget, az orosz bevonulást a Prágai Tavasz irányítóinak együttműködése tette az egész nemzetet kiábrándulásba vető kudarcá. A távolabbi múltban keresi a cseh megalkuvás történelmi gyökereit Victor Opat ... 1979-ben megjelent munkájában.

A szelíd zsarnokságról

Tocqueville írta 141 évvel ezelőtt: Ha demokratikus országokban despotizmus jön majd létre, egészen másféle lesz, mint a hajdani zsarnokságok: tágabb körű lesz, egyben szelídebb, nem gyötörni fogja az embereket, hanem lealacsonyítani. Amikor a mai emberek kis szenvedélyeire gondolok, erkölcsaik lágyaságára, vallásuk egyszerűségére, moráljuk szelídségére, mindennapi szorgalmukra, életük rendezettségére, a mérsékletre, amelyet bűnben és erényben tanúsítanak, akkor nem tirannusokról, hanem inkább gyámoktól félttem őket.

A titkosrendőr története

Hollós Ervin ... a magyar forradalom leverése után két éven át vezette a politikai rendőrségnek azt az osztályát, amely a nyomozást folytatta a forradalmárok ellen ... Aztán ... ostoba és aljas könyvet adott ki a magyar forradalomról. Most új könyvet jelentetett meg ugyanerről a témáról. Igaz, ennek a könyvnek csak társszerzője ... Szerzője egy angol fasiszta, David Irving.

A polgári szabadság kialakulása

Most mindenekelőtt arról kell beszélni, hogy Bibó az európai társadalomfejlődést úgy fogja fel, mint a szabadság és egyenlőség viszonyainak fokozatos terjedését és általánossá válását.

A jakobinus örökségről

A *Débat* című folyóirat júniusi számában vitát nyitott a jakobinus örökségről. A vitát az teszi érdekessé és fontossá, hogy a francia baloldal két évszázadon át a jakobinus örökség folytatójának vallotta magát. 1917 után pedig a jakobinus evangéliumot a bolsevik evangéliummal, Robespierre mítoszát Lenin mítoszával egészítette ki. Hét-nyolc éve annak, hogy a kettős mítosz a baloldal körében megrendült.

A megszállás évfordulója

Mit tehet egy kis nemzet, ha olyan ellenség támadja meg, amely számszerűleg sokkal erősebb nála? – kérdezi Pavel Tigrid, a cseh emigráció egyik vezéralakja, abban a cikkében, amely a megszállás 13. évfordulójára jelent meg.

51

55

59

63

66

1982

Liska koncepciója 1.

A múlt héten Liska Tibor *Ökonosztát* című, a hatvanas évek elején keletkezett művét ismertettem. Most Liska mai nézeteiről lesz szó.

Liska koncepciója 2.

Múlt heti levelemben Liska Tibor programjának alapgondolatáról volt szó, arról tudniillik, hogy az ország vagyonát, a nemzeti vagyont bérbe akarja adni az erre vállalkozóknak: a nemzeti termelést egészében bérleti rendszerre kívánja átalakítani. Azonnal fölmerül a kérdés, hogy programjának megvalósulása esetén kik lennének a nemzeti vagyon kezelői, kik lennének azok, akik a termelési egységeket bérbe adnák a bérlőknek?

Hozzászólás Kis János *Beszélőben* megjelent írásához

Kis János cikkéhez Párizsból, kívülről szólok hozzá. A kívülről persze viszonylagos értelmű, mert magyar vagyok, mint ahogy magyarok mindazok, akik magyarnak vallják magukat a Felvidéken, Kárpátalján, Erdélyben, a Vajdaságban, valamint Európában és a többi kontinens országában. A kérdés, amely választ kíván, így szól: mit tegyünk mi, magyarok szanaszét a világban?

1983

A reform és a szegények

...az 1979-ben és 1980-ban bevezetett reformok nem szolgáltak mást, mint a központi irányítás erősítését. A centralizáló és a decentralizáló erők küzdelméből újra csak a centralizálók kerültek ki győztesen. Négyszeres sokk érte őket: az ország tarthatatlanná vált eladósodása, a kelet-európai rendszerek gazdasági válsága, a Nyugat gazdasági válsága, végül az a ... változás, ami a nemzetközi pénzpiacon következett be.

Restrikció és reform

Gazdasági növekedés és fejlődés nélkül nincs reform. A fogyasztás korlátozása nem reform. Nincs is köze a reformhoz. Súlyos gazdasági helyzetben, válság idején a fogyasztás korlátozása lehet kényszerű intézkedés, de nem jelent reformot.

Nem mondhatom meg nektek...

Megvolt a központi bizottság ülése, megszületett a határozat. Viszonylag élénk érdeklődés előzte meg ... mert bizonyos számú ember mégis várt valamit ettől a határozattól ... A rabbi-ra gondolok most, akit év végén felkerestek a hívók, kérdezve, hogy mi lesz jövőre. Nem mondhatom meg nektek, felelte a rabbi, mert azt nem tudnátok elviselni.

1984

Halandóság Magyarországon

A halálozás elképesztő és felfoghatatlan magyarországi növekedéséről szóló múlt heti levelem ... Az öngyilkosságok megfékezésére, megelőzésére nem történt semmi az elmúlt évtizedekben. Ma sem igen történik ... A hatvanas évek közepéig egyetlen új kórház sem épült. Azóta több is, de a hiány fedezésére nem elegendő.

Öt jegyzet a kárpát-medencei zsidóságról

Zsidók 1.

Nemrégiben jelent meg Magyarországon a *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus* című kötet. Mai levelemben nem a könyvet ismertetem, hanem megjelenéséhez kapcsolódva a problematika múlt századi gyökereit szándékozom vázlatosan fölírni.

Zsidók 2.

Liberalizmus és nacionalizmus – a francia forradalomtól kezdődően – a 19. század Európájában elválaszthatatlanok voltak egymástól ... Német és olasz liberálisok a német és olasz egységet harcoltak, a magyar liberálisok a feudális előjogok eltörléséért és azzal egyidejűleg a magyar nemzeti függetlenségért és a magyar nemzetállamért. A zsidó értelmiségiek is ezt a felfogást vallották, tehát a magyar liberalizmushoz csatlakozva a magyar nacionalizmushoz is csatlakoztak.

Zsidók 3.

A magyarországi zsidóság asszimilálódásának, magyarosodásának fő korszaka az 1867. évi kiegyezés és a világháború közti időszak ... A dualizmus fél évszázada nemcsak az emelkedés,

88

92

95

98

102

hanem a bevándorlás és létszámnövekedés kora is ... A zsidóság emelkedését két területen figyelhetjük meg: a gazdasági életben és a szorosan vett értelmiségi pályákon.

Zsidók 4.

A 20. század elején, az első világháború előtt Magyarországon a politikai hatalmat a liberális-nacionalista arisztokrácia és a vezető igazgatási pozíciókat megszálló, úgynevezett magyar dzsentrí birtokolta, az iparban, a kereskedelemben viszont a zsidó nagytőke uralkodott ... Az elkülönültség érvényes a középosztályokra, a szabadfoglalkozásúakra, az értelmiségre, a tisztviselőkre is.

Zsidók 5.

A magyar reformkor liberális nacionalizmusainak az volt az elképzelése, hogy a zsidóság egy idő múlva teljesen felszívódik az egységes magyar nemzetben ... A 19. században és a 20. század első felében ezek a tervek és jóslatok nem teljesedtek be ... A múlt század végének és e század elejének Magyarországa minden ellentmondásával, megoldatlan problémájával, feszültségeivel, konfliktusaival táguló világ volt, s az emberek annak is élték át. S mindaddig, amíg az maradt, az antiszemitizmus reális társadalmi erőként nem jelentkezhetett.

1985

Grósz a reformellenes, reakciós csoport egyik vezetője

Nőttek a társadalmi feszültségek. A lakosság politikai tűrőképessége csökkent, tapasztalható a jövőtől való félelem – mondta Grósz Károly a budapesti pártbizottság első titkára ... az MSZMP 13. kongresszusán ... „Törpefejű, mit akarsz tőlem, / Mi vagyunk az új undokok” valahogy így szólt Karinthy egyik Ady-paródiája. A pesti humor kölcsönkérte Karinthy szavát és „új undokoknak” nevezi Grósz és társait.

A *Le Monde* a Duna védelmében

A *Le Monde* április 7–8. keltezésű száma „A Duna védelmében” címmel két cikkben és két nagy újságoldalon foglalkozik a dunai vízeróművekkel.

- A francia sajtó a magyar pártkongresszusról 120
 A magyar pártkongresszus megnyitásának napján nemcsak a *Népszabadság* közölte a központi bizottság beszámolóját, hanem három párizsi újság is terjedelmes cikkben ismertette.

- Félelem és legitimitás 123
 Félni fél mindenféle élőlény, amikor egy konkrét veszedelemmel szembekerül – a félelem egy mechanizmus, amely segíti is a veszedelemmel szemben való helytállást –, aki azonban tudja, hogy meg fog halni, az eljut ahhoz, hogy féljen a saját gondolataitól. Saját gondolataiban hoz létre félelmeket, és a félelem, mint különálló tényező, mint különálló valami jelenik meg az életben.

- A magyarországi zsidók az antiszemita törvények idején 1–2. 126
 Az *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* folyóirat 1985. márciusi száma „Az antiszemitizmus” címet viseli, és majdnem teljes egészében magyar szerzők írták ... A legfontosabb tanulmány Karády Viktoré: „A magyarországi zsidók az antiszemita törvények idején”.

- A katolikus egyház helyzete Kárpátalján 133
 Erdélyről és Szlovákiáról könyvek és cikkek jelennek meg, és még a Vajdaságról is szó esik néha, többek között a magyar sajtóban. Kárpát-Ukrajnáról, más néven Ruténföldről azonban majdnem soha. A *Le Monde* július 7-ei számában híradást olvashatunk e tájról, amely az első világháború végéig Magyarországhoz, a két háború között Csehszlovákiához tartozott, azóta Szovjet-Ukrajna egyik tartománya, s ahol ma is rutének és magyarok élnek.

- A Budapesti Kulturális Fórum. 137
 A *New York Review of Books* cikke
 Válaszolt a nagynevű cseh író, Ludvik Vaculik egy kérdőívre. Mint más íróktól, tőle is azt kérdezték, hogy mit tehet az állam és a Budapesti Kulturális Fórum a kultúra érdekében. Mintha azt kérdeznék tőlem, hogy mit tehet egy tehén a mezei virágokért. A válasz egyszerű: a továbbiakban nem eszi meg a virágokat. De tehet ilyet a tehén? – Semmiképpen! Vagyis teljesen felesleges a teheneket a mezei virágokkal foglalkozó konferenciára invitálni.

- Timothy Garton Ash írása a magyarországi cenzúráról 140
 Kerti labirintushoz hasonlítja Magyarországot Timothy Garton Ash a *New York Review of Books* december 5-ei számában, de olyan labirintuskerthez, amelyben a sövényeket, palánkokat, kerítéseket torzító tükrök takarják. A tükrök úgy vannak elhelyezve és beállítva, hogy a tágas terek és a szabad mozgás illúzióját keltik.

1986

- Oroszország és Európa – A *L'Autre Europe* új száma 144
 Nyugati és közép-európai szerzők Oroszországról, oroszok Európáról ... A lap szerkesztője a következő kérdéseket tette fel nekik: Melyek a legszembeszökőbb különbségek a nyugati és a szovjet élet között? A rendszerből vagy más tényezőkből fakadnak-e ezek a különbségek? Milyen úton jár majd a jövőben Oroszország? A „nyugati úton”, vagy valamilyen más úton?

- Szakítás az etatista szocializmussal 147
 „A forradalom lehet erőszakos, lehet békés, de mindenképpen törést, szakítást jelent” jelentette ki François Mitterrand ... Majd így folytatta: „A szocialista párthoz az csatlakozhat, aki elfogadja a szakítást a fennálló renddel, a kapitalizmussal. A szakítás stratégiájának értelmében nincs szocializmus a termelési, kutatási és csereeszközök kisajátítása nélkül. A monopóliumtól kell megszabadulnunk, a pénz hatalmától, a pénztől, amely gyilkol, felvásárol, rombol és megrontja még az emberek lelkét is.” És hozzátette: „Bázisunk az osztályharc frontja.”

- Válságban a magyar gazdaság 151
 Akut válságban van a magyar gazdaság. 1985-ben csökkent a nemzeti jövedelem, csökkent az ipari, az építőipari, a mezőgazdasági termelés, passzív volt a tőkés fizetési mérleg, növekedett az ország tőkés eladósodása. 1986 első hónapjai még az 1985-ösnél is kedvezőtlenebb képet mutatnak.

- A munkanélküli-segély bevezetése 153
 Az elmúlt hónapok egyik legnagyobb, legfontosabb eseménye a munkanélküli-segély bevezetése. Nem munkanélküli-segélynek nevezik, hanem elhelyezkedési támogatásnak, de ez a lényegesen nem változtat.

Orvosok az „ingyenes” egészségügyről 155

A *Társadalmi Szemle* júliusi számában terjedelmes cikk jelent meg, ezzel a címmel: „Hogyan gazdálkodjunk egészségünkkel?” Szerzői orvosok ... Sem a cikkben, sem a beszélgetésben egyetlen szó sem esett a magyar egészségügy katasztrofális állapotáról ... Bajokról azonban írtak is, beszéltek is. Néhányat említek a cikkből. „Tévesen megnyergelt ambíciókból adódó egyéni életvezetési kisiklások”, az „emberek irreális nagyot akarása vagy szerzésvágya”, a „soha nem tapasztalt mértékű mobilitás”.

Az ingatlanadóról 157

A múlt pénteken elfogadott rendelet szerint 1 millió 370 ezer lakás-, illetőleg háztulajdonosnak a jövőben nem kell házadót fizetnie. Viszont erősen emelték 140 ezer lakás- és háztulajdonos adóját ... A pénzügyminiszter első helyettese a vagyonadót azzal indokolta, hogy segíti az arányos közteherviselést, más szóval megadóztatja a gazdagokat.

Magyarország a világban 159

Tudjuk, hogy Kádár kormányának nincs önálló külpolitikája. Megmutatkozik ez olyan időszakokban, amikor a mindig válságos világpolitikai helyzet csak éppen a szokásos módon válságos. Még szembetűnőbbé válik kiélezett pillanatokban ... A külpolitika hiányának legfájdalmasabb területe a kisebbségi kérdés.

„Kis forradalom” a Szovjetunióban 161

A kis forradalom valóban kicsi. Az engedélyezett magániparosok és magánkereskedők egyetlen alkalmazottat sem foglalkoztathatnak, hanem csak saját családtagjaikat, közülük is csupán az együtt élő családtagokat ... Figyelemre méltó az is, hogy március végéig mindenki köteles magántevékenységét bejelenteni, mert május 1. után szigorúan üldözni fogják a titkos magánipart.

Valamire azonban készültek 164

Nem tudjuk, hogy mi történt a központi bizottság november 19-ei és 20-ai ülésén ... Talán kölcsönösen megfúrták egymást a legelszántabb karrieristák, tudniillik Grósz és Berecz. Talán akadtak józanabb emberek, akik visszaretentek a riasztó megoldásoktól. Talán magán Kádáron vett erőt az undor ennek a mohó hatalomváagnak láttán.

Az ember feljő – Bojtár Endre könyve 166

„A nemzeti tudat meseszerű elméletekkel és meseszerű történelmi alakokkal népesült be: ilyen a dákoromán elmélet, az ősi szláv egység gondolata, a lengyel szarmatizmus, nálunk a hun-magyar rokonság stb.” ... Ennek a fantáziaképekbe vesző nemzeti tudatnak egyik megnyilvánulása a történelmi regény. Nemcsak megnyilvánulása, hanem alakítója és továbbörökítője is, a legkülönbözőbb formákban, kalandos történelmi filmben, tévéjátékban, rádiójátékban, operában. Ezekben a művekben Bojtár találó diagnózisa szerint a legfőbb erény, ha valaki egy bizonyos nemzethez tartozik, és a legnagyobb bűn, ha egy másikhoz.

1987

Jelent-e Gorbacsov változást? 170

1976-tól kezdve mindenki tudta, hogy Brezsnyev képtelen kormányozni. Mégis hatalmon maradt 1982 novemberében bekövetkezett haláláig. A 68 éves Andropov került az élre, de csak négy hónapig tudta betölteni hivatalát, mert súlyosan megbetegedett. Halála után, 1984 februárjában a 72 éves Csernyenkót tették meg főtitkárnak. Néhány hónap múlva ő is halálos betegségbe esett. Csaknem egy évtized telt el használható vezető nélkül.

Kádár találkozott Gorbacsovval és nem remélt
ígéretekké tért haza 174

A jelek szerint azonban Gorbacsovnak szüksége van Kádárra. Hiszen az ő helyzete sem nagyon szilárd. Megint nagy tehát a szovjet élelmiszerexport, jó dollárokért, majdnem korlátlanul, vagy legalább annyira, hogy be lehet tömni a lyukakat. Innen a fellelegzés.

Elfogytak a tartalékok, kimerült a birodalom 176

Miért akar Gorbacsov reformot? A válasz egyszerű. Mert úgy, ahogy eddig ment, nem megy tovább. Elfogytak a tartalékok, kimerült a birodalom ... Mindez közelről érinti Magyarországot. Az is, ha lesz reform, az is, ha nem lesz.

Gorbacsov és a magyar pártvezetés 178

A magyar párt vezetői abban állapodtak meg, hogy Gorbacsov radikális reformot akar, de nem bizonyos, hogy meg tudja valósítani, s ezért óvatosságnak kell lenni.

Egy korporatista reformjavaslat	181
Pokol Béla demokratizálást sürget, az adott határok figyelembevételével ...kompromisszumot javasol. Ennek lényege a különböző érdekek olyan érvényesítése, amely megkerüli a választásokat és a parlamentet.	
Pozsgay az egypártrendszer demokratizálását kívánja	183
Pozsgay nem gondol többpártrendszer és parlamenti demokrácia bevezetésére. Az egypártrendszer demokratizálását kívánja. Olyan központi bizottságról álmodik, amely a nyilvánosság előtt hozza meg döntéseit.	
Fordulat és reform	186
Nyílt kormányzati önkritikát sürgetnek a „Fordulat és reform” című tanulmány szerzői ... Leszögezi a tanulmány, hogy egyaránt szükség van gazdasági és társadalmi-politikai reformra, mert egyik a másik nélkül nem valósítható meg. A jelen adásban azonban csak gazdasági reformpontjaikkal foglalkozom, és közülük is leginkább a teljesen új elgondolásokat emelem ki.	
A legátfogóbb gazdasági reform sem lehet sikeres politikai és társadalmi reform nélkül	188
A legradikálisabb és legátfogóbb gazdasági reform sem lehet sikeres politikai és társadalmi reform nélkül, szögezik le a „Fordulat és reform” szerzői.	
A miniszter szerint van középtávú program, a kb-titkár szerint nincs	191
A miniszter szerint van középtávú program, a kb-titkár szerint nincs. Nincs program, mert nem tudtak megegyezni. Mint ahogy azt a kb legutóbbi ülése is mutatta.	
Felszámolják a Pénzügykutató Intézetet	193
A hónap közepén Medgyessy Péter pénzügyminiszter közölte az intézet igazgatójával a megszüntetésről szóló határozatot. A valóságos indok a „Fordulat és reform” című tanulmány.	
Szociálpolitikai reformjavaslat	198
Ferge Zsuzsa és Péteri János szociálpolitikai reformjavaslatának legfontosabb fejezete a legközelebbi három évben megoldandó problémákkal foglalkozik. A két szerzőnek vannak a távolabbi jövőre vonatkozó elképzelései is ... Jól tudják azonban, hogy jelenleg súlyos gazdasági válságban van az ország, ... hogy az	

életszínvonal ebben a három évben romlani fog ... Veszélyelhárító javaslataik közül azokat veszem sorra, amelyekkel magam is egyetértek.

Utódlási harcok a központi bizottságban	200
A központi bizottság e hét keddjén az utódlásért folyó harcok közepette ült össze. Évek óta folyik már a küzdelem, és a legutóbbi hónapokban különösen kiéleződött ... Maga a küzdelem azonban nem dőlt el, az utódlásért folyt és folyik, de továbbra sem tudja senki, hogy valaha is lemond-e Kádár, és nem is valószínű, hogy ilyen szándéka lenne. Nincs kijelölt utód, és olyan személy sincs, aki nehezen behozható előnyhöz jutott volna.	
Társadalmi Szerződés, avagy a politikai kibontakozás feltételei	202
A Beszélő folyóirat szerkesztői ... sokszorosított formában politikai programjavaslatot tettek közzé. Nem ők az egyetlenek, akik felismerték, hogy politikai reformra szükség van, de ők az elsők, akik javaslatukkal nem csupán az értelmiséghez, hanem az egész lakossághoz fordulnak.	
A Társadalmi Szerződés programja	206
A munkahelyeken öngazgatást követelnek a program szerzői ... az állami, a szövetkezeti és a magánszektor, valamint a második gazdaságot magában foglaló homogén piaci gazdaság és egységes tőkepiac megteremtését sürgetik, ennek érdekében minden akadály (például létszámhatár) elhárítását a magánvállalkozás útjából, végül pedig szabad részvénytörzsváltást a gazdasági élet minden területén. A tőke szabad működését tervezetükben az öngazgatás ellensúlyozza.	
Egy másik, kompromisszumos reformterv	210
Schlett kompromisszumos tervének alapja a párt vezető szerepének összeegyeztetése a képviselői demokráciával és a pluralizmussal ... Mindehhez reformblokk létrejöttét kívánja Schlett István, amely reformblokk okos konzervatívokból és okos reformerekből állna. Olyan konzervatívokból, akik meg akarják őrizni a rendszert, de éppen ezért valóságos engedményekre is hajlandók. És olyan reformerekből, akik a kisebb változásokat is értékelni tudják.	

- Magyarország pénzügyi helyzete 212
 Magyarország pénzügyi helyzetéről és dolláradósságáról adott interjú ... Bakó Ede, a Nemzeti Bank ügyvezető igazgatója. Az utóbbi időben nagy vita alakult ki arról, hogy a Nemzeti Bank csak a nettó adósság adatait hozza nyilvánosságra, a bruttóról hallgat, holott a nettó csak annyiban különbözik a bruttótól, hogy utóbbiból levonja a behajthatatlan követeléseket is.
- Kritikai megjegyzések a *Társadalmi Szerződés*hez 1. 214
 Ez év júliusában néhány héten át ismerttettem a *Beszélő Társadalmi Szerződés* című különszámát ... A mai adás témáját ... a kritikai megjegyzések adják ... A *Társadalmi Szerződés* gazdasági és öngazgatási programjának ellentmondásossága egészen feltűnő ... Az olvasónak az az érzése támadhat, hogy nem ugyanazok írták az ellentétes értelmű mondatokat.
- Kritikai megjegyzések a *Társadalmi Szerződés*hez 2. 218
 A *Társadalmi Szerződés* című ellenzéki politikai program negyedik fejezetében hosszan foglalkozik a szociálpolitika kérdéseivel ... E tervek nemcsak az összeomlás küszöbén álló Magyarországnak számára merészek. Nincs ma a világon olyan ország, amely képes lenne megvalósításukra. A leggazdagabbak sem, és azok sem, amelyek szociálpolitikai téren a legmesszebbre jutottak.
- A központi bizottság a népgazdaság helyzetéről 222
 Igen kevés információt tartalmazott a központi bizottság december 8-ai üléséről kiadott közlemény. Súlyosabban esik a latba, hogy a közölt információk sem a tájékoztatást szolgálják ... A most kibontakozó inflációt csak a mechanizmus és a gazdaságpolitika teljes átalakításával, és még ebben az esetben is csak évek múlva lehet majd visszaszorítani.

1988

- Létre lehet-e hozni jól működő szocializmust? 225
 Létre lehet-e hozni jól működő szocializmust? – voltaképpen erre a kérdésre keres választ Włodzimierz Brus tanulmánya a *Magyar Füzetek* 18. számában. Brus világszerte ismert lengyel közgazdász.

- Kádár összezsomagolt és maradt 229
 Ezzel a címmel jelent meg Fortinbras Jenő tanulmánya a *Hírmondó* szeptemberi–decemberi számában. Fortinbras Jenő természetesen álnév, és már korábban is jelentkezett a *Hírmondó*-ban. „Az első posztkádárista kongresszus” című írásával.
- A brassói zendülés 231
 Két francia újságíró ... síelni utazott Erdélybe. A magaslati szálólóból indultak felfedezőújtjukra, és állításuk szerint el tudták kerülni, hogy kövessék őket. Barátokat, ismerősöket és barátok barátait keresték fel, a zendülésről azonban csak kevesen voltak hajlandók mesélni. Végül mégis sikerült rekonstruálniuk a történetet.
- A *L'Autre Europe* Gorbacsovról 233
 A *L'Autre Europe* című párizsi folyóirat most megjelent 14. száma teljes egészében a Gorbacsov-jelenséggel foglalkozik. ... A mai adásban moszkvai értelmiségi tollából származó, aláírás nélküli cikket ismertettek. Minden a káderektől függ, ezzel a Sztálin korabeli és ma már nem divatos jelmonddal kezdődik az írás, illetőleg azzal a megállapítással, hogy a Szovjetunió vezető káderei ellenzik Gorbacsov politikáját.
- Magyar értelmiségiek a romániai menekültekért 237
 A *Le Monde* január 21-ei száma hírt adott arról az összejövetelről és sajtótájékoztatóról, amely január 19-én zajlott le egy budapesti lakásban ... A jelen levő 350 magyar értelmiségi nyílt levélben üdvözölte a bátrakat, akik Brassóban, Temesváron, Iaşiban és Kolozsváron Románia népének politikai akaratát fejezték ki, tiltakozott a tüntetéseket követő rendőri terror és elnyomás ellen, megbélyegezte Ceauşescu családi klánjának totalitárius diktatúráját, amely genocídiumot jelent mind a románoknak, mint pedig a Romániában élő nemzetiségeknek.
- Románia, 1988 240
 A francia sajtó évek óta reális képet nyújt az olvasónak Romániáról. Valamelyes késéssel a televízió is csatlakozott az újságokhoz. Ma nehezen tudok olyan franciát magam elé képzelni, aki a Románia szóhoz ne az éhség, a hideg, az elnyomás, a félelem szavakat párosítaná. A Ceauşescu névhez pedig Idi Amin és Bokassa társul. Az itt lakók Románia ügyében minden információt megkapnak. A részleteket elfelejtetik, de mindenképpen marad egy összbenyomás: a rémálom.

A gazdasági vezetőkről – Egy kutatásról húsz év után 242
 „Hogyan láttuk a mechanizmus reformját 1970-ben?” ezzel a címmel jelent meg Kozák Gyula írása a *Mozgó Világ* márciusi számában. Arról a vizsgálatról számol be, amelyet Solt Ottóliával együtt vezettem 1969-ben és 1970-ben, pontosabban saját tapasztalatairól e vizsgálat keretében, amelynek résztvevője volt. Nem az ő, különben igen tanulságos cikkéről akarok beszámolni, hanem magáról a vizsgálatról.

Legális az orvosi hálapénz 246
 Április 14-én sajtótájékoztató volt a Pénzügyminisztériumban az orvosi hálapénzekről. Ennek során átadták az újságíróknak a Legfelsőbb Bíróság Büntető és Katonai Kollégiumának állásfoglalását, amely szerint az orvos nem követ el bűncselekményt, ha gyógyító vagy megelőző tevékenységéért hálapénzt fogad el.

Súlyos helyzetben a magyar gazdaság 248
 Ma még nincs reformcsomagtervünk – mondta a *Magyar Hírlap*nak adott nyilatkozatában június 18-án Nyers Rezső. – A tervek most készülnek a gazdaságra és a politikai reformra, a viták folytatódnak a politikai közéletben, a közgondolkodásban, s foglalkozik velük a pártvezetés is, de szerintem ez azért csomagtervvé még nem állt össze.

Költségvetési vita a parlamentben 252
 Az országgyűlés szerdai és csütörtöki ülésén hallgatta meg, vitatta meg és szavazta meg Villányi Miklós pénzügyminiszter beszámolóját az 1987. évi költségvetés végrehajtásáról ... képtelenség az, hogy az 1987. évi költségvetés végrehajtásáról június 29-én számolnak be, és június 30-án szavaznak róla. Ez a késés önmagában jelzi, hogy a költségvetés parlamenti jóváhagyásának semmiféle jelentősége sincs.

Nyilvánosság elé lépett a Márciusi Front 254
 Nyilvánosság elé lépett a Márciusi Front. Ahogy szombaton megtudtuk, de valójában tudtuk korábban is, hat hónappal előttről alakult meg. Akkor nem tették közzé programjukat, mert Kádár ebben megakadályozta őket ... A fél évvel ezelőtti aláírt programmal léptek most fel, bár ma már másképp fogalmaznak mondataikat, és bizonyosan jobb is lett volna, ha nem ezt az elavult és csalódást keltő szöveget teszik közzé.

Eötvös József a szabadságról 256
 A budapesti napilapok ... méltatták a 175 évvel ezelőtt született Eötvös József tevékenységét ... Eötvös a szabadság két fogalmát különbözteti meg. Az egyik fogalom a francia forradalomban alakult ki. Ezen értelmezés szerint a politikai szabadság abban áll, hogy ne létezzék olyan hatalom az államban, amelyet a nép nevében gyakorolnának. Szabad az, akinek joga van a kormányzáshoz ... Angol értelmezésben viszont a szabadság abban áll, hogy az államban ne létezzék korlátlan hatalom. Az állam arra való, hogy polgárának szabad mozgását biztosítsa.

München, 1938 260
 Az 1933 előtti német szociáldemokraták, liberálisok és konzervatívok nem értették meg a nemzetiszocializmus természetét, nem fogták fel, kikkel állnak szemben. Hozzájuk hasonlóan a harmincas évek angol és francia kormányfőfiainak és politikusainak többsége sem fogta fel, hogy a nemzetiszocialista és a kommunista rendszerek radikálisan különböznek mindattól, amihez ők a politikában hozzászórtak. De nem csak a politikusok tévedtek.

A kommunizmusról 264
 A központi bizottság szeptember 27-ei ülésén a kommunizmusról is vitatkoztak. Arról, hogy utópia-e vagy valami tudományos dolog. A kommunizmus mellett érveként az is elhangzott, hogy sok országban vannak emberek, akik ezért az eszméért harcolnak. Azt természetesen már senki sem tette szóvá, hogy nem olyan régen a hitlerizmus győzelméért is sokan harcoltak, és ma is van néhány rossz ügy a Földön a kommunizmuson kívül is, amelyért emberek küzdenek.

1989

Az Új Márciusi Front a képviseleti demokráciáról 269
 „Az egypártrendszerrel a képviseleti demokráciáig” címmel tett közzé javaslatot ... az Új Márciusi Front. Az egypártrendszerrel többpártrendszerrel kell felváltani, szögezi le, mert az egypártrendszer diktatúrává fajul, és ezen a párton belüli demokrácia sem segít. A többpártrendszer létrehozásához idő és megegyezés szükséges.

- Ezt követeli az életben maradás parancsa 271
A *Heti Világgazdaság* múlt heti számában két cikk tárgyalta a szegénységet, illetőleg a szociálpolitikát. Az egyik Ferge Zsuzsáé ... Ebben a válságos órában arról kell beszélni, amiben Fergének igaza van. A piacnak a gazdaságban lenne helye, írja, de éppen ezen a területen virulnak a piacosítást gátló lobbik, az állami támogatások és a túlzott elvonások. Hódít viszont a piac az egészségügyben, az oktatásban és a társadalombiztosításban, azokon a területeken tehát, amelyeknek egyre súlyosbodó romlását piaci eszközökkel nem lehet megállítani.
- Most Duray a fő ellenfél 273
Hajdú János újra kifejtette véleményét Duray Miklósról, Csoóri Sándorról és a magyar kisebbségek ügyében követendő politikáról.
- Magyar táborok román menekülteknek 277
A február 26-ai *Le Monde* első két oldalán látható a cím: „Magyar táborok román menekülteknek” ... Ezek szerint jelenleg 13 400 menekült rendelkezik ideiglenes tartózkodási engedéllyel, és nagyjából ugyanennyi azoknak a menekülteknek a száma, akik nem kértek ilyen engedélyt.
- Három fontos döntés 279
Három lényeges dolog történt a parlament e heti ülésén. A legfontosabb közülük a Nagymarosra vonatkozó döntés ... A második fontos esemény Stadinger leváltása és hat képviselőnek a képviselői mandátumról való lemondása ... A harmadik fontos esemény a sztrájk törvény megtárgyalásának elhalasztása.
- Lássuk tehát, hogy meddig jutottak el 282
Négy évtized történelmi útjának vizsgálatára tett kísérletet a *Társadalmi Szemle* februári különszámában közzétett és Berend T. Iván által szerkesztett tanulmány. Úgy hírlík, hogy néhány óra alatt kapkodták el a 40 ezer példányt. Valószínűnek tartom, hogy a vásárlók elsőnek „Az 1956. októberi népfelkelés” című fejezetet lapozták fel, és könnyen lehet, hogy ennek elolvasása után a többi fejezetbe már bele sem néztek.
- Kétszáz évvel ezelőtt, május 5-én ült össze a rendi országgyűlés Párizsban 287
Elsőnek azt kellett eldönteni, hogy a középkori hagyományt követve külön-külön üléseznek-e a rendek, vagy pedig egyetlen

- nagy gyűlést alkotnak. A királyi megnyitó másnapján a nemes-ség és a papság elkülönülten kezdte meg a mandátumok igazolását, és a nemesi gyűlés 11-én megalakultnak nyilvánította magát. A harmadik rend képviselői haboztak. Nyilvánvaló volt, hogy a király külön gyűléseket akar. Az is, hogy ha ezt elfogadják, akkor belenyugszanak a régi rend fennmaradásába.
- A gazdasági átalakulás és a stabilizáció hároméves programja 289
A tulajdonreform egyik fontos területe a tervezet szerint az állami tulajdon új közösségi tulajdonformákba való átvezetése és egy részének eladása magánszemélyeknek, illetőleg külföldieknek. Az állami vagyon egy részének eladása mindenki számára érthető célkitűzés, és magyarázatra nem szorul. Az új közösségi tulajdonforma azonban homályos fogalom, és az olvasó hosszú időn át tanácstalanul kérdezi, hogy mi is ez.
- A modern piacgazdaság nem azonos a múlt századi kapitalizmussal 293
A gazdasági programok közül a Szabad Demokratáké a legszínvonalasabb. A június közepén közzétett *Rendszerváltás* című kis könyv gazdasági része rövid diagnózissal kezdődik. Megállapítja, hogy a termelőeszközök állami tulajdonán alapuló gazdaságot szükségszerűen általános pazarlás jellemzi, és ez a pazarlás nemcsak a gazdaságot teszi tönkre, hanem az oktatást, az egészségügyet és a népjóléti intézményeket is.
- A 200 évig tartó polgárháború francia példája 296
Néhány nap múlva, július 14-én ünnepli Franciaország és a világ nagy része a francia forradalom kétszázadik évfordulóját ... Az emberiség emlékezte a Bastille bevételéhez köti a forradalmat ... Egy évvel az ostrom után, 1790. július 14-én a párizsiak önfelét mámorban ünnepelték meg az évfordulót ... Ennek az ünnepnek az ismétlését tette nemzeti ünnepé száz évvel később a harmadik köztársaság ... Mert a francia forradalom nem ért véget 1794-ben, amikor Robespierre-t kivégezték.
- Romlanak a demokratikus átmenet feltételei 298
Július 26-án az MSZMP tárgyaló csoportja feljegyzést adott át partnereinek, amely a 48 órával korábban létrejött megegyezés ellenkezőjét tartalmazza.

Útjuk nem volt hiábavaló	300
A Kalotaszegről származó 28 éves Okos Márton autószerelő és a Nagyvárad környékéről való 24 éves Juhos Gábor energetikus 1988 februárjában érkezett Magyarországra, és sok hónap letele után két évre szóló tartózkodási engedélyt kapott. Ez év tavaszán határozták el, hogy a francia forradalom, valamint az Emberi Jogok Nyilatkozatának kétszázadik évfordulója alkalmából gyalog mennek Budapestről Párizsba.	
Az ismert döntés politikai tőke Magyarországnak	302
„Maguk, magyarok nagyon szépen viselkednek. Nagyszerű dolgo, hogy kiengedték a németeket.” Ezzel elment ... E kifejezést, politikai tőke, franciákkal folytatott beszélgetésekből kölcsönzöm. Ők állították, hogy ma Magyarországnak van Nyugaton politikai hitele.	
Egy év alatt nagy utat tett meg az ország	305
Ha ma, szeptember 24-én visszatekintünk 1988. szeptember 24-ére, akkor tárgyilagosan meg kell állapítani, hogy ez alatt az egy év alatt igen nagy utat tett meg az ország.	
A Btk. módosítása	307
A Nemzeti Kerekasztalon kötött egyezségek közül a legfontosabb a büntető törvénykönyv és a büntetőeljárás törvény módosítását illeti. Az egyezés alapján született törvényjavaslatokat kedden terjesztette az igazságügy-miniszter a parlament elé.	
Ez a párt valójában nem párt, hanem állampárt	309
Régen írt annyit a francia sajtó Magyarországról, mint a pártkongresszus napjaiban. Nem is kellett volna magyar újságokat lapozgatni, mindent meg lehetett tudni a <i>Le Monde</i> -ből és a <i>Libération</i> -ból, valamivel többet is, mint a <i>Népszabadság</i> -ból vagy a <i>Magyar Nemzet</i> -ből.	
Nehéz volna megmondani, hogy kié a főhatalom	312
Az elmúlt hét egyik fontos eseménye, hogy csütörtökön újra összeült az Ellenzéki Kerekasztal.	

A józan ész szabályai szerint ennél tovább nem lehet menni	314
Többségi egyetértés alakult ki néhány fontos kérdésben ... a legfőbb célokat illetően már korábban konszenzus alakult ki. Parlamentáris demokrácia, többpártrendszer, jogállam, piacgazdaság, a veszteseket védő szociálpolitika – egyetértett ezekben mindenki, akit komolyan lehetett venni.	
Együttműködésük nélkül nem oldható meg a válság	316
Kényszerhelyzet elé állította Németh Miklós az ellenzéki pártokat a múlt hétvégi nemzeti csúcson, és kényszerhelyzet elé állítja a parlamenti képviselőket is a jövő héten. Ha a parlament nem fogadja el a költségvetést, akkor nincs megállapodás a Nemzetközi Pénzügyi Alappal.	
1990	
Román–magyar kapcsolatok	319
Soha annyi remény nem volt az erdélyi magyarság emberi és nemzeti jogainak érvényesítésére, mint most. A forradalomban együtt vettek részt magyarok és románok ... A január 8-ai napilapokban viszont a külügyminisztérium közleményét olvasom: „Romániai hírforrások szerint bizonyos erdélyi településeken egyes magyar állampolgárok közvetlenül beavatkoznak a helyi közösségek politikai életébe, tevékenységükkel ellenségeskedést szítva magyarok és románok között.” ... Döbbenet kérek: vajon megint egyszer el fogjuk rontani?	
Nyugdíjreform	321
Évek óta tudjuk, hogy a nyugdíjrendszert át kell alakítani. A választások után megalakuló kormánynak ez lesz az egyik legnagyobb gondja. Gyors megoldásra lenne szükség. Ennek azonban súlyos akadályai, hogy hiányoznak a szükséges előmunkálatok, és nincsenek komolyan vehető javaslatok. Ezzel kapcsolatban szükségesnek tartom, hogy tanuljunk a fejlett nyugati országok tapasztalataiból.	
Egészségügyi reform	325
Ugyanúgy, mint a nyugdíjrendszer, az egészségügy reformjánál is szükséges a nyugati tapasztalatok feldolgozása.	

Az MDF programjáról	329
Már első olvasásra is szembeszökik, és tüzetes tanulmányozás után nyilvánvalóvá válik, hogy szemben az 1989 márciusában elfogadott és közzétett, ellentmondásokkal és következetlenségekkel teli programnyilatkozattal, a Fórum szakértői most átgondolt és igen színvonalas művel álltak a választópolgárok elé.	
A választások elé	333
Barátaim egy része aggódik. X azt mondja, hogy nagyon sok itt az MSZMP ... Magyarországon hosszabb ideje folyik a politikai küzdelem, és ma már elég jól lehet látni a fontosabb politikai erőket. A hátralévő hetekben további tisztázódás várható. Bizonyosra veszem, hogy a választópolgárok el tudnak majd igazodni a pártok versenyében ... De bárki lesz is a nyerő, és bármilyen arányban, a döntés a nép döntése lesz.	
Magántulajdonon alapuló piacgazdaságot	334
Az 1989-es év folyamán fordulat következett be a magyarországi közgazdászok és szociológusok gondolkodásában. A változás első jele Kertesi Gábor és Köllő János „Magántulajdonon alapuló piacgazdaságot” című írása volt, amelyet tavaly márciusban az SZDSZ közgyűlése elé terjesztettek, és amely azután az SZDSZ gazdasági programjának alapjává vált.	
Koalíciós tárgyalások	338
A Magyar Demokrata Fórum csütörtökön tartott III. országos közgyűlése közfelkiáltással fogadta el Antall Józsefnek azt a javaslatát, hogy a Kiszegdapárttal és a Kereszténydemokrata Néppárttal kezd koalíciós tárgyalásokat.	
Magyarországi tapasztalatok, 1990	339
Tizenhárom évi távollét után három ízben látogattam Magyarországra, tavaly júniusban három hétre, novemberben két hétre, most, március 20-ától kezdve harminc napra. Mindhárom alkalommal más és más országot találtam, és az átalakulás oly gyors, hogy a most elmúlt négy hét alatt is erősen érezhető volt.	
MDF-SZDSZ-megállapodás	341
Elegendő nagy az egyetértés abban, hogy igen jó az a megállapodás, amelyet az MDF és az SZDSZ kötött egymással néhány alapvető kérdésről: így többek között a köztársasági elnök státuszáról és	

megválasztásának módjáról, az alkotmányerejű törvények fogalmának törléséről, a kétharmados többséggel elfogadandó törvények listájáról, a televízió és a rádió pártatlanságáról, valamint a köztársasági elnök személyéről.	
Az új kormány terve	343
A napilapok május 23-ai száma közölte Antall József parlamenti expozéját ... Úgy látszik, hogy az új miniszterelnökre két erő hat. Az egyik gyorsítani, a másik lassítani akar. Úgy látszik továbbá, hogy végleges álláspontot még nem alakított ki, egyelőre azonban a szakaszokra bontott átalakulás tervét fogadta el.	
Az önkormányzati törvény tervezetéről	347
A parlament megkezdte és jövő héten folytatja a helyi önkormányzatokról szóló törvényjavaslat vitáját ... Jelen fogalmazásában a javaslat idő előtti, tartalmatlan és hibás irányzatú. A parlamentnek félre kellene tennie, csupán a helyhatósági választásokról szóló törvényt elfogadnia, és egy valóban elfogadható törvényt azoknak a részvételével kialakítania, akik majd kormányozni fogják önmagukat.	
A köztársasági elnök megválasztása után	349
Kétségtelen, hogy e héten jelentősen javult az ország politikai helyzete ... E pozitív változások azért következhetek be, mert a fontos kérdésekben az MDF és az SZDSZ megegyezett egymással. Úgy látszik, hogy a további pozitív változásokhoz is ilyen egyezségekre lesz majd szükség ... A nagykoalíciónak természetesen lettek volna hátrányai is, de előnyei számosabbak lettek volna.	
A földtörvény tervezetéről	351
Augusztus 15-éig kell elkészülnie a földtörvény tervezetének, és a parlament őszi ülészaka vitatja majd meg. Egyelőre keveset lehet arról tudni, hogy mi lesz a tervezetben ... Nem lehet elég-szer ismételni, hogy a legsürgősebb feladatok közé tartozik a földek piaci értékének megállapítása.	
A kormányprogramról	353
A kedden nyilvánosságra hozott kormányprogram egyik jellegzetessége az ellentmondásosság és a tisztázatlanság ... A jelen helyzetben valóban nem könnyű kormányprogramot készíteni. De lehet ökonómiával élni. Lehet azt mondani, hogy bizonyos	

kérdésekben már döntöttünk, másokban még nem. A már meghozott döntéseket meg lehet magyarázni. A nyitva hagyott kérdéseknél ki lehet fejteni az egymással szemben álló érveléseket. A koncepció irányát illetően azonban mindenképpen választani kell etatizmus és liberalizmus között.

Jegyzetek	355
Névmutató	444

ELŐSZÓ

– Magát hogy hívják? – kérdezte a reptéri taxis.

Az utas kissé meglepődött, de udvarias ember lévén, végül is válaszolt. A taxis felderült.

– Mert megismertem ám a hangjáról! Minden héten hallgatom magát a Szabad Európán!

A párbeszéd 1989 júniusában, néhány nappal Nagy Imre és társai újratemetése előtt hangzott el, tizenkét évvel azután, hogy az utas, Kemény István elhagyta Magyarországot, és nem is tért vissza eddig a fényességes kora nyári napig.

Kemény István (1925–2008) a magyar szociológia egyik, ha nem a legnagyobb alakja. Többször is derékba tört pályáját a Teleki Pál Tudományos Intézetben kezdte (1947–48), és csak több mint tizenöt éves kihagyást követően – kilencévi gimnáziumi és általános iskolai tanárkodás, 1956 után két év börtön, majd hosszú szilencium után – a hatvanas évek második felétől folytathatta. Az 1966 és 1976 között írt, a szegénységről, a cigányok helyzetéről, az ipari munkásokról, a gazdasági vezetőkről, a munkások és a technika viszonyáról szóló művei mérföldkövet jelentettek a hazai társadalomkutatásban: visszatérést a magyar szociológia Hajnal és Bibó fémjelezte teremtvonalához, a fontos kérdésekhez, és szakítást a marxista diskurzussal, a hatalom és az akkori kritikai szociológia közös nyelvével. Nem harcos szembefordulásról, látványos áttérésről volt szó, hanem a társadalom leírására alkalmatlan sémák teljes mellőzéséről,

ami nem maradt megtorlatlanul. Műveit nem publikálhatta, kutatásait megszüntették, állásából elbocsátották, a rendőrség zaklatta. 1977-ben Párizsba emigrált, ahol a Maison des Sciences de l'Homme, majd az École des Hautes Études en Sciences Sociales munkatársaként dolgozott, szerkesztette a *Magyar Füzeteket*, a *Bibó Emlékkönyvet* – és rendszeresen jelentkezett jegyzeteivel a Szabad Európa Rádióban.

Az első szabad választások után végleg hazatért, és folytatta a cigányság helyzetével foglalkozó kutatásait: az 1993-as és 2003-as vizsgálatait nélkül ma szinte semmit sem tudnánk a roma népesség lélekszámáról, demográfiai folyamatairól, egészségi állapotáról, lakásviszonyairól, iskolázottságáról és megélhetéséről, a társadalom alatti létbe szorulásuk megdöbbentő tényeiről. Munkásságát a szakma a Szociológiai Társaság elnöki tisztével, a köztársasági elnök Széchenyi-díjjal ismerte el. A rendszerváltás után a legfontosabb tudományos műveit publikálták, de kéziratban maradt számos kisebb írása, köztük azok a rádiójegyzetek is, melyekből e kötet szerkesztésekor válogattunk.

Kemény 1980-tól 1990-ig szerepelt a Szabad Európában, kezdetben főként Kasza László interjúalanyaként, hosszú stúdióbeszélgetések főszereplőjeként, majd egyre inkább önállóan, heti rendszerességgel elmondott rövid jegyzetekkel. A jegyzetek többféle műsorban kaptak helyet, a Párizsi Magyar Figyelő, Világhíradó, Válsághíradó, Politikai Magazin, A holnap hullámhossza című műsorokban, hogy csak a legfontosabbakat említsük. A kommentárokat, miniesszéket általában Párizsban írta és telefonon olvasta be. A SZER müncheni központjában legépelte jegyzetek nagy része eltűnt, a hanganyagnak csak kisebb része lelhető fel a Széchenyi Könyvtárban, de szerencsére fennmaradtak – nem tudni, mennyire hiánytalanul – a géppel vagy kézzel írt eredetiek. A Kemény István hagyatékát gondozó csoport az elmúlt

években számítógépre vitte a jegyzetek és a stúdióbeszélgetések fellelt anyagát, és az e kötetben nem szereplőket elérhetővé tette a <http://www.kemenyistvan.hu> honlapon.

A kötethez a rövid jegyzetekből válogattunk, melyek nagyjából a magyarországi társadalmi folyamatokkal és belpolitikai eseményekkel foglalkoztak, de viszonylag nagy számban hangzottak el a hazai és nemzetközi társadalomtudomány eredményeit ismertető, a kelet-európai fejleményekre reflektáló, valamint a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek helyzetével foglalkozó írások, továbbá a fontosabb nyugat-európai eseményeket, politikai és tudományos fejleményeket bemutató és értelmező műsorok is. Páratlanul gazdag, nagy történeti értékkel bíró gyűjteményről van szó, ami „élőben” idézi meg a rendszerváltás felé tartó országot, az államszocializmus végnapjait. Értéke nem csak abban áll, hogy hiteles forrásként szolgálhat a közelmúlttal foglalkozó történészek, szociológusok, politológusok és esztétikusságok számára – reményeink szerint mindenki számára izgalmas, könnyen olvasható, villamoson-buszon is „tallózható” kötet állt össze.

A jegyzetek többségének nem volt címe, ezt magunk pótoltuk, a szükséges, de illetéktelen beavatkozást azzal igyekeztük tompítani, hogy a tartalomjegyzékben a címek alatt egy-két, a szövegből kiemelt mondat utal a jegyzet tárgyára. A betűhibákat, értelemzavaró melléütemezéseket kijavítottuk, de más módon nem avatkoztunk be. A jegyzeteknek helyet adó műsorok címét nem, de elhangzásának dátumát feltüntettük a kötetben. Egy-két olyan írás van a kiválogatottak között, melynek keletkezésének, elhangzásának idejét nem ismerjük pontosan, csak azt tudjuk, hogy melyik évben íródtak. Ezeknél ezt feltüntettük.

A kor történéseit és közszereplőit kevésbé ismerő olvasót Kőszeg Ferenc jegyzetei igazítják útba.

A szerkesztők

1980

A LABIRINTUS

1980. január 28.

Egy prágai mérnököt néhány évvel ezelőtt meghívtak Londonba, tudományos konferenciára. El is ment, részt is vett a vitában, és visszatért Prágába. Bement az irodájába, és kezébe vette a *Rudé Právót*. A következő szöveget találta benne: „Egy cseh mérnök, aki konferencián vett részt Londonban, nyilatkozatot tett közzé a nyugati sajtóban, amelyben megrágalmazta szocialista hazáját, és politikai menedékjogot kért.” Mérnökünk nem hitt a szemének. Teljesen nyilvánvaló volt, hogy a közlemény róla szól. Mutatja a titkárnőjének. „Úristen – kiált fel a titkárnő –, maga visszajött! Ez szörnyű!”

A mérnök látja a rettegést a titkárnő szemében. Mit is tegyen? Berohan a *Rudé Právo* szerkesztőségébe. Meg is találja a felelős szerkesztőt. Aki magyarázkodik. Ez valóban kellemetlen. De ő semmiről sem tehet, a szöveget a külügy-minisztériumból kapta.

A mérnök a minisztériumba megy. Igen, mondják, ez nyilvánvalóan tévedés, de ők nem tehetnek róla. Ők a szöveget a londoni csehszlovák nagykövetségtől kapták, futárpostával. A mérnök azt kéri, hogy cáfolatot tegyenek közzé. Nem, ez nem megy, cáfolatot nem közlünk, de legyen nyugodt, magának semmi bántódása nem lesz.

Ám mérnökünk csöppet sem nyugodt. Nagyon is izgatott. Napok sem telnek bele, s már észleli, hogy telefonját lehallgatják, s bárhová megy, mindenüvé követik. Aludni sem tud

a félelemtől. Végül is nem bírja tovább a feszültséget, vállalja a kockázatot, és illegálisan elhagyja Csehszlovákiát. A közlemény szavai valóra válnak, a mérnök politikai menedékjogot kér Angliában.

Ezt a történetet nem társaságban hallottam. Milan Kundera írta meg, a *Débat* című francia folyóirat januári számában.

A történetről mindenkinek Kafka jut eszébe. A leginkább karkai a történetben az, hogy nevetni kell rajta. Talán senkit sem kell emlékeztetni Kafka könyvének, *A per*nek első oldalaira. Egy reggel két ismeretlen lép be Joseph K. szobájába, aki még ágyban van, közlik vele, hogy le van tartóztatva, és megeszik a reggelijét. K.-nak, a jól fegyelmezett hivatalnoknak eszébe sem jut, hogy kikergesse őket a lakásából, hosszsan magyarázkodik és védekezik, hálójában. Közismert az is, hogy amikor Kafka ezt a fejezetet felolvasta barátainak, mindenki nevetett, maga Kafka is.

A per első fejezete tehát komikus. A prágai mérnök története is. Vicc. Muszáj nevetni rajta. De ugyanolyan vicc, mint Kafka könyvének első fejezete. Ha valaki hallja vagy olvassa a történetet, nevet rajta, mert kívül van a történeten. De azt is tudja, hogy belülről szörnyű a történet. A prágai mérnök is tudta, hogy kívülről nézve története mulatságos. Ám ettől csöppet sem könnyebbült meg. Éppen ellenkezőleg. Még abban sem lelhetett vigaszt, amiben a régi tragikus történetek hősei: a történet nagyságában és fenségében. A csalódott szív utolsó vigasza, hogy nagy dolgokban vél csalódhatni – valahogy így mondta hajdan Kemény Zsigmond. A prágai mérnöktől azt is elvették. Elvesztette a hazáját, és mindenki nevet.

Másban is karkai a történet. Kundera Dosztojevszkijjal állítja szembe Kafkát. Raszkolnyikov gyilkol, s nem tudván elviselni a bűntudatának súlyát, keresi a bűnhődést. Kafka

logikája fordított. Valaki bűnhődik, s nem ismeri bűnhődésének okát. Éppen ezt nem tudja elviselni. Keresi a bűnt, amelyet el sem követett.

Valami hasonló történik a mérnökkel is. Nem tudja elviselni a büntetést, a minden percét zaklató rendőri ellenőrzést. Többé nem lehet egyedül. Mindig látják. De még fojtogatóbb, hogy a büntetés mégis utolérte. Csak egy menekvése van a kettős teher alól: elköveti azt, amiért büntették. A büntetés végül is megtalálta a bűnt, mondja Kundera.

Eltűnődöm Kundera mondatán. Valami hibázik benne. Mi-féle bűnt talált meg az abszurd büntetés? A mérnök végül is nem a bűnhődés okát kereste meg, hanem a „józan ész” szavára hallgatott. Amit talált, nem a bűn volt, hanem a történet igazi megoldása, felszabadító vége.

A per című könyvben az ártatlanul vádolt Joseph K. lelkiismeret-vizsgálatot tart. Átkutatja életét, a legapróbb részletekig, keresi bűnét, hogy megértse, mivel vádolják, miért folyik per ellene. Ez az indokolatlan önvád ferde logikája. A prágai mérnök a normális logikát követte, és kivonta magát a büntetés alól.

A szerkesztőségben és a minisztériumban látszólag úgy zajlott le minden, mint Kafka *Kastélyában*. A véget nem érő folyosókon nem volt megtalálható az a személy, aki a végzetes ítéletet hozta. Nem is volt ilyen személy, nem is volt ítélet, csak a büntetés lépett érvénybe.

Álmatlan éjszakáin a mérnök ezt a világot áttekinthetetlen és érthetetlen *labirintusnak* láthatta. Úgy gondolhatta, hogy az emberek nem többek benne, mint káderlapjuk árnyékai. És ha hiba csúszik a káderlapba, akkor már csak ennek a hibának az árnyékai. Amikor elhatározta magát, kilépett a labirintusból. Addig kísértetként kóborolt Prága utcáin, most megtalálta hús-vér létezését.

A labirintus az engedelmisség világa. A hivatalnokoké, a

Emigrációja előtt, hetvenes évek közepe

mechanikus szabályoké és gesztusoké. A „józan ész” használata és a vele járó engedetlenség hatályon kívül helyezi a labirintust, a nem létező ítéleteket meg a nyomukban járó büntetést és szorongást.

A FELEJTÉS RŐL

1980. február 4.

Milan Kunderának a nevét sokan ismerik Magyarországon, *Tréfa* című regénye magyarul is megjelent, még a Prágai Tavasz idején. Alighanem legmaradandóbb darabja volt a hatvanas évek cseh kulturális megújulásának, amelyet ezután oly kíméletlenül igyekezett elfojtani az orosz terror.

Félmillió honfitársával együtt Kunderát is elbocsátották állásából, könyveit bezúzták, további műveit nem publikálhatta, alkalmi munkákból élt, ezeket is csak álnév alatt végezhetette. Aztán üldözni kezdték azokat is, akik munkát szereztek neki, vagy nevüket adták kölcsön, s egyáltalában mindazokat, akik egyszerűen csak érintkeztek vele. Ekkor, 1975-ben Kundera elhagyta hazáját, és Franciaországba költözött. Itt, ebben az országban jelennek meg sorra könyvei, franciául. A franciák az ő műveiből kezdik megérteni azt, ami Kelet-Közép-Európa kis országaiban, Csehszlovákiában, Lengyelországban és Magyarországon történt és történik. Szolzsenyicin és Zinovjev az orosz világot mutatta meg, egyikük a poklot, másikuk az értelmiség lealjasodását. Kundera nem a pokol írója. Művei nem egydimenziósak, nem állnak semmilyen politika, még az ellenzéki politika szolgálatában sem. Írásaiból egyszerre tanulható meg, hogy Ottlik Géza szavával éljek, az emberek természetének vad gonosz-sága és szelíd jósága.

Utolsó könyve a felejtésről és a nevetésről szól. Most ne legyen szó a nevetésről, hanem csak a felejtésről. S annak is egyetlen dimenziójáról. Ami leegyszerűsítés, sőt hamisítás, hiszen semmi sem áll olyan távol tőle, mint hogy az embert társadalmi lényre redukálja. Mégis, legyen ez az egy dimenzió most, a történelmi felejtés.

1948 februárjában – így kezdődik a könyv –, Klement Gott-

wald, a kommunista párt főnöke, egy prágai barokk palota erkélyére lépett, hogy szónokoljon az óvárosi téren összegyűlt százezres tömeghez. Csehország történetének nagy fordulata volt ez, végzetes mozzanat, amilyenre egy évezred alatt is csak ritkán kerül sor. Elvtársai állták körül, közvetlenül mellette Clementis. Havazott, hideg volt, Gottwald fedetlen fővel állt ott. Clementis, buzgalommal tele, levette prémsapkáját és Gottwald fejére tette. A propagandaosztály sok százezer példányban sokszorosította a fényképet Gottwaldról, prémsapkában, elvtársaitól körülvéve. Minden gyerek ismerte a fényképet, mert látta a plakátokon és a tankönyvekben. Négy évvel később Clementist árulás vádjával elítélték és felakasztották. A propagandaosztály azonnal eltüntette őt a történelemből és a fényképekről is. Ettől kezdve Gottwald egyedül volt a portrén. Clementis helyén a palota üres fala, belőle csak a prémsapka maradt Gottwald fején.

A barokk palota, amelynek erkélyén a felejtés idézett jelenete lejátszódott, a Monarchia idején német gimnázium volt, s ebbe a gimnáziumba járt Franz Kafka nyolc éven át. Ugyanennek az épületnek a földszintjén volt Kafka apjának üzlete. Hogyan kerül ide Kafka? Gottwald, Clementis és a többiek semmit sem tudtak Kafkáról, de Kundera szerint Kafka tisztában volt tudatlanságukkal. Regényében Prága az emlékezés nélküli város. Senki sem emlékszik ott semmire sem, a regény főhőse sem tud semmit előéletéről. Kafka műve olyan emberiségről sem tud, amely elvesztette a folytonosságot, amely már semmit sem tud, semmire sem emlékszik, névtelen városok névtelen utcáiban lakik, vagy olyan utcákban, amelyeknek megváltoztatták a nevét. A név a folytonosság, a kapcsolat a múlttal, s a múlt nélküli embereknek nevük sincs.

A felejtésről szóló könyv hősnője a Sverinova utcában született, a háború alatt, a német megszállás idején. Apja a Fe-

kete templom utcájában született a Monarchia idején. Anyja Foch marsall utcájába költözött házasságakor, a Cseh Köztársaság idején. Tamina, a hősnő a Sztálin sugárúton töltötte a gyermekkorát, és a Vinográdi sugárútról költözött férjéhez. Ám ez mindig ugyanaz az utca volt, csak éppen szünet nélkül változtatta a nevét, hogy lakói mindent elfelejtsenek és megbutuljanak.

Az utcákon, amelyek már nevüket sem tudják, a történelem elpusztított emlékeinek kísértetei kóborolnak. Pusztította őket a cseh reformáció, az ellenreformáció, a csehszlovák köztársaság, a kommunista kormány. Még Sztálin szobrai is lerombolták, a lerombolt műemlékek helyén ezernyi Lenin-szobor emelkedik.

Kafka Kundera szemében az emlékezet nélküli világ prófétája és Gustáv Husák a felejtés világának építője, a felejtés elnöke. Husák küzdelme inkább csak ürügy egy jóval alapvetőbb vállalkozásra a politikai ellenzék ellen. E vállalkozás értelmét barátja, egy történelemprofesszor magyarázza el Kunderának. Egy nép likvidálását azzal kell kezdeni, hogy megfosztják emlékezetétől. Könyveitől, kultúrájától, történelmétől. És más könyveket adnak neki, másik kultúrát, és új történelmet találnak ki számára. Így lassan elfelejti, hogy ki is ő, s a körülötte lévő világ még gyorsabban felejti el.

És a nyelv? Miért is fosztanak meg tőle? Nyelve már csak folklór lesz, hogy előbb-utóbb természetes halállal haljon el.

Könyve megjelenésekor a *Le Monde* interjút kért Kunderától. Az interjúban sok más dolog mellett újra szó esik a történelmi, a kulturális felejtésről.

„Nem a kommunizmusról beszélek, hanem az orosz zsarnokságról, amelynek szerves része a kulturális erőszak, valásüldözés, a cseh humor elutasítása, érzélgős moralizálás, a Szovjetunió híreivel telt újságok, a karácsonyi kis Jézus helyettesítése Téliapóval, csókolózás hivatalos találkozón,

kötelező csodálat minden iránt, ami orosz, még a cárok iránt is. A cseh kultúra történetéből csak az maradt meg, amit az orosz zsarnokság szelleme meg tudott emésztetni. Kiiktatták az egész katolikus hagyományt, a cseh barokkot, az európai ateizmust, hitetlenséget, szabadgondolkozást, kételkedést, és mindazt, amire a modern nemzeti tudat épül."

Vajon átjuthat-e egy nép élve a szervezett felejtés sivatagán? – teszi fel a kérdést magának könyvében Kundera. A feltett kérdésre automatikus, kétséget kizáró válasz nem adható. Átjuthat, ha értelmiségének legalább egy része szívósan küzd a felejtés ellen. Ez a küzdelem – az emlékezés harca a felejtés ellen – azonos az ember harcával a hatalom ellen.

1981

VÁLASZOK LEVELEKRE

1981. február 18.

1. Nem vonom kétségbe, hogy az eset, amelyet a levélíró megírt, pontosan úgy zajlott le, ahogy megírta. De elhamarkodott dolog egy történetből ilyen messzemenő következtetéseket levonni. Minden társadalmi rétegben vannak emberek, akik berúgnak, és botrányokat csinálnak. És minden rétegben vannak olyanok, akik lopnak. Néha milliókat. A levélből úgy veszem ki, hogy írója azonosítja a szegényeket a cigányokkal. A cigányok száma Magyarországon ma 400 ezer. Ebből kb. 250 ezer szegény. A szegények száma az én becslésem szerint 3 millió. Ismert magyar szociológusok szerint 2 millió, egyik vezető közgazdászunk szerint 1-1,5 millió között van. Még ez az utolsó, legkisebb szám is többszöröse azon cigányok számának, akik a szegények közé sorolhatók. Az is feltűnő a levélben, hogy írója szerint a cigányok nem magyarok. A 400 ezer cigányból 300 ezer nem is tud más nyelven, csak magyarul. Mind magyar állampolgár, és régóta élnek Magyarországon. Mik lennének, ha nem magyarok? Végül, nem állja meg a helyét, hogy a cigányokat jobban segítik, mint a nem cigányokat. Erről magam is végeztem kutatást, tavaly is több tanulmány jelent meg magyar folyóiratokban, amelyekből kiderül, hogy az állítás téves. Erről azonban más alkalommal kellene bővebben beszélni.

2. Hogy 1957 óta minden a helyes irányba fejlődik? Helyes volt például a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálása?

Helyes volt az, hogy a parasztokat elűzték a földről? Helyes volt az iparosításnak az a módja, amelynek eredményeképpen ma Magyarország a többi európai országokhoz képest hátrább van, mint 1950-ben? Hogy az egy lakosra jutó nettó ipari termelésben ma az előkelő 22. helyet foglaljuk el Európában? Beszéljünk az iskolák, az egészségügy állapotáról? A folyton terjedő korrupcióról? A levélíró párttag, régóta. Ne lenne arról tudomása, hogy újabban pártjának vezetői is elismerik, hogy mindent előlről kell kezdeni? „Nincs szükségünk – mondja –, néhány hosszú hajú fiatal akciójára.” A bajok egyik oka éppen ez a mentalitás. Hogy az ország néhány vezetője minden bölcsesség birtokosa. Hogy az átlagos állampolgár ne szóljon bele. Bizonyosan máshol tartana ma Magyarország, ha kicsit is odafigyeltek volna az átlagos polgárokra. Köztük a fiatalokra is.

3. Tökéletesen egyetértek a levélíróval. Egyszerre két dologra van szükség. Áttérni a piacgazdaságra, és ezzel párhuzamosan gondoskodni a rászorulókról, az öregekről, a sokgyerekesekről, a munkaképtelenekről.

4. Két kérdés egyszerre. Miért féltik néhány fiatal értelmiségitől a rendszert? A válasz egyszerű. Guglielmo Ferrero adta meg 1943-ban megjelent, a hatalomról szóló könyvében. A nem legitim hatalom elsősorban birtokosait tölti el rettegéssel, sokkal előbb és sokkal inkább, mint alattvalóit. A másik kérdés így szólt: milyen szerepet játszik Nyugaton a társadalmi öntevékenység a szegénység elleni küzdelemben? A válasz: a szegénység részben magától csökken, vagy tűnik el, tudniillik a gazdasági növekedés hatására, részben pedig a társadalmi öntevékenység hatására. Minden, ami a szegények érdekében történt, vagy az egyiknek volt a következménye, vagy a másiknak. Vegyük például azt, ami az Egyesült Államokban zajlott le a hatvanas években. Az 1935-ös társadalombiztosítási törvény segélyt biztosított a szegény

gyermekes családoknak. 1960-ban 745 ezer család vette igénybe ezt a segélyt, 1964-ben 945 ezer, 1969-ben 1545 ezer, több mint kétszerannyi, mint 1960-ban. 1972-ben már 3 millió volt a segélyezett családok száma. 1960-ban nem egészen 1 milliárd dollárt fizettek ki erre a célra, 1972-ben 6 milliárd dollárt. Mi történt a két dátum között? Romlott az életszínvonal, növekedett a szegények száma? Nem, az életszínvonal emelkedett, a szegények száma csökkent. Más volt a változás oka. Közvetlenül két okot említek. Az egyik az, hogy sokkal több rászoruló kért, a másik az, hogy a kérelmezők közül sokkal több kapott segélyt. Hogy miért kértek többen? Azért, mert az iskolába járó gyerekek szüleit rábeszéltek a tanítók és a tanárok. Mert a templomba járókat rábeszéltek a papok. Mert a betegeteket rábeszéltek az orvosok. És segítettek is a kérvények kitöltésében. Mert az újságok egy része is folyton ebben a szellemben írt. Hogy miért kapták meg többen? Még mindig a közvetlen okoknál maradván, többek között azért, mert sok száz ügyvéd foglalkozott a szegények ügyeivel. Volt olyan tipikus eset, amely nagyon sokakat érintett, az ügyvédek a Legfelsőbb Bírósáig vitték, és meg is nyerték a pert. Mivel az amerikai alkotmány értelmében ez a bíróság a legnagyobb hatalom az Egyesült Államokban, döntése kötelező erővel bírt szanaszét az Államokban, és sok tízezer ember életét évekre befolyásolta. Azt hiszem, egészen magától értetődő, hogy mit értek nem közvetlen, távolabbi okokon. A közvélemény átalakulását. Eleinte csak kevesen léptek fel a szegények, a négerek, a hátrányban lévők érdekében, aztán egyre többen, végül meggyőzték a lakosság többségét. Már Kennedy választási győzelme is nagyrészt annak volt tulajdonítható, hogy programja szegénypárti volt. Mindehhez hozzá tartozik, hogy Amerika demokrácia, tehát könnyen lehet valamilyen állásponttal nyíltan fellépni, meg lehet győzni az embereket. Az is hozzá-

tartozik, hogy az amerikaiak jelentős részében működik a szolidaritás elemi ösztöne, tehát, ha meggyőzik őket, hogy emberek bajban vannak, akkor készek segíteni. Az is hozzátartozik, hogy az amerikaiak többsége még mindig hisz abban, hogy lehet a dolgok állásán változtatni, hogy érdemes cselekedni. És végül az is hozzátartozik, hogy az amerikaiak jelentős része realista. Ha meggyőződnek arról, hogy valamilyen cél érdekében érdemes eljárni, akkor rögtön a praktikus feladatokon jár az eszük.

5. Ez így egy kicsit egyoldalú. Túlzás egyszerűen azt állítani, hogy Nyugaton sikertelen a szegénység elleni küzdelem. Az Európai Gazdasági Közösség jelentése szerint például Svédországban 2,5%, Franciaországban 16% a szegények aránya, s a két véglet között helyezkedik el a többi nyugat-európai ország. Ami fontosabb, egészen más szegénységi küszöbről van szó, mint Magyarországon. A *Confédération Syndical du Cadre de Vie* szerint például egy négytagú családra jelenleg havi 7034 Fr a létminimum. Én ezt nem számítom át, ez értelmetlen lenne. De mindenki látja, hogy itt valami más dologról van szó. A szegénykérdés túlságosan komoly ahhoz, hogy frivol hangot használjak. De nem haszontalan, ha elmondom, hogyan beszélnek Angliában arról a koncepcióról, amelyet a két nagy szegénységszakértő, Titmuss és Townsend kialakított. Azt mondják, jótékonyági akció ínségben élő gazdagok megsegítésére. Ez a gúnyolódás nagyon alaptalan, de azért azt tudni kell, hogy másfajta szegénységről van szó. Vegyünk egy példát. Harmincöt éves elvált nő, két kisgyerekekkel. Havi 2400 Fr-t kap. Vitathatatlanul szegény. A lakás is egészen kicsi. Mondom, vitathatatlanul szegény, és szégyen egy társadalomra, hogy ilyen életnívó létezik. De nem ugyanaz, mint Magyarországon. Egész Nyugat-Európában elsősorban a bevándorlók szegények. A nem régen bevándoroltak. Franciaországban az algériaiak,

a marokkóiak, a négerek, a portugálok, a spanyolok, a jugoszlávok, a törökök, a vietnamiak. Akik 10-20 évvel ezelőtt vándoroltak be, azok már nem szegények. Csináltam egy kis amatőr kutatást építőipari munkások között, akkor láttam ezt. Nyugat-Európában vannak szegények, mindenféle szegény, de a szegények tömegét a bevándoroltak adják. Nekik is könnyebb volt boldogulniuk a nagy konjunktúra idején, egészen a hetvenes évek közepéig. Most sokkal nehezebb. Bizonyos, hogy nincsenek meg azok a jogaik, mint a többieknek. Most például irtózatot botrány van, és ez egy kicsit rávilágít a helyzetre. Marchais az elnökválasztáson szavazatokat szeretne szerezni olyan rétegekben, amelyeknek tagjai gyűlölik az idegeneket. Egész csomó város van, amelyben kommunista a polgármester. Az egyikben feldúlták az észak-afrikaiak munkásszállását, a másikban az történt, hogy a kommunista polgármester tüntetést szervezett egy marokkói család ellen, mert a család valamelyik szomszédja azt állította, hogy kábítószerrel adnak el. Horrorfilmbe illő jelenetet produkált. A lakásban ülnek a gyerekek, s lent az utcán követelik a kiűzetésüket. A józan ész azonban erősebb mint az idegengyűlölet, mert csak ötven embert tudott felvonultatni. De ez nem ide tartozik. Ami ide tartozik, az a következő. Egy másik kommunista polgármester azt a döntést hozta, hogy városában ezentúl az észak-afrikaiak nem kaphatnak az eddigi arányban lakótelepi lakásokat, és a nyári táborokban az észak-afrikai gyerekek aránya nem lehet nagyobb 15 százaléknál. A döntés mindenkit felháborított, elsősorban a pedagógusokat. Engem is felháborít. De most arra mondtam el, hogy nem egészen igaz az az állítás, amely szerint sikertelen volt a szegénység elleni küzdelem. Nem akarom szépíteni a nyugat-európai helyzetet. Az is felháborító, ha egy százalék a szegények aránya. És meg vagyok arról győződve, hogy egy társadalom kohézióját, az emberek közti szolidaritás fokát

azon kell mérni, hogy hogyan él az az egy százalék, amely a legrosszabb helyzetben van. Vagy ha úgy tetszik, mennyivel él rosszabbul annál az egy százaléknál, amely legfelül van. És még egy befejező mondat, visszaugorva egy korábbi kérdésre. Piaccgazdaságot akarok, nyomor nélkül.

A LELÁNCOLT HAMLET, AVAGY A FELÉPÜLT SZOCIALIZMUS TISZTA MODELLJE

1981. február 27.

Miért működtek közre a Prágai Tavasz összes kommunista vezetői saját tönkretételükben és mindennek lerombolásában, amit a Tavasz idején ők maguk hoztak létre? – Ezt a kérdést teszi fel Milan Šimečka *Obnoveni poradku* (A rend helyreállítása) című, az Index on Censorship kiadásában frissen megjelent könyvében, amelyről kitűnő ismertetést közöl Ernest Gellner a *Times Higher Education Supplement* február 20-ai számában.

Šimečka elmondja, hogy mit írt erről emlékirataiban Josef Smrkovský, a Tavasz egyik vezetője. Azt tudniillik, hogy menteni akarta a menthetőt. Šimečka nem hisz Smrkovskýnak. Kommunista vezetők soha sem mondanak le – mondja –, hagyomány náluk az engedelmeskedés, elv, hogy semmit sem utasítanak vissza, és mindent végrehajtanak. A Tavasz vezetőinek ez a bohózatba illő együttműködése a csehek nagy részét tökéletesen meggyőzte a politikai cselekvés értelmetlenségéről.

Nagyrészt innen adódik a mai cseh polgár tipikus magatartása: „az egyéni jólét keresése, politikai kötelezettségek elhárítása, formális lojalitás a hatalommal szemben, a magánélet határain belül a tisztaság illúziója.” Nincs sok válto-

zat. Egyesek saját pozíciójukhoz képest túlságosan is megalkuvóak, mások kevésbé.

Ebben a háttérben értelmezi Husák szerepét is. Helyét múltjának köszönheti. Az ötvenes években börtönben volt, s a kivégzést csak véletlenül kerülte el. A rend helyreállítása során mindig azt a benyomást igyekezett kelteni, hogy amit csinál, az az adott valóság körülményei között a lehető legjobb megoldás, minden más rosszabb lenne. E kormányzási mód mottója: nehogy a legrosszabb bekövetkezzék.

Így például 1980 tavaszán híre terjedt annak, hogy Csehszlovákia tagállam lesz. Világos volt a következtetés: ettől a végzettől Husák menti meg a cseheket. Aki pedig zavarja őt tevékenységében, azt az ágat fűrészezi, amelyen maga is ül. Ha ezért börtönbe küldik, magára vessen. Nem nagy dolog egy kis börtön. A politizálással vele járó kockázat. Mekkora eredmény az is, hogy a vesztesek életben maradnak.

Šimečka hangsúlyozza, hogy a Tavasz vezetői 1967–1968-ban fenn akarták tartani a párt vezető szerepét, csak népszerű pártot akartak. Szerinte az oroszok ezt tartották a legborzasztóbbnak. Népszerű vezető mindig gyanús. Mint-ha a leninizmus ki nem mondott alapelve lenne, hogy az élcsapat csak akkor élcsapat, ha a proletariátus megvetését élvezzi.

Hogyan ment végbe 1968 után a párt megtisztítása? Három csoportra osztották a tagokat: egészséges mag, reakciósok és a félrevezetett tömeg, amelyet a helyes útra kell vezetni. Az egészséges mag tagjait önkényesen választották ki, hiszen az oroszok bevonulásáig mindenki lelkesedett a Tavaszért. És Šimečka hidegen állapítja meg: egyetlen választott sem utasította vissza azt a „dicsőséget”, hogy ezen túl ő bíraskodjék és megtisztítson. Idézi Brecht híres versét. Ha egy demokráciában rosszul mennek a dolgok, megváltotztatják a kormányt, ha népi demokráciában meg rosszul

minden, akkor megváltoztatják a népet. Ez a gyakorlatban is megvalósult a cseh párttal. Kicserélték az élcsapatot.

Elvileg nincs cenzúra Csehszlovákiában. Helyettesíti az öncenzúra. És talán éppen azért, mert nincs cenzúra, határa sincs a konformista buzgalomnak.

De hogyan vesztegetik meg a pártonkívülieket? A sztálini iparosítást a Szovjetunióban politikai kényszerrel hajtották végre. Kivégzésekkel, börtönökkel, munkatáborokkal. Csehszlovákiáé a dicsőség, hogy a befejezett, a felépített szocializmus tiszta modelljét valósította meg. Van benne erőszak, de civilizált. A börtönökben kevés a politikai fogoly. Már senkit sem tartóztatnak le késő éji órán. Munkaidőben teszik azt. A rendőrség működése írott szabályoknak van alávetve. Terror helyett zaklatás a divat. Jó eszköz az egyetemi felvétel. Csak megbízható szülők gyermekei juthatnak egyetemre. Jó eszköz a korrupció is. Csak megbízható ember vehet részt benne.

A szocializmusnak ezen a magasabb fokán a gazdasági kényszer uralkodik. A megfelelő állás. Éhen nem hal senki, a megbízhatatlanok sem. De megfosztják őket az értelmes munka lehetőségétől. A társadalmi kontrollnak ez a fő eszköze. Az érett és realista szocializmusnak ezért nélkülözhetetlen kelléke az értelmiségi munkanélküliség.

E módszer természetesen csak intellektuelek ellen hatásvos. A többiek megvesztegetésének eszköze a fogyasztási cikkek viszonylagos bősége. És még valami. A műhelyekben a munkások azt teszik, amit akarnak. Miért vennék el ezt tőlük, amíg nem foglalkoznak politikával? Igaz, hogy ettől rosszul működik a gazdaság. De a nem szabad társadalom működését ez csöppet sem zavarja.

Közben folyton nő az értelmiségiek száma. Bonyolódik a technika, az igazgatás, egyre több szakképzett emberre van szükség. Ezeknek viszont természetes vágya, hogy csak a tu-

dás és a teljesítmény számítson. Az ellenzéki mozgalomnak ez adja a társadalmi bázist. Hadd maradjanak a párt kiszolgálói hatalomban, viszont mi meg akarjuk őrizni szellemi függetlenségünket. A párt azonban Šimečka szerint nem engedheti ezt meg. A szólásszabadság elkerülhetetlenül lerombolná a hatóságok tekintélyét, és gyakorlatilag pluralizmushoz vezetne. Az oroszoknak is nagyobb szükségük van a ma működő szellemi vesztegzárra, mint a csehszlovák hadsereg részvételére a varsói paktumban.

Šimečka Pozsonyban élő cseh, onnan küldte ki könyvét, amelyet 1975 és 1977 között írt. Fiatalon maga is tagja volt a kommunista pártnak.

A SZÜKSÉGSZERŰSÉG URALMA?

1981. március 11.

Múlt héten Šimečka könyvét ismertettem a rend helyreállításáról, a mai csehszlovák rendszer működéséről, a cseh értelmiségiek mai magatartásáról, a teljes szolgalelkűségtől a belső emigrációig. E magatartások történelmi gyökerét Šimečka az 1968-as Prágai Tavasz kudarcában látja. A vereséget, az orosz bevonulást a Prágai Tavasz irányítóinak együttműködése tette az egész nemzetet kiábrándulásba vető kudarcá.

A távolabbi múltban keresi a cseh megalkuvás történelmi gyökereit Victor Opat 1968: „Kísérlet a történelmi összefüggések kritikai megértésére” című, a prágai *Szamizdat*-ban 1979-ben megjelent munkájában. A cseh nemzet a fehérhegyi csata után megszűnt, olyannyira, hogy maga a cseh nyelv is csak a parasztok között élt tovább. A nyelvet, a kultúrát, a nemzetet a 19. században teremttették újjá a cseh értelmisé-

giek. Küzdelmük elsősorban kulturális volt, a politika háttérbe szorult. „Azt tartották a politikáról – mondja Opat –, hogy nem más, mint a kultúra kissé merészebb formája. Nemzeti függetlenségre, önálló cseh állam létrehozására valóban nem is gondoltak a csehek, Masaryk és Beneš sem, egészen az első világháború közepéig. Nem szétrombolni, hanem föderalizálni akarták az Osztrák–Magyar Monarchiát, a cseh történetírás és politika klasszikusainak szellemében. Ez utóbbiak ugyanis azt tanították, hogy a cseh kultúra és nemzet fennmaradásának és újjászületésének a Habsburg-monarchia az egyetlen elképzelhető kerete. Előre látták, hogy ha ez a monarchia megszűnik, akkor a Habsburgok és az osztrákok helyére az oroszok jönnek, a maguk évszázados zsarnokságával, és meg fogják semmisíteni a cseh kultúrát és nemzetet.

A nemzeti függetlenséget a versailles-i béke ajándékozta a cseheknek. A békét diktáló francia és angol politikusok elfogadták Masarykot a cseh nemzet képviselőjének. Maguk a csehek pedig, ahogy Opat mondja, a filozófus királyt látták benne. Masaryk mindig a nyugat-európai társadalmak eszményeit hirdette a cseheknek: a demokráciát, a liberalizmust, a minél nagyobb társadalmi egyenlőség felé való közeledést, egybekötve ezt egy sajátos cseh vallásossággal és populizmussal. Azt hirdette, hogy a nyugati demokráciák győzhetetlenek. Így a csehekben Masaryk hatására a következő gondolatmenet alakult ki: a nyugati hatalmak demokratikusak és győzhetetlenek, ha tehát át vesszük értékrend-szerűket, akkor bizonyosan megjutalmaznak bennünket, és mindenben igazunk lesz. Ebből a hitből a csehek 1938 és 1940 között ábrándultak ki. 1938-ban, Münchenben a nyugati hatalmak hozzájárultak Csehszlovákia határainak megváltoztatásához, a Szudéta-vidéknek Németországhoz való csatolásához. 1940-ben pedig a győzhetetlen Nyugat legen-

dája oszlott szét. A németek néhány hét alatt lerohanták Franciaországot, Franciaország békét kért és a továbbiakban együttműködött Németországgal. A második világháború vége felé a csehek Kelet felé fordultak. Most Oroszországtól, a nagy szláv testvértől várták a Csehszlovák állam helyreállítását. Meg is történt, de a későbbiekben olyan elnyomással fizettek érte a csehek, amilyent azelőtt sohasem éltek át. 20. századi történelmüket tehát most így élik át: a függetlenség, a csehszlovák állam első ízben a Nyugat ajándéka volt, de aztán ugyanez a Nyugat volt az, amely visszavette az ajándékot. Másodízben a Kelet ajándéka volt, s aztán ugyanez a Kelet nemcsak az ajándékot vette vissza, hanem rosszabb helyzetbe juttatta a cseheket, mint amilyenben valaha is voltak. Egyszerű a tanulság: a történelem kívülről, nélkülünk történik, s a legcsekélyebb mód sincs arra, hogy azt akár a legkisebb mértékben is befolyásoljuk. Opat több dologban téved, és még több az, amiről megelégedezik. De fő állításánál feltétlen meg kell állnunk. Megérdemli, hogy alaposan elgondolkozzunk rajta. Nincs semmi, ami a politikai jellemet, a közéleti magatartást olyan mértékig rontaná meg, mint az a meggyőződés, hogy a történelmet nem tudjuk befolyásolni, hogy a társadalom, a közösség életében olyan erők hatnak, amelyekkel szemben teljesen fegyvertelenek vagyunk. Csehekben, szlovákokban, románokban, magyarokban nagyon gyakran megvan ez az érzés. A mélyen meggyökerezett, sokszor át nem gondolt, ösztönössé vált beállítottságra gondolok, amely szerint a közösséggel, a társadalommal szembeni gesztusaink, szavaink, tetteink közömbösek, hatásuk érdektelen, nem vagyunk érte felelősek. Ez a nézet, ez a magatartás hozzájárul a legaljasabb tettek elkövetéséhez. Bizonyára nem faji, etnikai, vagy genetikai tényezők, hanem történelmük alakulása hozta magával azt, hogy egyes népek ezt a történelmet alakíthatónak tekintik. A sajátjuknak. Az ember

*Párizsban Passuth Krisztinával, nyolcvanas évek eleje
(Perneczky Géza felvétele)*

ura saját sorsának, sokszor leírták ezt a magyar és cseh gondolkodók is, de mi magunk nem hiszünk benne.

Igen, nagyon fontos, hogy mit gondolunk a történelemről. Azt-e, hogy kívülről történik, vagy azt-e, hogy képesek vagyunk befolyásolni. A politikai jellemet, a közösségben való

viselkedést azonban más is befolyásolja. Amikor hivatali kollégámat elbocsátják állásából, mert aláírta a cseh írók üldözése elleni tiltakozást, először és azonnal nem a történelemre gondolok. És talán túlzottnak is látszanék az a következtetés, hogy gyávaságom vagy bátorságom befolyásolni fogja a történelmet. Két erő küzd bennem. Az egyik a közvetlen anyagi érdek, s a hozzá kapcsolódó irigység és rosszindulat, valamint az esztelen félelem. A másik a személyes méltóság átérzése, ami egészen csak nagyon kevesekből hiányozhat. Vagy úgy is mondhatnám: az ízlés. Hogy bizonyos dolgokat megtenni vagy elmulasztani: szegény. A politikai magatartásban megnyilvánuló aljasság vagy megengedhetetlen közöny igen nagy mértékben az ízlés hiányából, a szegényezésre való képtelenségből ered. A történelem befolyásolhatatlanságának, végzetes voltának gondolata és hangoztatása sokszor nem is más, mint igazolás. Hogy is gondolkoznék valaki másképp a történelemről, mint könyörtelen szükségszerűségről, ha saját közvetlen életével szemben nincsenek igényei?

A SZELÍD ZSARNOKSÁGRÓL

1981. március 27.

Tocqueville írta 141 évvel ezelőtt: Ha demokratikus országokban despotizmus jön majd létre, egészen másféle lesz, mint a hajdani zsarnokságok: tágabb körű lesz, egyben szelídebb, nem gyötörni fogja az embereket, hanem lealacsonyítani.

Amikor a mai emberek kis szenvedélyeire gondolok, erkölcsi lágyságára, vallásuk egyszerűségére, moráljuk szelídségére, mindennapi szorgalmukra, életük rendezettségére, a mérsékletre, amelyet bűnben és erényben tanúsítanak, akkor nem tirannusokról, hanem inkább gyámoktól félttem őket.

Fel akarom idézni az új zsarnokság képét, amely holnap talán létrejön mindenütt a világon (mérhetetlen tömeget látok magam előtt, hasonló és egyenlő emberekből, akik szünet nélkül azon fáradoznak, hogy maguknak holmi apró és mindennapi örömeket szerezzenek, amelyek teljesen be-töltik lelküket). Közülük mindegyik *külön* van, közömbösen mások sorsával szemben: gyermekei és barátai jelentik neki az egész emberiséget; honfitársai szomszédságában él, de nem látja őket; érintkezik velük, de nem érez együtt velük: csupán önmagában és önmagáért létezik, s ha családja van is még, annyi bizonyos, hogy hazája nincs többé.

Fölöttük roppant gyámnoki hatalom emelkedik, amely magára vállalja, hogy gondoskodik élvezeteikről, és örködik sorsuk felett. E hatalom korlátlan, minden részletre kiterjedő, szabályozott, előrelátó és szelíd. Az atyai hatalomhoz hasonlítana, ha az volna a célja, hogy az embereket férfivá nevelje; de éppen ellenkezőleg, arra törekszik, hogy visszavonhatatlanul gyermeki állapotban tartsa őket; szereti, ha a polgárok vigadnak, feltéve, hogy semmi másra sem gondolnak, csak a vigalomra. Szívesen fáradozik jólétükön és boldogulásukon, de úgy, hogy annak kizárólagos ügyvivője és gazdája legyen: gondoskodik biztonságukról, megtervezi szükségleteiket, biztosítja azok kielégítését, segíti őket a gyönyörök megszerzésében, irányítja ügyes bajos dolgaikat, igazgatja gazdálkodásukat, szabályozza előrehaladásukat, felosztja örökségeiket; csak az esik neki nehezére: miért nem mentheti már fel teljesen őket a gondolkodás fáradságától és az élet terhetől?

A szabad akarattal való élest egyre feleslegesebbé és ritkábbá teszi: egyre jobban szűkíti a cselekvés terét, s lassan megfosztja a polgárokat még önmaguk használatától is. Az egyenlőség készítette elő az embereket minderre: az tette őket hajlandóvá arra, hogy mindezt eltűrjék, s gyakran még jótéteménynek is tekintsék.

Miután mindenkit sorra hatalmába kerített, és saját kedvére gyúrt, kiterjeszti karját az egész társadalomra; színét apró, szövevényes, szörszálhasogató és egyöntetű szabályok hálójával borítja be, amelyen a legeredetibb és legelevenebb szellemek sem tudnak áthatolni és a tömegből kiemelkedni; nem megtöri az akaratokat, hanem megpuhítja, meghajlítja és igazgatja; ritkán kényszerít cselekvésre, de mindenkit gá-tol abban, hogy tegyen valamit; semmit sem rombol le, mert már eleve lehetetlenné tette, hogy létrejöjjön; nem zsarnokoskodik, csak akadályoz, feszélyez, gyöngít, olt, tompít; s végre arra juttat minden nemzetet, hogy ne legyen több, mint félnék és szorgalmas állatok csordája, amelynek pász-tora a kormány.

A mai Magyarországon élő magyaroknak ez a szöveg úgy hat, mint egy jóslat, amely azt az állapotot festi, amelyben élnek. Az ellenforradalom, amely 23 évvel ezelőtt a történelem egyik legkegyetlenebb és legsztelenebb vérengzésével tette magát hírhedtté, most jóságos üvegszemét fordítja az állampolgárok felé. De Tocqueville nem is arról a lehetőség-ről írt, amely a mai Magyarországon realizálódott. Egy általánosabb veszélyre gondolt. Arra a zsarnokságra, amely a demokrácia talaján jöhet létre.

„Mindig meg voltam győződve arról, hogy a szabályozott, szelíd és békés szolgaság e fajtája könnyen összeegyeztet-hető a szabadság néhány külső formájával, és létrehozható még a népfőlség árnyékában is.”

Ez a zsarnokság valóban létrejött, még az ő életében, III. Napóleon egyeduralmával.

Tocqueville átgondolta a tényezőket, amelyek a demokra-tikus zsarnokság létrejöttének kedveznek. Csak kettőt idé-zek közülük. Az egyik az általános viszonyok:

„A műveltség és egyenlőség e századaiban, korunkban, az uralmon lévők könnyebben jutnak odáig, hogy minden köz-

hatalmat kezükben összpontosítsanak, megszokottabban és mélyebben hatolhatnak a magánérdekek körébe, tehát olyasmit érhetnek el, amelyet soha egyetlen hajdani zsarnok sem. De ugyanez az egyenlőség nemcsak kedvez a zsarnokságnak, hanem meg is szelídíti; az emberek hasonlóbbá és egyenlőbbé válnak, a közerkölcsök emberibbé és szelídebbé; senkinek sincs túlságosan nagy hatalma, sem túlságosan nagy vagyona, így hát a zsarnokságnak nincs is igazi színpada. Mivel a vagyonok közepesek, a szenvedélyek magától értetődően visszafogottak, és az örömök egyszerűek. Ez az egyetemes mérséklet mérsékletre készíti az uralmon lévőket is, és határt szab vágyaik kielégítésének."

A másik tényező társadalom-lélektani.

Kortársaink szünet nélkül két szenvedély között hanyódnak: szükségét érzik annak, hogy vezessék őket, de közben szabadok akarnak maradni. E két ellentétes ösztön egyikét sem tudják elfojtani magukban, így hát arra törekszenek, hogy egyszerre elégítsék ki mind a kettőt. Kizárólagos, gyámkodó és mindenható hatalmat szeretnének, de olyat, amelyet maguk választanak maguknak. Egyesítik a központosítást és a népföliséget, ez megnyugtatja őket. Gyámság alatt élnek, de azzal vigasztalódnak, hogy maguk választották gyámjait. Mindenki túri láncát, mert a lánc végét nem egy ember, vagy egy osztály, hanem maga a nép tartja kezében.

Ma sok ember van, aki könnyen alkalmazkodik ehhez a kompromisszumhoz, az adminisztratív despotizmus és a népföliség között, s aki azt hiszi, hogy éppen eléggé biztosítja az egyének szabadságát, ha azt az országos hatalom nyújtja. Engem csöppet sem elégít ki. Az úr természete sokkal kevésbé érdekel, mint az, hogy engedelmeskednem kell neki.

Látható, hogy nem arra az állapotra gondolt, amelyben Magyarország él. A mai magyar állapotokra inkább a következő idézet utal. „Nem tagadom azonban, hogy az ilyen

alkotmány mérhetetlenül kedvezőbb annál, amely minden hatalom összpontosítása után azt egyetlen ember vagy egy felelőtlen testület kezébe juttatná. A demokratikus despotizmus különböző fajtái közül kétségtávol ez lenne a legrosszabb."

Hogyan lehet védekezni a zsarnokság veszélye ellen, olyan centralizált országban, mint Franciaország –, kérdezi könyve végén Tocqueville. Az ellenszereket Amerikában ismerte meg. Az állampolgárok szabad társulásaiban, a helyi önkormányzatokban, a polgárok által öntevékenyen szervezett autonóm egyesületekben.

A régi királyok hatalmát hajdan a magánvagyonnal és politikai hatalommal egyaránt rendelkező arisztokrácia korlátozta. Korunk emberei egyenként gyengék erre. De társaságokban egyesülve ugyanazzal az erővel rendelkezhetnek, mint a hajdani arisztokraták. Mai szóval a civil társadalomra gondolt Tocqueville. Amely az Egyesült Államokban, Angliában, Hollandiában már az ő idejében létrejött. És nagy sokára, napjainkra, Franciaországban is. Lengyelek és magyarok pedig most küzdenek azért, hogy megtalálják a szelíd zsarnokság ellenszereit.

A TITKOSRENDŐR TÖRTÉNETE

1981. május 18.

Hollós Ervin nevét sokan ismerik Magyarországon, a legtöbben azonban sosem hallottak róla. A magyar forradalom leverése után két éven át vezette a politikai rendőrségnek azt az osztályát, amely a nyomozást folytatta a forradalmárok ellen, amely 2-3 ezer ember halálos ítéletét készítette elő. Aztán, mint oly sokszor, a hóhér kényelmetlenné vált, és eltá-

volították helyéről. Sajtóhiénaként lépett fel, ostoba és aljas könyvet adott ki a magyar forradalomról. Most új könyvet jelentetett meg ugyanerről a témáról.

Igaz, ennek a könyvnek csak társszerzője, a neve nem is fordul elő a címlapon, csak a szövegben emlékeznek meg róla.

Az új könyv címe: Lázadás! Egy ország rémálma: Magyarország 1956 (*Uprising! One Nation's Nightmare: Hungary 1956*). Szerzője egy angol fasiszta, David Irving. Legyünk pontosak: nem akármilyen, hanem szelíd, békés fasisztáról van szó, legalábbis Irving annak nevezte magát.

Eddigi munkássága során a második világháborúval foglalkozott, amelyről kilenc könyvet tett közzé. Valamennyiből botrány lett. Ami nem is csoda, ha figyelembe vesszük a szerző álláspontját. Ezt az álláspontot jól fejezi ki a *Daily Mail* című újságban megjelent egyik interjújának mondata: „Meglátogattam Hitler Sasfészkrét Berchtesgadenben és úgy néztem rá, mint az oltárra.” Legismertebb könyvében, a Hitler háborújában azt igyekezett bizonyítani, hogy Hitler semmit sem tudott a zsidók kiirtásáról, sőt egy dokumentummal azt, hogy azt kifejezetten megtiltotta. De csakhamar kiderült, hogy a dokumentumot Irving hamisította. Másik könyve *The War Path: Hitler's Germany 1933–39* (A háború felé: Hitler Németországa 1933 és 1939 között). E könyv Hitlert olyan diktátornak mutatja be, aki a nép bizalmát élvezte. „Olyan Németországot teremtett, amely egyforma lehetőségeket adott munkásnak és értelmiséginek, szegénynek és gazdagnak.”

Irvinget egyik könyve kapcsán a bíróság 40 ezer font pénz-bírságra ítélte, és az ítélet indokolásában a bíró feltette a kérdést, hogy volt képes a könyv kiadója ilyen mélyre sülyedni.

Bírósági eljárás követte Sikorski tábornok halála című

könyvét is. Sikorski a londoni emigráns kormány miniszterelnöke volt, halálát baleset okozta, repülőgépe lezuhant. Irving könyvében azt próbálta bizonyítani, hogy Winston Churchill rendelte el a lengyel politikus meggyilkolását. A fő bizonyítékot a gibraltári kormányzó határidőnaplója szolgáltatta volna. E könyvből írta színdarabját ugyanazzal az alapötlettel Rolf Hochhuth, a tehetségtelen német drámaíró. Sikorski repülőgépének pilótája beperelte a szerzőket és a kiadókat, bebizonyította, hogy Irving meghamisította a naplót, és a kiadó kénytelen volt a könyvet visszavonni.

Ezek a botrányok végül is lehetetlenné tették, hogy Irving folytassa a második világháborúról szóló könyveket. Így szánta rá magát arra, hogy a magyar forradalomról írjon.

Egyeseknek meglepő lehet, hogy Irving az egyetlen nyugati ember, akinek a budapesti kormány rendelkezésére bocsátotta az 1956-os forradalom zárt dokumentumait.

„A külügyminisztériumban László Erikát adták mellé mint tolmácsot.” Irving ugyanis egy szót sem tud magyarul. Főmunkatársa azonban Hollós Ervin volt. „A külügyminisztériumban adták mellém. Azt mondták, hogy ő lesz az én főkapcsolatom, az én instruktorom. Ezt a kifejezést használták.” Irving a dokumentumok embere, és így többek között beszámol arról, hogy Hollós Ervintől kapott egy bizalmas dokumentumot, egy hivatalos magyar történész tanulmányát. E dokumentum és más hatósági közlések alapján Irving szerint a forradalom során 2500–3000 magyar veszítette életét. „Nincs okom arra – írja –, hogy e számokban kételkedjek.” Neki nincs, nekem annál inkább. A budapesti indiai követség akkori becslései szerint például a harcok során 25 000 magyar és 7000 orosz katona veszítette életét.

A könyv alapállítása szerint 1956 nem forradalom volt, hanem a csőcselék lázadása. Másutt a magyarokat gyermekes és együgyű népnek nevezi. Végig azt hangoztatja, hogy

nem forradalom volt, hanem lázadás. Antiszemita lázadás a zsidók zsarnoksága ellen, és ez a lázadás gyorsan kezdett pogrommá fajulni. A szovjet hadsereg beavatkozását elkerülhetetlennek minősíti, mert szerinte csak így lehetett megelőzni a tömegmészárlást. Hruscsov nem is halaszthatta sokáig döntését – mondja –, ha meg akarta menteni azokat a funkcionáriusokat, akik még életben voltak. E „konceptiót” egyetlen ténnyel vagy érveléssel sem támasztja alá.

A könyv nivóját jól jellemzi a portré, amelyet Nagy Imréről ad. „Ez a hájas férfi, nyaka körül vastag zsírpárnákkal, az egész ország »Imre bácsijává« vált, a békésebb jövő sétáló ígéretévé, cvikkere mögül bandzsító szemei elárulták a mongol eredetét.”

Annál inkább dicsőíti Kádár Jánost, azt az embert, aki kiégeztette a forradalmárokat. Árulását szóval sem említi, de hangsúlyozza, hogy Magyarország egyik legnépszerűbb embere.

Másutt így ír Rákosinak arról a beszédéről, amelyben hírhedt szalámitaktikájával dicsekedett: „Rákosi gúnyosan nevetett. Bársonyos szürke szeme hirtelen elvesztette megvesztegetően jó akaratú emberi karakterét.”

Elég az idézetekből.

A magyar külügyminisztérium, amikor Irving segítségére sietett, és sugónak Hollós Ervint adta mellé, bizonyára azt gondolta, hogy e nászból hatásos propagandakönyv születik majd a magyar forradalom ellen, és a jelenlegi kormány mellett. Nagy Imre ellen és Kádár János mellett. A számítás nem vált be: az angol fasiszta buta és aljas könyve semmi más nem eredményezett, mint botrányt és felháborodást.

A POLGÁRI SZABADSÁG KIALAKULÁSA

1981. május 26.

Múlt héten Bibó Istvánnak a *Külhoni Szövegtárban* közölt írásából idéztünk részletet, és ezt a részletet próbáltam a rendelkezésre álló idő határai között magyarázni. A teljes magyarázathoz azonban Bibó egész gondolatvilágának, világképének ismerete szükséges.

Most mindenekelőtt arról kell beszélni, hogy Bibó az európai társadalomfejlődést úgy fogja fel, mint a szabadság és egyenlőség viszonyainak fokozatos terjedését és általánossá válását.

„Mi az a nyugati értelmű társadalomfejlődés, amiből társadalmi, technikai és politikai téren egész mai civilizációnk megszületett? – kérdezi a magyar társadalomfejlődésről szóló tanulmányában. – Ennek a nyugati fejlődésnek a társadalmi alapjai a népvándorlás utáni zűrzavaros időkben alakultak ki és kb. a 10–11. századra szilárdultak meg, először abban a formában, amit nyugat-európai hűbériséggként ismerünk. Ebben a hűbériségben nem az volt a legfontosabb, amit leginkább szoktak tudni róla, hogy tudniillik, a vezérnek és fegyveres kíséretének szoros személyi kapcsolatán, kölcsönös hűségén alapult. Ez az egésznek inkább csak a germán, törzsi oldala. A döntő az volt, hogy a hűbériség klasszikus berendezésében a társadalom minden tagjának életét személyes, emberi közvetlenséggel kialakított kapcsolatok szabták meg, nem pedig központosított uralmak vagy uniformizált jogintézmények. Ez a rendszer az egymást egyenlőben tartó társadalomszervezeti viszonyoknak a végtelen sokaságán épült, melyek mindinkább feloldották, személyivé és közvetlenné tették a teljes és egyoldalú kiszolgáltatottságnak az ókori, bizánci és közel-keleti társadalmakra oly jellemző viszonyait. Természetesen nem ismerte ez a

rendszer a szabadságnak és egyenlőségnek nagy összefogó intézményeit sem, hanem kis körökben megvalósuló, biztosított és kölcsönös személyes szolgáltatásoknak, kötelezettségeknek, jogoknak és szabadságoknak a sokaságában élt, melyekben nem egy-egy uniformizált társadalmi rend vagy osztály tagjaként, hanem személyükkel, családjukkal, munkájukkal, szakmájukkal, birtokukkal tartoztak bele az emberek. Az alávetettségnek, a szolidaritásnak, érdekvédelemnek a legkülönbözőbb kapcsolatai támadtak így, melyek szívósan ellenállottak azoknak a brutálisan célszerű módszereknek, melyeket a hatalom koncentrációjára és az emberek kiszolgáltatottságára épülő társadalmi és politikai erők szoktak alkalmazni. A legmodernebb társadalomfejlődés során azután bekövetkezett az ideje annak, hogy ez a sokféle, kisszerű, de biztosított szabadságokkal élő, s erre ránevelt társadalom nekikezdett ezeknek a kisszerű korlátoknak a lebontásához és egyetemes érvényű, egyenlő emberi szabadsággá való összegezéséhez. Ebben a perspektívában a modern szocializmus nem jelent mást, mint ennek a folyamatnak a további korrigálását és teljessé tételét: azoknak a társadalmi rétegeknek, elsősorban a bér munkásoknak a szabadságigényét, akik a középkori szűk, de biztosított keretek lebontásával nem az egyetemes szabadság javaihoz jutottak." Vagyis Bibó az egész európai fejlődést – a középkortól máig és holnapig – egyetlen nagy vállalkozásnak fogja fel. E vállalkozás végső soron az uralom megszüntetésére irányul.

Maga a középkor, az úgynevezett hűbériség ebből annyit valósított meg, hogy az uralmat minden pontján intézményesen korlátozta, és vele szemben a biztosított szabadságjogoknak bonyolult rendszerét hozta létre. Úgy fogalmazhatjuk ezt meg, hogy a közvetlen alávetettség és kiszolgáltatottság viszonyait mindenütt szerződéses viszonyokkal helyettesítette.

A szerződés, mint alapviszony, még a jobbágyparasztságra

is kiterjedt. A saját parcelláján maga gazdajaként élő paraszt a termelés (és vele saját személye, otthona, foglalkozása) biztonságának érdekében mintegy szerződést kötött azokkal a hatalmakkal, amelyek neki ezt a biztonságot nyújtották.

Ez a szerződés szabályos csereaktus volt, a paraszt dézsmával és robottal fizetett a kiváltságosoknak, azok pedig biztonsággal. A parasztok termelői munkájukat nem azért látták el, mert erre őket közvetlen erőszakkal kényszerítették, hanem azért, mert mint saját földjükön dolgozó magántulajdonosok aránylag kedvező megélhetéshez és emberi életlehetőségekhez jutottak (jobbágykötelezettségeik teljesítésének fejében). Az így létrejött csere igen aránytalan volt. Védelmet kaptak azoktól az uraktól, akik maguk jelentették a veszedelemet. Cserében terheket, adót, szolgáltatást kellett vállalniuk, személyes szabadságuk egy részéről is le kellett mondaniuk. De mégis szerződés volt. Olyan szerződés, amely lehetőségeket biztosított az emberi élethez, a továbbfejlődésre – a termelés és az életkeretek kitérítésére – a városba költözés útján a felszabadulásra, kollektív és fokozatos emelkedésre. Tehát „társadalmi szerződés” volt, egyes akaratokból létrejövő, lényegében mégis osztályok megállapodása.

A feudális kisparcella birtokosa meghatározott robot és adó fejében, fennmaradó termésével szabadon rendelkezett, családi életét, lakóházát, gazdaságát, biztonságosan magának mondhatta, érdemes volt termelnie, életformájának kiterjesztésére törekednie.

Világosabbá válik mindez, ha a nyugat- és közép-európai paraszt helyzetét összehasonlítjuk az orosz parasztéval. Utóbbi nem hagyhatta el helyét, erre gondosan ügyelt a despotikus államhatalom és az állam által létrehozott és megszervezett obscsina, amelynek elemi érdeke volt, hogy a nyomasztó közös, állami terhek alól senki se bújhasson ki. Ahogy Miljukov klasszikusan megfogalmazta: „az obscsina kényszerközös-

ség, amely a közös terhek teljesítésének érdekében kollektív felelősséget erőszakol tagjaira. Az orosz paraszt termékfelegével teljes mértékben az államhatalom helyi és központi szervei rendelkeznek. Az állam vélt érdekeinek szolgálatában bármikor kiragadhatták szokásos körülményei közül, hogy fegyenc-, vagy rabszolgamunkára alkalmazzák. Teljesen kiszolgáltatott volt, mind a községgel, mind az államhatalommal szemben, legelemibb jogai is hiányoztak, személyiségének ki-művelésére semmiféle lehetősége nem nyílt. Szolga volt, míg Nyugat- és Közép-Európa parasztja nem volt az. Nem volt az, mert életformája, társadalmi állapota *nyitott* volt."

Mit jelentett ez a nyitottság?

Először is azt, hogy a középkori parasztra nehezedő robot- és adóterhek az idők során alig változtak, ennek folytán a fokozatosan tökéletesedő termelési technikából eredő nagyobb eredmények a paraszt kezén maradtak, az árutermelés és a városi fejlődés anyagi alapjává váltak.

Másodszor azt, hogy a középkor évszázadai alatt mindig magántulajdonban volt a házhely, és a lakás sérthetetlen-sége később a személyes szabadságjogok kiindulópontjává vált.

Harmadszor azt, hogy a parcellához való és a szokás által szentesített jog a későbbiekben a polgári magántulajdon alapjává vált. Ehhez az egzisztenciális joghoz évszázadokon át minden európai ember hozzászokott, végül természet adta lételemének tekintette, és Hobbes, Spinoza, Locke, majd az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat a tulajdonhoz való jog követelményének alakjában fogalmazta meg.

Végül negyedszer: a parcellához való jog egyszersmind jogot jelentett egy meghatározott munkakörhöz, egy egész életformához is; ezt a jogot megint évszázados szokás szentesítette: majd modern korunkban a munkához való jog alakját öltötte.

A JAKOBINUS ÖRÖKSÉGRŐL

1981. július 15.

A *Débat* című folyóirat júniusi számában vitát nyitott a jakobinus örökségről. A vitát az teszi érdekessé és fontossá, hogy a francia baloldal két évszázadon át a jakobinus örökség folytatójának vallotta magát. 1917 után pedig a jakobinus evangéliumot a bolsevik evangéliummal, Robespierre mítoszát Lenin mítoszával egészítette ki. Hét-nyolc éve annak, hogy a kettős mítosz a baloldal körében megrendült. Az orosz forradalomból és a szovjet államból való kiábrándulás történeti lelkiismeret-vizsgálatra kényszerítette a francia intellektueleket: a francia forradalom újraértékelésére.

A baloldali gondolkodás átalakulásának tipikus példája Mona Ozouf cikke magának a jakobinus szónak értelmezéséről.

Mi is tehát a jakobinizmus hét pillére Ozouf szerint?

Az első a *politikai centralizmus*, „a nemzet közös érdekeiről rendelkező”, vagyis „a hatalom összpontosítása egy helyen és egy kézben”. Bizonyos, hogy a jakobinusok a politikai hatalom összpontosítására törekedtek, meg is valósították, aki tehát ma jakobinusnak vallja magát, azt az örökséget is vállalnia kell, de e törekvésekben nem állnak egyedül. Erre törekedtek a királyok is, a császárság is, és azóta is minden uralkodó francia politikai áramlat. E helyen emlékezik meg Ozouf arról az általános szokásról is, hogy a jakobinizmust azonosítják a nacionalizmussal: e szokással szemben is leszögezi, hogy a nacionalizmust ugyan a jakobinusok találták fel, vagy legalábbis ők csináltak belőle átfogó ideológiát, de azóta nacionalisták voltak más politikai áramlatok is, amelyek csöppet sem voltak jakobinusok.

A második pillér a *közigazgatási centralizmus*, vagyis az irányítás összpontosítása egy helyen és egy kézben, most

már nemcsak a közös, hanem a helyi érdekek területén is, tehát a helyi szokások, hagyományok, konvenciók elfojtása és központilag kidolgozott rendszerrel való helyettesítése. Ez is jakobinus vonás, de nem kizárólag az, hiszen a hagyományt folytatta Napóleon és azóta is minden francia kormány. A híres idézet szerint: „Egyazon pillanatban dönt a kormány, rendelkezik a miniszter, továbbít a prefektus, végrehajt a polgármester, megindulnak a csapatok, zászlót bont a flotta, megszólal a vészharang, megdördül az ágyú és talpon áll Franciaország.”

A harmadik pillér a *salut public*, amelyet hibásan fordítanak *közjólétnek*, értelme ugyanis inkább *közboldogság*, az állam vagy a *haza üdve*. Erre is igaz, hogy nem a jakobinusok találták fel, mert már Richelieu alkalmazta a 17. században és azóta is alkalmazzák a francia politika legkülönbözőbb áramlatai, a gaulle-izmustól a kommunizmusig. Mégis a jakobinizmus vált e hagyomány szimbolikus megtestesítőjévé. Robespierre híres megfogalmazásával, hogy tudniillik: „Az alkotmányos rendszer az egyént védi a közhatalom visszaélésével szemben, a forradalmi uralom a közhatalmat védi a frakciókkal szemben.”

És még inkább a Terror iránti rajongásával, a Terror bálványozásával.

A negyedik pillér azután valóban a jakobinizmus találmánya és sajátja. Ezt a vonást Ozouf a választottak manipulálásának nevezi: értve ezen a jakobinus klub uralmát. Ez a klub már a konvent összeüléseinek pillanatában minden más klub és egyesület feloszlátását követeli. Azután a tisztogatások következnek. Tisztogatják a konventet is, a klubot is. Életrajzot kell mindenkinek beadnia: mi volt azelőtt? Mekkora volt a vagyona? Újságírók nem kellenek, elég egy is belőlük. A megbízható. Aminek mértéke az, hogy eléggé dicsőíti-e a klubot.

Az ötödik pillér az egész nép *politikai nevelése*. Ők alkalmazzák először – és milyen szisztematikusan! – a módszereket, amelyek oly ismerősek számunkra. Gyűléseiken mindenki szabadon és őszintén beszélhetett, hiszen mindenki ugyanazt ismételte. Az ellenvélemények hangoztatóit kiirtották, s ily módon azonossá váltak a megtisztított néppel. Ez az azonosság a jakobinizmus.

A hatodik pillér a valóság kiküszöbölése. Mindenekelőtt az összeesküvések tárgyában. Ahogy Camille Desmoulins mondja: „Öszeesküvés kivizsgálásakor *abszurdum bizonyítékokat követelni, éppen elegendők a gyanús jelek.*” A valóság elfalazásának legfőbb eszköze az archaikus, ismételtető, mágikus, személytelen, információktól mentes nyelvezet, a kulcsszavak visszatérése, a megtisztulásokban leegyszerűsödő szótár, amelyben a szó nem több, mint szignál.

A hetedik pillér az *egy és oszthatatlan társadalom*, az Utópia és Uchrónia, a Seholsincs és Sohasincs illúziója, a nép oszthatatlan és egységes erénye. „A nép jó, képviselői romlottak” – mondják. Nem is kell képviselőt, a közakaratot nem lehet képviselni, az közvetlenül látható. A szabadság a személyes függetlenség ellentéte. Mit is mond Robespierre az angol parlamentről? „Maguknál ellenzék van. A kisebbség van ellenzékben, tehát a többség korrumpálódott.” Nem lehet különbség többség és kisebbség között, közélet és magánélet között sem. Ez a deklaráció világa. Ahogy Saint-Just követeli: minden évben mindenki adjon nyilvánosan számot magánéletéről.

És mit választottunk ki legfőbbnek, mi franciák e hét pillér közül? – kérdi Ozouf. A *salut publicot*, a *haza üdvét*. Ennek jegyében virágzott a gaulle-izmus és kommunizmus, mert e jegyben lehet mindent igazolni és minden elfelejteni.

Ozouf konklúziója magától értetődően adódik gondolatmenetéből. A francia baloldal felmondta a jakobinizmussal

kötött szövetségét. A haza üdve már nem szentség, már nem hisznek az élenjáró nemzetben, nem szeretnék, ha az állam uralkodnék a társadalmon, már tudják, hogy az állam nem mindenható, és nem feltétlenül jóakarátú. Emlékezni kezdenek a Terrorra, amelyről oly sokáig megfélemeztek. Kezdik megérteni az önrendelkezésre irányuló törekvéseket, és a lakosság mérhetetlen bizalmatlanságát az állammal szemben.

A MEGSZÁLLÁS ÉVFORDULÓJA

1981. augusztus 21.

Mit tehet egy kis nemzet, ha olyan ellenség támadja meg, amely számszerűleg sokkal erősebb nála? – kérdezi Pavel Tigrid, a cseh emigráció egyik vezéralakja, abban a cikkében, amely a megszállás 13. évfordulójára jelent meg. Első pillantásra a megadás, a kapituláció taktikája látszik a legelőnyösebbnek, mert a harc túlságosan egyenlőtlen lenne. Morális síkon menthető ez a magatartás. A nemzet ugyanis megőrizheti integritását és várhatja az időt, amikor kedvezőbb körülmények között szállhat új harcba.

Az elmúlt 30 év során háromszor alkalmazták csehszlovák vezetők ezt az elvet: Beneš 1938-ban, a müncheni egyezmény idején, megint csak Beneš, 1948-ban, amikor a csehszlovák kommunista párt, a szovjet hadsereg nem is nagyon rejtett támogatásával, magához ragadta a hatalmat, és Dubček, 1968-ban, amikor a varsói szerződés tagországainak csapatai megrohanták Csehszlovákiát.

Mindhárom esetben erőszakkal döntötték meg a kormányt: mindhárom esetben a köztársaság elnökének lett volna alkotmányos feladata, hogy fegyveres ellenállással vá-

laszoljon a támadásra. Az ellenállás helyett mindháromszor a kapitulációt választották.

Tizenhárom év távlatából kísérli meg Tigrid, hogy a taktika mérlegét felállítsa.

Nem vesztettek emberi életeteket és épségben maradtak a városok, de az árat meg kellett fizetni, más kevésbé kézzelfogható nélkülözhetetlen értékekben. Nélkülözhetetlenekben, legalábbis olyan nép számára, amely szabadságban és méltóságban akar élni. A csehek sorsa azt mutatja, hogy a doktrínává emelt kapituláció végül is minden polgári erény pusztulásához és nemzeti hanyatlásához vezetett. A kollektív bűnösség érzése abban a mértékben erősödik, amilyen mértékben világossá válnak a kapitulációs filozófia elkerülhetetlen következményei. Az új rezsim csak gazdái kegyéből tarthatja fenn magát, és bűnben való fogadásának súlya nehezedik rá. Ezzel mindenki tisztában van, kormányzók is, kormányzottak is. Az elnyomás lázadást követelne, de a kapituláció filozófiája a lázadásnak még a fogalmát is kitörölte az emberek agyából. Kormány és nép, elnyomó és elnyomott a boldog jövő felé halad, de jól tudja, hogy ez a boldog jövő nem jön el soha. Illetve eljőhet, de csak küzdelmek és áldozatok árán.

Tizenhárom év távlatából még egy alapvető tényrt értetünk meg, írja Tigrid. A szovjetek azért rohanták meg Csehszlovákiát, mert pontosan tudták, hogy semmiféle ellenállásba sem fognak ütközni. Most, már egy éve, nem tudják magukat Lengyelország megtámadására elhatározni, s azért van így, mert jól tudják, hogy ágyúlövéssek fogadnák őket. Ha mégis invázióra határoznák el magukat, ez a lengyel városok pusztulásával járna. De nem pusztulna el a lengyel nép lelke. Mert az emberek és a népek életében vannak szituációk, amelyekben a kapituláció elfogadhatatlan – fejezi be cikkét Tigrid.

Írása annak a nemzeti lelkiismeret-vizsgálatnak a terméke, amely valamikor a cseheknél a 70-es években, a charta szerkesztésének idején kezdődött meg, az inváziós szél-ütöttségből való felocsúdással. A megszállt Csehszlovákia kezdődött, és visszhangra talált az emigrációban. Beneš, aki hajdan a csehszlovák nemzet nagyságának és a csak polgári erények megteremtője volt, az egymást követő nemzeti tragédiák előkészítőjévé vált, és annak a magatartásnak fő képviselőjévé, amelytől immár szabadulni kívánnak. Kezdi tudni, hogy az 1938-as, 1948-as és 1968-as bukásoknak nemcsak a nagyhatalmak, hanem Csehszlovákia egész állami felépítése is oka volt, meg mindazok az illúziók, amelyeket a csehek a politikáról és saját létükről tápláltak. Már felismerték, ha nem is a szlovákok, de legalább a csehek, hogy 1944-ben, 1945-ben, 1946-ban mennyire autoritatív volt a magatartásuk.

Kundera személyében megjelent az a cseh író, aki már nem hiszi, hogy a csehek az egyetlen demokratikus hagyományokkal rendelkező nemzet Közép- és Kelet-Európában, aki éppen ellenkezőleg, csehek, lengyelek, magyarok, osztrákok kulturális és sorközösségének propagálója.

Vajon mikor érkezik el annak az ideje, hogy szembenézzenek a magyarkérdéssel is? Amikor megértik végre, hogy Kelet-Európa kis nemzetei csak közös erőfeszítéssel szabadulhatnak meg zsarnokaiktól? Tigrid lázadásról beszél. Gondolom abban az értelemben, ahogy Camus használta ezt a szót „Lázadó ember” című cikkében. Nem szól azonban arról, hogy miképpen élhet az ember méltósággal a diktatúrában. Ez az amiről úgyszólván senki sem szól. Mi a lelki függetlenség reális útja? Amely nem vezet pusztuláshoz, de lehetővé teszi, hogy ne kelljen szégyenkezni, depresszióba süllyedni, alkoholizmusba, öngyilkosságba menekülni?

1982

LISKA KONCEPCIÓJA 1.

1982. szeptember 29.

A múlt héten Liska Tibor *Ökonosztát* című, a hatvanas évek elején keletkezett művét ismertettem. Most Liska mai nézeteiről lesz szó.

Az árakkal kell kezdenem, bár ez az a pont, ahol Liska nézetei az elmúlt húsz évben a legkevesebbet változtak. Említettem is, hogy egyik alapkövetelése volt: a hazai árak ne a vállalati költségeket kövessék, hanem a világpiacon kialakult árakat, vagyis ne az árak alkalmazkodjanak a vállalatokhoz, hanem a vállalatok az árakhoz. Amit most hozzá kell tennem, az az, hogy az árakat nem kiszámítani akarja valamilyen központi csúcs-számítógéppel, hanem azt kívánja, hogy egyszerűen a verseny szabályozza őket úgy, hogy abban a nyugati országok vállalatai is akadály nélkül részt vehessenek. Ezúton Magyarország a Nyugathoz kapcsolódna és legalább gazdaságilag kiszabadulna Ázsiából.

Magától értetődik, hogy az országon belül is a szabad verseny híve. Csakhogy mindenki tudja, hogy ennek súlyos akadályai vannak. 25 év elég volt ahhoz, hogy óriásvállalatok jöjjenek létre, mindegyik a maga profiljával és ebből következő monopolhelyzetével. A vevő nem válogathat a szállítók között, s így a szállítók diktálják a feltételekét. Ezeket a monopóliumokat a hazai verseny ösztönzésével igen nehéz lenne megtörni. A külföldi verseny érvényesülése azonban valódi piaci helyzetet teremtené.

Mégis, hogyan alakulhat ki az országon belüli verseny? Hogyan válhat az ország vállalkozók országává?

A bérleti rendszer útján. Az ország gazdasági egységeit Liska bérbe kívánja adni a legnagyobb bérleti díjat ígérő vállalkozóknak. Ez az elképzelés bizonyos mértékig ismerős már Magyarország lakóinak. Valami megvalósult már Liska tervéből, tudniillik először is nem bérleti díjra, hanem vállalati vagyponra, tőkeértékre licitálnak. Egy példával élve: ha egy gazdasági egység jelenleg évi 25 millió forintot hoz, akkor valamilyen reális kamatláb, mondjuk 10%-os kamatláb mellett a tőkeértékre licitálnak. Ez esetben a kikiáltási ár nem évi 2,5 millió, nem is öt évre fizetendő 12,5 millió lesz, hanem ennek a befizetendő díjnak a tőkeértéke, tehát 25 millió forint. A vállalkozónak tehát a tőkeértékkel, a vagyonnal kell elszámolnia. Tételezzük fel elképzelt példánkban, hogy a licitálás eredményeképpen a vállalt tőkeérték nem 25, hanem 30 millió forint lesz, aminek évi 10 százalékos kamata 3 millió forint, tehát ennyit kell évente befizetni. Az ötmillióst tőketöbblet azonban nem a bérbeadóé lesz, hanem a vállalkozóé, az ő betéti számlájára kerül. Ha egyszer, valamilyen oknál fogva a vállalkozásból kivonul, ez a betéti számla az övé marad, és kamatait élvezheti. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy különleges jellegénél fogva Liska különleges nevet adott ennek a számlának: erkölcsi-betéti-számlának nevezi. Nem látszik azonban valószínűnek, hogy ilyen feltételek esetén a vállalkozók néhány év elteltével vissza kívánnának vonulni. Éppen ezért az erkölcsitőke-betétszámlának más, nagyobb jelentősége is van számukra. A vállalt erkölcsi tőke arányában bankhitelekre van joguk. A jelenlegi átalánydíjasok a fennálló rendelkezések értelmében csak forgóeszköz-kiegészítési hiteleket kaphatnak. Liska vállalkozóinak viszont törvényesen jár a hitel. Példánkban ötmillió értéktöbbletet vállalt a vállalkozó; ennek arányában

juthat hitelekhez. Vállalkozása során aszerint, ahogy javítja az üzletmenetet, a hozamot, érdeke további tőkenöveléseket vállalni. Minden további növeléssel növeli ugyanis erkölcsi tőkéjét, amelynek kamatai egyszer majd nyugdíjat jelenthetnek számára, de csak addig, amíg aktív vállalatának tényleges hitelkeretét tudja növelni. És magától értetődik, hogy minden tőkenöveléssel a nemzeti vagyont is növeli.

LISKA KONCEPCIÓJA 2.

1982. október 6.

Múlt heti levelemben Liska Tibor programjának alap gondolatáról volt szó, arról tudniillik, hogy az ország vagyonát, a nemzeti vagyont bérbe akarja adni az erre vállalkozóknak: a nemzeti termelést egészében bérleti rendszerré kívánja átalakítani.

Azonnal fölmerül a kérdés, hogy programjának megvalósulása esetén kik lennének a nemzeti vagyon kezelői, kik lennének azok, akik a termelési egységeket bérbe adnák a bérlőknek. A válasz: a bankok. Újonnan létesített bankok egész hálózatának lenne az a feladata, hogy a jelenleg is működő vállalatok, üzemek és egyéb intézmények mai értékét fölbecsülje. Az érték megállapításához kiindulópontként az az összeg szolgálna, amelyet ezek az egységek az államnak évente befizetnek, természetesen levonva belőle mindazt a pénzt, amelyet az állam nekik ma, szubvenciók, dotációk, támogatások formájában visszafizet. Ez az összeg úgy is felfogható, mint a vállalatok tőkéjének kamata, belőle tehát valamilyen kamatláb alapulvételével kiszámítható a vállalati tőke értéke. Ez a tőke lenne az egész rendszer induló tőkéje és kamata, tehát a mai befizetések összege lenne a

gazdasági egységek kezdeti bérleti díja. Erre a bérleti díjra licitálnának, árvereznének a vállalkozók. Maguk a bankok, politikától és egyéb illetéktelen szempontoktól függetlenül, szigorúan bankszerű elvek alapján működnének. A gazdasági egységeket azoknak adnák bérbe, akik a legmagasabb bérleti díjat ígérik, természetesen figyelembe véve mindazt a garanciát, amelyet nyújtani tudnak, mindazt a szempontot, amelyet ilyen alkalmakkor egy bank tekintetbe szokott venni.

Vállalkozásokhoz tőke kell. Honnan veszik majd a vállalkozók azt a pénzt, amelyet vállalkozásukba be kell fektetniük, ha annak mai alacsony hozamát növelni akarják? Elsősorban a már említett bankok által nyújtott hitelek. A bankok a hiteleket is szigorúan bankszerű elvek alapján nyújtják. Ismétlem, a bérleti díjat Liska a vállalati tőke kamatának tekinti. Minél magasabb bérleti díjat, kamatot fizet a vállalkozó bérlő, annál nagyobb az általa kezelt tőke értéke. Ennek megfelelően annál nagyobb hitelek fölvételére jogosult.

Egy másik hitelforrást képeznek az állampolgárok megtakarításai. Kialkudott kamat fejében ők is kölcsönadhatják pénzüket a vállalkozó bérlőknek, s az általuk nyújtott kölcsön fejében maguk is a vállalkozás résztvevőivé válnak.

Harmadik hitelforrás lenne az, amit Liska társadalmi örökségnek nevez. A társadalmi örökség a nemzeti vagyonnak az állampolgárra eső hányada. Ma ezzel a vagyonnal és a belőle származó jövedelemmel a hivatalok rendelkeznek. A hivatalok döntenek el, hogy ebből a jövedelemből mennyit fordítanak beruházásra és milyenre, mennyit vehet föl belőle bér formájában a lakosság, mennyit fordítanak iskolákra, kórházakra, és más elvileg ingyenes szolgáltatásokra. Ezt a vagyont, ezt a jövedelmet – hitelek formájában – Liska ki akarja a lakosok között osztani. Ma minden polgárnak joga

van óvodára, iskolára, szakképzésre, továbbképzésre, ingyenes egészségügyi ellátásra, üdültetésre, s ha összeköttetése van, olcsó bérű kiutalt lakásra. Ahogy az utóbbiról mondja Liska, betonsilóra a jövő eladhatatlan nyomortelepein. De hasonlóképpen jellemzi a többi is: SZTK sorban állásról és küldöztetésről, diplomának nevezett kutyabőr megszerzésére jogosító tölcsező okítás kinyújtásáról, a drága és unalmas szórakoztatás és tájékoztatás ingyencirkuszairól beszél. Az állampolgárnak Liska rendszerében mindezekről joga és módja lenne lemondani, mely esetben ingyenesen többé nem juthat hozzájuk. Ingyen már nem kap lakást, gyermeke sem tanulhat ingyenesen. Abból, amit eddig ingyen kapott, ezentúl takarékbetét lesz, amelynek kamatait tetszése szerint használhatja fel.

HOZZÁSZÓLÁS KIS JÁNOS BESZÉLŐBEN MEGJELENT ÍRÁSÁHOZ

1982. október

Kis János cikkéhez Párizsból, kívülről szólok hozzá. A kívülről persze viszonylagos értelmű, mert magyar vagyok, mint ahogy magyarok mindazok, akik magyarnak vallják magukat a Felvidéken, Kárpátalján, Erdélyben, a Vajdaságban, valamint Európa és a többi kontinens országaiban. A kérdés, amely választ kíván, így szól: mit tegyünk mi, magyarok szanaszét a világban. Gondolom, Kis János is erre a kérdésre keres választ. (Csak zárójelben, szót szaporítva teszem hozzá: baj lenne, ha a hivatalos határok között élők a tennivalók keresésében e határok közé zárnák be magukat.)

Mivel Párizsban élek, nem tartozhatom a magyar ellenzékhez. Zavarba jönnék, ha meg kellene határoznom, hogy mi

az ellenzék, és kritériumokat kellene keresnem arra, hogy ki ellenzéki. Kívülről véve szemügyre az országot, nem oszlik kormánypártra és ellenzékre. Ha így oszlanék meg, nem volna benne független gondolat. A független gondolkodás ugyanis nem törődik azzal, hogy az, amit gondol kormánynak vagy ellenzéknek kedvez-e. „A dolgot őt magát” nézi, elfogulatlanul. A való világot akarja ismerni, ebből az ismeretből kiindulni, s a szükséges változtatáshoz is a reális eszközöket keresi.

Mint mindenki észreveszi, Széchenyi szavát használom, *elki független emberekről* beszélt, s arról, hogy „*a magyarság közértelmesség által fejlőd ki tökéletesen*”

A másként gondolkodó kifejezést is furcsálltam kezdettől fogva. Akik másként gondolkodnak, bizonyosan elindultak a független gondolkodás irányába. Azzal, hogy elkülönültek. De amíg csak másképp gondolkodnak, gondolkodásuk nem igazán független, azokétól van ugyanis meghatározva, akiktől szándékosan elkülönülnek. A színe és fonákja valaminek, szükségképpen összetartozik. Célirányosabb, ha nem másként, hanem helyesen gondolkodunk.

Független gondolkodásra törekvő emberek mindig voltak a magyarok között. Amíg azonban az ilyen törekvés elszigetelt marad, nem fejlődik ki belőle az a közértelmesség, amelyről Széchenyi szólt. Márpedig kifejlett közértelmesség nélkül egy ország képtelen reagálni a fölmerülő problémákra, képtelen eligazodni az olyan válaszáron, amilyenre most Magyarország jutott, s amelynek kimondása Kis János cikkének egyik fő érdeme.

Közértelmesség akkor fejlődik ki, ha függetlenül gondolkodók szóhoz jutnak. Körülbelül ez történt meg 1977-től kezdve, amikor elkészült a *Profil* című antológia.

Magyarország, mint természetesen minden ország, nemzedékek együttese. Politikai vagy irodalmi értelemben azon-

ban nemzedékről akkor szoktak beszélni, ha közös évjáratokhoz tartozó egyének valamennyire csoportosulnak, közös törekvés hevíti, közös eszme fűti őket. A *Profil* című antológiában szereplő szerzők, a SZETA alapítói, a *Beszélő* szerkesztői és munkatársai, a Független Kiadó szervezői ilyen értelemben nemzedéket alkotnak.

Igazában véve egy határvonalról van szó, amelyet többé-kevésbé kijelöl az egyének születési dátuma. Akik 1956-ban, a forradalom idején 20 évesek vagy annál idősebbek voltak, megélték a forradalmat s a vereséget is. A kudarcot csüggedés követte. Nemcsak azokról szólok, akik megalkuvásra kényszerültek. Azokról is, akik ezt elkerülhették. A katasztrófa után mit is kezdhetett a nép? Népbe természetesen beleértve az értelmiséget, írókat, művészeket, tudósokat is. Aki-ben volt a fennmaradáshoz szükséges erő, a maga dolgához látott. A maga dolga a megélhetés is, a gyarapodás is, s csak örülni lehet annak, hogy voltak évek, amikor az egyének gyarapodtak, s velük az ország is, hiszen az ország egyének-ből áll. De a szó igazi értelmében a maga dolgát végezte az is, aki alkotott, a szakmáját művelte, egyszerűen jót csinált. Ez utóbbival értékeket őrzött és értékeket alkotott, tehát a legtöbbet tette, amit tehetett. A megőrzött és megalkotott értékek most ott vannak az országban és feltételei annak, hogy a társadalom elindulhasson valami jobb felé. Feltételei az indulásnak, de nem maga az indulás.

Nem mintha a köz ügye, a társadalom ügye hidegen hagyta volna őket. Ha esetenként találkoztak, 56-ról vitatkoztak, s a százados magyar hagyományt követve szidták a közállapotokat. A nemzetből, amely 1956-ban a szó renan-i értelmében – „közös emlék a múltból, közös terv a jövőre” – megalkotta magát, újra csak a közös panasz maradt.

Az említett évjáratok természetrajzához megritkulásuk is hozzátartozik. Sok ezren haltak meg 56-ban, 57-ben és 58-

ban a harcok idején vagy az akasztófán. Mások elmenekültek. A menekülés már 47-ben és 48-ban megkezdődött, az emlékezetes „fordulat éve” idején. És tömegessé vált a forradalmat követő hónapokban, magával ragadva azok többségét, akik a harcokban vagy a közügyekben aktívan részt vettek. Egyfajta magatartást irtottak ki vagy távolítottak el az országból: a Petőfiét.

Küzdelem mégis folyt. A maguk dolgához láttak, írtam az imént, de hozzátettem: értékeket őriztek és értékeket alkottak. Ami sosem lehetséges küzdelem nélkül, de különösen nem diktatúrában. A 68-as reform küzdelem eredménye volt, s most jól látjuk, hogy e részleges, szűkre szabott eredmény a további küzdelem alapja.

És azok, akik 56-ban még nem voltak 20 évesek, gyerekek voltak vagy csak 56 után születtek? Ők annak a neveltjei, amit kompromisszumnak szoktak nevezni. Holott senki sem kötött senkivel sem kompromisszumot, sem írásban, sem szóban. Azt a lelkiállapotot nevezik kompromisszumnak, amelybe a katasztrófa átélői kerültek, s amelyre inkább illik az elfáradás, az elcsüggedés szó.

Akár kompromisszum, akár nem, bizony nem nagyon vonzó. Nem lehet szeretni, nem lehet érte lelkesedni. Elfogadni lehet. Elsősorban azoknak, akik a katasztrófát átélték. S értelme számukra éppen ennyi: nem katasztrófa.

Kis János úgy beszél a demokratikus ellenzékről, mint olyan politikai közösségről, amely kívül áll a közmegegyezésen. De nem hiszem, hogy ezt a közmegegyezést valóban létezőnek gondolja. Még mindig kitarva az idősebbek és a fiatalabbak közti határvonal meghúzása mellett, vajon mit tapasztalhatni az idősebbeknél? Közmegegyezés helyett inkább kölcsönös bizalmatlanságot és gyanakvást. Néha gyűlöletet és bosszúvágyat. S ha egyetértenek valamiben, akkor abban, hogy Magyarország nem Ázsiához, hanem Európá-

hoz tartozik. Abban, hogy az országnak polgárosodásra van szüksége. Tehát: kiemelkedésre a szegénységből, nemcsak kivételezetteknek és szerencséseknek, hanem mindenkinek. A szabaddá válásnak arra a lehetőségére, amelyet tulajdonnak nevezünk. A közéleti jogok teljességének birtoklására. Arra egyszerűen, hogy az emberek szabad emberré váljanak.

Ám bárhogy is álljon a köz és a megegyezés ügye az idősebbeknél, hogyan is lehetne közmegegyezésről beszélni az 56 utáni nemzedékeknek? Senki sem kérte beleegyezésüket, megegyezésüket, senki sem egyezkedett velük. Ami adva volt, azt kellett elfogadniok. Aki elfogadta közülük, csak kedvetlenül fogadhatta el. Hogy kedvet kapjanak életükhöz, gondolatokra van szükségük.

Egyetértek tehát Kis Jánossal abban, hogy világossá kell tenni az eszményeket. S még inkább azzal, amiről egész cikke szól, azzal, hogy szembe kell nézni az ország mai helyzetével. Válaszútra jutott az ellenzék – írja –, de fontosabb ennél, hogy az ország jutott válaszútra. Gazdaságilag összemolt a szomszédban Románia és Lengyelország, s nem sok hónap kell ahhoz, hogy ugyanerre a sorsra jusson Kelet-Németország is. A választút tehát így fest: együtt süllyed el az ország a többiekkel, vagy elszakad a süllyedőktől, külön útra tér és megmenekül. Aminek három feltétele van: nyitás Nyugatra, legalább nem hivatalos módon a nyugati gazdasági közösség tagjává válni; a gazdasági életet a piac, benne a nemzetközi piac erőinek alávetni; a politikai demokratizálódás útjára lépni.

Nem az a kérdés most, hogy képes-e erre a magyar kormány. Az a kérdés, hogy mit tehet ennek érdekében a magyar intelligencia. Az a bizonyos közértelmesség, amely ki fejlődőben van.

Mennyien lehetnek ma Magyarországon azok, akik tiszta képet tudnak alkotni maguknak a világ erőinek állásáról?

A kiutak kereséséről? A jövő vízióiról? A magyarság helyéről Európában és a világban? A kisebb és nagyobb magyar társadalmak mai állapotáról? A jól rendezett közösségről, amelyben az egyén kifejtheti emberségét?

Mindezekben tájékozódunk és tájékoztatnunk kell, tiszta fogalmakat szereznünk és továbbítanunk. E feladatokat csak közösen vállalhatjuk. Van köztük olyan, amelybe kívülről nem lehet beleszólni, de alighanem olyan is, amely leginkább kívülről végezhető el. Közös vállalásról beszélek, de ezen az úton eljuthatunk a közös tervhez is a jövőre.

Kis János Kelet-Európának nemcsak gazdasági, hanem politikai elsüllyedését is elkerülhetetlennek véli. Azt írja: december 13-a egész Kelet-Európa számára eldöntötte az alternatívát; végképp eldőlt a választás a többi ország számára is: egy tapodtat sem engedni.

Nem vagyok erről egészen meggyőződve. Inkább hiszem, hogy december 13-a semmit sem döntött el. Az erők most is egyensúlyban vannak. December 13-a előtt a forradalom volt felszínen, de egy furcsa forradalom, olyan amilyen még sosem volt, egy forradalom, amely nem végezte el a forradalom legfőbb feladatát, az államhatalom megdöntését: egy önmagának határt szabó forradalom. Most az ellenforradalom van felszínen, de ez is furcsa ellenforradalom: nem szánja el magát az ellenforradalmaktól eddig elválaszthatatlannak gondolt mészárlásra; egy önmagának határt szabó ellenforradalom.

Lengyelországban tehát még semmi sincs eldöntve. Másutt sem. Mint ahogy 68-ban sem akkor dőlt el minden, amikor az orosz csapatok bevonultak Csehszlovákiába. Inkább akkor, amikor Dubček, Smrkovský és a csehszlovák delegáció többi tagja Moszkvában aláírt mindent, amit Brezsnyevék kívántak tőlük.

Végleg a következő évben dőlt el, amikor Dubčekék meg-

hirdették a „becsületes konszolidáció” politikáját, leszerelték és elfojtották a csehek ellenállását.

Tito mondta volna, hogy a csehek 1620 óta megszállókra még sose lőttek. Ez is lehet egy szempont. Figyelembe véve azonban 68 végének és 69 elejének népi ellenállását, valószínűbbnek látszik, hogy az orosz bevonulást a Prágai Tavasz irányítóinak kollaborálása tette végleges kudarccá.

Mindenesetre 68 után nem állott be egész Kelet-Európában a szent szövetségi reakció csöndje. Magyarország például még három-négy évig játszhatta a reformok útját.

Ma is van erre módja. Még inkább, mint akkor. Mert annyi bizonyos, hogy az orosz politikusok most nem vághatnak bele még egy ország megfegyelmezésébe. A legrosszabb esetben is van tehát idő. Kérdés, hogy mennyire tudja az ország kihasználni. Visszafordíthatatlanná vált annak egy része is, amit Nagy Imre csinált meg 1953-ban és 1954-ben, és azoknak a reformoknak egy része is, amelyeket 1968 és 1971 között vezettek be. Most is visszafordíthatatlan lépésekre van szükség. Ez alkalommal gyökerezésekre. Hogy gyökerezések lehessenek, előbb az ismereteknek és a javítás terveinek kell azoknak lenniök.

Essék végül szó a kompromisszumról, amely nincs. De lennie kellene. Valódi kompromisszumnak. Amelyben a meg egyezés szempontjai félreérthetetlenül vannak megfogalmazva. S amelyet megkötnék valakik. A hatalom birtokosai és mások, akiket a nép elfogad képviselőinek.

Tudjuk jól, hogy ilyen megegyezés csak akkor léphet érvényre, ha azt az oroszok is elfogadják. Ők pedig nem mondják azt, amit gondolnak, nem tartják meg azt, amit ígérnek. Egyszer végre mégis szót kellene értenünk velük: megállapodni egy reális élettérben. Hogy valóban tervezhessük a jövőnket.

1983

A REFORM ÉS A SZEGÉNYEK

1983. február 16.

Legutóbbi levelemben arra a következtetésre jutottam, hogy az 1979-ben és 1980-ban bevezetett reformok nem szolgálták mást, mint a központi irányítás erősítését. A centralizáló és a decentralizáló erők küzdelméből újra csak a centralizálók kerültek ki győztesen. Négyszeres sokk érte őket: az ország tarthatatlanná vált eladósodása, a kelet-európai rendszerek gazdasági válsága, a Nyugat gazdasági válsága, végül az a számunkra földrengés erejével ható változás, ami a nemzetközi pénzpiacon következett be, tudniillik a „fogd és vidd” álláspontjáról a „nem adok, nekem sincs” álláspontjára való áttérés. Lehet, hogy ez az utolsó sokk volt a legerősebb. Erre mutat legalábbis Tábori Andrásnak, a *Magyar Hírlap* főszerkesztő-helyettesének a *Társadalmi Szemle* múlt év novemberi számában megjelent cikke, amelyben többek között azt az elképzelését fejti ki, hogy a nemzetközi pénzügyi kapcsolatok hagyományos rendje szerint a kölcsönöket új kölcsönökből szokás kifizetni, s mindjárt hitelebargónak nevezi, hogy ez most nem megy.

A négyszeres sokk alapos megrázkódtatást váltott ki. A levont tanulságok viszont szegényesek. Másképpen, jobban és még erősebben kell központosítani. Szilárd vezetés az ország védőpajzsa. Fizetni kell és nincs miből. Fizessenek tehát – kik? – a szegények. Jó messze jutottunk a fizessenek a gazdagok jelszavától. Túlelosztás alakult ki az országban

– írja ugyanez a Tábori András. Magyarul: túl jól élnek az emberek. Szükségessé vált a jövedelmek visszaigazítása – folytatja tovább. Visszaigazítás – milyen szép magyar szó! Menynyivel csúnyább így: csökkenteni kell a jövedelmeket!

De tudjuk, hogy nem mindenkinek csökken a jövedelme. Egyeseké növekszik, másoké megmarad, s megint másoknak romlik a helyzete.

Kiké? – ezt a kérdést tette föl Hankiss Elemér a *Heti Világ-gazdaság* november 27-ei számában. Válasza így hangzik:

„Nagyon úgy fest, mintha az elmúlt néhány év gyakorlata már eldöntötte volna ezt a kérdést. E gyakorlat abban áll, hogy a társadalom legszegényebb rétegeire relatíve, teherbíró képességükhöz mérten aránytalanul nagy terheket rótt és ró az elmúlt évek gazdasági helyzete, s az ezzel tusakodó gazdasági politika. E réteg – kisnyugdíjasok, kisfixesek, egykeresetes nagycsaládosok, halmozottan hátrányos helyzetben lévők, szociális segélyen élők, testi fogyatékosok, munkaképtelenek stb., – jövedelme számításaim szerint ma már teljesen rugalmatlan: minden újabb áremelés létfenn-tartásukba vág. A középső és felső rétegek jövedelme ezzel szemben még rugalmas: kiadásai átcsoportosításával az áremelések hatását még többé-kevésbé messze tudják tartani létfenntartási költségeik szférájától.”

Hankiss elfogadja, hogy a jelenlegi helyzetben csökkenteni kell a fogyasztást. Csak azt nem fogadja el, hogy az egész terhet vagy annak nagyobb részét a szegényekre hárítsák.

Érdemes e helyen francia példára hivatkoznom. Válság van Nyugat-Európában, Franciaországban is. Amit soha jobboldali vagy liberális kormány javasolni sem mert volna, azt tavaly nem javasolta, hanem végre is hajtotta a szocialista kormány. Évtizedeken át mindenkinek úgy nőtt a bére, ahogy az árak emelkedtek, sőt annál is jobban. Ennek vetettek tavaly véget, „szigor”-nak nevezve az új politikát. Kivételt

a legkisebb keresetekkel tettek, ezek növekedése továbbra is meghaladja az árákét. S most két hete, Edmond Maire, a második legnagyobb francia szakszervezet vezetője, újabb szigornak, vagyis a reáljövedelmek további romlásának szükségességéről nyilatkozott. Nem jó – mondotta –, ha a felelős emberek eltitkolják az igazságot. Fokozni kell a szigort, de azzal a feltétellel, hogy javítani kell a munkanélküliek és az alacsony keresetűek helyzetén, s csökkenteni kell az egyenlőtlenségeket. Edmond Maire ma Franciaország egyik legnépszerűbb embere, az úgynevezett második baloldal egyik vezető alakja. Népszerűségének egyik titka éppen az a törekvés, hogy mindig ki akarja mondani az igazat. Három nappal később jelent meg az egyik francia folyóiratban Michel Rocard-nak, ugyanazon politikai áramlat másik vezetőjének nyilatkozata: Franciaország túl sokat költ. Tehát áldozatokat kell kérnünk a magas és közepes jövedelműektől.

Hankiss novemberben Magyarországon hasonlóképpen írt, mint most Franciaországban Maire és Rocard. Először is: őszintén. Korlátozni kell a fogyasztást – mondta ki, míg hivatalos helyen még mindig az életszínvonal megőrzéséről, az összfogyasztás szerény mértékben való növeléséről, az életviszonyok minőségének javításáról beszélnek. Felfogása abban is hasonlít a francia második baloldaléra, hogy felismeri: ami szükséges, azt meg kell tenni, de nem lehet tovább rontani azok helyzetét, akik most sem tudnak megélni. Ezért javasolja, idézem: „Biztosítani kellene mindenki számára az árakkal automatikusan együtt mozgó létminimumot.”

Az elmúlt három-négy év tapasztalataiból ítélve nem jók a gazdasági reform esélyei. De azoknak, akik sok éve kitar-
tóan küzdenek a reformért, meg kell látniok Hankiss igazát: nem lehet tovább szegényíteni a szegényeket. A reform minimális csomagjában, amelyről a közelmúltban többen is írtak, benne kell lennie a szegénykérdés rendezésének. Egy

KEMÉNY István		— 1 — HUNGARIAN OBSERVER IN PARIS H-3	
		12 May 1983	
1.	ANNCR:	PÁRIZSI MAGYAR FIGYELŐ...	
2.		Kemény István műsora következik. Témája: Néhány	
3.		megjegyzés az MSZMP Központi Bizottsága április közepén	
4.		tartott ülésének határozatához.	
5.			
6.			
7.		88 Április határozat	
8.			
9.			
10.	NARR:	ON TAPE /9:40/	
11.		/FIGYELEM: a 4-ik oldalon a megjelölt két mondatot	
12.		kivágni/	
13.			
14.			
15.			
16.			
17.			
18.	ANNCR:	Kemény István beszélt. PÁRIZSI MAGYAR FIGYELŐ	
19.		című műsorszámunk hangzott el. Ezt a műsorunkat	
20.		először csütörtökön este 20 óra 50 perckor közve-	
21.		titjük. Az ismétlések időpontja: csütörtök 22 óra	
22.		50 perc, valamint péteken 13 óra 50 perc és 18 óra	
23.		50 perc.	
24.			
25.			
26.			
27.			
28.			

A Párizsi Magyar Figyelő adásának fedőlapja, Szabad Európa Rádió, 1983

minimális prevenciónak, megelőző védekezésnek, amely megakadályozza, hogy a versenyképtelenek ne csak a versenyből, hanem az életből is kimaradjanak.

Jó lenne, ha a magyar ipar versenyképes lenne. Egyelőre

nem az, és semmi jele annak, hogy azzá válik. Ne azzal kezdjük, hogy az áhított versenyképesség elérésének érdekében feláldozzuk az emberek egy részét. Azért sem, mert más lépésről egyelőre nincs szó, ez a kezdő lépés, úgy látszik befejező is. Még inkább azért nem, mert az emberek feláldozása és a versenyképesség között nincs sem logikai, sem empirikus kapcsolat.

Beszélnem kell arról, amiben nem értek egyet Hankiss-sal. „Az árrendezések és áremelések fontos elemei a gazdasági előrelépésnek” – mondja. Meg is magyarázza, miért gondolja ezt. „Mert lehetővé teszi a reális gazdasági-piaci erőviszonyok kialakulását.” És: „közvetve lehetővé teszik az igazi teljesítmények szerinti jövedelem differenciálódást.”

Nos, nem teszik lehetővé. Reális piaci erőviszonyok kialakulásához piac kell. Piacon kialakuló árak és bérek. Vállalatok, amelyek a piacról élnek meg. Abból, hogy eladnak, kisebb vagy nagyobb nyereséggel.

Hankiss azt gondolja, hogy az áremelések közvetett hatása pozitív, közvetlen hatása negatív. Egyetértek azzal, hogy a közvetlen hatás negatív. Abban viszont, hogy a közvetett hatás pozitív lesz, semmi okom sincs hinni.

RESTRIKCIÓ ÉS REFORM

1983. április 27.

A *Szabad Európa Rádió Politikai Magazin* című műsorában április 20-án a magyar vezetés jelenlegi restriktív politikájáról beszéltem, és azt a kérdést vetettem föl, hogy valóban szükségszerű-e ez a restriktív? Szükségszerű volt-e négy évvel ezelőtt, amikor bevezették, és szükségszerű-e ma?

A kérdés megvilágításához felidézem Nyers Rezsőnek és

Tardos Mártonnak, a hivatásos reformereknek a *Gazdaság* 1979 januárjában közölt „Milyen gazdaságfejlesztési stratégiát válasszunk?” című tanulmányát. Meg kell jegyeznem, hogy a tanulmány jóval korábban készült, de magyar nyelvű közlésére előzőleg nem volt mód.

Kiindulópontként vázolják a szerzők a magyar gazdaság nehézségeit. Kezdi a krónikus nehézségekkel. Ezek közé tartozik a beruházási túlfűtöttség; a termelési szerkezet megrevsége és korszerűtlensége; a külső és a belső piaci kereslethez való alkalmazkodás hiánya; a ráfizetéses termelés fennmaradása. A később keletkező akut nehézségek közé tartozik a szerzők szerint a munkaerőhiány, a bérfeszültség, a szolgáltatások rossz nivója és a második gazdaság, amelyről akkor ezt írták: „amelyet nem tudunk megszüntetni, helyes felhasználásával pedig keveset foglalkozunk.” Végül említik a világpiaci árrobbanást és a külkereskedelmi mérleg hiányát.

A nehézségek felsorolása után azt a következtetést vonják le, hogy a magyar gazdaságpolitika külön-külön harcol az egyes nehézségek megoldásáért, gyakorlatában dominálnak a részintézkedések, vagyis nincs összefüggő gazdasági stratégiája.

A nehézségek után a belső ellentmondások következnek. Az első ilyen ellentmondás az, hogy minél erősebb a gazdasági növekedés, annál nagyobb a dollárimport, amelyet viszont a magyar gazdaság exporttal nem tud fedezni. A második ellentmondást, a gazdasági hatékonyság fokozása és az egyenlősítés között látják. A hatékonyságot csak akkor lehet fokozni, ha a nyereséges vállalatokban sokat keresnek az emberek, a rossz vállalatokban keveset, ez pedig ellentmond az egyenlősítő törekvéseknek. A harmadik ellentmondás a KGST és a nyugati piac közti ellentmondás. A negyedik a reformtörekvések és a konzervatív erők közti ellentét,

amelynek eredményeképpen a magyar gazdaság időnként nekiindul a reformoknak aztán visszalép, oly módon, hogy ez az ingamozgás a cikk megírásának időpontjáig egyfolytában tartott.

A bevezető megjegyzések után a gazdaságfejlesztés lehetséges útjaival foglalkoznak. Két utat, két alternatívát vázolnak fel.

Az egyik út az a restrikció, amely 1979-ben megvalósult, és azóta is érvényben maradt. Ezt így jellemzi: A külkereskedelmi mérleg hiánya és Magyarország eladósodása „egyeseeknek azt az egyszerű terápiát sugallta, hogy a termelés növekedési ütemének fékezésével, valamint a belső felhasználás 3-4 éven át tartó erőteljes visszafogásával a nehézségek áthidalhatók lesznek”.

A restriktív politikával szemben a szerzők más utat javasolnak: „a szűk keretek közé szorított expanzív növekedés” útját. Ezen akkor a következőket értették. A fogyasztás és a beruházás erőteljes korlátozásával szemben azoknak mérsékelt korlátozása, tehát mind a fogyasztásnak, mind pedig a beruházásnak kismérvű növekedése; ezzel egyidejűleg expanzív exportpolitika, amelynek lényege a világpiacon értékesíthető gyártmányok és szolgáltatások fejlesztése. Nyers és Tardos tehát 1978-ban és 79-ben nem kívánták a külkereskedelmi mérleg egyensúlyát azonnal helyreállítani. A teljes egyensúly helyreállítását lassan, fokozatosan akarták megvalósítani. Közvetlen feladatnak csupán a külkereskedelmi mérleg olyan javítását tekintették, hogy az ország eladósodása tovább ne növekedjék. Exportoffenzív stratégiájuk arra irányult, hogy az ország új növekedési pályára álljon át. Az általuk felvázolt növekedési pályában legfontosabb az az elképzelés, hogy a magyar gazdaság háromszektorú gazdaság legyen: tehát az állami szektorral egyforma mértékben támaszkodják a szövetkezeti szektorra és a magángazdaságra.

A Nyers és Tardos által javasolt stratégiát a magyar gazdasági vezetés elutasította. A másik utat választotta: az erőteljes restrikció útját. E választás következtében a külkereskedelmi mérleg javult ugyan, de az ország versenyképessége vagyis általános helyzete tovább romlott.

Nem tudom megmondani, hogy a mai, súlyosabb helyzetben Nyers és Tardos még mindig lehetségesnek tartanának-e olyan gazdaságpolitikát, amely a reformok megvalósítását gazdasági dinamikával, tehát a beruházás és a fogyasztás mérsékelt növelésével köti egybe. Vagy pedig a mai nehezebb helyzetben már ők sem látnak más utat, mint a reformnak legalább egy-két évvel való elhalasztását, s a halasztás ideje alatt a beruházás és a fogyasztás csökkentését?

Erre az évre, 1983-ra gyakorlatilag már el is dőlt a vita. A magyar vezetés a beruházások és a fogyasztás csökkentésére határozta el magát, s ezt az elhatározását végre is fogja hajtani. Félő azonban, hogy ugyanezt a politikát kívánja 1984-ben is folytatni, vagy legalábbis az, hogy a magyar társadalomban érvényesülő tehetetlenségi erők erre fogják az országot kényszeríteni.

Amit ezzel kapcsolatban le kell szögezni, az a következő:

Gazdasági növekedés és fejlődés nélkül nincs reform. A fogyasztás korlátozása nem reform. Nincs is köze a reformhoz. Súlyos gazdasági helyzetben, válság idején a fogyasztás korlátozása lehet kényszerű intézkedés, de nem jelent reformot. Amikor a magyar reformerek a régi rossz gazdaságpolitikát, s ezen belül a beruházások túlzott ütemét bírálták, a kivezető utat nem a zéró növekedésben látták, hanem az egészséges növekedésben, a reális gazdasági dinamikában. Nem korlátozni akarták a fogyasztást, hanem a gazdasági rendszer olyan átalakítását vették tervbe, amely a fogyasztás erőteljes növekedését reálisan megalapozza. A fogyasztás korlátozása megkönnyítheti azt, hogy Magyarország 1983-

ban kifizesse az esedékes 1 milliárd 700 millió dollárnyi tartozását. Megkönnyíti, de bizonyosan nem elégséges hozzá. Semmivel sem visz azonban közelebb a reformhoz.

1985-re reformot ígérnek. Senki sem tudja azonban, milyen reformot. Érthetetlen és elfogadhatatlan, hogy annak a reformnak, amelynek két évnél hamarabb már realizálnia kellene, egyetlen elvét sem hirdették meg. És semmivel sem lehet alátámasztani olyan elgondolást, amely 1985-re radikális reformra készül ugyan, jelenleg azonban semmit sem tesz ennek a reformnak az előkészítésére.

NEM MONDHATOM MEG NEKTEK...

1983. május 12.

Megvolt a központi bizottság ülése, megszületett a határozat. Viszonylag élénk érdeklődés előzte meg. Viszonylagos érdeklődést mondok, mert a lakosság többsége nem sokat törődik a központi bizottsággal, nem olvassa a határozatot, már csak bükkfanyelve miatt sem. A dolga után jár, próbál a jég hátán is megélni, a határozatokról azt gondolja, hogy úgy is minden marad a régiben; s ami valóban fontos, arról nem esik szó bennük. De érdeklődést is mondok, mert bizonyos számú ember mégis várt valamit ettől a határozattól. Reménykedt és aggódott. Kétség és remény között hanyódott.

Annál is inkább, mert az ülést többször elhalasztották. Készültek hát valamire, vitatkoztak valamin. Sokáig tartott, mire megegyeztek.

A kétség és remény között hanyódók nem személyi változásokat vártak. Nem mindegy ugyan, hogy ki az ország miniszterelnöke, de a tét nagyobb volt ennél. Legalábbis a várakozásokban. Lesz-e végre reform? – ez volt a tét. Kimá-

szunk-e hát valahára a kutyaszorítóból? Joggal tételezhette fel az, aki feltételezte, hogy a reform pártja és a reform ellenzéke küzd egymással, s hogy a megegyezés a küzdelem eldőlését jelenti majd, vagy legalább a küzdelem állását fogja kifejezni.

És valóban: a határozat bőven szól a reformról. A gazdasági helyzetről és az életszínvonalról. Ez a két fejezet képezi gerincét. Négy pontban foglalható össze az, amit a határozat a reformról mond.

Az első pont a párt és az állam szerepéről szól. Idézem: „A szocializmus építésének egész időszakában a gazdaságpolitika kialakításában, a népgazdaság fejlesztésében alapvető a párt irányító és az állam szervező szerepe. ... Erősíteni kell az állam szerepét a népgazdaság tervszerű fejlődését biztosító közgazdasági, intézményi feltételek megteremtésében és összehangolásában, valamint a tulajdonosi felügyelet ellátásában.”

A második pont a piacra vonatkozik. Így: „A gazdaságirányítási rendszer a jövőben is a szocialista tervgazdálkodás keretében fejlődik, a népgazdasági terv, valamint az áru és pénzüpiaci viszonyok összekapcsolására, a piac aktív szerepének figyelembevételére épül.”

Küzdelemről, két párt között, természetesen nem volt szó a határozatban, hiszen a központi bizottság mindig gondosan ügyel arra, hogy megőrizze az egység látszatát. A *Nép-szabadság* április 17-ei száma azonban elárul valamit a lezajlott küzdelemről. Ilyen formában: „A népgazdaságról folyó vitákban magától értetődően felvetődött, mi legyen az állam szerepe. Az álláspontok közt elvétele olyan szélsőségek is felvetődtek, mint amely – az egyik végleten – az 1968 óta követett gazdasági irányításnak ellentmondva, a vállalatok önállóságát megnyirbálva, újraközpontosítást javasol. A másik véglet viszont az az álláspont, hogy az állam vonuljon ki a

gazdaságirányításból, s ne befolyásolja azt más, kizárólag a piac."

A *Népszabadság* nem beszél arról, hogy 68 óta nem egy gazdaságirányítás volt, hanem három egymásnak ellentmondó. Azt sem hiheti senki, hogy a központi bizottságban lettek volna olyanok, akik az állam teljes kivonulását javasolták a gazdasági életből. De bizonyos, hogy volt két álláspont, egy állami, még hozzá pártállami, és egy piaci. Az idézetekből világosan látszik, hogy kompromisszum született. Valahogy így szól a kompromisszum: igen, piac is legyen egy kicsit, de máris túl sok van belőle, az állami vezetést, a pártvezetést, a tervet kell erősíteni. És még így: maradjon minden a régiben. Jó ez így, ahogy van.

A harmadik pont a KGST-t illeti. „Politikai és gazdasági érdekeink egyaránt azt követelik, hogy jobban használjuk ki a KGST keretében megvalósuló, kölcsönösen előnyös együttműködés lehetőségeit” – mondják ki egyértelmű szavakkal. És még egyértelműbben: „aktívan részt kell vennünk a szocialista gazdasági integráció kibontakozását célzó javaslatok kidolgozásában.”

A legfontosabb a negyedik pont. Így szól: „A jelen helyzetben a fizetőképesség fenntartása és jelentős áruforgalmi aktívum elérése a legfontosabb feladat.” Marad tehát és erősödik a restriktív politika.

Aminek természetes következménye az életszínvonal csökkentése. Az ide vonatkozó szavak igen kíméletesek: „A reáljövedelem 1983-ban a kedvezőtlenebb gazdasági feltételek miatt némileg csökken.” Tudjuk már jól, hogy ez a némileg 4 százalékos reálbércsökkenést jelent. 4% átlagban, öt, hat, vagy hét százalék sokaknak. Ez is említetik: „A közgondolkodásban el kell fogadtatni a végzett munkával arányban álló, eddiginél nagyobb jövedelemkülönbségeket.” Hogy a végzett munka és a teljesítmény mérésére mód nincsen, azt

mindenki tudja. Nem is ez a lényeg. Hanem a kimondott cél: az egyenlőtlenségek növelése.

Foglaljuk hát össze. Megmarad a piac, a kisvállalkozás, a kisipar, nem abban a kis mértékben, ahogyan eddig, hanem annál valamivel kisebb mértékben. Erősíteni akarják az állami és pártirányítást. Megőrzik a tőkésországokkal folytatott kereskedelmet, de határozottan állást foglalnak a KGST-kapcsolatok erősítése mellett. Szigorú restriktív lesz, csökken az életszínvonal és növekednek az egyenlőtlenségek.

A küzdelem tehát eldőlt, mondják most sokan. Magyarországon nem lesz reform. Lehetséges azonban, hogy mégsem dőlt el. A határozat értelmezhető úgy is, hogy nem született döntés. Nem tudtak megegyezni, és elhalasztották a döntést. Már csak azért is, mert még mindig nem tudják, ki lesz az úr a Szovjetunióban, és mit fog majd akarni.

A szovjet vezetés benukltságáról írt Tatu a *Le Monde*-ban. Írhatott volna a magyar vezetés benukltságáról is.

A rabbira gondolok most, akit év végén felkerestek a hívők, kérdezve, hogy mi lesz jövőre. Nem mondhatom meg nektek, felelte a rabbi, mert azt nem tudátok elviselni. Végül mégis kikényszerítették a választ: minden marad a régiben.

HALANDÓSÁG MAGYARORSZÁGON

1984. április 12.

A halálozás elképesztő és felfoghatatlan magyarországi növekedéséről szólott múlt heti levelem. Azzal kapcsolatban idéztem Buda Béla öngyilkosságokkal foglalkozó tanulmányát az *Élet és Irodalom* január 20-ai számából. Írása további részében Buda Béla az öngyilkosság szabályszerűségeit taglalja, kitűnően. De cikkét nem ezért írta. Hanem azért, hogy felhívja a figyelmet e halál terjedésének egyik okára. Ezt lelki restségnek nevezi. „Az öngyilkosságok megfékezésére, megelőzésére nem történt semmi az elmúlt évtizedekben. Ma sem igen történik ... Kutatás sem nagyon folyt róla. 1971-ig orvosi közlemény is alig jelent meg ... Elzárkózó és elégtelen volt ezzel a halálnemmel szemben az elmeegészségügy ... Az alkoholizmus elleni küzdelem elmaradottsága és ellentmondásossága is a nagy kaszás malmára hajtotta a vizet ... Mindmáig nem sikerült elfogadtatni, hogy az öngyilkosság előtti pszichológiai feszültségek és krízisek az egészségügyi szervezeten belül közelíthetők meg leginkább, és a medicina, az orvosi pszichológia eszközeivel.”

A lelki restség nemcsak az öngyilkosok számát szaporítja. A nem motoros halálos balesetek száma 1960 és 1979 között 2710-ről 5311-re, kétszeresére emelkedett. Közéjük tartoznak a gyári, üzemi balesetek. És a bányaszerencsétlenségek.

1983 júniusában Komlón sújtólégrobbanás következte-

ben 8, Kányáson omlás nyomán 2, Szőnyön 1, Márkushegyen metánrobbanás miatt 37 bányász halt meg. A szerencsétlenség előtt Márkushegy alacsony veszélyességi fokú üzemnek volt minősítve, ami azt jelenti, hogy a bányászok három órán át üzemzavar esetén is a bányában maradhatnak. Ott is maradtak, el is pusztultak. Haláluk után kormánybizottság szállt ki, „átminősítette” az üzemet, metánmérőket és mentőkészülékeket szereltetett fel, és egy sor más intézkedést hozott.

A bányászszakszervezet főtitkára kijelentette: „Olyan műszaki, technikai feltételeket kell teremteni, hogy a bányászok ... megfelelő biztonsággal tudják teljesíteni feladataikat.” Korábban nem jelentette ki. S félő, hogy e kijelentés után sem fog történni semmi. Mint ahogy nem történt semmi Moldova György *Tisztelet Komlónak* címmel sok évvel ezelőtt megjelent munkája nyomán sem, holott a könyv megbízhatóan számolt be a bányák biztonsági berendezéseinek gyalázatos állapotáról, s az ebből származó sorozatos szerencsétlenségekről.

A lelki restség kifejezés nem a kormányhivatalnokokra alkalmazandó. Őket bűnös felelőtlenség és a termelésnek a szó szoros értelmében vett halálos hajszolása jellemzi. Lelki restségben a társadalom szenved, amely képes egyesületeket alkotni színházépítésre, valamint állatok, fák és műemlékek védelmére, de közönyösen szemléli a halál diadalát.

Néhány évvel ezelőtt bestseller volt Franciaországban Emmanuel Todd könyve, *A bolond és a proletár*. Európát és azon belül Franciaországot kutatta könyvében Todd. Többek között megállapította, hogy 1974-ben 1 millió autóra Svédországban 500, Angliában 530, Franciaországban 840, Nyugat-Németországban 860 halálos autóbaleset jutott. Todd szerint a halálos autóbalesetek aránya tükrözi az adott országban élő emberek agresszivitását. A franciák és a nyu-

gatóknak azért ölnék meg több embert az országutakon, mert agresszívebbek, és azért agresszívebbek, mert beteglelkűek. Nos, az 1 millió személyautóra jutó halálos autóbalesetek száma Magyarországon 2100 volt. (Todd könyvének megjelenése óta a nyugat-európai arányszámok is változtak: Franciaországban 590-re, Nyugat-németországban 600-ra, Angliában 470-re, Svédországban 440-re csökkentek.)

Ebben a másfél-négy és félszeres mértékű országúti emberölésben bizonyosan szerepet játszik az is, hogy a magyarok nem régen vezetnek, és még nem nagyon jól vezetnek. Az országúton autóval elkövetett gyilkosság és az agresszivitás között sem olyan szoros az összefüggés, mint ahogy azt Todd mondja. Valamilyen összefüggés azonban van. És Magyarországon, minden utcasarkon és minden hivatalban az agresszivitás hihetetlenül magas foka érezhető.

Alkoholizmus, agresszivitás, önpusztítás, lelki restség – a társadalom lelki betegségei. A pusztulás anyagi, objektív okai alighanem még súlyosabbak.

A beruházási ciklusokról szóló könyvében Bauer Tamás fogyasztásszimmetrikus és külkereskedelem-szimmetrikus szocialista gazdaságokat különböztet meg, értvén az elsőt olyan országokat, amelyek túlfeszített és irracionális beruházásaikat a polgárok fogyasztásának rovására valósítják meg, a másodikon pedig azokat, amelyek dolláradósságból fedezik az esztelen iparosítás költségeit. Nos, Magyarország nemcsak külkereskedelem-szimmetrikus (vagyis eladósdott), hanem egészségügy-szimmetrikus ország is.

„A hivatalos felmérések szerint – írja Szalai Júlia – a jelenlegi kórházi épületállomány *egyötöde* teljes szanálásra, további *egyharmada* rekonstrukcióra és felújításra szorulna, s csak a fennmaradó kisebbik felén kellene „sima” karbantartási munkákat végezni. A szanálás és rekonstrukció miatt újjáépítendő épületek-ágyak pénzigénye 41 milliárd forint

lenne (1979-es árakon) – ez az összeg az egészségügy éves fejlesztési alapjának közel hússzorosa.”

A hatvanas évek közepéig egyetlen új kórház sem épült. Azóta több is, de a hiány fedezésére nem elegendő. Az ágyak száma mégis növekszik. Hogyan? – Férőhelyszervezéssel. – Idézem:

„Minden talpalatnyi helyre ágy került, megtöltve ... folyosókat, hajdan volt orvosi szobákat, vizsgálókat is. Így hívják: ágyforgó. Az ápolási idő évtizedek óta tartó, állandó rövidülése jelzi – hatékonyan működik. S a járóbeteg-ellátásban az évről évre csökkenő vizsgálati perc-átlagok mutatják: a »szervezett rendelési órákban« mért hozzáférési lehetőségek túlon túl »jó« kihasználása magát az orvosi tevékenységet, a gyógyító feladatok minimális ellátását veszélyezteti.”

ÖT JEGYZET A KÁRPÁT-MEDENCEI ZSIDÓSÁGRÓL

ZSIDÓK 1.

1984. június 28.

Nemrégiben jelent meg Magyarországon a *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus* című kötet. Mai levelemben nem a könyvet ismertetem, hanem megjelenéséhez kapcsolódva a problematika múlt századi gyökereit szándékozom vázlatosan fölidézni. Kezdjük azzal, hogy a zsidókérdés a modern korban, a kapitalizmus korában elsősorban közép- és kelet-európai kérdés. Nyugat-Európában a 19. században a zsidóság nemzetiségileg, nyelvileg, kulturálisan elkülönült mint réteg. Létszámuk, arányszámuk ezekben az országokban volt a legnagyobb. A kapitalizmus kibontakozásával a

zsidóság felső rétege ezekben az országokban a gazdasági életben és a kulturális elitben olyan pozíciókat szerzett meg magának, amilyenekre Nyugat-Európában nem tudott szert tenni. Részben ezzel, részben más tényezőkkel függött össze, hogy a középkori zsidóüldözésektől jellegében merőben eltérő antiszemitizmus ezekben az országokban vált igazán pusztító erővé.

Közép- és Kelet-Európa nem egységes terület. Minden társadalmi kérdés, így a zsidókérdés is, más és más formát ölt a térség különböző országaiban. Mindenekelőtt két nagy kultúrszféra különböztetünk meg. Németország, Ausztria, Csehország, Lengyelország, Horvátország a középkorban latin, Oroszország és Románia a görög kereszténységhez tartozott. Az előbbi országokban egyház és állam elkülönült, egymással sokszor szemben álló hatalmat jelentett, az utóbbiakban az egyház az állam része volt. Az előbbieken nemcsak ebből a szempontból valósult meg bizonyos fokú pluralizmus: a törvényhozói, a végrehajtó és a bírói hatalom is bizonyos mértékig elkülönült egymástól. Az előbbi országok kiváltságos rétege, a nemesség, a rendi szabadságjogok révén ismerte a személyi szabadságjogoknak később az egész lakosságra kiterjesztett fogalmát, az utóbbiak nem. Az előbbi országokban feudális formában viszonylag szilárd magántulajdon uralkodott, az utóbbiakban szpáhirendszer.

A zsidóság helyzete is alapvetően más volt a térség két szférájában. A Németországban, Ausztriában, Csehországban élő zsidóság létszáma sokkal kisebb, kulturális színvonala sokkal magasabb volt, mint a Galíciában, Oroszországban, Litvániában, Romániában élőké. A kapitalizmus csíráinak jelentkezése nyomán a zsidóság elenyésző kisebbsége fontos szerephez jutott az abszolút államok pénzgazdálkodásában. Az áttért zsidók érvényesülése előtt nem volt semmiféle akadály sem. A 18. században pedig megkezdődött a gettók fel-

bomlása, Poroszországban a Hohenzollernek, Ausztriában és Magyarországon pedig II. József türelmi rendelete nyomán. Oroszországban és Romániában a zsidók továbbra is helyhez voltak kötve.

Vegyük például Romániát. Moldva és Havasalföld a drinápolyi békével szabadult fel a török uralom alól. Az 1831–1832-ben kiadott *Regulamentul Organic* szerint: „Írassanak össze a zsidók, s mindazok, akik vagyonnal nem rendelkeznek.” Sturdza fejedelem szabályzata 1839-ben: 10. § Megtiltja azoknak a zsidóknak a letelepedését, akik más országból kiűzettek. 18. § Azok, akik az országban születtek, de tisztességes keresetforrást vagy megélhetési módot kimutatni nem tudnak, száműzendők. Oroszországban I. Miklós 1827-ben elrendeli, hogy minden zsidó fiatalembert 25 évi katonai szolgálatra be kell sorozni; a városokból száműzi, falun pedig gettóba zárja a zsidókat; megszünteti a zsidó községi önkormányzatot.

Érthető tehát, hogy megkezdődött a kelet-európai zsidóság áramlása Közép-Európa felé, elsősorban a galíciai zsidósággé Magyarország felé. A kulturális színvonalkülönbséghez még egy különbség járult: a térség nyugati felében, Közép-Európában élő zsidóság tolerált volt, a Kelet-Európában élő zsidóság jog nélküli maradt; a közép-európai zsidóság részt vehetett a gazdasági és társadalmi életben, így többek között az oktatási intézményekben, a kelet-európai zsidóságnak erre nem volt módja. Ennek nyomán Közép-Európában erős asszimilációs folyamat indult meg. A közép-európai zsidóság eddig sem volt egységes, erős jövedelmi és kulturális különbségek tagolták, de a Kelet-Európa felől megindult bevándorlás Közép-Európában két nagy rétegre osztotta a zsidóságot: a hagyományosan ott élő, magasabb kultúrájú, és a frissen bevándorolt, alacsonyabb kultúrájú rétegre. Még erősebbé vált a különbség, mikor Magyarországon 1849-ben,

majd 1867-ben, Ausztriában 1868-ban egyenjogúsították a zsidókat, míg Oroszországban és Romániában egészen 1917-ig továbbra is törvényes korlátozások érvényesültek velük szemben, sőt Oroszországban pogromokra került sor.

Egyenjogúsítás az egyik oldalon, jognélküliség a másik oldalon: természetes következmény volt az asszimiláció Németországban, Ausztriában és Magyarországon, az asszimiláció elmaradása Kelet-Európában. A német zsidóság németté, az osztrák zsidóság osztrákká, a magyar zsidóság magyarra vált, az oroszországi és romániai zsidóság megmaradt elkülönült nemzetiségnek.

A magyar zsidóság és a társadalom viszonya azonban Közép-Európában is egyedülálló. Mindenekelőtt: egyetlen országban sem volt ilyen méretű a zsidók bevándorlása. A 18. század elején a zsidók aránya még teljesen elenyésző: létszámuk 1730-ban 13 000, II. József türelmi rendeletéig (1781), illetőleg Lengyelország első felosztásáig bevándorlás Csehországból és Ausztriából folyik, főleg a felvidéki városokba, de a zsidóság létszáma még 1785-ben is csak 75 000, tehát nem éri el a lakosság 1%-át. A türelmi rendelet után fantasztikus méretű bevándorlás indul meg. 1805-ben létszámuk már 128 ezer, vagyis 20 év alatt 70%-kal gyarapodott. 1840-ben 240 ezer, 1850-ben 369 ezer, 1910-ben 932 ezer.

ZSIDÓK 2.

1984. július 5.

A 18. század elején még nagyon kevés zsidó vallású embert élt Magyarországon. A század folyamán volt bevándorlás az országba. Lengyelország első felosztásáig, illetőleg II. József emancipációs rendeletéig, elsősorban Csehországból és

Ausztriából, a 80-as évektől kezdve Galíciából is. A zsidóság létszáma 1785-ben 75 000, azaz nem éri el a lakosság 1%-át. 1805-ben létszámuk már 128 ezer, 1840-ben 244 ezer, 1850-ben 369 ezer.

A növekedés tehát a negyvenes években volt a leggyorsabb. Ennek magyarázata az 1840. évi XXIX. törvénycikkben lelhető fel, amely a zsidóknak biztosította a szabad lakhatást, gyáralapítást, kereskedést, ipart és a „polgári telkek szabad szerezhetését”. Figyelembe kell venni, hogy az 1839–40. évi országgyűlésen az alsóház törvényjavaslatként a teljes jogegyenlőséget fogadta el, ezzel az indoklással: „Az emberiség szava int, megadni nekik mindazon jogokat, amelyekkel minden polgárnak bírni kell, aki közterhekben részesül; az igazság parancsolja: nyitassék meg a zsidóság előtt a polgári szerzésnek minden forrása, nyitassék meg előtte iparnak és szorgalomnak minden útja, és önként egybeolvad közérdeke többi polgártársának közérékével, mert a törvénynek egyenlő védelmében részesül” stb. Ezt a törvényjavaslatot módosították a főrendek, majd az uralkodó. Magyarország tényleges igazgatása pedig annak a nemesi rétegnek a kezében volt, amelynek követői az alsótáblán gyűltek össze, és a teljes egyenjogúsítást szavazták meg, a törvényt tehát szövegénél valószínűleg liberálisabban hajtották végre.

A 18. században és a 19. század első felében bevándorolt zsidóság elsősorban a nagybirtokok központjaiban, másodsorban a kereskedelmi gócekben települ meg. Ebben az időszakban ugyanis lassan kibontakozik a földesúri árutermelés, de a nagybirtokosok maguk nem foglalkoznak a nyerstermékek értékesítésével, hanem azt görög, szerb, német és főleg zsidó kereskedőkre bízzák. A nemesek elzárkóznak a nemesi ranggal összeegyeztethetetlennek vélt kereskedéstől, a paraszti lakosságnak viszont kibontakozási teret nyújt a török uralom alól felszabadított ország földjeinek művelés

alá vétele, de nem is értenek a kereskedéshez. Az osztrák birodalom területén élő zsidók kapcsolatot tartanak fenn egymással, és így könnyebbé válik a dohány, gyapjú, bor, gabona, bőr útja a nagybirtokok központjától a bécsi piacig, és az osztrák–cseh iparcikkek útja visszafelé. Ugyanezzel függ össze, hogy leginkább ők ismerik a piaci lehetőségeket. Leginkább ők hajlamosak arra, hogy nagy összegeket hosszú időre befektessenek, kockázatot vállaljanak. Hosszú hagyománnyal rendelkeznek a kereskedés, a pénzkölcsönzés *szabályozott* módját és jogát illetően: a kapitalizmus ugyanis nem egyszerűen pénzcsinálás, hanem a pénzcsinálás szabályainak intézményes rendszere, az üzleti viselkedés kiszámíthatósága. Hasznára volt a zsidóságnak a kereskedelmi életben német nyelvtudása is.

A harmincas–negyvenes években jelennek meg a német egyetemeken tanult zsidók az értelmiségi pályákon. A negyvenes években már az értelmiségi élet minden területén megjelennek a zsidóság képviselői. Eleinte egyaránt szerepel a német és a magyar nyelv, és mellettük még a jiddis is, de a szabadságharc küszöbén már a magyar nyelv uralkodik. A húszas években született zsidó értelmiségiek már csak magyarul hajlandók írni és beszélni. Párhuzamos ezzel a politikai életbe való bekapcsolódásuk. A negyvenes években jön létre a magyar liberális reformnemzedék és a fiatal zsidó értelmiség szövetsége.

A magyar liberális „reformnemzedék” valójában különböző életkorú emberekből állott. Vezető tagjai az 1800-as, 1810-es években születtek, a fiatalabbak és a radikálisabbak a 20-as években. Származásra is különböztek. Egy részük – írja Szekfű Gyula – azon vidéki középnemes családokból származott, amelyekben már generációk óta örökletesek voltak a vármegyei és követi méltóságok. Más részük szegény nemes családoknak volt sarja. A harmadik, legnépe-

sebb csoport nemesi oklevéllel nem rendelkező értelmiségiekből állt. Mindhárom csoport körében – megint Szekfűt idézem – szinte kötelező volt a francia nyelv ismerete, hogy a kor vezető szellemeit, a liberalizmus nagy mestereit eredetiben olvashassák ... a fiatalságra legnagyobb benyomást a francia forradalom tette ... az új liberalizmus az ifjúság körében elsősorban forradalomtisztelet formájában jelentkezett. Semmi meglepőt sem találhatunk abban, hogy a zsidóság egyenjogúsításáért küzdő fiatal zsidó értelmiség csatlakozott a magyar liberális reformerek harcához. Az idősebb zsidó értelmiség romantikus eszmékben nevelkedett és – Moses Mendelssohn ihletésére – germanizálni akarta a magyar zsidóságot, a fiatal zsidó értelmiségiek – német műveltségük ellenére – liberális beállítottságúak voltak és magyarosítani akarták a zsidóságot.

Liberalizmus és nacionalizmus – a francia forradalomtól kezdődően – a 19. század Európájában elválaszthatatlanok voltak egymástól. A népfelség elve azonos volt a nemzetállam elvével: az akkori liberalizmus szerint a Franciaországban élő polgár lehetett breton, baszk vagy zsidó, de mindezekelőtt francia volt. Hasonló volt a felfogásuk a magyar liberálisoknak is. Német és olasz liberálisok a német és olasz egységért harcoltak, a magyar liberálisok a feudális előjogok eltörléséért és azzal egyidejűleg a magyar nemzeti függetlenségért és a magyar nemzetállamért. A zsidó értelmiségiek is ezt a felfogást vallották, tehát a magyar liberalizmushoz csatlakozva, a magyar nacionalizmushoz is csatlakoztak.

ZSIDÓK 3.

1984. július 12.

A magyarországi zsidóság asszimilálódásának, magyarosodásának fő korszaka az 1867. évi kiegyezés és a világháború közti időszak. Ez a kor a magyar kapitalizmus kialakulásának és megszilárdulásának, politikai szempontból pedig a magyar liberalizmusnak a kora. A magyar zsidóság gazdasági és társadalmi emelkedése a magyar kapitalizmus kibontakozásához kapcsolódott.

A dualizmus fél évszázada nemcsak az emelkedés, hanem a bevándorlás és létszámnövekedés kora is. 1850-ben 369 ezer zsidó élt Magyarországon, 1869-ben 554 ezer, 1910-ben 932 ezer. Ezzel a zsidó vallásúak aránya 5%-ra emelkedett. Ilyen arányszámokat a tőlünk nyugatra eső országokban nem találunk. Arányuk Németországban 1%, Csehországban 1,1%, Ausztriában 2,9% volt. Ugyanakkor a zsidók arányszáma sokkal nagyobb volt Ukrajnában, Litvániában és Lengyelországnak Oroszországhoz csatolt részén. De ezekben az országokban a zsidók nem voltak egyenjogúak. A 19. század második felében és a 20. század elején Magyarország az egyetlen ország, ahol nagy arányszámban élnek egyenjogú zsidók.

Galíciából Magyarországra vándorolnak a zsidók, vidékről városokba, elsősorban Budapestre. Budapest lakosságának 1813-ban 8%-a, 1869-ben 17%-a, 1910-ben 23%-a zsidó. Ebben az utóbbi évben arányszámuk Bécsben 8%, Prágában 5%, Berlinben 5%.

A zsidóság emelkedését két területen figyelhetjük meg: a gazdasági életben és a szorosan vett értelmiségi pályákon.

Már 1848 előtt csaknem kizárólag zsidó kézben volt a hazai agrártermékek és az osztrák-cseh iparcikkek bel- és külkereskedelme, a termelőtől egészen a fogyasztóig. Már pedig 1867-ig ez a kereskedelem képezte a belső tőkefelhal-

mozásnak szinte egyetlen forrását. A magyar kapitalizmus indulásakor igen nagy szerepet játszottak a külföldi tőkebefektetések, és ami a hazai tőkét illeti, zömében zsidó, kisebb részben német volt.

A 90-es évekig a kapitalizmusnak, a nagyiparnak csak előfeltételei teremtdtek meg; az ipar csak 1890 és 1914 között bontakozott ki. Ezért 1890-ig a pénzmágnás a szimbolikus figura, a 19. század végén és a 20. század elején már az ipari tőkés. Ezek is, azok is, zömükben zsidók. A csúcspozíciók előbb a bankvilágban, majd a nagyiparban zsidó családok, Ullmannok, Chorinok, Weissek, Lánczyk, Deutschok, Kornfeldek birtokát alkotják. Ilyen, szinte kizárólagos szerepre a gazdasági élet csúcspozícióiban egyetlen más országban sem találunk példát. Igen erős volt a zsidó tőke uralma Lengyelországban és Romániában is, de a bank- és ipari tőkének még ezekben az országokban is csak a fele volt zsidók tulajdonában.

Az értelmiségi pályák felé az iskolázáson keresztül visz az út.

Kezdem a középiskolával. 1857-ben az ország 15 832 középiskolai tanulójaiból 846 volt zsidó, az összes tanuló 5,5%-a. 1869-re ez az arányszám 9,6%-ra emelkedett. 1901-ben 59 ezer középiskolai tanuló volt az országban, közülük 13 500, vagyis 23% volt zsidó.

Más szóval élve, a középiskolai tanulók létszáma az országban 4 évtized alatt négyszeresére emelkedett, a zsidó középiskolai tanulóké viszont 16-szorosára. A kulturális emelkedés évtizedei voltak ezek az egész Magyarország számára, de a zsidók sokkal inkább vették ki belőle részüket. Több tényező járult ehhez hozzá. A zsidó gyerekek középiskolába járását elősegítette az a körülmény, hogy a középiskolák városokban voltak, a zsidók pedig inkább városlakók voltak, mint a nem zsidók. 1910-ben az ország lakosságának negye-

de, a zsidóknak pedig kétharmada lakott városokban. Legalább ilyen lényeges azonban az a körülmény, hogy a gyerekek taníttatása a szülők szemszögéből beruházás a jövő érdekében, és áldozatot kíván. Erre pedig a zsidók hajlamosabbak voltak, mint a nem zsidók. Max Weber szögezte le, hogy a kapitalizmust a szabad tulajdon, a szabad piac, a szabad munka, a racionális technika, a racionális jog teremtette meg, de mindezekén kívül még valamire volt szükség azok részéről, akik a kapitalizmust létrehozták, tudniillik arra a törekvésre, hogy a jövőt racionálisan alakítsák. Nos, ez a törekvés inkább volt meg a zsidókban, mint a nem zsidókban.

Az előbb idézett tendencia a századforduló évében megfordult. 1901 és 1913 között az ország összes középiskolai tanulóinak száma 27%, a zsidóké 20%.

Ugyanezeket a tendenciákat figyelhetjük meg az egyetemi hallgatóknál is. A zsidó egyetemi hallgatók arányszáma 1857-ben 9,6%, az 1899–900-as tanévben 26,7% volt, majd lassan csökkenni kezdett.

A zsidó fiatalok arányszáma nem egyforma a különböző egyetemeken és fakultásokon. Legnagyobb a budapesti egyetem orvosi fakultásán, ahol az egész időszakon keresztül a hallgatók felét adják. Ezt követi a Műegyetem, ahol arányszámuk 1871–72-ben 10%, majd folyamatosan emelkedik, néhány éven át csaknem azonos marad, 1903-ban eléri a 46%-ot, innen kezdve fokozatosan süllyed, s 1912-ben már csak 31%. A budapesti egyetem jogi fakultásán arányszámuk állandóan 30% körül van, a bölcsészkaron 16–20%.

Ez az irányulás a magyar társadalom sajátos szerkezetével függött össze. Az 1867 és 1914 közti nem egészen félszázad leforgása alatt a szinte példátlanul erőteljes gazdasági növekedés hatására a szellemi pályákon mozgók létszáma rohamosan emelkedett. Ez az értelmiségi és tisztviselőré-

teg azonban két, egymástól elkülönülő csoportra oszlott: az egyikbe tartoztak az állam szolgálatában álló közigazgatási és igazságügyi tisztviselők, bírák, ügyészek, tanárok, katonatisztek, a másikba pedig a szabadfoglalkozásúak és a magánvállalatok tisztviselői. Az állami állások közül az előnyösebbeket, a nagyobb hatalommal és jövedelemmel járókat az úgynevezett dzsentri szállta meg, vagyis az az eredetileg úri középirtokból élő 3000 család, amelynek kétharmada erre az időre már elvesztette a birtokát. Megyei és állami szolgálatba lépett azoknak a nemeseknek nagy része is, akiknek eredetileg csak kisebb birtokuk volt, nagy számban olyanok is, akik előzőleg paraszti életformában éltek. A köztisztviselők többsége azonban már kispolgári és parasztcsaládokból származott 1910-ben. Ezekben a foglalkozásokban, amelyek betöltéséhez kötelező erővel járult az úri életstílus, zsidók csak kis arányokban dolgoztak. Csaknem túlsúlyra tettek szert viszont a szabadfoglalkozásokban, valamint a kereskedelmi és iparvállalatok tisztviselői állásaiban. Az ország fővárosában túlsúlyuk vitathatatlan volt. 1910-ben a budapesti ügyvédek 62%-a, az orvosoknak 59%-a, a mérnököknek 44%-a volt zsidó.

ZSIDÓK 4.

1984. július 19.

A 20. század elején, az első világháború előtt Magyarországon a politikai hatalmat a liberális-nacionalista arisztokrácia és a vezető igazgatási pozíciókat megszálló, úgynevezett magyar dzsentri birtokolta, az iparban, a kereskedelemben viszont a zsidó nagytőke uralkodott.

Két társadalmi réteg szövetségével állunk szemben. Az arisztokráciának politikai hatalma megőrzéséhez múlhatat-

lanul szüksége volt a zsidó nagytőke gazdasági erejére, sőt arra is, hogy ez az erő megállás nélkül növekedjék. Minél jobban erősödött a nagytőke, tehát minél jobban szilárdult, virágzott az ország gazdasági élete, annál nagyobb volt az arisztokrácia politikai súlya, befelé és kifelé egyaránt.

Ugyanilyen parancsoló módon volt szüksége a nagytőkének az arisztokrácia politikai hatalmára. Érdemes fellapozni Joseph Schumpeter könyvét, a *Kapitalizmus, szocializmus, demokráciát*. Az arisztokratikus életforma – írja Schumpeter – képessé tette a benne élőket arra, hogy másokat kormányozzanak. Félig misztikus presztízszük, uralkodó magatartásuk, a parancsolásban és az engedelmisség kikényszerítésében való gyakorlatuk túlélte a feudalizmust és a rendiséget, s a kapitalizmus korában is hatékonynak bizonyultak. A burzsoázia viszont – folytatja Schumpeter – nem képes szembenézni a politikai problémákkal. Ezért szüksége van egy nem burzsoá védelmező keretre. Ennek hiányában nemcsak hogy a nemzetet nem tudja irányítani, hanem még a saját osztályérdekeit sem tudja megvédeni.

A mondottakból az is következik, hogy a két társadalmi réteg szövetsége feltételezte az elkülönültséget. Kölcsonősen szükségük volt egymásra, de egymást támogató szerepüket csak akkor játszhatták el, ha megőrizték egymásnak idegen életformájukat.

Az elkülönültség érvényes a középosztályokra, a szabadfoglalkozásúakra, az értelmiségre, a tisztviselőkre is. Jacob Katz írja *Out of the Ghetto* című munkájában:

„A zsidók meghatározott gazdasági területeken helyezkedtek el, noha e korban már bármilyen más foglalkozást is választhattak volna. Ez a tény magában véve is elősegítette, hogy zsidók elsősorban zsidókkal érintkezzenek.”

Ugyanebben az irányban hatottak a vallásos intézmények, a zsinagógák és a karitatív egyletek. A foglalkozási és a val-

lási megoszlás egyaránt hozzájárult az elkülönüléshez; az elkülönültség viszont arra ösztönzött, hogy megőrizték valóságukat és a már említett foglalkozásokhoz vonzódnak.

További tényező volt az endogámia, vagyis az a körülmény, hogy a keresztények továbbra is keresztényekkel, a zsidók pedig zsidókkal házasodtak össze. A vegyes házasságok száma a polgári házasság bevezetése után is igen alacsony maradt. Ha néhány esetben mégis létrejött vegyes házasság, akkor ez a későbbiekben rendszerint a zsidó fél kikeresztelkedéséhez vezetett. Ez utóbbi csak logikus következmény volt, mert az a zsidó, aki vegyes házasságot kötött, gyakorlatilag kiszakadt zsidó családjából és a zsidó társadalmi közösségből.

Az erősen vallásos zsidók és keresztények esetében elég természetes volt a vegyes házasságtól való irtózás. De szinte ugyanolyan mértékben utasították el a vegyes házasságot a vallásilag közömbösek is.

Nemcsak vegyes házasságra került ritkán sor, hanem egyáltalában bármilyen bensőségebb kapcsolatra is. A városi tisztviselőrétegek vonatkozásában szemléletesen ír erről Benedek Marcell a *Huszdik Század* című folyóirat körkérdésére adott válaszában, amelyet most újraközölt a *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus* kötet.

„A férfiak érintkeznek egymással, jó barátok is lehetnek, de családjukat, asszonyaikat nem is próbálják összehozni; a különbség érzése sohasem szűnik meg, a teljes asszimilálódás, az összeházasodás rendszerré válása lehetetlenség. Ahogy a Mississippi vize mérföldeken át sárgállik a tengerben, úgy áll külön, sárga foltjával a zsidóság a magyar társadalomban ... száz esztendő múlva sem leszünk még ott, hogy a keresztény-zsidó házasság, a zsidó fél kitérése, vagy az összes gyermekek keresztény vallásban való nevelése nélkül, tömegjelenséggé váljék. És még kevésbé fogunk ott

tartani, hogy a házastársak vagy éppen a testvérek különböző vallása semmi ferde helyzetet, kellemetlen érzést ne keltsen."

A nagyvárosi zsidóság elkülönültségét emeli ki Bibó István is, talán túlságosan általánosítva, a zsidókérdésről szóló híres tanulmányában.

„Létrejött egy aránylag nagy számú zsidó társadalom, melyet némi laza üzletféli kapcsolatokon kívül sem személyes kapcsolatok, sem erősebb iskoláztatás, sem szakmai keretek, sem különösen erős közösségi, politikai élmények nem mozdítottak ki lényegesen addigi emberi, társadalmi és közösségi környezetéből: élete az európai nagyvárosokban továbbra is a maga régi környezetében folyt, a közösségi hovatartozás konkrét tapasztalatainak minden különösebb megváltozása nélkül. Belsőleg távolról sem volt egységes ez a társadalom, sőt sokszorosan tagolt volt; a régi zsidó társadalom arisztokrataitól kezdve újjgazdagokig és névtelenekig, vagyonos polgároktól az örökös szegénység mélységeiben élőkig, szolid egzisztenciáktól az emberi és erkölcsi lehetőségek határán élő és kereső legobskúrusabb egzisztenciákig, a környező országokban komoly gyökereket eresztettek a beolvadást hangsúlyozottan dokumentálókig ... mindenféle volt közöttük, s életformában, ízlésben, erkölcsi felfogásban a legszélsőbb végleteket foglalta magába. De minden heterogenitása mellett is egészében túlon túl elszigetelt volt az élete ahhoz, hogy a környező társadalom megfelelő csoportjainak minden további nélkül része lett volna, s a környezet nagyobb része számára egységként jelentkezett ... Az egész tömeget sok apró jellegzetesség mellett néhány nagy negatívum fogta össze: az, hogy a zsidó állapotból kifelé gravitált, de azt azért egészen elhagyni sem akarta: az, hogy valami kárpótlást keresett emancipáció előtti helyzete hátrányaiért s ezt elsősorban vagyoni síkon, hajlamai szerint vagy a szolid

polgári jólétben, vagy a szívós, fáradságos pénzkeresésben, vagy a hirtelen meggazdagodásban találta meg; az, hogy híve volt a szabadelvűségnek, anélkül hogy erőteljesebben részese lett volna annak a fejlődésnek, mely az európai tömegek gyors vagy fokozatos felszabadulása felé haladt; az, hogy ragaszkodott ahhoz az országhoz, amelyben élt, anélkül hogy annak közösségi tudatában, problémáiban, életében és céljaiban mindenestül benne élt volna. Az egész tömeg mibenléte, összetartói, erői, belső értékmérői, tehetségei, erényei és hibái sem önmaga előtt, sem a környezet előtt soha igazán határozott és ugyanakkor reális formát sem vettek fel, hanem még a sok formátlan társadalmi képződményt ismerő Közép-Európában is egyike volt a leghatározatlanabb körvonalú, legamorfabb csoportoknak."

ZSIDÓK 5.

1984. július 26.

Jacob Katz állapította meg *Out of the Ghetto* című, Jeruzsálemben 1972-ben megjelent könyvében a 19. század végének nyugat- és közép-európai zsidóságáról: amikor valakit francia, angol, német vagy magyar zsidónak neveztek, akkor arra gondoltak, hogy az illető egyszerre két közösséghez tartozik: a mondott nemzethez és a zsidósághoz.

A magyar reformkor liberális nacionalizmusainak az volt az elképzelése, hogy a zsidóság egy idő múlva teljesen felolvad az egységes magyar nemzetben. Nemcsak ők gondolkoztak így. A francia forradalmároknak is ugyanez volt a terve a francia zsidókkal. És minden más nyugat- és közép-európai ország felszabadítói is meg voltak arról győződve, hogy a zsidó közösségek fel fognak bomlani.

A 19. században és a 20. század első felében ezek a tervek és jóslatok nem teljesedtek be. Mindenütt voltak zsidók, akik keresztényekkel házasodtak össze és áttértek, de a többség nem ezt tette. A zsidó közösségek nem bomlottak föl, hanem átalakultak. Az átalakulás a legradikálisabbak egyike volt a történelemben. A zsidó közösségek struktúrája, életformája, a nem zsidó környezethez való viszonya gyökeresen megváltozott, de maga a zsidó közösség fennmaradt. Arra, ami lezajlott, minden országban használják az asszimiláció kifejezést, és jogosultan. A zsidók Nyugat- és Közép-Európában mindenütt egyenjogú polgárok lettek – és hangsúlyoznom kell, hogy Kelet-Európában ez nem következett be –, megtanulták a környezet nyelvét, elfelejtették a hébert, a jiddist és a ladinot, franciák, németek, magyarok lettek, patrióták, sokszor túlságos hévvel, átvették az uralkodó kulturális mintákat, értékeket, perspektívákat, mentalitásokat. De ugyanabban az időben létrehozták azokat az intézményeket és eszközöket, amelyek felhasználásával megőrizhették összetartozásukat. Megmaradtak – írja könyvében Katz – egy külön társadalmi csoportnak, amelyet fel lehetett ismerni az etnikai eredetről, a gazdasági koncentrációról, a társadalmi elkülönültségről és a nem konformista kisebbségi vallásról.

Mindez valamennyire, nem tudható, hogy mennyire, de valamennyire bizonyosan másképp játszódtott volna le, ha a világ vagy legalább Európa zsidósága egy időben szabadult volna fel. Elképzelhető, hogy teljes emancipáció esetén az ukrán, a litván, a lengyel, a román zsidók a gyors asszimilációs útjára léptek volna. Tudjuk, hogy ennek az ellenkezője következett be. A kelet-európai zsidók elnyomását és üldöztetését nem nézhették közönyösen azok a zsidók, akik már teljesen emancipálódtak. Lassította az asszimiláció folyamatát az is, hogy szünet nélkül folyt a zsidók vándorlása az elnyomás földjeiről a szabadabb vidékekre. Magyaror-

szágra például a nyolcvanas években 87 ezer, a kilencvenes években 121 ezer, a kilencszázas években 86 ezer zsidó vándorolt be. Vagyis az 1810-es év 932 ezer zsidójából 86 ezer tíz évnél, 200 ezer 20 évnél, 300 ezer 30 évnél rövidebb ideje élt az országban. Az 1910-es népszámlálás idején a zsidók 76%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek: körülbelül azok, akik 20 évnél hosszabb ideje éltek Magyarországon. A nyelvi asszimiláció tehát nagyon gyors volt, s a kulturális asszimilációhoz bizonyosan több időre volt szükség.

Akár az asszimiláció fokát, akár a polgárosodás mértékét, a vallott értékeket, az életformát, a mentalitást nézzük, fantasztikus különbségeket látunk a század elejének magyar zsidóságán belül.

A gazdasági élet csúcspozícióiban és a vezető értelmiségben helyet foglaló zsidók többségükben Ausztriából és Csehországból, kisebb részük Galíciából még a reformkorban bevándorolt zsidók leszármazottai, és úttörői az ország polgárosodásának. Nem is az asszimilációnak még erősebb fokát, hanem az összeolvadást képviseli a század elején az alkotó zsidó értelmiség ifjabb nemzedéke, amely a keresztény radikálisokkal közös küzdelmet folytat az ország társadalmának és kultúrájának demokratizálásáért.

A másik véglet az ország északkeleti részén elkülönülten élő ortodox zsidóság. A két véglet között megannyi társadalmi csoport áthidalhatatlannak látszó különbségekkel.

Amikor asszimilációról beszélünk, ezt sokszor úgy értjük, hogy adva van két közösség, mindegyik a maga szokásrendszerével, életmódjával, célkitűzéseivel, életfelfogásával, aztán az egyik közösség feloldódik, leveti szokásait, elhagyja céljait, hogy mindenben a másikhoz idomuljon. A 19. század második felében és a 20. század elején azonban nemcsak a zsidók élete alakult át, hanem a nem zsidóké is, ugyancsak radikálisan. A szabadságharc előtt feudális rend uralkodott,

az emberek életét meghatározták azok a rendi kötöttségek és tradíciók, amelyekben születtek. A szabadságharcot és a kiegyezést követő kor nemcsak a zsidókat emancipálta, hanem a többieket is. Az emberek életét körülzáró rendi kötöttségeket eltörölték, modern civilizáció épült ki, amely más alapokon nyugodott, mint a régi. A zsidók nem a régi világhoz asszimilálódtak, hanem az újhoz. Ehhez az újhoz asszimilálódtak a nem zsidók is, nemesek és jobbágyok, magyarok és szlovákok. Asszimilálódtak hozzá és létrehozták, dinamikusan vagy vonakodva, miközben azt, hogy a régít elhagyják, kibontakozásnak vagy megrázkódtatásnak érezték. Miközben új életmódokat alakítottak ki vagy szoktak bele az új életmódokba, a tradíciókból is megőriztek annyit, amennyit össze lehetett egyeztetni a modernebb világgal. Az akkor lezajlott átalakulást nevezhetjük lassúnak, vontatottnak, kínosnak, ha azt képzeljük, hogy egy társadalom egy forradalmi aktussal egyetlen pillanatban minden ízében meg tud változni. És nevezhetjük nagyon gyorsnak, ha más korszakokkal hasonlítjuk össze.

Az átalakulás egyik oldalát így világította meg Bibó: „A zsidóságot környező európai társadalomban az ember és ember közötti minőségi különbségre alapított társadalom-szemlélet, le egészen a legalsóbb rétegekig, mélyen belevette magát a legkülönbözőbb rétegek és foglalkozások belső szerkezetébe, s nagymértékben meghatározta a társadalom viszonyait, beidegződéseit, közösségi és érzelmi kötöttségeit, megingása és összeomlása tehát igen nagy megrázkódtatást jelentett, a reá alapozott szerkezetek nagyon nehezen, rengeteg ingerültséggel és visszaütésre való készséggel viselik a maguk felszámolásának ezt a folyamatát, s csak lépésről lépésre, szívós ellenállás után adták vagy adják meg magukat”.

Érdemes azonban említeni a dolog másik oldalát is. A múlt század végének és e század elejének Magyarországa minden ellentmondásával, megoldatlan problémájával, feszültségekkel, konfliktusaival táguló világ volt, s az emberek annak is élték át. S mindaddig, amíg az maradt, az antiszemitizmus reális társadalmi erőként nem jelentkezhett.

GRÓSZ A REFORMELLENES, REAKCIÓS CSOPORT EGYIK VEZETŐJE

1985. április 5.

Kongresszus után. Nőttek a társadalmi feszültségek. A lakosság politikai tűrőképessége csökkent, tapasztalható a jövőtől való félelem – mondta Grósz Károly a budapesti pártbizottság első titkára, március 25-én, az MSZMP 13. kongresszusán. A továbbiakban követelte a műszaki értelmiségiek fizetésének jelentős emelését, tiltakozott a veszteséges vállalatok és üzemek felszámolása ellen, majd elismerve, hogy a termelést gazdaságossá kell tenni, így folytatta: „Miért nem tudtuk ezt a követelményt már régóta mindennapi életünk természetes részévé tenni? Mert program is kell a feladat végrehajtására és társadalmi légkör annak befogadására.”

E szavakat félreérthetetlenül Kádárnak címezte a budapesti titkár, aki szovjet követelésre nyerte el pozícióját. Hónapok óta tudható, hogy Grósz a reformellenes, reakciós csoport egyik vezetője. Az ellenreformerek gazdasági követelése a nyugati külkereskedelem csökkentése, a Szovjetunióhoz és a KGST-hez fűződő kapcsolatok erősítése, nagyobb centralizálás, és ami e téren szemükben a legfontosabb, a munkafegyelem „megszilárdítása”, nyilvánvalóan adminisztratív eszközökkel (aminek korai példája a közvesztélyes munkakerülésről szóló rendelet). A kongresszus további folyamán Kádár és Havasi főként elhárították ezeket a panaszokat

és követeléseket. Engedtek azonban politikai és ideológiai vonatkozásban.

A belügyminiszter már március 2-án azzal vádolta a magyar demokratikus ellenzéket, hogy az „USA szélsőséges erőinek” eszköze, a központi bizottság kongresszusi beszámolója szerint, „többen a legfejlettebb tőkésországok által elért gazdasági, műszaki eredmények és színvonal alapján a valóságosnál kedvezőbbnek ítélik a kapitalizmus mai helyzetét”, a központi ellenőrző bizottság jelentése szerint pedig: „A tényekkel, a történelmi igazsággal ellenkezik egyeseknek az a kísérletezése, hogy megszépítsék, meghamisítsák a két világháború közötti Magyarország képét. A felszabadulás utáni első évtizedet viszont úgy állítják be, mintha csak a hibák, a törvénysértések, a bűnök jellemeznék azokat az éveket, és nem akkor ment volna végbe döntő fordulat a hatalom osztályjellegében és a tulajdonviszonyokban. Nyilvánosságot kaphattak olyan írásművek is, amelyek szocializmusellenes nézeteket tükröznek.”

Az 1984. áprilisi kb-ülésen Kádár még azt hangsúlyozta, hogy 1956 óta következetesen ugyanazt a politikát folytatja. Ez ugyan nem volt igaz, de annyit mindenestre jelentett, hogy legitimitását saját személyére és politikájára kívánja építeni. A kongresszusra azonban eljött Romanov, a szovjet párt második embere, és világosan megmondta: nincs harmincéves legitimitás, nincs Kádár-legitimitás, csak negyvenéves „legitimitásról” lehet szó, Sztálinnal és Rákosival: a Romanov-legitimitás Magyarország orosz megszállásával kezdődik.

Pozícióban is előretörték az említett csoport tagjai. A kongresszus a politbüroba iktatta Grósz Károlyt, a kb titkárává nevezte ki Horváth Istvánt, a volt belügyminisztert, Berecz Jánost, aki Kádár pozíciójára pályázott és leváltották titkári pozíciójából Aczél Györgyöt, az úgynevezett magyar „liberalizmus” szimbolikus figuráját.

„Törpefejű, mit akarsz tőlem, / Mi vagyunk az új undokok” – valahogy így szólt Karinthy egyik Ady-paródiája. A pesti humor kölcsönkérte Karinthy szavát és „új undokoknak” nevezi Grósz és társait.

Közismert Kádár manőverezési képessége. Aczélról is azt mondják, hogy akár portásnak is megtehetik, mégis ő fogja irányítani a magyar kulturális életet. De ami fontosabb: ki képzelheti, hogy valaha valaki a magyar társadalmat még egyszer a marxista rendbe tudja idomítani?

A LE MONDE A DUNA VÉDELMEBEN

1985. április 9.

A *Le Monde* április 7–8-ai keltezésű száma „A Duna védelmében” címmel két cikkben és két nagy újságoldalon foglalkozik a dunai vízerőművekkel.

Az első cikket – „Nagyúr vagy szolga” – Jan Krauze, a *Le Monde* kelet-európai rovatának vezetője írta. A Duna Közép-Európa grand-seigneur-je – írja Krauze. Nemcsak nagyúr, hanem kapocs is, amely összeköti a Duna-menti országokat, egy közös kultúra révén, és összekötötte őket egy közös történelemmel is, mindaddig, amíg az 1920-as Párizs környéki békék a mai mesterséges elválasztó határokat meg nem vonták. S egyelőre még – és néhol – lenyűgöző természeti erő is. Bécsben még nem igazán Duna a Duna – írja a párizsi újságíró –, Pesten viszont már teljes fényében ragyog.

Régóta akarják az emberek a folyót, a nagyurat leigázni, de most első ízben, éppen a két főváros környékén születtek meg és ígérnek sikert, és váltanak ki igen erős ellenkezést a szentségtörő tervek.

Úgy látszik, hogy a legkisebb ütközet Béctől nyugatra

folyt le, a wentendorfi atomerőmű esetében. Ellenzői elérték a berendezés működtetésének leállítását, de a förtelmesen csúnya épület látványától már nem szabadulhattak meg.

A nagy csata Ausztriában azonban a hainburgi vízlépcső ügyében folyik. A gát Európa utolsó alluviális erdejét, eltűnőben lévő madarak és növények végső menedékét számolná fel. Buldózerek és betonozók már 1984 őszén elvégezték munkájukat Bécs felett, Greifensteinben, hogy aztán Bécs alá, Hainburgba vonuljanak.

Ekkor léptek fel a természetvédők, élükön Konrad Lorenzzel. Nemcsak szavakban, hanem tettekben is csata zajlott le, ökologisták és rendőrök között. Az osztrák kancellár, Sino-watz, végül is arra kényszerült, hogy elhalassza a munkálatok kezdetét. Krauze azonban úgy látja, hogy az idő a konstruktőröknek dolgozik.

Ám tételezzük fel, hogy a Duna túléli a bécsi fenyegetést. Az igazi veszély azonban odébb vár rá, ott, ahol elhagyja Nyugat és Kelet határát. Már az ötvenes évek, a hírhedt „nagy Természetátalakító Tervek” idején kezdték szőni a kettős gát, csehszlovák és magyar gát tervét, amely egyszersmind eltérítene a Dunát mai, természetes folyásától. A kezdet kezdetén is látszott, hogy a terv végrehajtása nagyon sokba kerül, s ez lehetett az oka annak, hogy a magyar vezetők sohasem, és egyre kevésbé lelkesedtek, és lelkesednek érte.

Van erre politikai okuk is. Magyarországon a vízlépcső ellen ökológiai mozgalom született, amely bizonyos mértékig elkerülhetetlenül ellenzéki, hiszen tiltott mindaz, ami független, egyben tehát ellenzéki is. A közös veszély közösséget teremtett azok között, akik Ausztriában és Magyarországon el akarják hárítani. Logikus következmény, de ellene mond egy másik logikának: a táborok, a blokkok logikájának.

Március végén találkozóra került sor Budapesten Vargha János, Franz Weber, az osztrák és svájci természetvédők

vezetői, egyben a Hainburgban nemrég alakult nemzetközi bizottság képviselői között. A nagymarosi vízlépcsővel foglalkozó értekezlet nyilvánosság előtt zajlott le, osztrák újságírók részvételével, az egyik nagy budapesti hotelben, közvetlenül a párkongresszus előtt. Az értekezlet végén a három ország képviselői közös határozatot hoztak, amely szerint „kölcsonösen tájékoztatják egymást az eseményekről, és szélsőséges eszközök használata nélkül, békés úton igyekeznek megakadályozni a nagymarosi gát felépítését.”

Nagymaroson mind ez idáig nem kezdődött meg az építkezés – írja Krauze. Ám lehet, hogy ez csak haladék, és nem szeretnénk egy napon az újságban azt a szomorú címet olvasni, hogy „a Dunát rossz útra térítették”.

„A kék hullám nagy petíciója” – ez a címe az április 7-ei *Le Monde* másik cikkének. A legfontosabb független magyar mozgalom nem a pacifistáké, nem is a demokratikus ellenzéké – állapítja meg írásának bevezetőjében Suzanne Satory. Minden társadalmi réteg képviselve van soraikban. Jelvényük tört kék hullámot mutat, és megvan a saját szamizdatjuk. Soha petíciónak Magyarországon ennyi aláírója itthon még nem volt. Ilyen mérvű mozgósításhoz nagy téma kell és a Duna valóban nagy téma, mert a nemzeti hovatartozás szimbóluma. Díszíteni kellene, nem tönkretenni.

„Budapest ivóvíz nélkül?” alcímmel a legszükségesebb tudnivalókat közli Satory. Elmondja, hogy a terv a sztálini időkben, az ötvenes években keletkezett, a szovjet duzzasztógátak mintájára. A Dunát Pozsonytól kezdve 30 km-en át akarják medréből eltéríteni, úgy hogy a mai mederben csak vékony vízszög maradna. Két erőművet építenének, egy 720 MW-osat Gabčíkovónál és egy 160 MW-osat Nagymarosnál.

Az első magyar–csehszlovák egyezményt 1963-ban írták alá, s a tervet azóta csaknem változatlan formában őrizték meg. 1973-ban egyezmény született a közös beruházásról,

1977-ben pedig államközi szerződés rangjára emelkedett a terv.

A szlovákok már nekifogtak a munkának, amikor 1980 májusában a Magyar Hidrológiai Társaság tudatta a magyar kormánnyal a vízlépcső káros hatásait. A csehszlovákok ne szét vették a kutatásnak, és felszólították a magyar hatóságokat a munkálatok folytatására. Ezek azonban, éppen ellenkezőleg, felfüggesztették az építkezést, elsősorban pénzügyi okokból, és felszólították az Országos Vízügyi Hivatalt kiegészítő kutatások elvégzésére. Kecskére bízták a káposztát, hiszen mindig is a Vízügy erőltette az erőművet. Ettől kezdve azonban sorozatosan jelentek meg a cikkek a szakajtóban, a folyóiratokban és a hetilapokban, amelyek a fenyegető veszélyre hívták fel a figyelmet. Így többek között arra, hogy nagy területen süllyedne a talajvíz szintje, ami erdők, és termékeny földek pusztulásához vezetne. Arra továbbá, hogy Budapest ivóvízellátása és a pesti víz minősége romlana. Utóbbi tény a hivatalos közlemények is elismerik.

A politikai kérdésekre viszont szamizdat közlemények hívták fel a figyelmet. Az eltérítés ugyanis halálra ítélt három csallóközi magyar falut.

1983 novemberében Kádár és Husák kötelezte magát a terv végrehajtására. Ekkor alakult meg a Duna Kör, és szerveződött meg az ökológiai mozgalom, amely 1984 novemberében hatezernél több tiltakozó aláírást nyújtott át a kormánynak.

1984 novemberében cikk jelent meg a csehszlovák pártlapban, a *Rudé Právó*-ban, amely egy gát káros hatásáról szólt, a Duna szintjének süllyedéséről, a természeti egyensúly megbomlásáról, az ivóvíztartalékok csökkenéséről. Csak hogy a cikk nem a bős–nagymarosi, hanem a hainburgi erőművet támadta. Más szemében a szálkát, magadéban a gerendát sem – írja Satory.

A FRANCIA SAJTÓ A MAGYAR PÁRTKONGRESSZUSRÓL

1985. április 11.

A magyar pártkongresszus megnyitásának napján nemcsak a *Népszabadság* közölte a központi bizottság beszámolóját, hanem három párizsi újság is terjedelmes cikkben ismertette.

Az 1968-ban bevezetett gazdasági reform erősítette a szocialista rendszert – idézte a jelentést Jan Krauze, a *Le Monde* Budapestre küldött tudósítója. És hozzátette: nemcsak az 1968-as reformot szentesítették, hanem a kisvállalkozásokat és a gazdasági munkaközösségeket, valamint a gazdaság-irányítási rendszer további modernizálását is.

Jóval nagyobb fontosságot tulajdonított Krauze három más témának. Az első közülük az életszínvonal romlása, illetőleg az a részletesség, és az a hang, amellyel a pártjelentés a kérdést tárgyalja. Két tényező hatására került központi helyre – vélte a párizsi cikkíró. Az egyik a növekvő elégedetlenség, különösen az öregek és a sokgyerekesek helyzete miatt. A másik a reform ellenzékének taktikája. Amely taktika hosszú ideje igyekszik kihasználni a növekvő társadalmi feszültségeket. Ördögműködés lett volna Krauze szerint a probléma háttérbe szorítása.

Valószínűleg ugyanannak az ördögnek leszerelését szolgálja az ideológiai csavar megszorítása is. Már hónapok óta érvényesül ez a tendencia. Ide sorolta Krauze az ellenzéknek címzett fenyegetéseket, a rendőrség hatáskörének növelését, a belügyminiszter cikkét. Csak a pártkongresszuson kötelező frázisnak lehetne tekinteni a kb jelentésének azt a mondatát, amely szerint erősíteni kell a párt irányító szerepét az ideológiai, a kulturális élet minden ágában. Súlyosabb mondatokat talált Krauze a központi ellenőrző bi-

zottság jelentésében. Ilyeneket: egyesek azzal kísérleteznek, hogy megszépítsék a két világháború közötti Magyarország képét, az ötvenes éveket úgy állítják be, mintha csak a hibák, a törvénysértések, a bűnök jellemeznék azokat az éveket, nyilvánosságot kaphattak olyan írásművek is, amelyek szocializmusellenes nézeteket tükröznek stb.

Vajon tényleg azt hiszik, hogy a magyar társadalmat vissza lehet kényszeríteni az ideológiai rendbe? – kérdezi Krauze. – Vagy inkább csak ideiglenes manőverről van szó? Egy lépés hátra, hogy aztán más téren annál előbbre lehessen jutni?

Grósz Károly előlépése változásra mutat – írta március 25-én Krauze, aki már akkor értesült a kongresszusi választások előre elrendezett eredményéről. Felidézte Grósz néhány hónappal korábban tartott beszédét, amelyben az ötvenes éveket rehabilitálta, és Grósz a reformellenes ellenzék vezérének minősítette. A reformellenes táborba sorolta Krauze Berecz Jánost is, aki a kb agitációs propaganda és sajtóügyekkel foglalkozó titkára lett, valamint Gáspár Sándort, aki visszanyerte hatalmát a szakszervezetek irányításában.

Másnap, március 16-ának délutánján Grósz Károly beszédéről számolt be röviden Krauze, azt csaknem fenyegetőnek nevezte, és idézte azt a mondatát, amely szerint közel jutottak a lakosság türelmének határához, és terjed a jövőtől való félelem.

Huszonhetedikén a szovjet küldöttről, Romanovról emlékezett meg a *Le Monde* párizsi tudósítója. Jó politikai érzékel Romanov beszédéből a következő két mondatot látta a legfontosabbnak: „A magyar nép a Szovjetunió és a többi testvéri ország népeivel szoros egységben immár négy évtizede építi az új világot. Mindaz, amit ezen évek alatt elért, tanúsítja választott utunk helyességét, a szocialista rend vi-
tathatatlan előnyeit és lehetőségeit.”

Nincs tehát szó a szocializmushoz vezető magyar út elismeréséről, az 1956 óta állítólag folytatott politikai folytonosságáról és legitimitásáról. A negyven évről van szó, Sztálinnal és Rákosival együtt.

Március 19-én közzétett cikkében Krauze újra visszatért Grósz személyére. Egyesek erőszakos demagógot látnak benne és rettegnek tőle – írta –, mások karizmatikus személyiségként tisztelik. Ismét felidézte Grósz felszólalását, amelyet francia fordításban is szétosztottak a meghívottak között, utalt a Kádárnak címzett szemrehányásokra, valamint Grósz olyan követeléseire, mint a szigorú fegyelem és az úgynevezett szocialista kényszer alkalmazása, a műszaki értelmiségiek, a nyugdíjasok és a fiatalok jövedelmének emelése. Megállapította továbbá, hogy e követelésekre Havasi, Lázár György és Kádár válaszoltak. Megint kitért Krauze Berecz János titkárrá választására, felvetve azt a lehetőséget, hogy ennek célja a sajtó, a rádió és a televízió megrendszabályozása. Kételyének is kifejezést adott, mondván, hogy Magyarországon nem mindig követik a szavakat tettek.

Mindent összevéve, Krauze végső benyomása az volt, hogy a látszólagos stabilitás ellenére Kádár uralma a befejeződés, az alkony időszakába lépett.

A *Libération* munkatársa, Véronique Soulé is több cikkben számolt be a kongresszusról. Ő is annak a véleménynek adott kifejezést, hogy Magyarországon elégedetlenség tapasztalható. De még hangsúlyozottabban, mint Krauze. Megingott a Kádár által megvalósított híres közmegegyezés – írta a kongresszus megnyitásának napján. – A gazdasági nehézségek hatására a bizalom elapad. A lakosság követeli a maga „járandóságát”, azt, amivel lecsendesítették a forradalom után: a biztosított vásárlóerőt és fogyasztást, valamint bizonyos mérvű liberalizmust a közéletben.

A reform kérdésében Soulé más véleményen van, mint

Krauze. Szerinte a reformot már jóval a kongresszus előtt befagyasztották, és ezen a kongresszus sem változtatható.

Ami pedig az úgynevezett politikai életet illeti, azt áthatatlanul sűrű fátyol takarja el. Mi az oka, a magyarázata például Horváth István belügyminiszter március eleji fenyegetőző cikkének? Amelynek aztán nem lett folytatása?

Az újonnan kinevezett vezetőket, Grósz, Bereczet, Horváthot, Soulé is a kemény, ortodox vonal hívei közé sorolja. De eltérően Krauzétól, nem látja a Kádár-uralom végének kezdetét. Ellenkezőleg. Hogy átadná a hatalmat? Szó sincs róla. Végig, az egész kongresszus alatt, úgy jelent meg, mint valaki, aki mindig ura a helyzetnek.

Még Aczél György bukásában sem hisz Soulé. Bárhová tegyék is, befolyását mindig meg fogja őrizni – gondolja.

FÉLELEM ÉS LEGITIMITÁS

1985. április 25.

Kiindulok abból az egzisztencialista tételből, hogy az ember az egyetlen élőlényfajta, amelyik tudja, hogy meg fog halni – írja Bibó István „Az európai társadalomfejlődés értelme” című tanulmányában. A magnóba mondott fogalmazás joggal keltheti valakiben azt a gondolatot, hogy a tételt Bibó az egzisztencialista filozófiából vette át. A gondolat valójában sokkal régebbi, mint az egzisztencialista filozófia. Már Thomas Hobbes 17. századi politikai filozófiájában is központi szerepet játszik a haláltól való félelem. Bibó jól ismerte Hobbes műveit, közvetlenül azonban nem tőle vette át tételét, hanem Guglielmo Ferrerótól, századunk politikai gondolkodásának attól a klasszikusától, akire életművében leg többet hivatkozik.

Múlt heti adásomban arra tettem kísérletet, hogy Ferrero politikai filozófiájának két vezéreszméjét ismertessem. Az egyik a félelem, amelyet Ferrero a legfőbb rossznak tart az emberek életében, a másik a legitimitás, az emberi szellem legnagyobb erőfeszítése annak érdekében, hogy megszabaduljon a félelemtől.

Politikai filozófia kiépítésének szándéka nem mutatkozik írásaiban – írta Bibóról 1960-ban Szabó Zoltán. Valóban: hatvanéves koráig nem tett kísérletet arra, hogy rendszert alkosson, értékválasztásainak szintézisét nyújtsa. De a két említett gondolatot, a félelmet és a legitimitást érvényesíti „közvetlen közhaszonra törekvő” tanulmányaiban.

„A magyar demokrácia válságban van. Válságban van, mert félelemben él.” – Így kezdődik az 1945-ben írt híres tanulmány. Félelmi hisztériák sorozatának látja az európai történelmet a francia forradalomtól kezdve „a német hisztéria genezisében” – pontosan ugyanúgy, mint Ferrero a hatalomról írt munkájában. A jó békekötéshez elvi alapon kell eljárni, s ez az elvi alap a legitimitás elvében található meg – írja a „A kelet-európai kisállamok nyomorúságá”-ban.

Szintézis elkészítésére csak 1971-ben vállalkozott, a már idézett tanulmányban, „Az európai társadalomfejlődés értelmé”-ben. Ebből idézek néhány sort: „Az, hogy az ember tudja, hogy meg fog halni, egy egészen újféle lelki betegségnek a lehetőségét jelenti, és valószínűleg ez van mind a politikum, mind a vallás legfőbb, legvégső indítékainak gyökerénél, és ez pedig a félelem tudata. Félni fél mindenféle élőlény, amikor egy konkrét veszedelemmel szembekerül – a félelem egy mechanizmus, amely segíti is a veszedelemmel szemben való helytállásra –, aki azonban tudja, hogy meg fog halni, az eljut ahhoz, hogy féljen a saját gondolataitól. Saját gondolataiban hoz létre félelmeket, és a félelem, mint különálló tényező, mint különálló valami jelenik meg az

életben. Ennek a nyomán teszi tudatossá mindazokat a külső veszedelmeket, amikkel a külső világ őt fenyegeti: életveszedelmeket, természeti erőket, baleseteket, katasztrófákat – ugyanakkor azonban hamarosan kialakul a közösségben élő embernek egy további, nagyon lényeges tapasztalata, az, hogy a félelem jelzésének a legintenzívebb forrása a másik ember. A másik ember tudja bennem a legnagyobb félelmet okozni, nem is véletlen, hogy a természeti erőket is, mikor félelmesekként megjeleníti az ember, egyben meg is személyesíti, és idővel a természeti és társadalmi fejlődés során, azt hiszem nem is olyan sokára, eljut az ember oda, hogy az életet fenyegető veszedelmek összességében lassan többségre, majd pedig túlnyomó többségre jutnak azok a veszedelmek, amikkel a másik ember fenyegeti őt.”

Ha valakinek volt türelme múlt heti adásomat meghallgatni, az bizonyára észlelte, hogy a most idézett Bibó-szöveg majdnem mindenben megegyezik a Ferrero által leírtakkal. Mindaz azonban, amit a félelem szerepéről írt Ferrero és mondott Bibó, már megtalálható Hobbesnál is. Ferrero igazi felfedezése a legitimitás elve, pontosabban a legitimitás elvei, amelyek megszelídítik a hatalmat, humanizálják és civilizálják a hatalmat. Felfedezte ezeket az elveket, természetesen a politikai gondolkodás számára, mert a történelem gyakorlatában már jóval előbb és több ízben eredményesen érvényesültek.

Ferrero úgy találta – és Bibó is egyetértőleg idézi ezt a nézetét –, hogy a történelem túlnyomó részében zsarnokságok egyhangú váltakozása. Az ázsiai és földközi-tengeri antik civilizációk szerint nem ismertek valóban legitim hatalmat. Az egyetlen kivételnek a római köztársaságot látta, annak nagy korszakában, öt évszázadon át, és éppen ebben a kivételes és maximális legitimitásban véli felfedezni Róma erejének titkát. Talán, folytatja tovább, történetének egy pilla-

natában Kína is legitim hatalmat hozott létre, de a kínai eset sokkal kevésbé egyértelmű.

Bibó e ponton is Ferrero gondolatmenetét folytatja, érdekes eltérésekkel. – Az, hogy a szabadság és a félelemmentes, nyugodt értelem uralmát állandósítani, intézményesíteni lehet – írja nagy tanulmányában –, lényegileg két nagy kultúrkörben vetődött fel. Az egyik a görög-római kultúrkör, a másik a kínai. – Eltérés két ponton mutatkozik. Az egyik a kínai legitimitás, amelyet Bibó bizonyosnak lát, Ferrero csak valószínűnek, a másik pedig a római császárkor első nagy szakasza, a Krisztus utáni 3. évszázadig, amelyet Bibó legitim hatalomnak minősít, Ferrero pedig nagy apparátussal igyekszik bizonyítani, hogy csak kvázi-legitim uralom volt.

Róma és Kína azonban mindenképpen csak előzmény. Ferrero ide vonatkozó három könyvének – Kaland, Újjáépítés, Hatalom – közös alaptémája a legitimitás két elvének, az arisztokratikus-monarchikus legitimitásnak és a demokratikus legitimitásnak küzdelme a 18. század óta, és ez az alaptémája Bibó tanulmányainak is.

A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓK AZ ANTISZEMITA TÖRVÉNYEK IDEJÉN I.

1985. május 16.

Az *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* folyóirat 1985. márciusi száma „Az antiszemitizmus” címet viseli, és majdnem teljes egészében magyar szerzők írták. Név szerint: Karády Viktor, Kovács Mária, Erős Ferenc, Lévai Katalin. A legfontosabb tanulmány Karády Viktoré: „A magyarországi zsidók az antiszemita törvények idején”. A magyar zsidóság 1938 májusa és 1944 márciusa közti helyzetét tárgyalja.

1938 májusában szavazta meg a parlament az első zsidótörvényt, amely kimondta, hogy az újságíróknak, mérnököknek, orvosoknak, ügyvédeknek, ipari és kereskedelmi tisztviselőknek csak 20 százaléka lehet izraelita hitvallású. Egy évvel később követte a második zsidótörvény, amely már faji alapon állt, tehát nemcsak az izraelita hitvallásúakat minősítette zsidóknak, hanem azokat is, akiknek két nagyszülője zsidó volt, és az említett arányszámokat hat százalékra korlátozta. 1941 augusztusában szavazták meg a harmadik zsidótörvényt, amely a zsidók és keresztények közötti vegyes házasságot tiltotta meg.

E törvények kettős célt szolgáltak. Az egyik gazdasági volt: eltávolítani a zsidókat a gazdasági élet parancsnoki pozícióiból és radikálisan csökkenteni részvételüket az értelmiségi foglalkozásokban. A másik cél a zsidók asszimilációjának visszájára fordítása, és a zsidóknak a magyar nemzetből való kizárása volt. Karády tanulmánya egyfelől azt vizsgálja, hogy a törvények mennyiben érték el céljukat, másfelől azt, hogyan élték át a zsidók ezeket az éveket.

Mivel az 1938 és 1943 közötti időszak az 1944-es népirtás előjátéka volt, a kollektív emlékezet egyöntetűen sötét képet őrzött meg róla. A valós életben azonban szerepet játszottak az intézményes antiszemitizmus ellen ható elemek is.

Mindenekelőtt: az elnyomó törvények paradox módon erősítették a zsidó burzsoázia és a hatalom érdekközösségét. Kormány is, zsidó polgárság is közös ellenfelekkel állt szemben: balról és jobbról egyaránt. Az igazán veszélyes ellenfél a háború éveiben a szélsőjobb volt, amely népi, egyházellenes és proletár szociális demagógiával lépett fel, és el tudta nyerni az ipari munkásság, az agrárproletariátus és a keresztény kispolgárság nagy részének támogatását. A szélsőjobb előnyomulása ugyanúgy fenyegette a kormányt, mint a zsidóságot. A barna veszedelem ebben az időben már dia-

dalmaskodott a szomszéd országokban: Romániában, Szlovákiában, Horvátországban. A német-szovjet háború kitörésétől kezdve Magyarország volt Németország egyetlen olyan szövetségese, amely megőrizte konzervatív és félliberális intézményeit, és ellenállt a jobboldali szélsőségnek. A külső és belső nácizmus nyomásával küzdő kormány számíthatott a zsidó polgárság megértésére. A nagytőke, a kormányzó környelete és a liberális arisztokrácia közötti kapcsolat a háború éveiben erősödött.

Nemcsak a burzsoázia, hanem a csekély baloldali kisebbségtől eltekintve az egész magyarországi zsidóság is kitarótan bízott a magyar politikai elitben. A magyar nemzeti államhoz való ragaszkodása történeti hagyományra épült: a reformkorra, az 1848-as szabadságharcra, a kiegyezésre, az első világháborúra. E hagyományt megrendítette az 1919–1920-as fehérterror, és az 1920-as numerus clausus törvény, de az 1921-ben kezdődő Bethlen-féle konszolidáció visszaállította az eredeti helyzetet. Az izraelita közösség vezetői és az ellenzék zsidó képviselői nem szűntek meg követelni a Trianonban elvesztett területek visszaszerzését, és elutasították azt a lehetőséget, hogy a Népszövetség érdekében beavatkozzék. A magyar nemzethez és a magyar államhoz való ragaszkodás erősen hozzájárult annak a gondolkodásmódnak a kialakulásához, amely az antiszemita törvényeket a kényszerűség által diktált legkisebb rossznak értelmezte. Ugyanez a szemlélet felmentést adott a törvényeket megszávozó politikai osztálynak, a kormányzó személye pedig végleg mentesült a legkisebb kifogástól vagy szemrehányástól is.

A kormányok is igyekeztek igazolni magukat a zsidók előtt. A törvények kibocsátása és alkalmazása idején azt a látszatot – gyakran megalapozott látszatot – keltették, hogy a vezető körök csak kényszer hatására, a legkisebb rosszként fogadták el őket. Mindenesetre tény, hogy 1941 decem-

H.WK
N° d'enregistrement: 130.273/11

Bénéficiaire de la Convention de Genève 1934

Signature du titulaire: *[Signature]*

NOTA - Ce document ne dispense pas son titulaire de la carte de séjour.

RENOUVELLEMENT
Le Directeur de l'Office Français de Protection des Réfugiés et Apatrides

CERTIFICAT

que M. KEMENY Istvan

demeurant PARIS (75019)

né le 14 août 1925

à KAROSYAR (Hongrie)

file fille de Arthur KEMENY

et de Zsolt MILJAN

est réfugié hongrois

et qu'il est placé sous la protection juridique et administrative de l'OFFICE.

Ce certificat est valable:
du 23.06.1985 au 22.06.1990

Aubervilliers, le 15 octobre 1985

Le Directeur
P. F. SAUVAINARGUES

Meghosszabbított menekültútlevele

berében a szlovák parlament elfogadta a zsidók deportálását, a magyar kisebbség képviselőjének magányos ellenszavazatával, hogy Romániában és Horvátországban egymás után szervezték a gettókat és a pogromokat, míg az 1942 márciusa és 1944 márciusa között országló Kállay-kormány makacs következetességgel utasította el a zsidók deportálását követelő német jegyzékeket.

Már említettem, hogy az 1938-as törvény 20 százalékra, az 1939-es pedig hat százalékra korlátozta a zsidók arányszámát az értelmiségi foglalkozásokban. E törvények horderejének megítéléséhez tudni kell, hogy 1930-ban az értelmiségiek 33 százaléka volt zsidó. Tervbe vették a zsidó földbirtokok kisajátítását és a tőke radikális korlátozását is.

E törvények akkor léptek életbe, amikor az ország túl volt a gazdasági válságon és erőteljes fellendülés kezdődött.

Megszűnt a munkanélküliség, megjelent és mind jobban fokozódott a munkaerőhiány, gyors iramban növekedtek a reálbérek. Igen nagy szükség volt tehát a zsidó mérnökökre, technikusokra, vállalkozókra, vállalatvezetőkre, egyáltalában minden rendű és rangú szakemberre. Eltávolításuk megállította volna a fellendülést, sőt megbénította volna az egész gazdasági életet is. A törvények alkalmazása ezért igen szelektív volt, régióktól, iparágaktól, piaci viszonyoktól és az érintettek szakértelmétől függően.

A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓK AZ ANTISZEMITA TÖRVÉNYEK IDEJÉN 2.

1985. május 23.

Az 1938-as és 1939-es magyarországi antiszemita törvény egyik célja az volt, hogy eltávolítsa a zsidókat a gazdasági élet parancsnoki pozícióiból, és radikálisan csökkentse részarányukat az értelmiségi foglalkozásokban, állapítja meg Karády Viktor az *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* 1985. márciusi számában. Tanulmányában többek között azt vizsgálja, hogy mennyiben sikerült a magyar antiszemitáknak e céljukat elérni.

A statisztikai évkönyvek tanúsága szerint 1938 és 1943 között a tőketulajdonosok körében nem ment végbe őrsváltás. A nagyvállalatok kisajátítására nem került sor. A kisipari vállalatok túlnyomó része is túlélte ezeket az éveket, és jó néhány elbocsátott zsidó tisztviselő önállóként lépett fel. Az elbocsátások elsősorban a legkisebb beosztásúakat sújtották, míg a legképzettebbek megőrizhették állásukat.

A gazdasági szükségletek és a gazdaságellenes antiszemita törvények ellentéte ezenfelül párhuzamos gazdaság kelet-

kezéséhez vezetett, amelyet a hatóságok eltértek, sőt néha pártfogoltak.

Árjásításnak nevezték azt az eljárást, amikor a vállalatok élére keresztényeket neveztek ki. Ez utóbbiaknak a köznyelv a stróman nevet adta, mert az ügyeket valójában a régi vezetők intézték. Strómanok helyettesítették azokat az ügyvédeket, orvosokat, és mérnököket is, akik elvesztették kamarai tagságukat. A magánszemélyek és a hatóságok cinkossága nem emberségből származott. A strómanok igen nagy jövedelemhez jutottak el nem végzett munkájukért. Ami a hatóságokat, képviselő személyeket illeti, legtöbbször közülük baksist élveztek, azok a kivételek pedig, akik országos gondokban fáradoztak, jól tudták, hogy a háborús erőfeszítések és a német szállítások nem vihetők végbe zsidó tőkések nélkül. Utóbbiak viszont távol álltak attól a gondolattól, hogy szabotálják a német hadiipart. Azt az ipart akarták megmenteni, amelyet ők teremtettek, és amely az övék volt.

Az antiszemita törvények gazdasági hatásának mérlegelésénél Karády hivatkozik Jehuda Don megjelenés alatt álló tanulmányára, amely ezzel a kérdéssel foglalkozik. E munka szerint elbocsátották az állami szektorban, vagy nyugdíjba küldték a zsidó tisztviselőket, de a magánszektorban a gazdasági konjunktúra miatt ezt csak kis mértékben tudták megtenni. Annak ellenére, vagy éppen azért, mert a nagy beruházási és fegyverkezési programok és a velük kapcsolatos megrendelések miatt a magánszektorban nőtt az állam befolysa. Kettős paradoxon állt elő. A fegyverkezés duzzasztotta fel a magánszektor, s ugyanez a fegyverkezés kényszerítette az antiszemita törvények államát arra, hogy a zsidó gazdasági vezetőket helyükön hagyja, és törvényeit csak látszólag hajtsa végre.

Erősen sújtották viszont a korlátozások a pályakezdő fiatalokat, valamint mindazokat, akikre ebben a torz iparosí-

tásban kevésbé volt szükség. Don tanulmányának tehát az az egyik végkövetkeztetése, hogy az antiszemita törvények 1938 és 1944 között differenciálták a magyar zsidóságot. A zsidók egy része meg tudta őrizni az előző korszakokban szerzett előnyöket, sőt részt tudott venni a konjunktúrában, más részük viszont elvesztette azt a kicsi, de szilárdnak látszó egzisztenciát, amellyel azelőtt rendelkezett.

Mindez összefüggött a kormány és a minisztériumok politikájának váltoásaival és a kormányzó körök belső megosztottságával. Az egész időszakra jellemző, hogy a vezetők egy része szélsőségesen antiszemita politikát folytatott, más része viszont minden erejével igyekezett fékezni a zsidók üldözését és háttérbe szorítását.

Ezzel kapcsolatban igen tanulságos olvasmány ugyanannak a folyóiratszámnak egy másik tanulmánya, Kovács Mária tollából. Arról a küzdelemlről szól, amelyet a MONE, a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete folytatott a zsidó orvosok ellen. Kiderül a cikkből, hogy a két bécsi döntés után Keresztes-Fischer belügyminiszter rendeleti úton szabályozta a felvidéki és észak-erdélyi zsidó orvosok és ügyvédek helyzetét, oly módon, hogy biztosítsa számukra hivatásuk gyakorlásának lehetőségét. E rendeletekben mindig az 1938-as és az 1939-es antiszemita törvényekre hivatkozott, amelyek előbb 20, majd 6 százalékban határozták meg a zsidók arányszámát, valójában azonban e rendeletek a törvények hatályon kívül helyezését eredményezték. Idézi Kovács Mária az 1942. évi 12. törvénycikket, amely elvette a megyéktől és városoktól az orvosok kinevezésének jogát, azt a belügyminiszterre ruházva, aki azután százával nevezett ki zsidó orvosokat.

E történet nemcsak Keresztes-Fischer álláspontját és magatartását példázza, hanem azt is, hogy milyen színvonalon álltak 1942 megyei és városi hatóságai.

Talán még inkább rávilágít az akkori közállapotokra a kolozsvári orvoskamara elnökének 1942 novemberéből származó és Kovács Máriától idézett nyilatkozata: „Özönvízként árasztanak el bennünket egyházi méltóságoknak, arisztokratáknak, a politikai elit tagjainak és közéleti személyiségeknek a zsidó orvosokat védelmező levelei. Mi azonban nem hagyjuk befolyásoltatni magunkat.”

Csak röviden érinthetem Karády cikkének másik témáját, azt a kérdést, tudniillik, hogy az antiszemita törvényeknek mennyiben sikerült a zsidók asszimilációját megállítani. Leszögezi Karády, hogy a gyakorlat e téren is messze állt a megszavazott törvények betűjétől és szellemétől. – Egyes társadalmi rétegekben – írja –, a történészek által leírt klaszikus asszimiláció, tehát a nyelv, az életmód és az értékek átvétele régóta helyt adott egy olyan kapcsolatrendszernek, amelyben már nem különböztethető meg az asszimilált az asszimilálótól. A vegyes házasságok példájára hivatkozik: arra, hogy arányszámuk 1925 és 1946 között lényegében azonos marad. Tanulmánya mindenképpen módosítja azt a képet, amelyet az 1938 és 1944 közti időről alkottunk magunknak.

A KATOLIKUS EGYHÁZ HELYZETE KÁRPÁTALJÁN

1985. július 25.

Erdélyről és Szlovákiáról könyvek és cikkek jelennek meg, és még a Vajdaságról is szó esik néha, többek között a magyar szamizdatban. Kárpát-Ukrajnáról, más néven Ruténföldről azonban majdnem soha. A *Le Monde* július 7-ei számában híradást olvashatunk e tájról, amely az első világháború végéig Magyarországhoz, a két háború között Csehszlovákiá-

hoz tartozott, azóta Szovjet-Ukrajna egyik tartománya, s ahol ma is rutének és magyarok élnek.

A híradás egy jegyzőkönyv. Jegyzőkönyv a kárpátaljai ukrán pártbizottság és szovjet 1984. július 2-án, Ungváron, Uzsgorodban kelt határozatáról. Tárgy a nacionalizmus és a cionizmus elleni harc.

Eredetileg az ukrán katolikus egyház illegálisan kiadott *Krónika* című lapjában jelent meg. Nemcsak ez a lap illegális, hanem az ukrán katolikus egyház is, 1946-os betiltása óta. E *Krónikának* néhány száma nagy késéssel Párizsba jutott, köztük az a szám is, amely az említett párthatározatot tartalmazza. A határozat főleg a katolikus egyházzal foglalkozik, de tárgyalja a banderisták ellen folytatott harcot is. Utóbbinak megértéséhez tudni kell, hogy amikor a szovjet hadsereg 1944-ben elfoglalta a mai Nyugat-Ukrajnát, tehát a két háború közti Lengyelország és Csehszlovákia keleti részét, ott csakhamar fegyveres ellenállással találkozott, amely éveken át tartott. Az ellenállók egyik vezére volt Sztjepan Bandera, akit 1939-ben gyilkoltak meg Münchenben. Róla nevezik az ukrán ellenállókat banderistáknak. De halljuk végre a határozatot.

Az utóbbi időben – mondja a szöveg – a nyugati propagandában erősödött a szovjetellenes agitáció és propaganda. Az amerikai imperializmus elsősorban a banderistákra és az úgynevezett földalatti ukrán katolikus egyházra épít.

A párt regionális szervezetének harca a burzsoá nacionalizmus és a cionizmus ellen nem elég hatékony. Vonatkozik ez a megállapítás a katolicizmus elleni propagandára és az ifjúság ateista nevelésére a lenini internacionalizmus és a párthűség szellemében.

Az elmúlt hat hónapban – jelenti ki az 1984. júliusi határozat – a katolikus ellenállás az egyház legalizálását tűzte ki célul, az ukrán katolikus egyház aktivistái a vallásos hit

álarcában fokozták szovjetellenes agitációjukat. Ezt a tényt kihasználják külföldi ellenségeink. A KGB adatai szerint a banderista földalatti szervezkedés Ukrán Nemzeti Front név alatt egész sor akciót hajtott végre, amelynek következményeire már felhívta a figyelmét a pártbizottság 1981. májusi és 1982. októberi értekezlete.

Így, 1984. május 24-én, Beregszász környékén egy terrorista banda kisiklatott egy radart szállító katonai vonatoszlopot. Munkács városában, a zsidó temetőben az építkezések során szovjetellenes, cionista irodalmat és robbanóanyagokat tartalmazó raktárat fedeztek fel. Ezek – mondja a határozat – csak kiragadott tények a banderista és a cionista bandák tevékenységének jelzésére.

„A Beszkidekben folyó likvidációs művelet” – a kifejezést a párthatározatból idézem – „eddig nem jutott el odáig, hogy a banditákat felszámolja. A KGB-s elvtársak mind a mai napig nem leplezték le régióink két pénzbeszedőjének elrablóját, és nem találták meg azokat sem, akik egy munkácsi katonai egységtől tízezer töltényt és 99 gránátot elloptak. Még további hiányosságokat lehetne felsorolni. Mindazonáltal megállapítható, hogy a KGB figyelemre méltó eredményeket ért el. Így többek között likvidálta Borisz Mihajlovics Tszlát, az egyik banditacsoport tagját. Sajnos a bandita halála lehetlenné tette, hogy nyomait követve más banditákat is leleplezhessünk. Irsava körzetében sikerült katolikus és baptista nyomdákat felszámolnunk. Csaknem ezer klerikális nyomtatványt foglaltunk le. Mindez arra kötelez bennünket, hogy a nacionalista és a cionista jelenségek elleni harcunkat még nagyobb erővel folytassuk tovább.”

A regionális pártbizottság ezért a következő feladatokat jelölte ki:

1. Fokozni kell a nacionalizmusellenes propagandát a sajtóban, le kell leplezni a burzsoá nacionalizmus és a cioniz-

mus lényegét, s e küzdelemben fel kell használni azokat az ellenzékiet és klerikálisokat, akik megbánták tetteiket.

2. A pártbizottság arra kötelezi a Kárpátaljai Végrehajtó Bizottságot, hogy a meglévőön kívül újabb kényszerkezelési részleget nyisson a kárpátaljai elmeógyógyintézet keretében. Az ukrán katolikus egyház aktivistáinak kétharmadát ide kell irányítani és kényszerkezelésben részesíteni. Az ukrán katolikusok elleni eljárást nem kell bíróság elé vinni, hanem az előzetes letartóztatási intézetben különleges részleget kell létrehozni 250 személy pszichiátriai kényszerkezelésére. Az egészségügyi személyzetből e kezelés céljára öt orvost és 60 ápolót kell kiválasztani, olyanokat, akik már bizonyították megbízhatóságukat.

3. Körültekintően kell eljárni azokban a községekben, amelyekben a katolikus egyház erős. Letartóztatások és házkutatások alkalmával nem szabad elkobozni a bibliákat, az imakönyveket és a klerikális irodalmat, mert az negatívan befolyásolná a hívők és az állami szervek közti kapcsolatot. Célszerűbb, ha az ukrán katolikus egyház tagjait közbüntények miatt ítéltetjük el, mert így leronthatjuk az egyház hitelét. Hasznosítani kell a hajdani politikai foglyok közül a bűnbánókat a nyilvánosság előtt, a falusi és városi kultúrházakban.

4. Be kell tiltani a vasárnapi istentiszteleteket, azzal az ürüggyel, hogy a munka dandárja várja az embereket a kolhozban és a szovhozban. A „nagyfőájúak” ellen – ezt a szót is idézem – adminisztratív büntetéseket kell foganatosítani, pénzbüntetést, prémiumelvonást, a gyerekek állami gondozásba vételét. A különösen aktívak ellen pszichiátriai kényszerkezelést kell alkalmazni.

A stílus nemcsak az ember, hanem a rezsím is – írja a határozatról Jan Krauze, a *Le Monde* kommentátora. Valóban: a határozat tartalma és fogalmazásmódja képet ad arról, hogy milyen lehet az élet Kárpátalján.

A BUDAPESTI KULTURÁLIS FÓRUM. A NEW YORK REVIEW OF BOOKS CIKKE

1985. november 28.

Akár az Unesco ülései, a Kulturális Fórum is a véget nem érő hivatalos szónoklatok alkalmá. Hely, ahol a román delegátus elmondja, hogy országában 14 ezer kulturális létesítmény van, ezeket minden évben 270 millió ember látogatja, majd pedig a Romániában élő magyar és német kisebbség 100 százalékos kulturális szabadságának himnuszát zengi. A Csehszlovák Szocialista Köztársaság képviselője viszont ékes orosz nyelven a szocialista államnak alárendelt kultúrát dicsőíti.

Mindezekről a *New York Review of Books* december 5-ei számából értesülök, Timothy Garton Ash terjedelmes tanulmányából. Félreértés ne essék: Ash tanulmánya nem a hivatalos fórumról, hanem az azzal egy időben megnyitott párhuzamos kulturális fórumról szól, mint ugyanannak a lapnak több más közleménye is. A hivatalos hazudozásokat csak azért idézi, hogy kifejezze a két fórum közti különbséget. A párhuzamos fórumon ugyanis részletekbe menő és hiteles tájékoztatást kapott a romániai magyar kisebbség fokozódó üldözéséről, a Securitate által ütleget és agyonvert papokról, a magyar nyelvű oktatás csaknem teljes eltörléséről és Szőcs Géza magyar költő kolozsvári üldöztetéséről. Meg arról, hogy mit válaszolt a nagynevű cseh író, Ludvík Vaculík egy kérdőívre. Mint más íróktól, tőle is azt kérdezték, hogy mit tehet az állam és a Budapesti Kulturális Fórum a kultúra érdekében. Mintha azt kérdeznék tőlem, hogy mit tehet egy tehén a mezei virágokért. A válasz egyszerű: a tavábbiakban nem eszi meg a virágokat. De tehet ilyet a tehén? – Semmiképpen! Vagyis teljesen felesleges a teheneket a mezei virágokkal foglalkozó konferenciára invitálni.

A párhuzamos fórumot különben az *International Helsinki Federation for Human Rights*, az emberi jogokért küzdő Nemzetközi Helsinki Szövetség rendezte, és olyan nyugati írókat hívott meg, mint Susan Sontag, Hans Magnus Enzensberger és François Bondy, továbbá jelenleg nyugaton élő közép-európai írókat, a cseh Jiří Grušát és František Janoucht és a magyar-jugoszláv Danilo Kišt. A magyar résztvevők közül Ash Csoórit, Csurkát, Czakót, Harasztit, Kenedit, Kodolányit, Konrádot, Pákhót, Tamás Gáspár Miklóst és a *Mozgó Világ* volt szerkesztőit említi. Két témát tűztek ki. Az egyik: az író és integritása. A másik: az európai kultúra jövője. Nem tűztek ki olyan jelszavakat, hogy „szabadságot Szaharovnak” és „függetlenséget a balti államoknak”, mint korábban Madridban, Stockholmban és Ottawában. De az író és függetlensége szovjet normák szerint ördögi téma, írja tanulmányában Ash, és hozzáteszi: a hivatalos konferencián a dagályos, öndicsérő euroretorika uralkodott, a párhuzamos konferenciával szemben a betiltás érvényesült.

Tudjuk, mi történt. A helsinki federáció a konferencia céljára hat hónappal korábban lefoglalt egy gyűléstermet az Intercontinentalban. A konferencia kezdetekor a szálló vezetősége közölte, hogy a terem nem áll rendelkezésre, mert javítják az ablakokat. Egy szomszédos vendéglő félóra gondolkodási időt kért, majd kiderült, hogy ott is javítják az ablakokat.

Néhány hivatalos személy azonban más választ adott. Egy magas rangú kormánytisztviselő kijelentette: a magyar kormánynek kötelessége, hogy biztosítsa a hivatalos küldöttek személyes biztonságát. És hozzátette, hogy a nyugati kormányok is harcolnak a terrorizmus ellen. – De Önök bizonyosan nem akarják azt állítani, hogy ismert nyugati írók terroristák lennének, vetették ellen a konferencia résztvevői. – Talán nem, hangzott az intelligens válasz, de nem tudhatjuk, hogy kiket hoznak magukkal. Ahá – írja Ash.

Megint mást mondott a Külügyminisztérium szóvivője. „A nem hivatalos konferencia megzavarhatja a hivatalos konferencia atmoszféráját és munkáját. Különben sem érthető, hogy miért van szükség magánkezdeményezésre?” Kinek nem érthető? – kérdi Ash.

Míg a választ várták, a konferencia résztvevői az Intercontinental üres kávézójában telepedtek le. Alig foglaltak helyet, egyszerre vendégek kerültek a szomszédos asztalokhoz is. Vastag figurák, zsíros arcok, fényes kabátok, olcsó japán órák, prágai sonkát idéző öklök. Fülelnek. František Janouch felugrik, és fényképezni kezdi őket. A prágai sonkák gyorsan eltakarják az arcukat.

Otthonos, írja Ash. Akár Prágában vagy Varsóban. De mégsem. A konferencia résztvevői átvonulnak a Berlinben tartózkodó Eörsi István lakására. Ott mindenki áll vagy földön ül. De rendőrség nem jön. Másnap és harmadnap sem, amikor egy vidéken forgató filmrendező lakásán folyik tovább a konferencia. Hely itt sincs elég, de a budai hegyekre néző fagerendás ház gyönyörű, minden egyéni ízlésre vall benne, nem úgy, mint a Novotel aszeptikus termeiben. Arra a kérdésre, hogy hol van Európa, meg is jegyzi valaki, hogy itt.

Ash néhány tömör szóban foglalja össze a felszólalásokat. Alain Finkielkraut tíz perc alatt definiálja Európát és a kultúrát, úgy, ahogy arra csak egy francia intellektuel lehet képes. Az izraeli Ámosz Oz szerint az írónak az a hivatása, hogy veszély idején tüzet kiáltson. François Bondy az európai kultúra hagyományos értékeit védelmezte, Enzensberger az újakat kereste. De valóban értékesek, Ash szerint, a közép-európai felszólalások voltak. Jiří Gruša exprofétának nevezte az írókat. A nyugati író üzletember, történetek árusa, a keleti író még mindig próféta, de már nem hisz próféciájában. Danilo Kiš az öncenzúra briliáns analízisét adta. Csurka István az elfogadhatatlan elfogadása ellen tiltako-

zott. Magyarország, mondta, élen jár a realitás elfogadásának üzletkötésében. S ezzel együtt listavezető a népességfogyásban, az öngyilkosságban, az alkoholizmusban és a vicctermelő kedvetlenségben.

Ash tanulmánya azonban nem egyszerű beszámoló, igazi értéke nem is ebben van, hanem abban a törekvésben, hogy a közvetlenül látottakon és hallottakon túl megértse azt, amit magyar leckének nevez. Elemzéséről, értelmezéséről a jövő héten készülök szólni.

TIMOTHY GARTON ASH ÍRÁSA A MAGYARORSZÁGI CENZÚRÁRÓL

1985. december 5.

Kerti labirintushoz hasonlítja Magyarországot Timothy Garton Ash a *New York Review of Books* december 5-ei számában, de olyan labirintuskerthez, amelyben a sövényeket, páláncokat, kerítéseket torzító tükrök takarják. A tükrök úgy vannak elhelyezve és beállítva, hogy a tágas terek és a szabad mozgás illúzióját keltik. Bizakodva lép előre az ember és – beleütközik egy tükörbe. Idegesen kezd körbeforogni a látszólag nyílt térben. Máskor viszont, váratlanul, át tud lépni egy tükrön vagy sövényen, ismeretlen sétányra jut, és a labirintus adminisztrátorával találja magát szembe, aki maga is elveszetten bolyong kertjében.

Magyarországon formálisan nincs cenzúra, folytatja Ash. Ez azonban csak annyit jelent, hogy mindenki cenzorrá vált. Nemcsak azok a hivatalnokok cenzorok, akik a központi bizottságban és a minisztériumban a cenzúráért felelősek, hanem cenzor minden újság- és folyóirat szerkesztő, minden kiadó, minden televíziós producer, és ami a legrosszabb,

cenzor maga az író is. Van kollektív és egyéni cenzúra, politikai és társadalmi, közlés előtti és közlés utáni, van cenzúra, írás előtt, írás után és írás közben. Ugyanúgy, mint a Szovjetunióban, ahol formálisan szintén nincs cenzúra. A mechanizmus azonos, de másképp gyakorolják.

Az eltérő gyakorlatot sok nyugati megfigyelő liberalizmusnak nevezi. A magyarok inkább anarchiának vagy káosznak élik át. Olyanformán, hogy az, ami meg van engedve este 8-kor, éjjelre tilossá válik.

Ash szerint két oka van a zűrzavarnak. Az egyiket véletlen oknak nevezi, és a labirintus feltalálójának, Aczél Györgynek bukásában jelöli meg. A hatvanas években Aczél folytatta az írókkal való alkudozást. Azon az alapon, hogyha az írók lemondanak a politikai aktivitásról, és elfogadják a politikai tabukat, akkor az állam nem állít fel stilisztikai tilalomfákat, és nagylelkűen kiadja őket. A politikai határokat Aczél nem jelölte ki: magának tartotta fenn a jogot, hogy minden egyes esetben megmondja, hol vannak vagy merre mozdultak el. Az overlord, a hűbérúr döntött mindenről. Most, hogy nincs hűbérúr, előállt a zűrzavar.

A másik okot szisztematikusnak nevezi Ash, és abban látja, hogy azok, akik a rendszert irányítják, épp annyira nem hisznek benne, mint azok, akiket irányítanak. Magyar barátjának szavait idézi Ash. – Ha írok egy erőteljesen oroszellenes cikket – mondta az illető –, akkor a szerkesztőnek esze ágában sincs vitatkozni velem. „Nagyszerű dolgot írtál, jelenti ki. Teljesen igazad van ’56 értékelésében. Nem adhatom ki. Menjünk inni valamit.”

Vagyis nincs objektív kritérium. El kell fogadni a realitásokat – ez a jelszó. De mi a realitás? – A feljebbvaló véleménye. És ami áll az alcenzorokra, ugyanaz érvényes a főcenzorokra, a legfőbb feljebbvalókra is. Nekik is megvannak a saját feljebbvalóik: a szovjet-orosz vezetők. Az alap realitás tehát

az oroszok véleménye. S mivel az oroszok fejével nehéz gondolkodni, néha a magyar vezetők is beleütköznek a labirintus valamelyik tükrebe.

E labirintusnak saját nyelvezete van. Ash nevet is ad neki: „A magyar körülírás”. Az ördögi mellébeszélés, a tekervényes kertelés, a homályos és csavaros metaforák nyelve ez. Semmit sem mond közvetlenül. Mindennek van valami mögöttes értelme. Egy ásó nem ásó, egy bűn nem bűn. Annak az egész társadalomban uralkodó magatartásnak az intellektuális változata ez, amely inkább megkerüli a rendszert, semhogy szembeszálljon vele, amely inkább a mellékutakat és a kibúvókat keresi, mintsem hogy követeljen.

Nem mindenki illeszkedik be a labirintusba. A hetvenes évek közepén Magyarországon ugyanúgy, mint Lengyelországban és Csehszlovákiában, intellektuális ellenzék bontakozott ki, amely szamizdat kiadványaiban elveti a körülírás nyelvezetét. Ash említi a *Beszélő* és a *Hírmondó* folyóiratokat, valamint az AB, az ABC és a Magyar Október kiadókat. Mint az elnevezés is mutatja, ez utóbbi számára a magyar forradalom a pozitív kiindulópont. Sok nyugati megfigyelő veszi át a hivatalos álláspontot, amelyben '56 a negatív kiindulópont, s amely szerint Magyarország a forradalom ellenére boldogul. Az ellenzékiek szerint viszont Magyarország a forradalom következtében jutott el a szomszéd országoknál valamivel kedvezőbb állapothoz: azért, mert a magyarok legalább egyszer nem fogadták el a realitásokat.

Lengyelországban, írja Ash, az emberek között csak egy választóvonal létezik: az ellenzék és a kollaboránsok közötti. Magyarországon egy másik választóvonalat is talált: az urbánusok és a népiesek közöttit. A népi írók elkülönült csoportját, élén Csoóri Sándorral, Ash intellektuális pártnak nevezi. E párt nagy politikai témája a magyar kisebbség sorsa Jugoszláviában, Csehszlovákiában és elsősorban Erdélyben.

A különböző értelmiségi csoportok egymástól való távol-sága, szót nem értése a hetvenes évekig Lengyelországban jóval nagyobb volt, mint Magyarországon. Akkor azonban találkoztak, és szót értettek a zsidó szocialisták a keresztény demokratákkal, a volt sztálinisták a Honi Hadsereg veteránjaival, a hajdani revizionisták Aquinói Szent Tamás követőivel. Magyarországon 1985 nyarán próbálkoztak először intellektuális hídépítéssel, 45 értelmiségi titkos találkozásán, Monoron. A résztvevőket igen gondosan válogatták ki, hogy különböző tradíciókat és csoportokat képviseljenek: a népieket, az urbánusokat, a független írókat, a szociológusokat, a reformista közgazdákat.

Befejezésül essék néhány szó a hivatalos fórumról. – Fias-kóval végződött – írja a *Le Monde* november 27-ei vezércikke. Azon a napon, amelyen a szovjet párt politbűrója a nemzetközi viszonyok javulását deklarálta, a pesti szovjet küldöttség vezetője fizikai és kulturális népirtással, fajüldözéssel, közvetett és közvetlen cenzúrával vádolta az amerikaiakat. Záróközlemény nem született, mert a nyugatiak ragaszkodtak ahhoz, hogy legyen benne az egyének felelőssége, a keletiek viszont csak államokról akartak tudni, mert a nyugatiak a cenzúra eltörlését kívánták, a keletiek viszont államközi békekonferenciákat. A magyar hivatalos körök végül is produkáltak egy rövid szöveget, amelyet majdnem elfogadtak, ezt viszont a románok fúrták meg. A sok hiábavaló szócséplés után ez volt a budapesti maraton egyetlen figyelemre méltó eseménye – írja a *Le Monde*.

OROSZORSZÁG ÉS EURÓPA
– A L'AUTRE EUROPE ÚJ SZÁMA

1986. január 16.

Oroszország és Európa – ez a témája a *L'Autre Europe* című folyóirat 7–8. számának, amely 1985. novemberi keltezés-sel, de valójában csak néhány nappal ezelőtt jelent meg. Nyugati és közép-európai szerzők Oroszországról, oroszok Európáról. Utóbbiak között a harmadik, a mai orosz emigráció tagja. A lap szerkesztője a következő kérdéseket tette fel nekik:

Melyek a legszembeesőbb különbségek a nyugati és a szovjet élet között? A rendszerből vagy más tényezőkből fakadnak-e ezek a különbségek? Milyen úton jár majd a jövőben Oroszország? A „nyugati úton”, vagy valamilyen más úton?

Vlagyimir Bukovszkij válaszában mindenekelőtt azt hangsúlyozta, hogy az orosz nép kultúrájában európai. De tudni kell azt is, hogy kulturális és politikai szempontból több Európa van. A demokrácia formái mások Nagy-Britanniában, mint Svájcban. Az emberek azonban hasonlóak. Mindenfelől azt hangoztatják, hogy az oroszok mások. Pedig az emberi természet mindenütt azonos. Bukovszkij meg van arról győződve, hogy előbb vagy utóbb, de Oroszországban is demokrácia lesz. Bizonyára különbözni fog a svájci demokráciától, mint ahogy a svájci is különbözik a hollandtól. Mondják, hogy Oroszországban sohasem volt demokrácia.

Megfelelnek arról, hogy nagyon sokáig Franciaországban sem volt. Az orosz nép felelősségéről is beszélt Bukovszkij, mindazért, ami a 19. és 20. században történt, de nem tért ki arra, hogy miképpen érti ezt a felelősséget. Az orosz nép valamiféle küldetésében viszont nem hisz Bukovszkij, ez a gondolat teljesen idegen számára.

Eduard Kuznyecovot Nyugaton elsősorban az döbbenette meg, hogy milyen nagy a baloldali gondolatok befolyása, és hogy mennyire nem értenek semmit sem abból, ami Keleten történik. Keletet az információ hiánya jellemzi, Nyugatot a félretájékoztatás. Nyugaton azt hiszik, hogy a demokrácia a létezés természetes állapota, és hogy az ember boldogságra születik. Pedig ha az emberiség történetét vesszük szemügyre, sivatagban találjuk magunkat, itt-ott, nagy néhol egy-két civilizált oázissal. A zsarnokság sokkal gyakoribb, mint a szabadság. A demokrácia kényes virág, amelyet féltő gonddal kell őrizni, s amelynek a zsarnoksággal szemben erősnek kell lennie. Ami a demokrácia és a nyugati út lehetőségeit illeti, Kuznyecov hangsúlyozza az orosz történelem különleges voltát. A jelenlegi rezsim számára a demokrácia természetesen a legelfogadhatatlanabb dolog a világon. De ha a viszonyok kedvezőre fordulnának, Kuznyecov szerint az oroszok akkor sem a nyugati úton járnának, hanem valami középúton a nyugati demokrácia és az orosz tradíció között. Mert ilyen tradíció létezik. 1917 nem az égből esett le. Ez nem azt jelenti, hogy az oroszokat kell vádolni a jelenlegi rezsimért. Olyan ez, mint a szifilisz. Valaki bűnbe esik, de a következmények nincsenek arányban a bűnnel. Az oroszok történeti hibákat követtek el, de a következmények olyan pokoliak, hogy erkölcstelenség az áldozatot még vádolni is. Az orosz történeti tradíciókban minden megtalálható, de a szocializmus betegsége megfertőzte az országot. E betegség kórokozói olyan régiek, mint maga a világ. Egy kaotikus,

rendezetlen létben mindig előáll a kísértés, hogy az ember egy karosszékekben ülve teóriát dolgozzon ki, amely kiterjed az élet minden részletére, s aztán mindent e teória szerint alakítson át. Oroszország volt e kísértés első áldozata. A demokrácia megvalósulásának mai esélyei rendkívül csekélyek. De mindig vannak dolgok, amelyek ellentmondanak a logikának. Különösen Oroszországban, amelynek története meglepetések sorozata. Ami végül azon különlegességet illeti, Kuznyecov számára orosznak lenni annyi, mint jónak lenni. A jószág a nemzeti jellem egyik alapvonása, és e jószág miatt lehet mindent megbocsátani az oroszoknak, még ha nem is nagyon intelligensek, nem is nagyon becsületesek, és egy kissé hazugak is.

Vlagyimir Makszimov nyugatra érkezése előtt a demokráciát társadalmi szerződésnek képzelte el, amelyben a különböző társadalmi és politikai csoportok mindenki számára elfogadható közös döntéseket dolgoznak ki. Amit aztán valóságosan tapasztalt, ettől merőben eltért. Meggyőződése szerint a mai nyugati rendszer nem demokrácia, hanem különböző, baloldali és jobboldali konformizmusok törékeny együttélése, amely válság esetén könnyen polgárháborúvá fajulhat. Senki sem ért senkit, és nem is akar érteni, mindenki a saját álláspontját akarja a másokra kényszeríteni. Jó példája ennek az a mód, ahogy a kormány és az ellenzék vitája folyik Franciaországban. Még kiáltóbb példa azok a szavak és kifejezések, amelyeket az amerikai sajtó használ az elnökkel szemben. Makszimov szerint még a *Pravda* sem ír ilyen kemény hangon az amerikai elnökről. Azt a következtetést vonja le ebből, hogy a demokratikus törvényhozás pluralizmusa és toleranciája ellenére az emberek sokkal türelmetlenebbek és agresszívabbak, mint Oroszországban. Ott a rendszer kemény, de az emberek türelmesebbek, legalábbis az intelligencia körében. A disszidensmozgalom

példáját említi Makszimov. A disszidensek Oroszországban együtt dolgoztak, barátok voltak, de az emigrációban esküdt ellenségek lettek. Különböző nyugati politikai csoportokhoz csatlakoztak, amelyek közül mindegyik saját disszidenst akart magának, és ezt aztán kinevezte a legfontosabbnak, a leginformáltabbnak, hogy egoista céljaira kihasználhassa. Mégis a Nyugatot részesítem előnyben, írja Makszimov, mert biztonságot nyújt: védhetem magam, anélkül hogy megölnének, börtönbe zárnának vagy bolondokházába küldenének.

A továbbiakban azt hangsúlyozta, hogy a totalitárius elméletek nem Oroszországban keletkeztek, hanem Nyugaton, Machiavelli, Marx, Nietzsche és mások tollából. Pol Pot sem Moszkvában tanulta a hóhérmesterséget, hanem Párizsban, a Sorbonne-on, és nem szovjet rabszolgák, hanem szabad nyugati polgárok találták ki azt a jelszót, hogy „inkább vörös, mint halott”. Ha tehát eljön a nap, amikor Oroszország dönthet a saját sorsáról, át kell vennie a demokráciából mindazt, ami jó benne, így például a demokratikus törvényhozást, de nem kell átvennie a demokrácia hibáit és bűneit.

SZAKÍTÁS AZ ETATISTA SZOCIALIZMUSSEL

1986. március 20.

„A forradalom lehet erőszakos, lehet békés, de mindenképpen törést, szakítást jelent” – jelentette ki François Mitterrand Epinay-ben, 1971 júniusában. Majd így folytatta: „A szocialista párthoz az csatlakozhat, aki elfogadja a szakítást a fennálló renddel, a kapitalizmussal. A szakítás stratégiájának értelmében nincs szocializmus a termelési, kutatási és csereeszközök kisajátítása nélkül. A monopóliumtól kell

megszabadulnunk, a pénz hatalmától, a pénztől, amely gyilkol, felvásárol, rombol és megrontja még az emberek lelkét is." És hozzátette: „Bázisunk az osztályharc frontja.”

Az idézett szavak a francia szocialista hagyomány jegyében fogantak. Arról a hagyományról van itt szó, amelynek sokkal több köze van 1793 jakobinus örökségéhez, mint a munkásmozgalomhoz. És amely a szocializmust csak egyféleképpen tudja elképzelni, úgy tudniillik, hogy az állam irányítja és igazgatja a termelést és a fogyasztást, a polgárok egészségét és boldogságát. Az is kiderül e szavakból, hogy a szocializmusnak e francia értelmezését csak árnyalatok különböztetik meg a leninista kommunizmustól.

Csak logikus tehát, hogy Epinay-ben, 1971-ben a szocialista párt meghirdette a kommunistákkal való szövetséget, a baloldal egységét is, és hogy egy évvel később aláírták a közös programot.

Jól tudjuk, hogy a baloldal öt évig tartó uralma idején nem történt meg a kapitalizmussal való szakítás. Valami más történt. És azok a kommentátorok, akik nem valamelyik versengő párt propagandistái, nagyjából egyetértenek abban, hogy mi történt. Jean Boissonnat, az ország legjobb újságírója három nagy változásban látja az ötéves baloldali uralom eredményét. Az első közülük az 1958 óta fennálló ötödik köztársaság intézményeinek megszilárdulása. A francia szocialisták mindig ellenségei voltak ezeknek az intézményeknek, hogy az ő szavukkal éljek, a „fennálló rendnek”. Nos, a „fennálló rend” intézményei az öt év alatt még csak meg sem rendültek. A szocialisták használták és működtették őket. Bármit gondoljanak is most, az számít, amit a franciák gondolnak. Ők pedig arról győződtek meg, hogy a szocialisták elfogadták az ötödik köztársaságot.

A második nagy változás Boissonnat szerint a kommunista párt hanyatlása. Egy késést, elmaradást hoztak be a

franciák ezekben az években. Mert anakronizmus egy erős kommunista párt egy fejlett társadalomban.

A legfontosabb azonban a kapitalizmussal szemben elfoglalt szocialista álláspont megfordulása. Öt évvel ezelőtt az elnökjelölt Mitterrand 110 pontos programja nem volt más, mint a közös program némileg enyhített változata, középpontjában az államosításokkal. Lojálisan betartotta a tíz évvel korábban megkötött szerződést, mondja Boissonnat, lerőta az adót a termelőeszközök köztulajdonába vetett marxista hitnek. Ma azt mondják a szocialisták, hogy az államosítások sikerültek. De ha sikerültek, miért nem akarnak további államosítást? Miért kezdték meg titokban az államtalanítást? Egyszerű a válasz. Azért, mert már nincs szükségük a kommunistákra.

Valóban létezett szocializmus „francia módra”. Ez a szocializmus győzött 1981-ben, de a hatalom gyakorlása megváltoztatta természetét. Azért jöttek, hogy szakítsanak a kapitalizmussal, valójában azonban a francia módra szabott szocializmussal szakítottak.

Majdnem szó szerint ugyanezt írja Jacques Julliard *La faute a Rousseau* (A hiba Rousseau-é) című, a minap megjelent könyvében. „A kapitalizmussal való szakítás jelszava tökéletesen eltűnt. Ha újra meghirdetnék, köznevetségbe fulladna. Ha volt valamilyen szakítás, akkor ez a szocializmussal való szakítás volt.”

Három történelmi ciklus ért véget Julliard szerint Mitterrand elnöksége idején. Az első, a legrövidebb, a baloldal egységének ciklusa, amely 1971-ben kezdődött, és 1984-ben ért véget, amikor a kommunisták kiléptek a szocialista kormányból. E ciklus magva a bankok és nagyvállalatok államosításának programja volt, amelyet 1982-ben meg is valósítottak. Az államosítás nem egyszerűen az egyik szocialista rendszabály volt a sok közül, hanem maga a szocializmus,

mint olyan. Amikor Mitterrand aláírta ezt a programot, elfogadta azt is, hogy szocializmusának sikerét a kommunista ideológia kritériumaival mérjék. Az államosítás végrehajtása alapvető változást idézett elő a francia közvéleményben. Kiderült, hogy gazdaságilag káros volt, az államosított vállalatok deficitesek, a deficitet a polgárok életszínvonalának rovására az állam fizeti ki, és a jövőben fizetendő adósságot kell magára vállalnia. Társadalmi haszna viszont nulla volt: az emberek életében nem változott semmi. Nemcsak a ciklus ért véget, hanem egy mítosz is elpárolgott.

A második, közepes hosszúságú ciklus a szovjet ciklus. 1917-ben kezdődött, és a közelmúltban ért véget. Évtizedeken át az ígéret földje volt a Szovjetunió a baloldal számára, azoknak is, akik élesen bírálták a táborokat és a pereket. Mert a bírálat nyelvezete a szörnyűségeket torzulásoknak nevezte, hogy ezzel megmentse a forradalmi gondolat tisztaságát. E tisztának hirdetett forradalmi gondolat bumeráangként hullott vissza a baloldal fejére Szolzenyicin könyvének megjelenése után, hogy aztán Afganisztán és Lengyelország pecsételje meg a végleges kiábrándulást.

A harmadik, a hosszú, a forradalmi ciklus 1789-ben kezdődött, és a bolsevik ciklussal együtt ért véget. Hajdan a francia előzménnyel igazolták a bolsevik gyakorlatot, mondván, hogy a terrort mindkét forradalomban a körülmények kényszere idézte elő. Most, hogy a bolsevik terror igazolhatatlanná vált, Danton és Robespierre terrorját sem lehet többé jóváhagyni. De a francia forradalom presztízsét nemcsak a riasztó szovjet példa rendítette meg. A szocialista kormányzás első évei világossá tették előbb a polgárok számára, majd jó nagy késéssel a szocialista párt vezetői számára is, hogy a jakobinus elvek összeegyeztethetetlenek az emberek igényeivel.

Sokan szeretnék, hogy a francia szocializmus német tí-

pusú szociáldemokráciává alakuljon át. Ami engem illet, azt hiszem, hogy erről már lekéstek a szocialisták. A szociáldemokrata program és ideológia ugyanis Németországban és Skandináviában is elavult. A francia baloldal megújulása inkább képzelhető el azon az úton, amelyen Michel Rocard jár. A francia közvélemény átalakulását semmi sem mutatja inkább, mint az a tény, hogy e pillanatban és már évek óta, csak két valóban népszerű politikus van az országban: Rocard és Raymond Barre. Mindkettőben a felelősséggel végiggondolt reform és irányítás ígéretét becsülik. A valószínű lehetőségek közé tartozik, hogy nem hosszú idő múlva e két embernek lesz a legnagyobb befolyása a francia politikában.

VÁLSÁGBAN A MAGYAR GAZDASÁG

1986. július 13.

Akut válságban van a magyar gazdaság. 1985-ben csökkent a nemzeti jövedelem, csökkent az ipari, az építőipari, a mezőgazdasági termelés, passzív volt a tőkés fizetési mérleg, növekedett az ország tőkés eladósodása. 1986 első hónapjai még az 1985-ösnél is kedvezőtlenebb képet mutatnak. Az okok legalább részben ismertek. Hosszabb ideje ható ok a szovjet olaj magas ára, a szovjet olaj- és gázvezetékek építésében való részvétel, a Szovjetunióknak szállított élelmiszerek olcsó ára, a hetvenes években felvett és könnyelműen eltékozolt kölcsönök törlesztése, a veszteséges vállalatok, köztük elsősorban és főképpen a nagyvállalatok állami támogatása, az egész úgynevezett szocialista szektor majdnem teljes megbénulása. Az 1985-ben és 1986-ban közvetlenül ható okok egyike az olaj világpiaci árának zuhanása,

amely az értelmetlenül kifejlesztett és mindig is veszteséges nehézipart még veszteségesebbé tette.

Alighanem a közvetlen okok közé kell sorolni a gazdasági fejlődés úgynevezett élénkítésének programját, amelyet a párt legutóbbi kongresszusa fogadott el. Jó néhány magyar közgazda már a kongresszus idején figyelmeztetett e program veszélyeire. Arra nevezetesen, hogy 1979 és 1984 között megállt ugyan az ország eladósodása, de egész gazdasági helyzete nem javult, hanem romlott, az élénkítéshez tehát nincsenek meg a szükséges feltételek. „Ha most – írta akkor egyikük –, politikusok és a gazdaságirányítás vezető tisztviselői meghirdetik az élénkítés programját, a még meg sem haladott válság néhány éven belüli kiéleződését kockáztatják.” A figyelmeztető szavak azonban hiába hangzottak el.

Az előrelátás amúgy sem jellemző a magyar vezetőkre. Az 1973 és 1978 között bekövetkezett romlást úgy kezelték, mint valami ideiglenes, átmeneti és rendkívüli eseményt, amelynek múltával helyreáll a dolgok megszokott rendje. Azzal sem számoltak, hogy a nyugati államok és bankok egy idő múlva már nem szívesen adnak további kölcsönöket, emelik a kamatlábakat, és szigorúbb feltételeket diktálnak. Arra sem gondoltak, hogy a KGST energia- és nyersanyagszállításai csökkenhetnek, az értük fizetendő ár emelkedhet, és egyre nagyobb részét kell majd dollárban kifizetni. Ezek a nem várt változások mégis bekövetkeztek. Optimizmusuk azonban nem rendült meg. 1979 és 1986 között is – költségvetésben, pénzügyekben, tervezésben – mindig kedvezőbb fejleményekkel számoltak, mint amelyek azután tényleg megvalósultak.

Az „élénkítés” azonban csupán súlyosbító hatással járt. Az 1985-ös év és 1986 első hónapjainak gazdasági intézkedései legfeljebb módosították, alapjában véve nem változtatták meg az 1979 óta követett gyakorlatot. Ez a gyakorlat nem

volt más és ma sem más, mint pillanatnyi alkalmazkodások a mind gyakrabban ismétlődő veszélyhelyzetekhez, mégpedig egymást szédületes gyorsasággal követő és egymást keresztező kényszerintézkedésekkel, úgynevezett „szabályozásokkal”. Ez a gyakorlat a változások kiszámíthatatlanságát és a gazdasági élet szétzilálását hozta magával. A kormány szavakban tervbe vette az „átstrukturálást”, de már több magyar közgazda mutatott rá arra, hogy a meglévő erőforrások jobb felhasználását kikezdetlenné vált hatalmi pozíciók gátolják meg, valamint arra, hogy munkaerő- és tőkepiac hiányában nincs is mód a szükséges átalakulás lebonyolítására.

1978 végén kiderült, hogy a hetvenes évek gyakorlata nem folytatható tovább. Ez év elején az vált nyilvánvalóvá, hogy az 1979 és 1985 közötti gazdaságpolitika sem tudta megállítani a hanyatlást. Úgy látszik, hogy egyes magyar vezetők legalább részben felismerték ezt. Még nem tudni, hogy e felismerés mennyire válik általánossá, azt pedig még kevésbé, hogy milyen következtetéseket vonnak le belőle.

A MUNKANÉLKÜLI-SEGÉLY BEVEZETÉSE

1986. augusztus 3.

Az elmúlt hónapok egyik legnagyobb, legfontosabb eseménye a munkanélküli-segély bevezetése. Nem munkanélküli-segélynek nevezik, hanem elhelyezkedési támogatásnak, de ez a lényegen nem változtat.

A kormány döntése az új csődtörvényhez kapcsolódik. Világos, hogy ha a vállalatok csődbe mennek, akkor emberek vesznek el állásukat. Valamit kell velük tenni. A *Heti Világgazdaság* július 26-án közölt tájékoztatója szerint legfeljebb hat

hónapi felmondási idő jár azoknak, akik átszervezés vagy megszűnés miatt veszítették el állásukat. Ebben a hat hónapban a munkahelyét veszített ember nem dolgozik, hanem munkát keres, de megkapja teljes fizetését. Ha ez idő alatt nem talál megfelelő munkát, további hat hónapig 75 százalékát, 3 hónapig 60 százalékát.

Hosszú története van ennek a döntésnek. Már a hatvanas évek közepén, a gazdasági reform tervezése idején felmerült a gondolat, sőt elkerülhetetlennek látszott a munkanélküli-segély bevezetése. A tervezett reform egyik célja a veszteséges tevékenységek megszüntetése lett volna, márpedig a cél megvalósulása legalább ideiglenesen munkanélküliség-hez vezet. A reformot végül is felemás módon vezették be, a veszteséges vállalatokat, üzemeket, üzemegységeket nem számolták fel, elbocsátásokra nem került sor, sőt fokozódott a munkaerőhiány. A reform eltemetésének idején – 1972 és 1978 között – ez az eretnek gondolat is feledésbe merült.

1978 végén azonban a pártközpont újra állást foglalt a reform mellett. Gyakorlati politikájukban ugyan nem jártak a reform útján, hanem restriktív politikát követtek, és semmit sem tettek annak érdekében, hogy a tőke és a munka a veszteséges helyekről a nyereséges helyekre menjen át, a reform folytatásának deklarálása mégis nyilvánvalóvá tette a munkanélküli-segély bevezetésének szükségességét. Ma még nincs reform, ma még holt vizeken reked meg a munka, de – így látták sokan – előtt-utóbb változásnak kell jönnie. De hogyan tehetné meg egy nagyvállalat vezetője, hogy valamelyik üzemét bezárja, annak tudatában, hogy százak vagy ezrek vesznek el munkahelyüket, és vele megélhetésüket? A munkanélküli-segély időbeni következménye a munkahely megszüntetésének, de a logika szabályai szerint létezése előfeltétele annak, hogy munkahelyeket meg lehessen szüntetni.

Magyarországon ugyanúgy, mint a szovjet blokk többi országában, a gazdasági szempontokat figyelmen kívül hagyó ésszerűtlen iparosítással, és az alacsony bérekkel eljutottak a teljes foglalkoztatottsághoz, vagyis ahhoz, hogy mindenki dolgozik valahol, legalább valamennyit, legalább fix bérért. Ma már mindenki tudja, hogy ez a szisztéma vezetett az ország hanyatlásához, és fennmaradása még további hanyatláshoz vezetne. Nincs más kiút, mint a piaci szisztémára való áttérés. Ez utóbbinak azonban nélkülözhetetlen feltétele a munkanélküli-segély és a szabad szervezkedés joga.

A nyugati országokban is hosszú időnek kellett eltelnie a mai állapot létrejöttéhez, amelyben a munkanélküli-segély olyan elemi joggá vált, mint a személyes szabadság és a lakás sérthetatlensége, mint általában a polgárjogok.

A kormány júliusi döntését a gazdasági szükségesség indokolta, egyben azonban jelentős lépés az ország európai-zálásának irányában. Bibó szava jut eszembe, aki egy másik, de ugyancsak válságos helyzetben fő feladatnak az *európai módszerek uralmának helyreállítását* jelölte meg.

ORVOSOK AZ „INGYENES” EGÉSZSÉGÜGYRŐL

1986. augusztus 24.

A *Társadalmi Szemle* júliusi számában terjedelmes cikk jelent meg, ezzel a címmel: „Hogyan gazdálkodjunk egészségünkkel?” Szerzői orvosok. Kettő közülük egyben hivatalnok az Egészségügyi Minisztériumban. A harmadik gyakorló orvos, a Korányi TBC Intézet főorvosa. A cikk nyomán augusztus elején a pesti tévében beszélgetés zajlott le ugyanarról a témáról.

Sem a cikkben, sem a beszélgetésben egyetlen szó sem

esett a magyar egészségügy katasztrofális állapotáról. Arról, hogy a halálozás Magyarországon sokkal nagyobb, mint Európában másutt. Azt is tudjuk, hogy a morbiditás is nagyobb, erről azonban pontos adatunk nincs, hiszen Magyarország ezen a téren már a harmadik világhoz tartozik, azon országok sorába, ahol ilyen statisztika elkészítésére nincs anyagi lehetőség.

Bajokról azonban írtak is, beszéltek is. Néhányat említek a cikkből. „Tévesen megnyergelt ambíciókból adódó egyéni életvezetési kisiklások”, az „emberek irreális nagyot akarása vagy szerzésvágya”, a „soha nem tapasztalt mértékű mobilitás”, amelynek következménye a „magatartás liberális szabályozása”, az életszínvonal javulása, amely „egészségtelen életmódra jellemző szokások térhódítását” hozta magával, hadd ne soroljam tovább ezeket a bajokat. Belőlük ugyanis logikusan következnek, hogy Nyugaton, ahol kevesebben halnak meg, ott kisebb a mobilitás, alacsonyabb az életszínvonal, és kevésbé ambiciózusak az emberek. Kár ezekre az ostobaságokra szót vesztegetni.

A fő baj ugyanis a cikk szerint az, hogy Magyarországon ingyenes a társadalombiztosítás. Ez a legnagyobb hazugság a cikkben is, a tévébeszélgetésben is. Mindnyájan tudjuk, hogy az egészségügyi szolgáltatások nem ingyenesek, hanem fizetni kell értük, mégpedig igen sokat. De miért is baj a feltételezett ingyenesség a doktorok szerint? Mert „nem ösztönöz kellően az egészség megőrzésére”. Így például, írják a doktorok, „a mi társadalombiztosításunk még a saját egészségüket tudatosan veszélyeztetők (alkoholisták, dohányzó bronchitisesek) részére is másokéval azonos ellátást nyújt”. Nagyjából ugyanez hangzott el a tévében is. Szó szerint: „Kérdés, hogy helyes-e ugyanúgy elbírálni azt, aki megtesz mindent egészsége megóvása érdekében, és azt, aki állandó kockázatnak teszi ki magát, dohányzik, alkoholizál stb.?”

További ártalma az ingyenes egészségügynek, hogy „e rendszer következtében érdemes betegállományban lenni, vagy az aszociális egyének esetében legalább a betegség látogatását kelteni. Táppénzes állományban – vagy különösen a rokkantság kinyilvánítása esetén számos legális és illegális kereseti lehetőség kínálkozna.” Mintha a *Szabad Népet* olvasnám, 1952-ben. A televíziós beszélgetésből azt is megtudhatták a nézők, hogy a minisztérium számításokat készít arról, hogy a különböző orvosi vizsgálatok és beavatkozások mibe kerülnek. Abból a célból, hogy a kórházak megszabaduljanak „a felesleges betegfelvételtől” és a „nem feltétlenül szükséges költséges vizsgálatoktól”. Nem kell különösebben éles ész annak belátásához, hogy mi lesz ebből. Dr. Ruchár Ferenc főorvos ki is mondja: „Reális veszélynek tartja, hogy a jelenlegi szorító anyagi helyzetben a kórház lemond arról, ami drága, tehát nem végez el például egy költséges műtétet.” Idáig jutottunk.

AZ INGATLANADÓRÓL

1986. október 5.

A múlt pénteken elfogadott rendelet szerint 1 millió 370 ezer lakás-, illetőleg háztulajdonosnak a jövőben nem kell házadót fizetnie. Viszont erősen emelték 140 ezer lakás- és háztulajdonos adóját. A *Magyar Nemzet* becslése szerint háromszorosára emelkedett a 80–120 m² alapterületű házak adója, kétszeresére a 120–180 m²-eseké, és tízszeresére a 180 m²-nél nagyobbaké. A *Heti Világgazdaság* számítása szerint egy 200 m²-nél nagyobb lakás adója elérheti az évi 20 ezer forintot. Itt mindjárt elgondolkodom egy pillanatra. Gondolok egy 200 m²-es házra, amelynek értéke 4 millió

forint. Ha a ház után valóban 20 ezer forintot kell fizetni, akkor a legnagyobb házingatlanokra félszázalékos vagyondót vetettek ki.

A pénzügyminiszter első helyettese a vagyondót azzal indokolta, hogy segíti az arányos közteherviselést, más szóval megadóztatja a gazdagokat. Mindjárt hozzátette, hogy a rendelet voltaképpen kompromisszum: úgy kellett megfogalmazni, hogy ne lassítsa a magánlakás-építést.

Ebből a szempontból nézve a dolgot, a rendelet legszembevetőbb vonása, hogy házról és lakásról van benne szó, de telekről nincs. Házat pedig, csak telekre lehet építeni. Lakáshiány van, a hiány enyhítéséhez új lakásokra van szükség, az új lakásokhoz telkek kellene. Az ország tele van olyan telkekkel, amelyeken nincs lakóépület. És még több olyan tellekkel, amelyen van ugyan valamilyen épület, de ennek az épületnek értéke nincs arányban a telek értékével. Az új rendelet megfogalmazói nem gondoltak ezekre a telkekre, és azok a képviselők sem, akik a parlamenti bizottságokban megvitatták a tervezetet.

A lakáshiány egyik legfontosabb oka az, hogy a telkek után a telkek birtokosai úgyszólván semmi adót sem fizetnek. Itt nemcsak a magántelkek tulajdonosaira gondolok, hanem még inkább a számtalan nagy és értékes telekre, amely állami vállalatok birtokában van, és amelyre lakóházat lehetne építeni.

Az új rendelet mentesíti adó fizetésétől azokat, akiknek telkén csak kis ház van. És megadóztatja azokat, akiknek telkén értékes lakás van. El kell ismerni, hogy egyelőre nem bünteti adóval azokat, akik lakást építenek, feltéve, hogy az új lakás alapterülete kisebb lesz 180 m²-nél. Ők ugyanis 10 évig adómentesek lesznek. Vagyis elhalasztották a kivetett büntetés behajtását.

Valószínűnek látszik, hogy az új házadó csak kicsit las-

sítja meg a lakásépítést. Kár azonban, hogy nem gondoltak az ingatlanadó rendszerének olyan átalakítására, amely nem kicsit lassította, hanem erőteljesen gyorsította volna a lakásépítést. Vagyis lakásadó és házadó helyett telekértékadó kivetését.

Fél évszázada annak, hogy ennek programját Pikler J. Gyula és Sós Aladár kidolgozta. Ők első lépésben olyan adó kivetését javasolták, amelynek évi összege a telek értékének fél százalékát teszi ki. Ezt a félszázalékos értékadót kívánták azután lassan, fokozatosan emelni, úgy, hogy 10-20 év után az adónak a telek értékéhez viszonyított aránya elérje a szokásos kamatlábat. Egy ilyen adó bevezetése, és ezzel párhuzamosan más adók csökkentése, bizonyosan megjavítaná a magyar lakásviszonyokat.

MAGYARORSZÁG A VILÁGBAN

1986. október 12.

Mint jelenthet Magyarországnak a reykvíki találkozó? Egyáltalában: mi jellemzi Magyarország helyzetét a világban?

Tudjuk, hogy Kádár kormányának nincs önálló külpolitikája. Megmutatkozik ez olyan időszakokban, amikor a mindig válságos világpolitikai helyzet csak éppen a szokásos módon válságos. Még szembevetőbbé válik kiélezett pillanatokban, mint 1967-ben, amikor Magyarország a szovjet példát követve megszakította diplomáciai kapcsolatait Izraellel vagy 1968-ban, amikor a szovjet, lengyel, keletnémet hadsereggel együtt a magyar hadsereg is bevonult Csehszlovákiába. A külpolitika hiányának legfájdalmasabb területe a kisebbségi kérdés. Egyetértek Tamás Gáspár Miklós 1982-ben közölt írásával, amelyben azt javasolja, hogy próbálja

meg a magyar diplomácia bilaterális egyezményekkel segíteni a külhoni magyar kisebbségeket. Egyetérttek azzal a nézetével is, hogy elképzelhető, hogy a kormány nagy titokban már tett erőfeszítéseket ilyen irányban. A látszat azonban az, és e ponton szó szerint idézem Tamás Gáspár Miklóst, hogy a kisebbségi kérdésben a jelenlegi magyar kormányzatnak egyszerűen *nincs* politikája.

Sokan vélik úgy, hogy ez nem is lehet másképp. A szovjet blokk országai közül egyik sem engedheti meg magának, hogy akár a legkisebb külpolitikai kérdésben is önálló lépéseket tegyen. Ezt a fatalista érvelést megcáfolja a román példa. A hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején Ceaușescu azon igyekezett, hogy a külpolitikai önállóságnak legalább a látszatát felkeltsse. Így például 1968-ban csapatai nem vonultak be Csehszlovákiába. Ezért cserébe igen jelentékeny előnyökhöz jutott az Amerikai Egyesült Államok részéről. Erre nem lehet azt felelni, hogy a hetvenes és nyolcvanas években Ceaușescu katasztrófába döntötte Romániát. Mert a két dolog között semmilyen összefüggés sincs. Az említett lépéseket akkor is megtehetette volna, ha emberséges belpolitikát és emberséges nemzetiségi politikát folytatott volna. Az előnyökhöz akkor is hozzájutott volna, de nemcsak Ceaușescu, hanem Románia egész lakossága, benne az erdélyi magyarság is.

A külpolitikai gyengeség legkiáltóbb példája mégis Bős-Nagymaros. Az erőmű irtózatossággal kerül, áramot alig fog szolgáltatni, és katasztrófával fenyeget. Nem érdeke az erőmű a szlovák népnek sem. Csupán a szlovák kormány erőltette. A magyar kormány tehát a szlovák kormánynak engedett. A hibát súlyosbítja, hogy a szerződés aláírása előtt a szovjet kormány leállította az előzőleg elfogadott természetátalakítási terveket, ugyanolyan érvek alapján, mint amilyenek a nagymarosi erőmű ellen szólnak. Tehát nyugodtan

lehetett volna a Nagy Testvérre hivatkozni. Még erősebb súlyosbító körülmény az, hogy a szerződés aláírása az ország egész lakosságából bizalmatlanságot váltott ki a kormánnyal szemben. Ezt is vállalták a szlovák kormány kedvéért.

Igazában azonban nem a magyar külpolitika hiányát tartom fontosnak, hanem a magyar értelmiség immáron száz éve tartó külpolitikai közönyét. Vásárhelyi Miklós szavait idézem: „Közvéleményünkben kialakult egy elzárkózási pszichózis, amely csalódásainkért, kudarcainkért a felelősséget az ellenséges vagy közönyös, esetleg gonosan ostoba külvilágra hárítja, és a befelé fordulást ajánlja. Miközben Magyarország a legutóbbi évtizedekben nem egyszer a nemzetközi érdeklődés fókuszába került, az országos közvélemény feltűnő közönyt tanúsít a világ dolgai iránt. Ez a sivár igénytelenség ugyanolyan káros következményekkel járhat, mint a hajdani ábrándozás.”

Sorsunk elsősorban a nemzetközi helyzet alakulásától, ezen belül főképp az Egyesült Államok és a Szovjetunió külpolitikájának változásaitól függ. Elemi érdekünk, hogy a változásokat kövessük, és amikor erre mód van, a magunk javára hasznosítsuk. Ha ezt elmulasztjuk, amúgy sem kedvező helyzetünket még tovább ronthatjuk.

„KIS FORRADALOM” A SZOVJETUNIÓBAN

1986. november 23.

Még mindig nem tudjuk, hogy mi zajlott le november 10-én és 11-én, a szocialista országok vezetőinek moszkvai csúcstalálkozóján. A szűkszavú sajtóközleményekből annyi világlik ki, hogy a KGST-ről van szó, a KGST-n belüli integráció gyorsításáról. Csupán sejtésekre, spekulációra, feltételezés-

sekre alkalmas az a beszéd, amelyet Nyikolaj Rizskov szovjet kormányfő mondott két héttel korábban a bukaresti KGST-ülésszak zárülésén. Mindenekelőtt azzal, hogy kritikai hangot ütött meg a sajtó nyilvánossága előtt, ami legalábbis szokatlan. Azzal továbbá, hogy a vállalatok közti közvetlen együttműködés szükségességéről, az erősebb vállalati érdekeltségről, árreformról, valutareformról, pénzügyi reformról, közös vállalatok létrehozásáról és a KGST egész mechanizmusának reformjáról beszélt. Mindez meglehetősen kétértelmű. Egyfelől olyan igényeket és törekvéseket lehet kiolvasni a beszédből, amelyeknek megvalósulása fokozhatja Magyarországnak a Szovjetuniótól való gazdasági függőségét. Másfelől úgy látszik, mintha belátták volna, hogy jelenlegi formájában a KGST működéséktelen, tehát radikális reformokra van szükség.

Igen, de milyen reformokra? – kérdezi az ember. Ez az, amit ma még nem lehet tudni. Radikális reformról, sőt forradalmi átalakulásról már hosszabb ideje beszél Gorbacsov, és beszélnek közvetlen munkatársai is. Csakhogy eddig nem sokat láttunk ezekből a radikális reformokból. Magyarországnak mindenesetre létérdekéről van szó. Olyan változtatásokat kívánnak-e Gorbacsovék, amelyek még inkább megkötik az amúgy is megbénult magyar gazdasági életet, vagy éppen ellenkezőleg, engedélyezik a magyar gazdaság régóta húzódozó és egyre kétségbeejtőbben sürgető radikális reformját?

Megint csupán spekulációkra és feltételezésekre nyújt lehetőséget a magánmunka engedélyezéséről és szabályozásáról szóló törvény, amelyet ezen a héten fogadott el a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa. Az új törvény értelmében 1987. május 1-jétől kezdődően bármely szovjet dolgozó autójavító műhelyt, fodrásüzletet, kozmetikai szalont, vendéglőt, garázst, utazási irodát nyithat. Felsorolásom természe-

tesen nem teljes, a törvény 29 tevékenységet sorol fel, és kimondja, hogy a helyi tanácsok bővíthetik az engedélyezett tevékenységek körét. Az egyik paragrafus szerint „fel kell számolni minden olyan megalapozatlan korlátozást, amely akadályozza a társadalmilag hasznos magántevékenységet”. Nem csoda, hogy a *Le Monde* című, francia újság „kis forradalomnak” nevezi Gorbacsovék új lépését, és arra hívja fel a figyelmet, hogy miközben a marxizmushoz való abszolút hűséget hangsúlyozzák, valójában Kádár Magyarországnak és Teng Hsziao Ping Kínájának példáját követik, és szép csendben revideálják a dogmákat. A Magyarországra való hivatkozás nem a *Le Monde* felfedezése. A törvény előterjesztőjéről, Ivan Gladkijról, a szovjet munkaügyi minisztertől származik, aki kifejezetten a magyar példára hivatkozik.

A kis forradalom valóban kicsi. Az engedélyezett magániparosok és magánkereskedők egyetlen alkalmazottat sem foglalkoztathatnak, hanem csak saját családtagjaikat, közülük is csupán az együtt élő családtagokat. Figyelemre méltó továbbá, hogy előterjesztésében Gladkij százezer olyan személyről beszélt, akik eddig engedély nélkül űztek magánipart. Pedig jól tudjuk, hogy az ilyen személyek száma a Szovjetunióban sok millió. Figyelemre méltó az is, hogy március végéig mindenki köteles magántevékenységet bejelenteni, mert május 1. után szigorúan üldözni fogják a titkos magánipart. Felmerül tehát a gondolat, hogy nincs is többről szó, mint az eddig is folyó magántevékenységek legalizálásáról és megadóztatásáról. A szovjet szándékok kétértelműségéről alkotott véleményt és kételyt tehát az új törvény sem oszlatja el.

A magam részéről, fenntartásokkal ugyan, mégis azt a személyes véleményemet fejezem ki, hogy a jelek szerint Gorbacsovék a reformok útjára léptek, és ez lehetőségeket nyújt Magyarországnak is.

VALAMIRE AZONBAN KÉSZÜLTEK

1986. november 23.

Nem tudjuk, hogy mi történt a központi bizottság november 19-ei és 20-ai ülésén. Közzétettek egy határozatot, amely csak annyit mond, hogy az 1985-ös és az 1986-os év rosszul sikerült. Ezt azonban eddig is mindenki tudta. Elismerték, hogy a kudarcért legalább részben a legfelsőbb irányítás a felelős, vagyis ők maguk. Ebben sem kételkedik senki. Azok a kevesek, akik valamennyire érdeklődnek az iránt, amit a pártvezetők csinálnak, azzal is tisztában vannak, hogy a bajok súlyosbodásához hozzájárul az úgynevezett „élénkítés” programja, amelyet a párt legutóbbi kongresszusa fogadott el.

Valamire azonban készültek a pártkongresszuson, szerdára, 19-ére hívták össze a központi bizottságot, és 20-ára összehívták a külföldi újságírókat sajtóértekezletre. Merőben szokatlan ez az összehívás, írták a nyugati lapok. Találgatták az újságírók, hogy mit fognak bejelenteni, és a pletykákról, híresztelésekről, feltevésekről írtak is a világlapokban, igen óvatosan, sok kérdőjellel. A legtöbben arra gondoltak, hogy a főtítkári pozíciót Kádár átadja valakinek. Az esélyeseket is megjelölték, Grósz Károly, Berecz János és Németh Károly személyében, hozzátéve, hogy ha az utóbbit választják meg, az csak ideiglenes, átmeneti megoldás lehet.

Az előzetes értesítéstől eltérően nem fejeződött be szerdán a kb. ülése. A meghirdetett sajtótájékoztatót péntekre halasztották. Végül is csak a pénteki nap végén került rá sor, és a kb. határozatát csak esete tudták közzétenni. Döntésre készültek tehát, de a döntésben nem tudtak megállapodni. Lehet, hogy igazuk volt azoknak, akik Kádár utódjának kijelölésére gondoltak. Ebben a feltételezett esetben felmerül a kérdés, hogy miért nem jutottak dűlőre. Talán kölcsönösen megfúrták egymást a legelszántabb karrieristák, tudniillik

Grósz és Berecz. Talán akadtak józanabb emberek, akik visszaretentek a riasztó megoldásoktól. Talán magán Kádáron vett erőt az undor ennek a mohó hatalomváagnak láttán.

Lehet, hogy máson vitatkoztak ilyen hosszan. Például szovjet követeléseken. Régóta akarnak az oroszok közös vállalatokat és beruházásokat, és néhány már meg is valósult. Csak 10 napja annak, hogy a moszkvai csúcstalálkozón Gorbacsovék újabb ilyen tervekkel állhattak elő. Aminek, mint korábban is, az lenne a jelentése, hogy Magyarország dollárért modern technológiát vásárol Nyugatról, és azt aztán beépíti a közös, vagyis szovjet vállalatba. Tovább növeli tehát az ország 11 milliárd dolláros adósságát. Nehéz az oroszoknak nemet mondani, és csak titokban lehet. A külföldi újságírókat bizonyosan nem azért hívták össze, hogy egy ilyen *nemet* bejelentsenek.

Vitatkozhattak az életszínvonalról is. Évek óta csökken, és nyilvánvalóan csökkenni fog a most következő években is. Sokan mondják, hogy további 20 százalékos csökkentésre van szükség. Ilyen elhatározáson valóban van mit vitatkozni. De ez sem külföldi újságíróknak való.

Egy idő óta szó van a politikai intézményrendszer reformjáról is. Például érdekképviselétről, bár elég homályosan. És nem tudni, hogy vannak-e, lesznek-e olyanok, akik bízni tudnának bármiféle érdekképviseletben is? Nem azt gondolnák-e, talán joggal, hogy egy érdekképviselet nem lehetne más, mint egy újabb pártszervezet?

Nem tudjuk tehát, hogy miről vitatkoztak. Megszoktuk ezt már. Hiszen a népi demokrácia a demokrácia legfejlettebb formája.

AZ EMBER FELJŐ – BOJTÁR ENDRE KÖNYVE

1986. december 13.

Az ember feljő – Vörösmarty verséből, az Éj monológiából választott címet új könyvének Bojtár Endre. Alcíme: *A felvilágosodás és a romantika a közép- és kelet-európai irodalmakban*. De ez az alcím megtévesztő. Mert Bojtár nem irodalomtörténetet ír, hanem *általános* történelmet, a közép-kelet-európai embertörténetét, az irodalmon keresztül. Mindkettőn hangsúly van: az általános történelmen is, az irodalmon is. Bojtár ugyanis úgy véli, idézem a szavait, hogy „az irodalomtörténész olvasmányai alapján felrajzol egy fejlődésvonalat, és ez azután kiigazítja, helyesbíti az általános történelemről kialakult képet. Ha eltérés van a kettő között, márpedig a jelenhez közeledve jócskán van, az irodalomtörténésznek kutyát kötelessége saját olvasatainak hinni, nem pedig előre gyártott, elébe tált tételek szolgai illusztrátorává szegődni.” Majd később így folytatja: „A jó könyv sokszor fogalmilag ki sem fejthető, és mindig érezhető módon hazudtolhatja meg az általános történetírást: emberi tragédiákat mutat fel ott, ahol emez napfényes optimizmusról papol, agyonhallgatások és agyonhallgattatások csendjét töri meg. Mutasd meg irodalomtörténeted, megmondom, milyen a történelmed.”

A tárgy tehát Közép- és Kelet-Európa 19. századi történelme, úgy, ahogy ezt a történelmet az irodalom bemutatja. Közép- és Kelet-Európa Bojtárnál nem földrajzi, hanem társadalomtörténeti fogalom. A 19. században e tájékhoz nála a következő népek és irodalmak tartoznak: észtek, lettek, litvánok, lengyelek, csehek, szlovákok, ukránok, magyarok, románok, szlovének, horvátok, szerbek, bolgárok, albánok és újbörszörök. Kirekeszti Közép-Európából az osztrákokat, illetve az osztrák irodalmat, arra hivatkozva, hogy az osztrák irodalomra rávetődik a német nyelv és irodalom hatalmas

árnyéka. Ezen a ponton, mint olvasó, megállok. Nem kritikai megjegyzés jut eszembe, annak ugyanis később lenne helye, hanem az átélt történelem hatása, amely alól egyikünk sem vonhatja ki magát. Az érvelés szökik szemembe, az, hogy az osztrák irodalom azért nem közép-európai, mert német árnyék vetődik rá. De hol lenne Németország, ha nem Közép-Európában?

Aki nem tudta volna, éppen Bojtár könyvéből tanulhatja ezt meg. A csehül beszélőknek a némettel szemben kellett érvényesíteniük nyelvüket, írja egy helyen. Az észtek és a lett irodalomban kezdetben a német befolyást kellett leküzdeni – olvasom másutt. A lett irodalom atyja, Gothards Fridrihs Stenders német egyetemeken képzett pap volt, aki felnőtt korában tanult meg lettül, s aki félszázados munkássága során német és lett nyelvű műveinek sorával egy nemzedék munkáját végezte el. A szlovénekéről is azt tudjuk meg, hogy elsősorban az uralkodó német befolyástól kellett megszabadulniuk. Gajról is megemlékezik Bojtár. Egészen természetesen, hiszen, ha Gaj nem élt volna, ma Jugoszlávia sem léteznék. A délszláv egység ugyanis az ő találmánya volt. Nos, Gaj német iskolába járt, és első műveit németül írta.

E tényeknél jóval fontosabb a nemzet fogalmának közép- és kelet-európai alakulása, amely a könyv egyik fő témája. Helyesen állapítja meg Bojtár, hogy a 18. századi francia felvilágosodásban, de még inkább a francia forradalom idején a nemzet politikai fogalma született meg, de a Közép- és Kelet-Európában Herder, Fichte és más német szerzők hatására elvetették ezt a politikai nemzet fogalmat, és helyébe a kulturális nemzet fogalmat tették.

E német eredetű nemzetfogalom változatai számos helyen térnek vissza. Idézi például Puskin *Oroszország rágalmozóihoz* című versét, amelyben a költő azzal kérkedik, hogy az orosz csapatok vérbe fojtották a lengyel szabadságharcot,

Czesław Miloszt, akinek Dosztojevszkijről írt tanulmányában ezeket a sorokat olvassa: „Az orosz eszme ugyanis, legalábbis ahogy Dosztojevszkij publicisztikájában kifejti, többé-kevésbé annyit jelent, hogy eljön az idő, amikor az istentelen, kommunista Európával szembeszegül az istenhozó nemzet, Oroszország, és elhozza neki a maga Krisztusát, a szuronyok hegyén.”

Bizonyosan igaz Bojtárnak az az állítása, hogy az egész 19. századi közép- és kelet-európai történelemnek a nemzeti történelem a középponti fogalma. Szinte fölösleges ismételnem, hogy ez is német jelenség. A nemzeti történelem kultuszával kapcsolatban idézem a könyv következő sorait: „Mindenekelőtt a nemzet ősi jussát igyekeztek bizonyítani ahhoz a földhöz, amelyen éltek. Ez a juss vagy onnan származik, hogy a nemzet őslakosa a területnek, vagy onnan, hogy valamely dicső történelmi korszakkal, tettel megváltotta magának. Sokszor világtörténelmi indoklást is nyer a nemzeti jog: mi védjük meg Európát, a kereszténységet a pogánytól, mongoltól, tatártól, töröktől, oroszról stb. A nemzeti tudat meseszerű elméletekkel és mcscszerű történelmi alakokkal népesült be: ilyen a dákoromán elmélet, az ősi szláv egység gondolata, a lengyel szarmatizmus, nálunk a hun-magyar rokonság stb.”

Ennek a fantáziaképekbe vesző nemzeti tudatnak egyik megnyilvánulása a történelmi regény. Nemcsak megnyilvánulása, hanem alakítója és továbbörökítője is, a legkülönbözőbb formákban, kalandos történelmi filmben, tévéjátékban, rádiójátékban, operában. Ezekben a művekben Bojtár találó diagnózisa szerint a legfőbb erény, ha valaki egy bizonyos nemzethez tartozik, és a legnagyobb bűn, ha egy másikhoz. „Megkapja a magáét a lengyeltől az ukrán, a litvántól a lengyel, a bolgártól a román, a romántól a magyar, a magyartól a szerb, és így tovább a végtelenségig”.

A közép- és kelet-európai nacionalizmus furcsaságai csak egyik témája Bojtár kitűnő könyvének. Ugyanilyen hangsúllyal szerepel, és szinte mindig új megvilágításban a felvilágosodás és a romantika értelmezése, egyén és közösség viszonya, ahol igencsak bebizonyosodott, hogy erről mást, fontosabbat és érvényesebbet mond az irodalom, mint a történetírás. Csak röviden említem a felvilágosodásról, mint szellemi folyamatról adott meghatározását, amelynek lényege Bojtár felfogásában a középkori kötöttségektől mentes modern személyiség kialakulása, és ebben az értelemben ez a folyamat talán még napjainkban sem egészen ért véget. Ugyanilyen elnyújtott fejlődésnek látja a modern polgári nemzet kialakulását is. Pontos képet ad nyelvek, irodalmak, nemzetek születéséről, olyannyira, hogy ezt a kétszáz kisalakú lapot az ember a továbbiakban kézikönyvként is használhatja. Legértékesebb, legszebb lapjai mégis a Madáchról, Vörösmartyról, Krasińskyról, Norwidról, Eminescu-ról adott költőportrék.

JELENT-E GORBACSOV VÁLTOZÁST?

1987. január

„Jelent-e Gorbacsov változást?” – ezzel a címmel jelentetett meg Wolfgang Leonhard tanulmányt az *East-West Papers* 1986. novemberi számában.

Gorbacsov 54 éves korában 1985. március 11-én, Csernyenko halálának másnapján lett főtitkár. Ezen a napon már nyilvánvaló volt, hogy viszonylag fiatal vezetőre van szükség. 1976-tól kezdve mindenki tudta, hogy Brezsnyev képtelen kormányozni. Mégis hatalmon marad 1982 novemberében bekövetkezett haláláig. A 68 éves Andropov került az élre, de csak négy hónapig tudta betölteni hivatalát, mert súlyosan megbetegedett. Halála után, 1984 februárjában a 72 éves Csernyenkót tették meg főtitkárnak. Néhány hónap múlva ő is halálos betegségbe esett. Csaknem egy évtized telt el használható vezető nélkül. A szovjet politikai elit nagy keservesen belátta, hogy birodalmuk külföldi és belföldi presztízsének nagyon ártana, ha megint egy beteg és öreg embert neveznének ki. Ugyanakkor rettegetek attól is, hogy egy fiatal és energikus ember személyében új Sztálint kaphatnak, aki majd megkritikája soraikat, vagy új Hruscsovot, aki valóban reformokat akar.

A szorongató helyzetből azt a kiutat találták, hogy megválasztották Gorbacsovot, de öregekkel vették körül. Hatalomra jutása után az újságok a világon mindenütt közölték fényképét. Kivéve a szovjet újságokat, amelyek csoportképét

közöltek, jobbról a 80 éves Tyihonovval, balról a 76 éves Gromikóval, a háttérben a 70 éves Gricinnel. Az üzenet világos volt: fiatal főnökünk van, de körülötte az öregek biztosítják a folytonosságot.

Amikor a politikai bizottságba bejut valaki, a szovjet újságok rendszerint azt írják, hogy egyhangúlag választották be. Most úgy fogalmaztak, hogy egységes szellemben. „Hányan szavaztak ellene?” – kérdezték az újságolvasó polgárok. Majdnem bizonyosnak látszik, hogy legalább hárman voltak ilyenek. Tyihonov miniszterelnök, Romanov leningrádi és Gricin moszkvai párttitkár. Ezek aztán egy idő múlva mind ki is kerültek a politikai bizottságból. Gorbacsov legfőbb pártfogója Gromiko volt, aki arra gondolt, hogy életre kell kelteni a pártot és az államot, de úgy, hogy korlátozzák Gorbacsov hatalmát.

Gorbacsov az első szovjet vezér, aki Sztálin halála után kezdte felnőtt életét. Csak most lehet majd arra gondolni, hogy fokozatosan szétfoszlik Sztálin árnyéka. Ő az első továbbá, aki nem szolgált a második világháborúban, sőt egyáltalában nem volt katona. Ez a tény bizonyosan nem kelti fel iránta a tábornokok bizalmát. Tanulmányai is szokatlannak. Az elmúlt 30 évben a politbüro tagjainak 80 százaléka műszaki egyetemet vagy főiskolát végzett. Előbb mérnökök lettek, majd főmérnökök, vállalatvezetők, és aztán kezdődött a pártkarrier. Gorbacsov jogot végzett, később pedig, megint csak szokatlan módon, agráregyetemet. A legmeglepőbb azonban a párton belüli gyors emelkedése. A vezetői pályafutás nélkülözhetetlen állomása a regionális párttitkári állás. Általában 30 évet kell egy ilyen pozícióban eltölteni ahhoz, hogy valaki még magasabbra juthasson. Innen ered, hogy a csúcsra érkezők rendszerint 65–70 évesek. Gorbacsov azonban 1978-ban, 47 éves korában került a sztaврополи regionális párttitkári állásából a központi bizottságban az

agrárügyek élére, egy évvel később lett a politbüro póttagja, és két évvel később teljes jogú tagja. Nem 30, hanem 8 év alatt jutott a csúcsra. Elképzelhető, hogy a bürokratikus rutin nem teljesen ölte ki belőle az energiát, s még az is, hogy vannak céljai és gondolatai.

A továbbiakban leszögezi Leonhard, hogy az új főtitkár másfél éves uralma alatt a politikai rendszer nem változott. Megmaradt a párt egyeduralkodója, a központi bizottság, a politbüro, az államosított ipar, a kolhozrendszer, az ötéves és egyéves tervek, az ellenzékiek és a vallásos hívők üldözése. A reformról tartott szónoklatok egyelőre a vágyakkal való gondolkodás körébe tartoznak. Hozzáteszi azonban, hogy másfél év nem is lehetett elegendő a Szovjetunió átalakítására. Hozzáteszi továbbá, hogy ha a rendszert nem is reformálták meg, változások mégis végbementek. Mindenekelőtt személycserék. Működésének első évében Gorbacsov leváltotta a politbüro tagjainak harmadát, és leváltott 35 minisztert. Az új emberek 10-15 évvel fiatalabbak és képzettebbek. A leváltások indokolása is változott. Évtizedeken át a következő formulákat használták: objektivizmus, formalizmus, szubjektivizmus, rohadt liberalizmus. Az új formulák viszont így hangzanak: hajlott kor, nyugdíj, rossz egészségi állapot, hozzá nem értés, megvesztegethetőség, iszákosság, korrupció. Úgy látszik, néha még a *Pravdának* is lehet hinni.

Változott a Szovjetunió belüli geopolitikai játszma is. 30 éven át íratlan szabályok rögzítették a karrier földrajzát. A legbiztosabb út a moszkvai pártbizottságon keresztül vezetett. A második legjobb Ukrajna volt, ezen belül is Dnyepropetrovsk. Harmadik helyen állt, de jóval távolabb Leningrád. Az új vezetők viszont általában az eddig elhanyagolt régiókból érkeztek. Leginkább Szibériából, s a második helyen Szverdlovszkából.

A személycseréket nem lehetett volna végrehajtani a KGB

segítsége nélkül, mert egyedül ez az intézmény tud mindent a káderekről. De ezen túlmenően is szövetség létesült Gorbacsov és a KGB között. Azon az alapon, hogy a KGB is kívánja a káderek egy részének kicserélését, az iszákos, korrupt és használhatatlan hivatalnokoknak újakkal való felváltását. Magától értetődik azonban, hogy a KGB ennél tovább nem akar menni. A rendszer reformját nem kívánja.

Átalakultak a jelszavak is. A szovjet újságok általában nem azt írják meg, ami tényleg megtörtént, hanem azt, amiről a vezetők úgy gondolják, hogy jó lenne, ha megtörténne. Valamint azt, amit szeretnének elkerülni. Egy bizonyos értelemben tehát informatívak. Megtudni belőlük, hogy mit szeretnének, és mit nem szeretnének a vezetők. Éppen e téren következett be változás. A húszas évek végétől 1985-ig a terminológia alig változott. Volt körülbelül húsz pozitív értelmű kifejezés, olyanok, mint a párthűség, a politikai és erkölcsi egység, a marxista-leninista gondolkodás. Ma már nem olvashatók ilyenek a szovjet sajtóban. Olyanok kerültek helyükre, mint dinamika, gyakorlatias gondolkodás, üzleti gondolkodás, vállalkozói hajlam, hatékonyság, kreativitás, a formalizmus kiküszöbölése, rugalmasság, az új jelenségek iránti érzék és elfogulatlanság. Ezeket kívánja tehát az új vezetés. Még érdekesebbek a megőrzendő szavak. A régiek, olyanok, mint rohadt liberalizmus, teljesen kimentek a divatból. Helyüket a következők foglalták el: nepotizmus, cinikosság, konzervatív gondolkodásmód, stagnálás és kirakatpolitika. Alig érdemes hangsúlyozni, hogy ez a változás nem a valóságban, hanem az óhajokban ment végbe.

KÁDÁR TALÁLKOZOTT GORBACSOVVAL ÉS NEM REMÉLT ÍGÉRETEKKEL TÉRT HAZA

1987. január 18.

A kemény tél okozta közlekedési zavarok, energiagondok, ellátási nehézségek és súlyos gazdasági veszteségek ellenére még mindig fellélegzés és megkönnyebbülés érezhető a magyar kormánykörökben. Az újjászülető optimizmus kezdet novemberre, a moszkvai szocialista csúcstalálkozó idejére tehető, amikor is Kádár, személyesen találkozott Gorbacsovval, és nem is remélt ígéretekkel tért haza. Pecsét is került az ígéretekre, Lázár György miniszterelnök moszkvai tárgyalásainak alkalmával.

A külkereskedelmi és a fizetési mérleg egyensúlyának elérése, a dolláradósság esedékes részleteinek törlesztése a kormány legfőbb gondja immáron egy évtizede. 1983 és 1984 volt az a két év, amikor úgy hitték, abban reménykedtek, hogy egyenesbe jutottak. Az akkor elért látszólagos és rövid életű egyensúly alapja a Szovjetunióval kötött gabona-hús-olaj egyezmény volt. Magyarország dollárért tudott gabonát és húst eladni az oroszoknak, igen nagy mennyiségben, és ezekkel a dollárokkal fedezte más viszonylatokban fennálló tartozásait és negatívumait. Olyan jól ment az a dolog, hogy nagyrészt innen adódott a legutóbbi pártkongresszus megalapozatlan derűlátása. Időközben azonban megváltoztak a körülmények. A világpiacon 40-50 százalékkal esett az élelmiszerek ára, súlyos veszteségeket szenvedett a magyar export más területeken is, a Szovjetunióknak is megnöttek a gondjai, és a Gorbacsov-Ligacsov-Rizskov trió minden területen keményebb politikába fogott, mint elődei. Joggal lehetett arra számítani, hogy az oroszok nem akarnak továbbra is kemény dollárokért magyar élelmiszert vásárolni. A jelek szerint azonban Gorbacsovnak szüksége van Kádárra. Hi-

szen az ő helyzete sem nagyon szilárd. Megint nagy tehát a szovjet élelmiszerexport, jó dollárokért, majdnem korlátlanul, vagy legalább annyira, hogy be lehet tömni a lyukakat. Innen a fellélegzés.

Amely jól látható abból az interjúból, amelyet Váncsa Jenő mezőgazdasági miniszter adott nemrégiben a *Magyar Hírlap* munkatársának. – Rendbe tesszük a szénánkat – mondta magabiztosan. – Kizárólag a valós piaci igényekből lehet kiindulni. És elsősorban a szovjet piac igényeiből! Hiszen ők a legnagyobb vevőink!

A miniszter szerint már arra sincs szükség, amit az elmúlt 34 hétben annyit hangoztattak vezető gazdaságpolitikusok és kormányférfiak: tudniillik korszerű élelmiszer-feldolgozó ipar kiépítésére. Minek? Nem kell! Az oroszok megveszik az élő marhát! A szanálási bizottságoknak sem szabad megengedni, hogy az állatállomány felszámolását javasolják ott, ahol a fenntartás merő veszteség. Majd nem lesz veszteség, mert lesz támogatás. Támogatni kell, támogatni kell.

Megint megfélemedeznek arról, hogy ami ma megoldásnak látszik, holnapra könnyen visszájára fordulhat. Kezdjük azon, hogy Gorbacsov helyzete nem szilárd. Mi lesz, ha a központi bizottság újra meg újra elhalasztott, de sokáig már nem halasztható plénumán vereséget szenved? Ha úgy jár, mint annak idején Hruscsov? De tegyük fel, hogy ő lesz a győztes, és kiszorítja a politbüróból a reform ellenfeleit. Ez esetben elindítja az ígért reformot. Senki sem kételkedhet abban, hogy csak a mezőgazdasággal kezdheti. Ez ugyanis a legkönnyebb, sőt valószínűleg az egyetlen terület, ahol egyáltalában lehet reformot csinálni. Láttuk már, hogy nem sok kell hozzá. Nagyobb önállóság a kolhozoknak, és szabad utat nyitni a háztáji gazdaságnak és a mezőgazdasági kistermelésnek. Azt is láttuk, hogy éppen a mezőgazdaságban az ilyen irányváltás két-három év alatt fantasztikus eredmé-

nyekhez vezet. Mi lesz, ha a Szovjetunió többé nem szorul arra, hogy élelmiszert importáljon?

Nem szabad fenekestül felforgatni a világot, mondta a miniszter. Csak arra nem gondol, megint egyszer, hogy forog a világ magától is.

Hogy miből, arról nem nyilatkozott. Újjászületett optimizmus nem ismer határokat. – Nem igaz, hogy ki vannak zsarolva a földek! – jelentette ki. Világos, ha Gorbacsov megveszi a marhahúst, akkor a föld is megjavul.

ELFOGYTAK A TARTALÉKOK, KIMERÜLT A BIRODALOM

1987. február 1.

Miért akar Gorbacsov reformot? A válasz egyszerű. Mert, úgy ahogy eddig ment, nem megy tovább. Elfogytak a tartalékok, kimerült a birodalom. Fogytán van a nyersanyag és az energia. Amit feltűnően érzékelhetővé tesznek az ismétlődő áramszolgáltatási zavarok és a fűtőanyaghiány. Beszennyezték a vizeket és a levegőt is. Még súlyosabb gond a munkaerőhiány. A tőkehiány jellemzésére, ezen belül a be rendezések és gépek elavulására az a legjobb, ha a *Hírmondó* szeptemberi számát idézem. Egy magát Kibicz Gyulának nevező pártkórboncnok tanulmányát, a legjobbat és legalaposabbat azok közül, amelyeket eddig a gorbacsovizmusról írtak. Kibicz acélzabálóknak nevezi a brezsnyevistákat, vagyis azokat, akik két évtizeden át irányították a szovjet tömböt. És tömören megállapítja a következőket: „A hetvenes évek túlfeszített fegyverkezési politikája végkifejlethez jutatta az acélzabálást, úgy felfalták az acélt, hogy már nem jutott sem vasútra, sem a mezőgazdasági betakarítást végző

teherautókra. Az acélból mind rakéták: SS-18–19–20–21 stb. lettek.” Éppen ezért Kibicz a továbbiakban az acélzabálókat igen találóan, SS-eknek nevezi.

Kitérésként megemlítem, hogy Kibicz elemzésén kívül ide illenek Illyés Gyula sorai is, *Óda egy hivatalba lépő afgán miniszterhez* című verséből:

„Nem lopsz te többet! Ami még lopható
S egyáltalán mi még elemelhető vala:
magas elődeid már mind elemelék.”

De térjünk vissza Kibiczhez és Gorbacsovhoz. A fegyverkezési őrület a hetvenes évek végére a szovjet ipar gépparkjának teljes elhasználódásához vezetett. Elkerülhetetlenné vált a gépipari rekonstrukció. Azt a hatalomért versengő csoportot, amelynek tagjai belátták ezt, Kibicz gulyáskommunista frakciónak nevezi, és mivel rekonstrukciót akarnak rekonstruktórnek is.

Általában nem tartják véletlennek, hogy e csoport elhalt vezetője, Andropov, és mai vezetője, Gorbacsov, korábban a KGB elnöke volt. A KGB valóban szerepet játszott mindkettejük hatalomra juttatásában. Sokan magyarázzák ezt úgy, hogy a KGB az az intézmény, amelynek világos képe van a gazdaság és a közintézmények lezüllött állapotáról. Gorbacsov tehát azért akar reformot, mert nem lát más kiutat. Ő maga sem mondott mást. Nem hátrálhatunk meg, jelentette ki. Nincs már hová visszavonulnunk.

Reformot akar, de elérheti-e célját? Hruscsov is akart reformot, és az első lépéseket meg is tette. De amikor a megkezdett úton tovább akart menni, elbuktatták. A reformnak most is nyilvánvalóan ellenfele a sokmilliós állami és pártapparátus, amely elkeseredetten védelmezi hatalmát, jövődelmét, kényelmét. De vannak-e hívei a reformnak? Az a gya-

núm, hogy igen kevesen. Azok a tízmilliók lehetnének hívei, akiknek sorsán egy sikeres reform valóban lendítene. De hogyan hihetnének egy felülről jövő reformígéretben? Azok után, amiket átéltek? Inkább a lottófőnyereményben vagy a terület asztalkám csodájában! A közönyre, a kételkedésre, a bizalmatlanságra panaszkodott a plénumon a főtitkár. Hogy nem lennének bizalmatlanok a hatalommal, a főnökkel, az orvossal, a piaci árussal, egymással, mindenkivel szemben! Ha életben akarnak maradni, akkor bizalmatlanoknak kell lenniük. Patriotizmust igényelt. Üres hassal nem lehet himnuszt énekelni, felelhetnék, ha ismernék a mondást. Esélye növekednék, ha lelkes támogatókra találna. De nem valószínű, hogy a fásult tömegből lelkesedést tud kicsiholni.

Mindez közelebről érinti Magyarországot. Az is, ha lesz reform, az is, ha nem lesz. De most, közvetlenül, amikor Gorbacsov küzd a reformért, az eldöntetlenség, a küzdelem bizonytalan kimenetele nyújt esélyt. Pontosan ez az a kedvező pillanat, amelyet fel lehetne használni, amikor meg lehetne valósítani az ígért, elkezdett és elsikkasztott reformot. Amikor fel lehetne szabadítani a működni akaró erőket. A magyar vezetés azonban nem akar élni a kiváltságos óra lehetőségével. Elhalasztotta a döntést arra az időre, amikor talán már nem lesz mód rá.

GORBACSOV ÉS A MAGYAR PÁRTVEZETÉS

1987. február 15.

Szűrös Máttyás hétfőn elhangzott és szerdán, a *Népszabadság*ban részben közzétett rádiónyilatkozata több ponton is figyelemre méltó volt. Az első Gorbacsov ígért reformjait illeti. Két hét kellett ahhoz, hogy a magyar párt első állásfoglal-

lását meg tudja fogalmazni. A kötelező udvariassági formulákon és Gorbacsov pár tételének ismétlésén túl elhangzott néhány olyan mondat, amely ugyan még nem tekinthető politikai irányvonalnak, de legalább tapogatózó kísérlet ennek kialakítására. A legfontosabb közülük annak leszögezése, hogy mindaz, amit Gorbacsov bejelentett, még alapvetően szándék, terv és elképzelés, és gyakorlatban csak hosszú idő alatt valósítható meg. Vagyis a magyar párt vezetői abban állapodtak meg, hogy Gorbacsov radikális reformot akar, de nem bizonyos, hogy meg tudja valósítani, s ezért óvatosságra kell lenni. Óvatosságra utal annak bejelentése is, hogy bárminemű másolás hiba lenne. Lehet józanság abban, hogy kételkednek Gorbacsov sikerében. Abban is, hogy hatalmukat nem akarják dupla vagy semmi alapon Gorbacsov játszmájára feltenni. E látszólagos józanság azonban megkérdőjelezhető. Az ország szekere ugyanis a szakadék felé halad. Vajon nevezhető-e józannak az, aki nyugodtan ül a bakon, és éppen csak az nem jut eszébe, hogy megállítsa, vagy eltérítse a szekeret? Nem mondott le Szűrös Máttyás annak hangsúlyozásáról sem, hogy Gorbacsov erősítést jelent a reformpártiság hírében álló magyar pártvezetésnek, és hogy ez fordítva is igaz. Valóban tagadhatatlan, hogy Gorbacsov nem számíthat Honecker, Husák vagy Ceaușescu rokonszenvére, és hogy előnyös lenne számára egy magyar reformpárt. Ám az a bökkenő, hogy a magyar párt ma csupán jelszavakban reformpárti.

Figyelemre méltó továbbá Szűrös nyilatkozatában az Izraelhez való viszony átfogalmazása. Változatlanul fennállnak azok az okok, jelentette ki, amelyek a diplomáciai viszony megszakításához vezettek. Mind ismerjük ezeket az okokat, pontosabban az egyetlen okot. Nem más, mint a szovjet külpolitika szolgálai követése. De először fordul elő, hogy magyar pártvezető a 200 ezer magyarul beszélő izraeli állampolgár-

ról beszél. Ez mindenesetre pozitív fordulat. Természetesen a kötelező óvatosság keretében, hiszen tudjuk, hogy izraeli ügyben a szovjet politika is irányt változtatott.

Szűrös nyilatkozatának legfontosabb része azonban a szomszéd országokban élő magyar nemzetiségek helyzetével foglalkozott. Kijelentette, hogy az utóbbi években a magyar külpolitika egyik jellemző vonásává vált, hogy határozottan fellép a magyar nemzeti kisebbségek jogainak érvényesítéséért. Egyikünk se tudja, hogy ez a kijelentés mennyiben igaz. Az ugyanis világos, hogy amennyiben a magyar vezetés valóban fellépett a kisebbségek védelmében, titokban tette. Ezt Szűrös meg is mondja, azzal, hogy ez ügyben a magyar külpolitika döntő eszköze a kétoldalú megbeszélés. De akárhogya is van, a határozott fellépés hangsúlyozása bizonyosan bátorítólag hat az erdélyi és szlovákiai magyarokra. Mert a magyar nemzetiségek sorsának javításáért legtöbbet a magyar kormány tehet. Vagy tehetne. Tudjuk, hogy régebben, évtizedeken át, semmit sem tett. Szűrös azt állítja, hogy néhány év óta tesz, mégpedig határozottan. Információk hiányában állítását egyikünk sem tudja ellenőrizni. De már maga az sem közömbös, hogy ezek a mondatok a magyar rádióban elhangzottak. Nem mondhatok mást, csak azt, hogy jó lenne, ha igaz lenne. A továbbiakban azt mondja a kb titkára, hogy Jugoszláviával korrekt a viszony, Csehszlovákiával szót tudnak érteni, és ha gondok merülnek fel, azokat tudják kezelni. Romániával viszont nem jutottak egyetértésre. El kell ismerni, hogy az ország külügyeit intéző személy részéről ez elég erős kijelentés. Bárhogya is van, ilyen szavakat eddig nem hallottunk.

EGY KORPORATISTA REFORMJAVASLAT

1987. február 22.

Az utóbbi időben egyre több fórumon merül fel a politikai reform igénye. Vannak, akik általánosságban sürgetnek ilyen reformot, és elkerülhetetlenségét bizonyítják, mások konkrét javaslatokat terjesztenek elő. Utóbbiak közé tartozik Pokol Béla, a *Valóság* decemberi számában közölt cikkével. Javaslatát demokratizálást sürget, az adott határok figyelembevételével. Demokratizáláson nem népszuverenitást ért, hanem a különböző társadalmi rétegek érdekeinek érvényesítését. Ennek egyik lehetséges módja, az ő kifejezéseit használva, a választások átalakítása és az országgyűlés életre keltése lenne. Hozzáteszi, hogy ez volna a demokratizálás hagyományos módja. Nagyon határozottan leszögezi, hogy a mai Magyarországon nem tartja járható útnak. Két érveléssel indokolja álláspontját. Az egyik az 1984-es választójogi reform. Az előzetes alkudozások fényében már eleve kételkedni kellett a reform sikerében. A gyakorlati tapasztalatok aztán a kételynek adtak igazat. Fontosabb érv, hogy általános választások nem képzelhetők el politikai pártok nélkül. A többpártrendszert pedig nem lehet bevezetni Magyarországon. Pokol tehát kompromisszumot javasol. Ennek lényege a különböző érdekek olyan érvényesítése, amely megkerüli a választásokat és a parlamentet. Idézem szavait: „Ez a neokorporatista politikai intézményesülés a mai Nyugat-Európában is kiterjedt gyakorlat. A nyilvános parlamenti viták mögött, a félnyilvánosság előtt érdek-képviselői szervek delegáltjaiból alakulva kvázi parlamentek, kormánybizottságok működnek, és rajtuk keresztül kapcsolódnak be a társadalom heterogén réteg- és csoportérdekei az állami döntésekbe. A nyilvános parlamenti rendszer sokszor csak utánjátssza a már lefutott neokorporatista tartalmi vitákat.”

Pokol tehát valóban működő érdek-képviselői rendszert

akar kiépíteni. Ehhez szükségesnek tartja számuk szaporítását. Míg a nyugati országokban több ezer országos szintű érdekképviselő működik, Magyarországon csak 20-25 olyan érdekképviselő és egyesület van, amely politikai döntések befolyásolására képes. Kívánja az érdek-képviselői monopóliumok megszüntetését is. Olyan állapotra gondol, amelyben egyazon társadalmi réteg tagjai spontán módon szóródának szét különböző érdekképviselőbe és egyesületekbe. Nélkülözhetetlennek tartja továbbá az érdekképviselői elkülönítését a főhatóságoktól. Ennek megvilágítására több elemző példával él, közülük a TOT-ot említem. A Termelőszövetkezetek Országos Tanácsát 1967-ben hozták létre, kizárólag érdek-képviselői feladatok megoldására. Hiszen a mezőgazdaság állami irányítására ott volt a minisztérium. Viszont a mai helyzetben, mondja Pokol, a TOT csak úgy tudta az állami döntéseket befolyásolni, ha állami feladatokat vállalt magára, úgy hogy végül is olyan lett, mint egy tsz-minisztérium. Hogy a jövőben ne így legyen, a mai helyzetet kell újra cserélni. Az állami feladatoktól való megszabadulás lehetővé tenné azt is, hogy az érdekképviselői választott testületeit valóban válasszák, és ezek a testületek valóban rendelkezzenek a hivatali apparátus felett. Más szóval Pokol demokratikusan működő érdekképviselőket igényel. A demokratikusan működő érdekképviselői Pokol tervezete szerint képviselőket választanának egy érdek-képviselői kamarába. Ez a parlament második kamarája lenne. Képviselői főhivatásban, tehát nem évi néhány napban látnák el feladatukat. Megfelelő garanciák kiépítése esetén az érdekharcol ezen a fórumon folynának le. A minisztériumok mentesülnének az érdek-képviselői feladatoktól. Pokol egyébként is csökkenteni szeretné hatáskörüket, a miniszterelnöki pozíció radikális erősítésével. El kell ismerni, hogy ez a javaslat átgondolt és komoly terv. Ellenvetések természetesen felme-

rülnek az emberben. Az első úgy szól, hogy pártok nélkül nincs demokrácia. Bibó szavait idézem: „Politikai szabadság nem lehetséges ellentétes vélemények kifejeződése nélkül, ezek viszont nem érvényesülhetnek pártok nélkül.” A második az egész érdekérvényesítés-koncepcióra vonatkozik. A demokrácia nem ellentétes érdekek érvényesítéséből és kompromisszumából áll. Szabad társadalomban elsősorban nem érdekek, hanem vélemények ütköznek meg egymással. Csak egy primitív példával élek. Rétegérdekek kérdése a nagymárosi erőmű? Demokráciában természetesen lehet szervezkedni érdekek védelmére, de nem ez a lényege a demokráciának. Tévesnek tartom továbbá a nyugat-európai modellre vonatkozó elképzeléseket. Nem érdekképviselői buktatták meg Giscard-t 1981-ben és a szocialistákat 1986-ban Franciaországban. Végül egy gyakorlati megjegyzés. Pokol maga is említi azt a lehetőséget, hogy a parlament második kamarája csak újabb formális fórum lesz.

POZSGAY AZ EGYPÁRTRENDSZER DEMOKRATIZÁLÁSÁT KÍVÁNJA

1987. március 29.

Néhány nappal ezelőtt közölte a *Világosság* című folyóirat annak a beszélgetésnek a szövegét, amelyet Sylvester András folytatott Pozsgay Imrével. Az elmúlt 15 évben váltak szembetűnővé a szocialista gazdaságok működési zavarai, szögezte le bevezetőben Pozsgay, és hozzátette, hogy ma már nem lehet eseti kisiklásnak, vagy véletlenszerű hibáknak tulajdonítani a válságoknak 1945 óta bekövetkezett sorozatát. Pozsgay szerint a ciklikus válságok ismétlődése nemcsak a kapitalista, hanem a szocialista gazdaságokat

is jellemzi, azzal az eltéréssel azonban, hogy a szocialista válságokat áruhiány kíséri. E válságok okait, szerinte, a szocialista gazdaságelmélet jelenleg nem ismeri, sőt általánosságban mondja ki, hogy „a szocialista építés tapasztalataival komoly elméleti feldolgozást igénylő módon még nem néztek szembe”, és hogy a vezetés „hamis tudat áldozata”, mert „ideológiai görcsök miatt nem meri kimondani a válságot”. Nem elégszik meg azonban a ciklikus válságok ismétlődésének elismerésével, hanem továbbmegy ennél. Egyfelől annak kijelentésével, hogy a tőke hatékonysága alacsony a szocialista országokban, másfelől pedig a válságokhoz való alkalmazkodás, a válságokra való reagálás problémájának felvetésével. Idézem ide vonatkozó szavait: „A tőke eszmeileg és politikailag is még mindig képes reagálni a saját válságaira és kezelési módokat alkalmazni rá, mi pedig a saját válságainkat nagyon sokszor be sem ismerjük, ha pedig beismerjük, nem tudjuk politikai és eszmei kezelésüket megoldani hamis tudati jelenségek és eszmei görcsök miatt.”

A Hazafias Népfront főtitkára tehát úgy találja, hogy a szocialista gazdaság történetét ismétlődő válságok kísérik, hogy továbbá a szocializmus a válságokra nem tud reagálni, vagyis működését nem csupán időleges hullámvázások zavarják, hanem van az egészben egy alapvető zavar. Ez ügyben a következőket mondja: „Már Marx felfedezte, hogy a legliberálisabb országokban a legnagyobb az emberi teljesítő-képesség: a leeffektívebb országok a liberális országok. Mi – folytatja Pozsgay – megfordítottuk ezt a viszonyt, és az állami szervezet és az államosított kapcsolatrendszer révén korlátoztuk a civil társadalmat, és ez a civil társadalom a termelésben veszi vissza a szabadságát.”

Pozsgay álláspontja szerint nincs gazdasági reform politikai reform nélkül. Azt hiszi, hogy már korábban is végbementek politikai reformok. Közéjük sorolja az 1971-es ta-

nácstörvényt, a választási rendszer módosítását és a vállalati tanácsok bevezetését. Kénytelen azonban elismerni, hogy ezek a reformok nem voltak mélyrehatóak és nem érintették az alapvető politikai struktúrát. Alapvetőnek ugyanis a párt és az állam, a párt és a társadalom viszonyát tartja. A fennálló, a meglevő viszony módosítását akarja Pozsgay. Néhány nagyon általános célkitűzést meg is jelöl e tekintetben. „El kell ismerni az állampolgár autonómiáját – mondja –, aki nem formálisan és ceremoniálisan éli meg a demokráciát és használja a demokrácia intézményeit, hanem minimális egzisztenciális függéssel.” Sajnos, semmit sem mond arról, hogy a valóságban meglevő maximális egzisztenciális függést milyen eszközökkel kívánná csökkenteni. Második módosító elvként a szabadságot jelöli meg. Idézem: „Az európai ember nem tud nagy és bonyolult feladatot teljesíteni, ha nem érzi szabadnak magát.” Ez szép megfogalmazás, és Pozsgay azonnal láthatóan hisz abban, hogy az európai embert a mai Magyarországon is szabaddá lehet tenni. Meg is jelöl néhány kezdő lépést az áhított cél felé vezető úton. Így például annak megvalósulását, hogy az állam betartsa a maga által hozott törvényeket. A nyilvánosság fejlesztését. Ez utóbbin nem több publikációt ért, hanem azt, hogy ne lehessen az országnak egyetlen olyan szervezete sem, amely döntéseit ellenőrzés nélkül hozná.

Pozsgay nem gondol többpártrendszer és parlamenti demokrácia bevezetésére. Az egypártrendszer demokratizálását kívánja. Olyan központi bizottságról álmodik, amely a nyilvánosság előtt hozza meg döntéseit. A szabadságot áhítja, a létrehozásához és fenntartásához szükséges eszközök nélkül.

FORDULAT ÉS REFORM

1987. április 12.

Nyílt kormányzati önkritikát sürgetnek a „Fordulat és reform” című tanulmány szerzői. E nélkül nem képzelhető el, hogy az emberek hisznek a reformban. Mind ez idáig ugyanis a polgárok reform helyett romló életszínvonallal, inflációval és ide-oda kapkodó állami irányítással találkoztak. A vezetés nem szerezhette hitelt magának, ha úgy próbál tenni, mint ha mindig helyesen döntött volna. Leszögezi a tanulmány, hogy egyaránt szükség van gazdasági és társadalmi-politikai reformra, mert egyik a másik nélkül nem valósítható meg. A jelen adásban azonban csak gazdasági reformpontjaikkal foglalkozom, és közülük is leginkább a teljesen új elgondolásokat emelem ki.

A külső egyensúlyt rövid távon a pénzmennyiség szigorú szabályozásával, a betéti és hitelkamatok jelentős emelésével, a költségvetési hitelfelvétel korlátozásával és a vállalat-felszámolási eljárások következetes alkalmazásával akarják elérni. Elkerülhetetlennek tartják a forint jelentős mértékű leértékelését. A költségvetési politikát illetően olyan többéves program meghirdetését igénylik, amelynek célja a támogatások és adókedvezmények felszámolása. A kisvállalkozási szektor bővülése és erősödése érdekében jogi és politikai garanciákat tartanak nélkülözhetetlennek, valamint egyenlő esélyek biztosítását az anyagellátásban, a beruházási javakhoz való hozzájutásban, az importlehetőségekben és a hitelezésben.

A válságágazatok kezelését illetően a következőket szögezik le: „A válságágazatok helyzetének reális felmérése, a megoldási javaslatok kimunkálása csakis pártatlan, külföldi és független belföldi szakértők, pénzügyi és tanácsadó szervezetek közreműködésével, és olyan válságkezelő szerveze-

tek irányításával történhet, amelyek elkülönülnek a válságos helyzetű vállalatoktól, és nem államigazgatási jellegűek. A legcélszerűbb megoldás az lenne, ha ezek a válságkezelő szervezetek a felhasználó vállalatok, pénzügyi intézetek és minél nagyobb mértékben külföldi tőketulajdonosok részvénytársaságaként alakulnának meg. A gyökeres szerkezetváltáshoz szükséges pótlólagos befektetések legfőbb forrása a válságkezelő szervezet részvénytőkéje lenne.”

A beruházáspolitikát illetően abból a kritikai megállapításból indulnak ki, hogy az elmúlt évtizedben a beruházások java részét az alapanyag- és energiatermelő ágazatokba fektették, vagyis elpazarolták. A jelenlegi tervek között is szerepelnek pazarló nagyberuházások. A nagymarosi erőműnek, a jamburgi vezetéknek és a szénbányászati fejlesztésnek költségei bizonyosan nagyobbak lesznek a tervezettnél, és a remélt energia költsége jóval magasabb lesz a világpiaci árnál. „Emiatt ezek folytatása csak akkor lehetséges, ha a kormányzat az életszínvonal jelentős és tartós visszafogásával csoportosítja a jövedelmeket.” A szerzők ezért azt javasolják, hogy a kormány mondjon le ezekről a beruházásokról, és az így felszabaduló jövedelmeket terelje a dinamikus versenyszektorba.

Alapvetően fontosnak minősíti a tanulmány a KGST-kapcsolatok átalakítását. E téren kedvező helyzetet jelent az új szovjet vezetés által meghirdetett politika. „Ezzel messze-menően élnünk kell, jelentik ki a szerzők, de hozzáteszik, hogy a szovjet gazdaság tényleges működése a közeljövőben valószínűleg csak kevésbé változik. Az eddigi magyar gazdaságpolitika egyik alapvonása volt a rubel viszonylatú anyag- és energiaimport minden áron való növelése. Ez a politika a pazarlásra beállított gazdasági struktúra bővített újratermeléséhez vezetett. Ezt a politikát tehát fel kell adni, és felül kell vizsgálni a magyar részvételt a KGST közös beruházásokban, amelyek hosszú távra is súlyos terheket rónak

a magyar gazdaságra, ugyanakkor viszont nem biztosítják az olcsó energiát.

Nyugati viszonylatban a tanulmány koncepciójának alapja a magyar gazdaság intézményes zártságának fokozatos megszüntetése, a kisvállalkozások, a kis- és középvállalatok exportlehetőségeinek kiaknázása, az import liberalizálása, végső soron felszabadítása.

A LEGÁTFOGÓBB GAZDASÁGI REFORM SEM LEHET SIKERES POLITIKAI ÉS TÁRSADALMI REFORM NÉLKÜL

1987. április 26.

A legradikálisabb és legátfogóbb gazdasági reform sem lehet sikeres politikai és társadalmi reform nélkül, szögezik le a „Fordulat és reform” szerzői. Mégpedig azért nem, mert ha meg is indulna egy gazdasági reform, hamarosan beleütköznék a fennálló politikai intézményrendszerbe. Az 1968-as gazdasági reform kezdeményezői gondosan ügyeltek arra, hogy társadalmi reformról ne legyen szó, hogy a reform ügye ne kapjon társadalmi nyilvánosságot, és ne induljon reformmozgalom, ugyanis el akarták kerülni a konfliktust az állami és pártapparátussal. A konfliktust azonban így sem tudták elkerülni, viszont a nyilvánosság és a reformmozgalom kerülése miatt e konfliktusban támogatók nélkül maradtak. A tanulmány ebből azt a következtetést vonja le, hogy a gazdasági reformot csak a társadalom különböző csoportjainak aktív részvétele viheti sikerre. Nem mondják meg, hogy melyek ezek a csoportok, és azt sem, hogy milyen utakon-módokon válhatnak aktív résztvevőkké. A továbbiakban a politikai és a társadalmi élet területén nem konkrét

reformpontokat, hanem alapelveket, követelményeket fogalmaznak meg. Közülük az első a párt szerepére vonatkozik. Kíváncsún tartják, hogy a párt a reform támaszává és hordozójává váljék. Ennek érdekében új munkamegosztást tartanak szükségesnek egyfelől a párt, másfelől a kormány, az országgyűlés és az érdekképviselők között. E munkamegosztásban a párt elvi irányítást ad a gazdaság alapvető kérdéseiben, tehát meghatározza azok külpolitikai, hadügyi és mozgalmi feltételeit, de a gazdaság gyakorlati irányítása a kormány feladata. Így például a nagyberuházások vagy az évi költségvetés nem a pártra, hanem a kormányra tartoznak. Maga a kormány viszont a koncepció értelmében az országgyűlés ellenőrzése alatt dolgozik. Az országgyűlésen valódi gazdasági kormányprogramot kell tárgyalni és vitatni, a gazdaságpolitika legfontosabb kérdéseit felvetni és a kormány működését ellenőrizni. A legfontosabb vállalati adókat és pénzügyi szabályokat csak országgyűlési vita után, törvényben lehet lefektetni. A népgazdasági tervek a vállalatokra kötelező rendelkezéseket nem tartalmazhatnak. A reform megvalósulásához továbbá a gazdaságért felelős kormányra van szükség, azonban a mai helyzetben, amelyben valójában nem kormány működik, hanem külön utakon járó, és egymással szemben álló érdekeket követő miniszterek tevékenykednek, illetőleg egymással állandóan szembe kerülő kormánybizottságok, tudniillik az Állami Tervbizottság és a Gazdasági Bizottság – a reform az eddiginél erősebb és egységesebb kormányt kíván. Negyedik alapelvnek azt szögezi le a tervezet, hogy a reform csak demokratikus keretek között, vagyis az érdekek szabad nyilvánításának és egyeztetésének formájában valósulhat meg. Ehhez arra van szükség, hogy a szakszervezetek, a Kereskedelmi Kamara, a TOT és a többi érdekképviselő lépjen ki fél-állami státuszából, a szakszervezet például szűnjön meg a munka jobbítására hivatott

szervezet lenni, és képviselje a munkavállalók érdekeit, a Kereskedelmi Kamara a munkáltatókat és a vállalatokat stb.

A társadalmi reform ötödik céljának a szolidaritás értékeinek érvényesítését jelölik meg. E területen az első probléma a munkanélküliség kérdése. A tanulmány szerzői azon az állásponton vannak, hogy a szocializmus egyik helyes politikai elve szerint törekedni kell a teljes foglalkoztatottságra. A jelenlegi magyar gazdasági válság körülményei között ez az elv nem tartható. A magas építőipar, a kohászat, a bányászat és más válságban lévő ágazatok szükségessé vált átalakítása munkanélküliséggel jár. Ha Magyarország nem szánja el magát erre az átalakításra, előbb vagy utóbb fizetesképtelenné válik, és végeredményben sokkal nagyobb, ellenőrizhetetlen munkanélküliség állna elő. Ezért létre kell hozni a munkanélküliséggel foglalkozó intézményeket és a munkanélküli-segély forrásait.

További követelménynek tekintik a jogrend megszilárdítását az állam és az állampolgárok viszonyában, vagyis annak az elvnek érvényesítését, hogy semmilyen állami vagy párt-szerv nem áll a jog felett.

A tanulmány végül a nyilvánosság nélkülözhetetlenségére hívja fel a figyelmet. Szerzői azt szeretnék, ha a reform nyilvános társadalmi mozgalom lenne. Jól tudják, hogy jelenleg nem az. Kollektív munkájuk mind a mai napig nehezen szerezhető be. Talán eljut hozzájuk a kérdés, amelyet most nekik teszek fel: ha valóban akarják a nyilvánosságot, sőt még nyilvános mozgalmat is kívánnak, akkor miért határozták el magukat nézeteik titkosítására?

A MINISZTER SZERINT VAN KÖZÉPTÁVÚ PROGRAM, A KB-TITKÁR SZERINT NINCS

1987. május 17.

E hét hétfőjén tanácskozásra ültek össze a Kongresszusi Központban az iparvállalatok vezetői. Az ülésen Kapolyi ipari miniszter bejelentette, hogy kidolgozták az ipar szerkezeti átalakításának hároméves középtávú tervét, mégpedig úgy, hogy az már magában hordja a szerkezeti átalakítás hosszú távú tervének elemeit is. Ugyanezen az értekezleten felszólalt a központi bizottság titkára, Havasi Ferenc is. Ő azt mondta, hogy már folyik annak a középtávú programnak az előkészítése, amelynek az a célja, hogy megteremtse a feltételeket a későbbi átalakításhoz. A két állítás ellentmond egymásnak. A miniszter szerint van középtávú program, a kb-titkár szerint nincs. Alighanem a kb-titkár jár közelebb az igazsághoz. Nincs program, mert nem tudtak megegyezni. Mint ahogy azt a kb legutóbbi ülése is mutatta. A szelektivitásról is beszélt a miniszter, ahogy az ma már kötelező. Szelektív fejlesztésen elvileg azt kellene érteni, hogy az egyik iparágat fejlesztik, a másikat visszafejlesztik. De melyik lesz az egyik, melyik lesz a másik? Ezt nem mondják meg, mert ebben sem tudtak megegyezni. Mégis feltette önmagának Kapolyi a kérdést, hogy mi legyen a szelektivitás rendező elve. A termék? A szakmai kultúrák? A vállalati gazdálkodás eredményessége? Válaszolt is rá. Valamennyi és egyidejűleg. Vagyis semmi. Nincs rendező elv, illetve csak egy van: a hatalmi játszma állása. Ugyanilyen tartalmasan szólt a szelektív fejlesztésről a kb titkára is. A kibontakozási program során meg kell vizsgálni, mondta, hogy fenntartható-e a gazdaságpolitika valamennyi korábbi prioritása. Vagyis még mindig ott tartanak, hogy meg kell vizsgálni. Hogy lehet-e folytatni a képtelenségek halmozását. És hozzátette, elismételte a negyedszáz-

zados szöveget: vissza kell szorítani a rosszul gazdálkodó vállalatok tevékenységét. Vajon sor kerül-e rá a következő negyedszázadban? A miniszter a kitermelő és a feldolgozó ipar viszonyáról is nyilatkozott. Ez is ősrégi téma, de most nyilván azért vette elő, mert a „Fordulat és reform” című tanulmány előtérbe helyezte. Mondván, hogy az elmúlt években minden pénzt a szénre, vasra, olajra költöttek. Kapolyi nem szereti az ilyen leegyszerűsítéseket. Szerinte mindkettőt kell fejleszteni, arányosan. Úgy, mint eddig. Hiszen olyan jól bevált ez a tervszerű, arányos fejlődés?

Hasonló színvonalon beszélt nemrégiben az Országgyűlés Kereskedelmi és Külügyi Bizottságának ülésén a magyar gazdasági sikerek és a konvertibilis valuta sztárja, Fekete János. Ha beválnak azok a jelzések, amelyeket mi a világpiac felé adunk, mondotta, vagyis 1987-ben felére csökkentjük az 1986-os deficitet, akkor ez azt jelenti, hogy hitelképességünk nem fog megrendülni, mert ígéreteinket komolyan vesszük. Nem valószínű, hogy ez sikerülni fog, mint ahogy annak az ígéretnek beváltása sem valószínű, hogy a fizetési mérleg deficitjét 750 millió dollárra csökkentik. És nem az a kérdés, hogy Fekete Jánosék komolyan veszik-e ígéreteiket. Hanem, hogy mások komolyan veszik-e, akár a világban, akár Magyarországon. Azt is megmondta Fekete, hogy mit jelentene a költségvetési deficitnek felére való csökkentése. 30 milliárd forintot. Vagyis 1986-ban 60 milliárd volt a tényleges deficit. Eddig ezt is eltitkolták. Igaz, 1987-ben vagy 1988-ban sem kell majd megmondani az igazat. Lehet majd 60, de mondhatnak 30-at. Mi sem könnyebb.

Csoda lenne a 30 milliárd, de Fekete, Medgyessy és a többi úgy véli, hogy megtalálta a csodakenőcsöt. Az új adórendszert. Elképzelhető, hogy valamennyivel csökkenteni tudják a költségvetési kiadásokat, de leginkább a bevételek növekedésére számítanak. Az új adók révén. A különben értel-

mes Pulai Miklós igen szépeket nyilatkozott ezekről a keddi *Népszabadságban*. Például azt, hogy arányos közteherviselés lesz. Ezt úgy kell érteni, hogy például a többgyerekesek nem kapnak adókedvezményt. Furcsa arányosság. Nem lesz egyforma az adómentesség kritériuma sem. Általában évi 48 ezer forint a határ, az állami vállalatoknál viszont 60 ezer. Tagadhatatlan, mondta Pulai, hogy csökkenhet azoknak a jövedelme, akiknek több jövedelemforrásuk van. Vagyis az emberek többségének. Válaszolt az újságírónak arra a kérdésére is, hogy a személyi jövedelemadóknak illetően rendszere nem csökkenti-e majd a többletteljesítményre irányuló igyekezetet. Válasza az volt, hogy a polgároknak mérlegelniük kell. Ez bizonyosan így lesz. De az állam képviselőinek is mérlegelniük kellene, hogy tervezett intézkedéseik milyen károkat okozhatnak. A forgalmi adó új rendszeréről azt olvashattuk, hogy lényegesen csökkennek a termelői árak, ugyanakkor emelkednek a fogyasztói árak. Tehát a személyi jövedelemadó is, a forgalmi adó is jelentékenyen csökkenti az életszínvonalat.

FELSZÁMOLJÁK A PÉNZÜGYKUTATÁSI INTÉZETET

1987. május 31.

Május elején híre terjedt Budapesten annak, hogy felszámolják a Pénzügykutatási Intézetet, de bizonyosat senki sem tudott. A hónap közepén Medgyessy Péter pénzügyminiszter közölte az intézet igazgatójával a megszüntetésről szóló határozatot. Indoknak azt jelölte meg, hogy a minisztériumnak nincs pénze az intézmény fenntartására. A hír futótűzként terjedt, és többen közbenjártak a pártközpontban. Havasi

Ferenc, a központi bizottságnak gazdasági ügyekben illetékes titkára azt felelte a felszólalóknak, hogy előzőleg nem tudott a rendelkezésről. Csak néhány nap telt el, és a megszüntető határozatot visszavonták, illetőleg a végleges döntés időpontját az év végére halasztották.

Mindenki tudja, hogy a pénzügyminiszter részéről az anyagi eszközök hiányára való hivatkozás mondvacsinált és áltálszó ürügy. A valóságos indok a „Fordulat és reform” című tanulmány, amelyet nagyrészt az intézet munkatársai készítettek a Hazafias Népfront Társadalompolitikai Tanácsa számára, Pozsgay Imre megbízásából. Egyes ellenőrizhetetlen hírek szerint nem is az egész tanulmánnyal van baj, hanem azzal a ténnyel, hogy nemcsak gazdasági, hanem politikai reformtervet is tartalmazott. Ez utóbbi indok azonban nincs összhangban a párt vezetői által meghirdetett politikával. Három hete sincs annak, hogy a gazdasági vezetők értekezletén Havasi Ferenc a politikai reform szükségességét hangsúlyozta. Természetesen elképzelhető, hogy a „Fordulat és reform”-ban foglalt politikai javaslatok eltérnek a párt vezetői által elképzelt reformtervektől. Olyan természetű eltérésre azonban az elmúlt években többször került sor, anélkül hogy hasonlóan súlyos megtorlásra került volna sor. Nehéz is azt elképzelni, hogy ha a párt politikai reformra készül, akkor a beterjesztett javaslatok már jó előre szó szerint meg egyezzenek a véglegesen elfogadottakkal.

A szerkesztők ráadásul módfelett óvatosan jártak el. Gondosan ügyeltek arra, hogy művük ne jusson el a Szabad Európához vagy a BBC-hez. Mivel azonban a tanulmány elkészítésében 29 személy, megvitatásában pedig 47 személy vett részt, s ehhez megfelelő számú példányra volt szükség, eleve elképzelhetetlen volt, hogy legalább egy másolat külföldre ne jusson. Így történt meg, hogy a *Financial Times* Kelet-Európával foglalkozó melléklete röviden ismertette, és

idézett belőle. Az angol lap közlését olvasta a Szabad Európa egyik munkatársa, és kötelességszerűen továbbította a magyar hallgatókhoz, az idézett részt természetesen angolból fordítva magyarra. Nem sokkal később az *Economist* is beszámolt a tanulmányról. Hozzá kell tennem, hogy az utóbbi időben sokkal titkosabb kb-dokumentumok is külföldre kerültek, és senki sem képzelheti, hogy századunk végén ezt el lehet kerülni.

A Pénzügykutatói igen tekintélyes és jelentős kutatócentrum, vezetői és munkatársai között szép számmal találhatók országos hírű közgazdák. Tanulmányaik és könyveik mélyrehatóan elemezték a magyar gazdaság problémáit, jelentéseiket és javaslatukat több ízben is figyelembe vették az ország vezetői. Nem valószínű, hogy Medgyessy Péter saját kezdeményezésére hozott olyan döntést, amelyről előre kellett látnia, hogy országos vihart kavart. Ahogy az Magyarországon szokásos, minden bizonnyal *szóltak* neki. A *szólás* nem utasítás, és nem is származhatott olyan személytől, akinek joga lenne arra, hogy utasítást adjon a pénzügyminiszternek. Erre nincs is szükség, ha a tanács vagy a figyelmeztetés elég nyomatékos. Csak találgatni lehet, hogy kiktől vagy mely köröktől származott. Bárminemű értesülés nélkül, csupán személyes vélekedésnek adok hangot, amikor azokra utalok, akik elszántan küzdenek az utódlásért, tehát például Grósz Károlyra vagy Berecz Jánosra. A magyar párt legfelső vezetése a jelek szerint olyan súlyos állapotába jutott, amelyben az egymással szembeni lojalitásnak utolsó foszlánya is eltűnik.

Világhírű, február 29.

A Társadalmi Gémle februári kiadása
Berecz Frigyes "Hogyan tovább?" című
cikket közli. Az ~~elő~~ kezdő oldal
alján az a előjegyzettel, hogy
a hírtat nyomdába adásakor a
cikk helyére a BHF Híradásteknisei
Vállalat vezérigazgatója volt. Idő-
közben ugyanis, nem egészen két
hetappal ezelőtt, Berecz Frigyes
hívevessék Falmúgi János helyére
a M. T. elnökségbe, majd
pedig az újonnan szervezett Gazda-
ságszervezési Bizottság elnöke. Nem
lehet pontosan tudni, hogy mi-
ért ez a gazdaságszervezési helyzet
azt gondolta, hogy a Marikay-~~fi~~
~~I által~~ ~~idő~~ elnöksége alatt

Egy rádiójegyzet első fogalmazványa

-2-

működő működő tevékenységhez
tartozik majd a gazdaságpolitika,
és Berecz gazdaságfejlesztési
dolga a szervezeti reform javításához
Végül is azonban az lesz benne,
amit lehetünk. Az is fölmert
az emberben, hogy a gazdaságpoli-
tikát megtervezi majd a Ter-
vítőhatóság, a vállalati és egyéb
szervezeti gondokat a gazdaság-
fejlesztés, azaz önként a minis-
tereknek, hogy meggyűző meg-
nem is volna a ~~GP gazdasági titkárság~~
terve, azaz az egyet, ~~meg az is,~~
hogy mit csinál mindezekben
a miniszkernél, aki maga is
először gazdasági kérdéseket
idővel eldőlődik.

SZOCIÁLPOLITIKAI REFORMJAVASLAT

1987. június 17.

Ferge Zsuzsa és Péteri János szociálpolitikai reformjavaslatának legfontosabb fejezete a legközelebbi három évben megoldandó problémákkal foglalkozik. A két szerzőnek vannak a távolabbi jövőre vonatkozó elképzelései is, legalább egyes alapelveket illetően. Jól tudják azonban, hogy jelenleg súlyos gazdasági válságban van az ország, és hogy a válságból való kijutás elsődrendű érdeke mindenkinek. Azzal is tisztában vannak, hogy az életszínvonal ebben a három évben romlani fog. A közeljövőre vonatkozó javaslatuk ezért nem általános, helyes vagy helytelen elvek alkalmazására törekszik. Elsősorban szükséglépések járnak a fejükben. Legtöbb javaslatuk védekező jellegű. Fenyegető bajokat akarnak elhárítani. Százazreknek, esetleg milliós tömegnek olyan elszegényedését, amelyből aligha van visszaút. Olyan helyzetben, amelyben az úgyszintén fenyegető csőd az alapgond, és egyeseknek úgy tetszhet, hogy ez az egyetlen gond.

Veszélyelhárító javaslataik közül azokat veszem sorra, amelyekkel magam is egyetértek.

A családi pótlék jelenleg munkaviszonyhoz van kötve. Ők állampolgári joggá akarják tenni, és a gyermek vagy a gyermeket nevelő szülő címére küldetni. A tervezett és elkerülhetetlen munkanélküliség, valamint különböző nem állandó munkák ugyancsak várható előtérbe kerülése szükségessé teszi ezt a lépést, amelyet különben már régen meg kellett volna tenni.

Javasolják továbbá, hogy a személyi jövedelemadó bevezetése esetén az eltartottak létfenntartási költségeit vonják le az adóalapból. „Ellenkező esetben a gyermekes családok helyzete zuhanásszerűen romolhat” – írják. A magam részéről azt teszem hozzá, hogy a közzétett adóbevallási tervezet

ezt kizárja, ez a vonása kiáltóan antiszociális, s emellett feltűnően ostoba.

Szükségesnek tartják a családi pótlék emelését, legalább a harmadik gyerektől kezdve.

A családi pótlékhoz hasonlóan állampolgári jog legyen, szerintük, a nevelési segély, a hivatalos létminimum alatt élő családoknál.

Munkanélküli-segély. Óvatos fogalmazásukat idézem: „Az elhelyezkedési vagy átképzési segélyt társadalombiztosítási járandósággá kell átalakítani. A mai rendelkezések áttekinthetők, és egyes munkanélküli csoportokat ellátatlanul hagyunk”. Itt meg kell jegyeznem, hogy az utóbbi időben szokássá vált az, hogy az embereket ötösével bocsátják el, és ilyen módon egész üzemrészeket építenek le. A televízió, a rádió és a sajtó azzal próbál népszerűsége szert tenni, hogy óriási csinnadrattával tárgyalja üzemek vagy üzemrészek megszüntetését, többnyire azt hangsúlyozva, hogy beszélni kell az emberekkel, máskor viszont azt, hogy csak azokat küldik el, akik erre rászolgáltak. Holott a veszteségek megszüntetése elemien szükséges, ennek nincs köze érdemhez vagy lustasághoz, elbocsátás munkanélküli-segély nélkül viszont botrány. A Ferge-Péteri elképzeléseiben a munkanélküli-segély hat hónapig keresetarányos lenne, a későbbiekben pedig a hivatalos létminimumot kapnák a munkanélküliek.

A következő pontokban biztosított létminimumot igényelnek a munkaképteleneknek, a rokkantaknak és a nyugdíjasoknak. Ez utóbbi pontok szükségessé teszik a létminimum jogszabályban való rögzítését. Ezt akkor is meg kell tenni, ha ma még a létminimum mindenkinek nem biztosítható.

Igen fontosnak találom, és szó szerint idézem következő javaslatukat: „A munkanélkülivé válóknak kiutat jelentene az egyéni, kissovetkezeti vagy egyéb kisvállalkozási formák

támogatása. Ennek egyik lehetséges anyagi alapja a munkanélküli járandóság átváltása egy egy összegű vállalkozáskezdő, munkahelyteremtő tőkévé”.

E válságkezelő, sürgős intézkedések tervének ismertetése után említenem kell azt a rendkívül fontos gondolatukat, amely javaslatuk harmadik fejezetében olvasható. A jelenleg tervezett személyi jövedelemadó átalakításáról van szó. Alapvető szerepet ugyanis a társadalombiztosítási járulékok igényelnek a személyi adó egyéb formáinak rovására. E gondolatuk megvalósításának természetesen csak akkor lenne értelme, ha törvényben garantált és jogszerűen ellenőrzött módon az egészségügyre fordítanak a betegbiztosítási járulékot, nyugdíjra a nyugdíjjárulékot, és munkanélküli-segélyre az e célra befizetett összegeket.

UTÓDLÁSI HARCOK A KÖZPONTI BIZOTTSÁGBAN

1987. június 28.

A központi bizottság e hét keddjén az utódlásért folyó harcok közepette ült össze. Évek óta folyik már a küzdelem, és a legutóbbi hónapokban különösen kiéleződött. Már jó néhány alkalommal szerepelt a kb napirendjén a személyi változások kérdése. Mindmostanáig azonban halogató taktikát folytatott Kádár, a személyi változásokat újra meg újra elnapolták. Most az a látszat jelenik meg, hogy átalakulás következett be. Új főtitkárhelyettes van, Lázár György. Új miniszterelnök, Grósz Károly. Megvált funkciójától az ország gazdasági életének irányítója, Havasi Ferenc. Bejutott a politika bizottságba Berecz János, és közben megőrizte helyét a titkárságban is. Kikerült a titkárságból az egyik utódjelölt,

Horváth István, de cserébe a kormányban kapta meg a miniszterelnök-helyettesi állást. Nem is sorolom a többi személycserét.

Maga a küzdelem azonban nem dőlt el, az utódlásért folyt és folyik, de továbbra sem tudja senki, hogy valaha is lemond-e Kádár, és nem is valószínű, hogy ilyen szándéka lenne. Nincs kijelölt utód, és olyan személy sincs, aki nehezen behozható előnyhöz jutott volna. Berecz János kétségkívül növelte esélyeit azzal, hogy tagja a politikai bizottságnak is és a titkárságnak is. A főtitkári hatalmat ebből a helyzetből a legkönnyebb elérni. Ez azonban még nem döntő előny. Grósz Károly számára a miniszterelnökség többek között azt jelenti, hogy kikerült a pártapparátusból, amelyben egész életét töltötte. Kívülről pedig nagyon nehéz a főtitkári pozíciót elérni. Ráadásul olyan feladatot kapott, amelyben több esélye van a bukásra, mint a sikerre. A fenyegető gazdasági csődöt kellene megelőznie. Választhatja azt a megoldást, hogy az eddig követett utat folytatja, vagyis tovább romlik az életszínvonal, de nem radikálisan, tovább erőltetik a ráfizetéses kohászati, petrokkémiai, műtrágya- és élelmiszer-exportot, és a hiányok pótlására további kölcsönöket vesznek fel. Ez az út másfél éven belül oda vezet, hogy a külföld leállítja a további kölcsönök folyósítását, és az adósságok átütőmezését kell kérni. Rátérhet az életszínvonal radikális lerontásának útjára is, de ez aligha tenné népszerűvé, és a következmények kiszámíthatatlanok. Végül kísérletet tehet a gazdaságpolitika teljes átalakítására, vagyis a veszteséges tevékenységek leépítésére, és valós értékeket termelő gazdaság létrehozására. Ehhez azonban el kellene nyernie a központi bizottság, valamint az állami és pártapparátus támogatását, és le kellene küzdenie a nehézipari érdekcsoport ellenállását, ami eddig még senkinek sem sikerült. Döntenie kell a gazdasági és politikai reform ügyében is, valamint abban,

hogy végrehajtja-e a második gazdaság és a magánszektor tervbe vett kiszípolozását és ebből következő tönkretételét. Elképzelhető tehát, hogy Grósz megbízatása voltaképpen Kádár taktikai lépése, vetélytársának az apparátusból való eltávolítására és politikai lejáratására. A jelek szerint továbbra is Kádár a kapitány. Ő állítja össze a csapatot, és ő jelöli ki a játékosok helyét is. Az átalakulás valószínűleg látszat csupán. A személycserék alig módosították az erőviszonyokat. Az országos bajok gyógyítása pedig háttérbe szorul.

TÁRSADALMI SZERZŐDÉS, AVAGY A POLITIKAI KIBONTAKOZÁS FELTÉTELEI

1987. július 18.

A *Beszélő* folyóirat szerkesztői, név szerint Kis János, Kőszeg Ferenc és Solt Ottília a múlt hónap második felében sokszorosított formában politikai programjavaslatot tettek közzé. Címe: *Társadalmi Szerződés, avagy a politikai kibontakozás feltételei*. Nem ők az egyetlenek, akik felismerték, hogy politikai reformra szükség van, de ők az elsők, akik javaslatukkal nem csupán az értelmiséghez, hanem az egész lakossághoz fordulnak. Tudják, hogy általánossá vált az elégedetlenség, de azt is, hogy ez az elégedetlenség nem párosul követelésekkel. Nekik pedig az a meggyőződésük, hogy nem elég zúgolódni, hanem követelni kell. De lehet-e? Lehet-e követelni olyan országban, amelyben az egész rendszer a követelések elfojtására épül? Amelyben fokozatosan megszűnik az iskola, a kórház, a vasút, a telefon, de megmarad, és folyamatosan modernizálódik az egyetlen fontos funkció, tudniillik a rendőrállam funkciója? A *Beszélő* munkatársai úgy gondolják, hogy a mai világban a rendszer

még e téren sem úgy működik, mint korábban. Felhívják a figyelmet arra, hogy a vezetők elbizonytalanodtak, s az egymással folytatott elkeseredett harccal vannak elfoglalva. Arra továbbá, hogy milyen sikerrel járt a teho-fizetés tömeges megtagadása, és hogy évek óta minden március 15-én ezrek tüntetnek az utcán. Követelni kell tehát a program szerzői szerint, és erre jó bármely fórum, „ahol az alul levők megszólalhatnak”.

„A hatalom csak akkor fog párbeszédbe bocsátkozni, ha tapasztalja, hogy nemcsak értelmiségekkel kell egyezkednie” – írják a programjavaslat készítői, és ebben valószínűleg igazuk van. Igazuk van abban is, amit így fejeznek ki: „Vagy lesz program a gazdaság stabilizálására és reformjára, s akkor a piaci egyensúly helyreállításáért kell átmeneti veszteségeket vállalni. Vagy nem lesz stabilizáció és reform, és akkor a hanyatlás következményeit kell elviselni.” Hozzá kellett volna még tenniük, hogy reformmal vagy anélkül, de életszínvonal-romlás és munkanélküliség mindenképpen lesz. Reform esetén átmenetileg, reform nélkül tartósan és jövätehetetlenül. Gazdasági reform kell tehát, de a reform is életszínvonal-romlással és munkanélküliséggel jár. Megvalósulása viszont nem képzelhető el az emberek támogatása és bizalma nélkül. Bizalom pedig nem lesz mindaddig, amíg le nem állítják az olyan katasztrofális ballépéseket, mint a nagymarosi vízlépcső és a Szovjetunió távoli vidékén folyó földgáztermelés, míg nem csökkentik a hadseregre, a politikai rendőrségre és a pártapparátusra költött összegeket, és amíg nem teszik lehetővé a magángazdaság kibontakozását. De ez nem elég ahhoz, hogy a gazdasági reform népszerű legyen. Népszerű csak politikai változás lehet, írásba fogalt, jogilag szentesített kiegyezés.

„Magyarországnak utoljára 1956 adott politikai programot” – írják Kis Jánosék. De vallják, hogy „a történelem nem

tette túlhaladottá október követeléseit: – többpártrendszert, képviseleti demokráciát az államvezetésben – önkormányzatot a munkahelyeken és a településeken – nemzeti önrendelkezést, semlegességet a külpolitikában”.

Magyarország azonban a szovjet blokk része, és az oroszok nem tűrik a követelések teljesítését. Kiegyezés azonban lehetséges, s e kiegyezés feltételeit keresi a *Társadalmi Szerződés* programja.

Első és legfontosabb fejezete a párturalom korlátozásáról szól, és ismertettem már július 12-én. A mai adásban a harmadik fejezetre térek rá, amelynek címe: „Jogi védelmet a munkavállalónak. Érdekvédelmi és egyesülési jogokat”. Ennek első pontja hatóságmentes munkaviszonyt követel. Módosítani akarják az alkotmány 14. paragrafusának 2. bekezdését, amely kimondja a polgárok munkakötelezettségét és egyben a munkához való jogát. Ez utóbbi ugyanis nem valószínű jog, az államot semmire sem kötelezi. Ma, amikor már ezrek vannak munka nélkül, és küszöbön áll tízezrek, feltehetően százezrek munkanélkülisége, különösen világos ez, de igazában világos volt már akkor is, amikor az embereket betelerelték a kaszárnya és a kupleráj összes hátrányait egyező szocialistának nevezett vállalatokba, csak éppen munkát nem tudtak adni nekik. El kell tehát „törölni mindazokat a jogszabályokat – írják Kis Jánosék –, amelyek a munkanélküli életmódot önmagáért büntetik. Mindenekelőtt a 'közveszélyes munkakerülés' büntetőjogi tényállásának törlésére van szükség. A munkaviszonyról szóló rovatot törölni kell a személyazonossági igazolványból. Hatósági döntések nem függhetnek munkahelyi ajánlásoktól. Nem szabad a munkáltató jóváhagyását, támogatását kérni olyan ügyekben, mint az útlevélkérelem vagy a telefonigénylés. A munkáltatónak nem lehet beleszólása abba, hogy munkahelyén kívül a munkavállaló mit csinál. A munkáltatónak nincs köze a munka-

vállaló politikai nézeteihez. A munkahely nem lehet az állampolgár hatósági ellenőrzésének eszköze. Szűnjön meg a belügyi informálódás a munkahelyeken. Külső szerv nem utasíthatja a munkáltatót, hogy dolgozóját elbocsássa vagy más módon hátrányos helyzetbe hozza. Ilyen intézkedés sugalmazása és végrehajtása bűncselekménynek minősítendő. Szűnjenek meg a munkaviszonyra és a bérre vonatkozó rendeletek, utasítások. A béralku hatósági megkötése nem fér össze a gazdasági szféra függetlenségével.”

E két utolsó mondat azt jelenti, hogy a *Beszélő* szerkesztői meg akarják szüntetni a keresetek állami szabályozását. Egészséges gazdasági életben valóban az a helyzet, hogy a kereset nagysága egyrészt a munkapiaci helyzettől, másrészt a munkáltatói és a munkavállalói érdekvédelmi szervezetek erejétől függ. Magyarországon viszont csak a munkáltatónak, vagyis az állami vállalatok vezetőinek van érdekvédelmi szervezetük, tudniillik a Kereskedelmi Kamara. A szakszervezet ugyanis nem a munkavállalók érdekeit védi, hanem az állam érdekeit a munkavállalókkal szemben. A *Társadalmi Szerződés* programjának egyik leglényegesebb pontja szabad szakszervezetek létrehozását követeli. Azt, hogy a munkahelyeken a dolgozók szabadon alakíthassanak érdekvédelmi csoportokat, ezek szövetkezhessenek más munkahelyek érdekvédelmi csoportjaival, és alakíthassanak föderációkat. A vállalati szakszervezeti bizottság a munkahelyi érdekvédelmi csoportokból alakulna, és arra lenne hivatott, hogy azok érdekeit képviselje a vállalattal szemben. Az újjáalakítandó SZOT sem lenne más, mint az országban megalakult föderációk föderációja. A vállalati szakszervezeti bizottság tárgyalná meg a vállalat vezetőivel a béreket, a munkakörülményeket, az átszervezéseket, az áthelyezéseket, az elbocsátásokat. Amennyiben a tárgyalások nem járnak eredménnyel, a szakszervezeti bizottságnak joga van sztrájkot hirdetni. Az Országgyűlésnek

sztrájtörvényt kell alkotnia, s ebben ki kell mondania, hogy a sztrájkra való felhívás nem büntethető.

A szakszervezeteken kívül minden más érdekvédelmi szervezet és általában minden egyesület szabadságát is követeli a program: „Egyesületi törvény mondja ki, hogy az állampolgárok szabadon, bejelentési és engedélyezési kötelezettség nélkül létrehozhatnak jogi személlyé váló csoportokat és mozgalmakat. Egyesület bármilyen közcélra legyen alapítható, kivéve azokat a célokat, amelyek előmozdítása törvénybe ütközik. Az alapítást az állam bírósági bejegyzéssel vegye tudomásul.”

A TÁRSADALMI SZERZŐDÉS PROGRAMJA

1987. július 25.

A munkahelyeken öngazgatást követelnek a program szerzői. Ennek megértéséhez tudni kell, hogy az állami, a szövetkezeti és a magánszektor, valamint a második gazdaságot magában foglaló homogén piaci gazdaság és egységes tőkepiac megteremtését sürgetik, ennek érdekében minden akadály (például létszámhatár) elhárítását a magánvállalkozás útjából, végül pedig szabad részvényforgalmat a gazdasági élet minden területén. A tőke szabad működését tervezetükben az öngazgatás ellensúlyozza. Javaslatuk ezek szerint:

– „a pénztőke tulajdonosa (a részvényesek) rendelkezik a befektetéseivel: szabadon beteheti-kivonhatja tőkéjét, vásárolhat-eladhat értékpapírokat,

– a vállalati szervezet felett a dolgozók rendelkeznek az öngazgatási testületek útján, ez utóbbiak választják meg és mentik fel az igazgatót, valamint döntenek a vállalat hosszú távú stratégiájáról.”

A társadalom válságával foglalkozik a program negyedik fejezete. E válság lényege „a lakosság kettészakadása egy konszolidált többségre és egy konszolidálatlan pária népre”. Legújabbán a gazdasági hanyatlás, illetőleg annak kormányzati kezelése súlyosbítja a válságot: a hanyatlás a tömeges munkanélküliséggel és a reálbérek csökkenésével, a kormányzat „válságkezelő” politikája pedig a nyugdíjak és a családi pótlékok elértéktelenedésével és a munkanélküliek problémáinak elhanyagolásával. A *Beszélő* szerkesztői szociális szemléletű népességgpolitikát, méltányos nyugdíjrendszert, munkanélküli-segélyt és igazságos közteherviselést követelnek.

A népességgpolitika keretén belül

– A három és több gyereket nevelő anyáknak az átlagfizetést megközelítő gyermeknevelési díjat, a gyermekek tanulmányainak befejeztéig.

– Az egy vagy két gyereket nevelő anyáknak hasonló díjat a gyerekek óvodás koráig.

– Az egy főre kiszámított létminimum körüli családi pótlékot minden gyerek után.

– A nyolc általánost nem végzett szülők gyerekeinek a létminimum összege körüli ösztöndíjat, amennyiben az általános iskola után továbbtanulnak.

– Lakbér- és lakásvásárlási hitelkedvezményt a sokgyerekeseknek.

– Az alapoktatást meghaladó többletszolgáltatások megfizetését az iskolákban.

– Az így keletkezett összegekből az alapoktatás javítását.

– A hatósági kezdeményezésre történő állami gondozásba vétel bírósági elbírálását.

– Szabad orvosválasztást.

– Az orvosi számlák biztosítói kiegyenlítését.

– A pozícióhoz kötött egészségügyi ellátási kiváltságok felszámolását.

A nyugdíjrendszer keretében

- A legalacsonyabb nyugdíjnak a létminimum szintjére emelését.

- A nyugdíjnak a bérindexhez való évenkénti hozzáigazítását.

- A minimális szolgálati idő megszüntetését, illetőleg a szükségesnél rövidebb szolgálati idővel rendelkezők csökkentett nyugdíjban való részesítését.

- Hosszabb távon a nyugdíjrendszer nyugdíjbiztosítási rendszerré való átalakítását.

- A kötelező nyugdíjjárulék legyen a munkavállaló tartósan lekötött takarékbetétje.

- A kötelező nyugdíjbiztosítást önkéntes biztosítás egészíthetse ki. A nyugdíjbiztosítók tőkéjüket vállalkozásokba fektethessék.

A munkanélküliek ügyében

- Munkanélküli-segélyt minden olyan dolgozónak, akinek munkaviszonya nem fegyelmi határozattal szűnt meg.

- Vonatkozzék ez a szövetkezeti szakcsoportok, gmk-k, kisszövetkezetek tagjaira és alkalmazottaira, valamint a magánmunkáltatók alkalmazottaira is.

- A munkanélküli-segélyre való jogosultság lejárta után szociális segélyt azoknak a dolgozóknak, akik nem tudtak elhelyezkedni.

- A jogosultság kiterjesztését azokra a fiatalokra, akik tanulmányaik befejezése után nem tudnak elhelyezkedni.

- Átképzési segélyt azoknak, akik szerződéssel kötelezik magukat egy új szakma elsajátítására.

Állampolgári jogok

A magyar alkotmány kimondja, hogy az állam tiszteletben tartja az emberi jogokat. Valójában azonban jogszabályok, és rendeletek sokasága sérti e jogokat. Ezért szükség van az emberi jogokat magukba foglaló és tisztázó átfogó tör-

vény megalkotására, valamint a teljes jogszabály- és rendeletanyag e szempontból történő felülvizsgálatára. Szükség van továbbá független bíróságokra, alkotmánybíróság felállítására, a szociális kisebbségek, az etnikai, nemzetiségi, kulturális és vallási csoportok jogi védelmére. Ez utóbbiak, tehát a hívők a program megállapítása szerint „alighanem a lakosság többségét alkotják. Nekik elsősorban lelkiismereti szabadságra és jogegyenlőségre van szükségük.” E téren különleges szabályokat kell alkotni:

- „pedagógust nem szabad vallásos meggyőződésének titkolására kényszeríteni,”

- „államhivatalnokot nem szabad hátránnyal sújtani egyházi szertartások látogatásáért, a párttagok eltiltása egyházi esküvőkön és temetéseken való megjelenéstől alkotmányellenes,”

- „minden katonai szolgálatot teljesítő állampolgár számára biztosítani kell vallásának rendezett gyakorlatát”.

Ezen egyéni jogok biztosításán túlmenően a program követeli az állam és az egyház teljes elválasztását. Tehát annak a gyakorlatnak megszüntetését, hogy:

- a fontosabb egyházi tisztségek betöltését állami engedélyhez kötik,

- korlátozzák az egyházi adót, és anyagi függésben tartják az egyházakat,

- korlátozzák az egyházak és a hívők kapcsolatát,

- nem engedélyezik vallásos egyesületek alapítását,

- minimálisra szorítják az egyházi iskolák számát, és a meglevőknek nem adnak tanszabadságot,

- korlátozzák és cenzúrázzák az egyházi lap- és könyvkiadást,

- állami engedélyhez kötik új felekezetek alapítását,

- üldözik a bejegyzetlen vallási közösségeket,

- kényszerítik az egyházakat a bázisközösségek felszámolására,
- elutasítják és szabadságvesztéssel büntetik a lelkiismereti fegyvermegtagadást.

EGY MÁSIK, KOMPROMISSZUMOS REFORMTERV

1987. július 26.

Két héttel ezelőtt ennek a műsornak keretében ismerttetem a *Társadalmi Szerződés* című kiadványt, amelyet a *Beszélő* folyóirat körül tömörült magyar ellenzéki csoport három tagja júniusban tett közzé, és amely kompromisszumos politikai reformtervet javasolt a magyar társadalmi válság megoldására. A *Társadalmi Szemle* júliusi száma is kompromisszumos politikai reformtervet közöl. Nem a szerkesztőség reformtervét, hanem Schlett István egyetemi docensét, amelytől a szerkesztőség elhatárolja magát. Mint a *Társadalmi Szerződés*, Schlett cikke is leszögezi, hogy egyetlen gazdasági vagy társadalmi probléma sem oldható meg a politikai rendszer mélyreható átalakítása nélkül. A jelenlegi politikai rendszer ugyanis hadiállapotban keletkezett, s ennek folytán nem felel meg a társadalmi béke követelményeinek. Hadiállapotnak azt az állapotot nevezi, amelyben a párt a többség akarata ellenére felszámolta az összes korábbi szervezetet, intézményt és közösséget, és helyükbe egyfelől „atomizált egyének halmazát” tette, másfelől „a hadikommunizmus politikai rendszerét”, amely „egy háborút viselő hadsereg szervezési elveit, mechanizmusát, normáit, intézményeit tükrözi”. A hadiállapot elmúlt, de a hadikommunista politikai rendszer megmaradt. Ez a rendszer nem alkalmas békés feladatok megoldására, tehát működésre és

alkalmazkodásra képes gazdaság, oktatás, egészségügy és kultúra létrehozására. Hadicélok már nincsenek. A béke intézményeit kell megteremteni.

Schlett kompromisszumos tervének alapja a párt vezető szerepének összeegyeztetése a képviseleti demokráciával és a pluralizmussal. Az 1867-es kiegyezésre hivatkozik, amely egymás mellett érvényesítette „a dinasztikus elv alapján felépülő császári-királyi hatalmat az alkotmányos parlamenti rendszerrel és a népszuverenitással”. A prezidenciális, magyar szóval elnöki rendszerre emlékeztető politikai berendezkedést javasol. Az államfőt vagy az államfői testület tagjait a párt jelölné ki. Az államfő kizárólagos jogkörébe tartoznának a szövetségi rendszer, vagyis a Szovjetunióhoz való viszony és a miniszterelnök kinevezése. Más esetekben az államfőnek vétőjoga lenne az országgyűlés döntéseivel szemben, tehát a parlamentben megszavazott törvényeket az államfő szentesítené. Az alkotmány azt is kimondaná, hogy az államfő megválasztása nem lehet pártpolitikai vetélkedés tárgya, és hogy tilos minden olyan agitáció, amely ezt az elrendezést vagy a szövetségi rendszerhez való tartozást támadja.

Magának a társadalomnak legfontosabb intézménye a szabad választások alapján létrejövő parlament lenne. A választásokon bárki jelölthetné magát, és programot is hirdethetne. Egymástól eltérő politikai platformok és irányzatok is létrejöhetnének, de ezek nem érinthetnék a párt vezető szerepét, a szövetségi rendszerhez való tartozást és az államfői hatalmat. „Kialakulhatnának különböző gazdaságpolitikai, szociálpolitikai és egyéb politikai koncepciók és programok – írja Schlett –, amelyek között a politikai nyilvánosság szintjén folyó állampolgári okoskodás, illetve a gyakorlati eredményesség szelektálna.” És hozzáteszi, hogy „kormányválság létrejöhetne, de az nem jelentene egyszersmind rendszerválságot is”.

A folyó ügyeket erős kormány intézné, amely kormány kettős függésben működne: egyfelől az államfőtől, másfelől a parlamenttől. Politikai kormányra gondol Schlett, „amely a szakigazgatás megfelelő intézményeire támaszkodik, de maga a szakigazgatás nem politizál, hanem végrehajt”.

A parlamentet és a kormányt valódi, tehát alulról felfelé épülő érdekvédelmi szervezetek és egyesülések, valamint helyi önkormányzatok egészítenék ki.

Mindehhez reformblokk létrejöttét kívánja Schlett István, amely reformblokk okos konzervatívokból és okos reformerekből állna. Olyan konzervatívokból, akik meg akarják őrizni a rendszert, de éppen ezért valóságos engedményekre is hajlandók. És olyan reformerekből, akik a kisebb változásokat is értékelni tudják.

A *Társadalmi Szemle* szerkesztősége megállapítja, hogy Schlett István esszéje a szélsőségek elkerülésére törekszik, és ezt méltányolja. A koncepciót azonban nem fogadja el, mondván, hogy „a párt vezető szerepének alkotmányos korlátozására, s a szabad választásra épülő politikai reformkoncepció távol áll a 20. század végi politikai élet (akár tőkés, akár szocialista) realitásától”.

MAGYARORSZÁG PÉNZÜGYI HELYZETE

1987. augusztus 2.

Magyarország pénzügyi helyzetéről és dolláradósságáról adott interjút Lakatos Máriának a *Magyar Hírlap* pénteki számában Bakó Ede, a Nemzeti Bank ügyvezető igazgatója. Az utóbbi időben nagy vita alakult ki arról, mondta az újságíró, hogy a Nemzeti Bank csak a nettó adósság adatait hozza nyilvánosságra, a bruttóról hallgat, holott a nettó csak

annyiban különbözik a bruttótól, hogy utóbbiból levonja a behajthatatlan követeléseket is. Bakó Ede azt válaszolta, hogy a behajthatatlan követelések összegét általában túlbecsülik, a kétes vagy behajthatatlan követelések kisebbek, mint amennyit a közvélemény feltételez. Óvakodott azonban attól, hogy a valós adatok közlésével megnyugtassa a közvéleményt. Nem jelölte meg a bruttó adósság összegét, és arról sem nyilatkozott, hogy milyen összegű a behajthatatlan, és milyen összegű a kétes, és milyen összegű a behajtható követelés. Csak annyit volt hajlandó elárulni, hogy a nettó adósság 9 milliárd dollár. Hozzátette, hogy a tartozások teljes összege ennél nagyobb, de erre szerinte fedezetet nyújtanának a 3 milliárd dollárt kitevő arany- és devizatartalékok, valamint a meg nem nevezett összegű jó követelések. Elismerte viszont, hogy a fizetési mérleg deficitje ez év első felében alig volt kisebb, mint a katasztrofális 1986-os év első hat hónapjában. A továbbiakban azt kérdezte az újságíró, hogy megismétlődhet-e az 1982. márciusi helyzet, amikor a nemzetközi bankpiac elfordult Magyarországtól, és a legnagyobb bajból a Világbank és a Nemzetközi Pénzügyi Alap volt a menekvés. A válasz az volt, hogy a két említett intézmény támogatása továbbra is rendelkezésre áll, a magánpénzpiacot illetően viszont van még egy fél éve az országnak. Minden attól függ, jelentette ki, hogy fél éven belül, egy meghirdetett program alapján tudunk-e a nemzetközi közvélemény előtt olyan lépéseket és eredményeket felmutatni, amelyek igazolják a kedvező folyamatok megindulását. Az idézett mondat valós tartalma több, mint hogy még fél év a világ. Mert a programot illető utalást lerontja Bakó másik kijelentése, amely szerint a központi bizottság július 2-ai állásfoglalása egységes rendbe foglalta a teendőket. A valóságban ez az ügynevezett állásfoglalás botrányos semmitmondásával országos felháborodást váltott ki. Mégsem volna helyes azt állítanom,

hogyan nincs program. Egy program van: a költségvetési deficit csökkentése. Harmincmilliárdra akarják csökkenteni, és úgy mondják, hogy 46-ról. A 46 milliárd halandzsza, ugyanúgy, ahogy az előző években is az volt a tervezett hiány. A valóságban nem 46 milliárdról akarnak 30-ra lemenni, hanem körülbelül 60-ról. A deficit 30 milliárdos vagy 16 milliárdos csökkentésének e programban egyetlen eszköze van: az életszínvonal csökkentése. Eddig végrehajtottak 6 milliárdot az év elején a hús árának emelésével, és 3 milliárdot a júliusi áremeléssel. A feketeteleves tehát még hátravan. Az a bizonyos másik program, tudniillik a tékozlás felszámolása, továbbra is hiányzik. Nemcsak a sokat emlegetett kohászatra, bányászatra, húsiparra, építőiparra, petrolikémiára gondolok. Hanem a nagymarosi erőműre, a pártapparátusra, a politikai rendőrségre és a hadseregre is.

A felelősségről is szólt Bakó Ede. Tízmillió ember felelőségéről. Most már tehát a csecsemők is felelősek. Alannal és állítmánnyal rendelkező mondataiban ugyanazt ismételte meg, amit Kádár dadogott el a Magyar Optikai Művekben. Hát nem egy ember, hát nem egy brigád, hát nem a vezetés. De mindenki tudja, hogy azért, ami eddig történt, és ami most történik, a vezető a felelős, és elsősorban Kádár János. Csak éppen az egyetlen lehetséges következtetést nem akarja belőle levonni.

KRITIKAI MEGJEGYZÉSEK A TÁRSADALMI SZERZŐDÉSHEZ 1.

1987. szeptember 12.

Ez év júliusában néhány héten át ismertettem a *Beszélő Társadalmi Szerződés* című különszámát. A beszámolóba nem

vegyítettem kritikai megjegyzéseket. A mai adás témáját viszont éppen a kritikai megjegyzések adják.

A *Társadalmi Szerződés* politikai program. A gazdasági reformmal a tanulmány bevezető része foglalkozik, amely röviden összegezi a Fordulat és reform főbb tételeit, így többek között szükségesnek nyilvánítja a magánszektor egyenlőségűsítését, homogén piaci gazdaság és egységes tőkepiac megteremtését, a magánvállalkozás útjában álló akadályok eltávolítását, szabad részvényforgalmat és a pazarló állami nagyberuházások leépítését.

A III. fejezet 2. pontjában azonban olyan nézeteket fejt ki, amelyek ellentétben állnak a bevezetővel. Ez utóbbi egy egészséges gazdasági reform néhány feltételét sorolja fel, a „Munkahelyi önigazgatást” című említett pont viszont gazdasági ellenreform programját adja. Nyilvánvalóan szándéktalanul. A szerkesztők a pontot nem gondolták végig, és ellentmondásba keveredtek. Még e helyen is kijelentik a következőket: „Ne szorongassa az állam a magánvállalkozásokat létszámkorlátozással, tevékenységi körük jogi leszűkítésével, hitelfelvételi, üzletkötési, külkereskedelmi jogaik megszorításával.”

A továbbiakban azonban olyan tételeket deklarálnak, amelyeket semmilyen érveléssel sem támasztanak alá. Így kijelentik, hogy a különböző tőketulajdonosok versenye szociális hátránnyal jár. Azzal tudniillik, hogy „növeli a vagyoni különbségeket, létrehoz egy kiugró anyagi előnyökkel rendelkező osztályt, amely kiváltságos helyzetét és ebből fakadó különleges befolyását nemzedékről nemzedékre képes fenntartani”. Hozzáteszik, hogy „A hatalom koncentrációja a gazdaságban nem elfogadhatóbb, mint a politikában”, és hogy „A magántulajdonon alapuló hatalom koncentrációja nem elfogadhatóbb, mint az állami bürokrácia hatalmi monopóliuma”. E tételekből kiindulva gyakorlati alapelvek-

hez, konkrét programpontokhoz jutnak. Az első szerint „a pénztőke tulajdonosa rendelkezik befektetéseivel: szabadon beteheti-kivonhatja tőkéjét, vásárolhat és eladhat értékpapírokat”. A második szerint: „a vállalati szervezet felett a dolgozók rendelkeznek az öngazgatási testületek útján, ez utóbbiak választják meg és mentik fel az igazgatót, valamint döntenek a vállalat hosszú távú stratégiájáról”, vagyis: „legyen az öngazgatás a gazdálkodó szervezet tulajdonosa”. Olyan részvénytársaság tervét adják tehát elő, amelyben a részvényes semmilyen befolyást sem gyakorolhat a vállalat üzleti politikájára, és amelyben a részvény megvásárlásának vonzerejét egyedül az képezné, hogy a nagy valószínűséggel bekövetkező ésszerűtlen döntés esetén a részvény veszteséggel eladható. Ezt az elképzelést a magánvállalkozásokra is ki akarják terjeszteni. Azt javasolják, hogy törvény jelölje ki az alsó határt, „ahol az öngazgatási rendszernek kezdődnie kell” és „e küszöb átlépésekor a tulajdonos megőrizné rendelkezését pénztőkéje felett, a szervezet irányítása azonban az öngazgatás kezébe menne át”.

Kezdjük tehát e javaslatok megvitatását a kisvállalkozással. Ma átlagosan hat fővel dolgoznak, és jó okuk van arra, hogy ne akarjanak túl messzire menni. Jelen formájukban a vgmk-kal és a nem regisztrált második gazdasággal együtt a legutóbbi időig arra voltak képesek, hogy a gazdaság állami részének romlását kompenzálják, a résztvevők számára pedig arra, hogy életszínvonalukat megőrizzék. Ma már azonban erre sem képesek. Minden valamennyire komolyan vehető reformjavaslatnak lényeges része olyan körülmény megteremtése, amelyek hatására a kisvállalkozásoknak legalább egy része naggyá válik, hogy a maga részéről javítsa a hanyatló magyar gazdaságot. Alig képzelhető el azonban olyan kisvállalkozó, aki az ötven vagy száz főnél kijelölt büvös határt át akarná lépni, hogy azáltal korábbi munkájának

eredményét elveszítse. A *Beszélő* programja szerint megőrizhetné pénztőkéjét, de elvesztené vállalatát. Nem tudjuk, hogy Magyarországon milyen számban vannak vállalkozó kedvű és sikeres vállalkozásra képes emberek. Számuk ritkítása semmi esetre sem ésszerű célkitűzés.

A magyar kisvállalkozások tőkeszegények. Jobban mondván, úgyszólván nincs tőkéjük. Van valamelyes remény arra, hogy a jogszabályok és a gazdasági környezet változása esetén nyugati tőkéhez jutnának. A *Beszélő* által javasolt programpont megvalósítása kizárná ezt a lehetőséget.

A *Társadalmi Szerződés* 60 lapos programjában nem szerepel az a mondat, hogy az állami vállalatokat részvénytársasággá kell átalakítani, de az imént idézett, az öngazgatásra vonatkozó gyakorlati alapelveikből világosan kitetszik, hogy ezt magától értetődőnek tekintik. Egy helyen a részvények szabad forgalmát is említik. Ez a ki nem mondott, de magától értetődőnek tekintett programpont azonban összeegyeztethetetlen az öngazgatásnak azzal a módjával, amelyet az előbbieken ismertettem. A részvénytársaságokat mindenütt a világon igazgatótanácsok irányítják, és az igazgatótanácsokat mindenütt a részvényesek közgyűlése választja, amely közgyűlésen a főbb részvényeseknek van döntő szavuk. A nyugati nagyvállalatokban, és csakis a nagyvállalatokban azonban elég általános gyakorlat az is, hogy a dolgozóknak képviselőjük van a vállalat vezető szerveiben, pontosabban felügyelőbizottságaiban. A képviselő azonban nem arra szolgál, hogy igazgatót válasszon, arra sem, hogy a részvénytársaság üzleti politikájára befolyást gyakoroljon, hanem arra, hogy munkaügyi és szociális kérdésekben állást foglaljon. Egyre jobban terjed az a már korábban ismert gyakorlat is, hogy a vállalat dolgozói kedvező áron részvényeket vásárolhatnak. Az angol állami vállalatok magánkézbe adása során megadták ezt a lehetőséget a dolgozóknak, igen

nagy sikerrel. A magyar reformerek körében már jó néhány éve felmerült a dolgozók részvényessé, illetőleg társtulajdonossá tételének gondolata. Elég, ha Tardos Márton és Kotz László tanulmányaira utalok. A reformtervekben szerepel az a javaslat is, hogy külföldi tőkések hatósági engedély nélkül fektethessék be tőkéjüket a részvénytársasággá váló magyar vállalatokba. Ilyen tőkeimportra elemi szükség van. Nyugati tőkés azonban nem vásárolja meg olyan vállalat részvényeit, amelyben részvényesi jogait nem érvényesítheti.

A *Társadalmi Szerződés* gazdasági és öngazgatási programjának ellentmondásossága egészen feltűnővé válik tanulmányuk 25. lapján, ahol azt írják, hogy a munkavállalók tulajdonosi érdekeltségének legáttekinthetőbb formája a részvényesi érdekeltség volna, és ezért azt javasolják, hogy a vállalati részvények kibocsátásakor adjanak előnyt a vállalat dolgozóinak. Két sorral alább viszont kijelentik, hogy az öngazgatás a vállalati közösség tagjait tulajdonosi minőségükben képviseli. Az olvasónak az az érzése támadhat, hogy nem ugyanazok írták az ellentétes értelmű mondatokat.

KRITIKAI MEGJEGYZÉSEK A TÁRSADALMI SZERZŐDÉSHEZ 2.

1987. szeptember 19.

A *Társadalmi Szerződés* című ellenzéki politikai program negyedik fejezetében hosszan foglalkozik a szociálpolitika kérdéseivel. Kiindulópontja az a helyes felismerés, hogy a mai válság nemcsak gazdasági és politikai, hanem társadalmi válság is. E válság alapvonása „a lakosság kettészakadása egy konszolidált többségre és egy konszolidálatlan pária népre”, amire már Csurka István rámutatott a monori találkozón tar-

tott megrázó előadásában. „Mint ahogy ötven évvel ezelőtt a földreform volt a létkérdés, mondta többek között Csurka, most az, hogy éppen ebben a kétséges, végső fenyegetettségű helyzetében a nemzetnek ne legyen egy tömeges alsó rétege az emberi létezés alatti életre kényszerülve”. A pária nép helyzetének romlásából vezeti le a program a bűnözés és az alkoholizmus növekedését, valamint a tömegbetegségek terjedését. Az alkoholizmusban, a környezetszennyeződésben és az önkizsákmányoló túlmunkában jelölik meg a 35 és 55 év közötti férfiak megnövekedett halandóságának egyik fő okát. A társadalmi válság krónikus következményeinek elemzése után a gazdasági hanyatlás nyomán előállott heveny válság pontos diagnózisa következik. Ebből csak három mondatot idézek: „A szegények növekvő hányada változik vissza ingázó betanított és segédmunkásból munkanélkülivé. Újabban pedig jól beilleszkedett rétegeket is elérnek az elbocsátás hullámai. A nyugdíjak és családi pótlékok tíz év alatt példátlan ütemben veszítették el vásárlóerejüket”. A diagnózist átfogó javaslatcsomag követi. Ennek első pontja szociális szemléletű népességgazdaságpolitika alapelveit igyekszik lefektetni. A program szerzői ezeket az elveket már rövid távon, tehát a legközelebbi években is érvényesítendőnek tartják, de maguk is kételkednek ennek lehetőségében. Kijelentik például, hogy a célok megvalósítása során óhatatlanul rangsorolásra és kompromisszumokra lesz szükség, és hogy a költségvetési eszközök szűkössége rövid távon valószínűleg teszi valamennyi cél egyidejű megvalósítását. A szomorú igazság azonban az, hogy az általuk kijelölt célok nemcsak rövid távon, hanem még középtávon sem valósíthatók meg. Vegyünk sorra néhányat. – A három és több gyermeket nevelő anyák korábbi munkaviszonyuktól függetlenül kapjanak átlagfizetést megközelítő gyermeknevelési díjat, amíg legalább két gyermekük nappali iskolában tanul. – A családi pótlék

összegét gyerekenként az egy főre kiszámított létminimum közelében kellene megállapítani. – A három- és többgyerekes családok kapjanak kedvezményes lakásvásárlási hitelt és jelentős készpénz-lefizetési kedvezményt. – Három vagy több nappali iskolában tanuló testvér kapjon ingyenes városi tömegközlekedési, vasúti vagy távolsági buszbérletet. – Az adórendszerrel foglalkozó fejezetben ezt még azzal egészítik ki, hogy a személyi jövedelemadó nem hagyhatja figyelmen kívül az eltartottak számát, és nem sújthatja azokat a családokat, ahol az anya a gyerekek nevelésének szenteli magát, kiesett keresetét pedig az apa többletmunkája pótolja.

Az imént felsorolt célok közül az elsőnek megvalósítása azt jelentené, hogy a három vagy négy gyereket nevelő anyai havi 6000 Ft gyermeknevelési díjat kapna, a második pedig azt, hogy a létminimumot személyenként, havi 3000 forintban számolva, a háromgyerekes család a 6000 forintos gyermeknevelési díjon kívül kapna még havi 9000 forintot, a négygyerekes pedig havi 12000 forintot. E számok egyszerű kimondása jelzi a megvalósítás valószerűtlenségét. A program szerzői azonban hangsúlyozzák, hogy nem csupán jámbor óhajokat adnak elő. Márpedig: ha komolyan vették az idézett célokat, az említett összegek mellett miért érezték annak a szükségét is, hogy a háromgyerekes családok lakásvásárlási hitelkedvezményt, lakbérkedvezményt, és gyermekeik ingyenes vasúti és buszbérletet kapjanak? Az adókedvezményről szóló sorok pedig nyilvánvalóan ellentmondásban állnak a 6000 forintos gyermeknevelési díjjal és a gyerekenként 3000 forintos családi pótlékkal. Ugyanazt a dolgot nem lehet kétszer vagy háromszor megfizetni. Javasolhatták volna a gyermek teljes ellátását biztosító családi pótlékot adókedvezmény nélkül, javasolhatták volna az ellátás teljes összegét fedező adókedvezményt családi pótlék nélkül, javasolhatták volna a családi pótlék mérsékeltebb

emelését és ezzel párhuzamosan mérsékeltebb adókedvezményt, sokszorosított szövegük jelen formájában azonban feltétlenül ellentmond önmagának.

De térjünk vissza a számokhoz: az általuk javasolt létminimumot fedező családi pótlék bevezetése becslésem szerint évente körülbelül 110 milliárd forintba kerülne. A három és több gyereket nevelő anyák átlagfizetését megközelítő gyermeknevelési díjának évi költsége körülbelül 15 milliárd forint lenne. Nem említettem még a programnak azt a célkitűzését, amely szerint az egy vagy két gyereküket nevelő anyák is hasonló összegű gyermeknevelési díjat kapnának a gyerekek óvodás koráig. Ennek költsége 30 milliárdra becsülhető. 155 milliárdnál tartunk. A kétgyerekes családok esetében azt javasolja a program, hogy a részmunkaidőben dolgozó anyák keresetét egészítsék ki az átlagfizetésre a két gyerek nappali tanulmányainak befejeztéig. Ennek költségét nem tudom kiszámítani. 1985-ben az állami költségvetésből 26 milliárd jutott családi pótléokra, gyermekgondozási segélyre és anyasági segélyre. A 130 milliárd különbözetet Magyarország belátható időn belül nem tudja előteremteni.

A *Társadalmi Szerződés* programja részben különböző megtakarításokban véli megtalálni a hiányzó forrásokat, így a kormányapparátus leépítésében, a párt, a szakszervezet, a KISZ költségvetési támogatásának megszüntetésében. E megtakarítások egyikének lehetőségét kizárja vagy minimumra csökkenti saját programjuk egyik sarkalatos pontja, tudniillik a pártnak adandó államfői hatalom és a vele járó vétőjog. A többi tervezett megtakarítás lehetséges is, szükséges is, de ezeknek már van helye, tudniillik az életszínvonal elkerülhetetlenül bekövetkező sülyyedésének enyhítése. A program másik elgondolása a láthatatlan jövedelmek becslés útján való megadóztatása. Ezt azonban könnyebb kimondani és leírni, mint megvalósítani. Mind e várható megtakarítá-

sok elenyészők a merész tervek költségeihez képest. E tervek nemcsak az összeomlás küszöbén álló Magyarország számára merészek. Nincs ma a világon olyan ország, amely képes lenne megvalósításukra. A leggazdagabbak sem, és azok sem, amelyek szociálpolitikai téren a legmesszebbre jutottak.

A *Társadalmi Szerződés* az elmúlt évtizedek legnagyobb igényű, legmagasabb színvonalú és legfontosabb alkotása. Tartalmaz azonban néhány olyan ellentmondást, amelyet közrebocsátás előtt ki kellett volna küszöbölni, és tartalmaz megvalósíthatatlan javaslatokat. Amikor megvalósíthatatlanságot mondok, nem a pártapparátus vagy Moszkva ellenállására gondolok. Hanem az objektív gazdasági körülményekre és a gazdasági élet áthághatatlan törvényeire.

A KÖZPONTI BIZOTTSÁG A NÉPGAZDASÁG HELYZETÉRŐL

1987. december 13.

Igen kevés információt tartalmazott a központi bizottság december 8-ai üléséről kiadott közlemény. Súlyosabban esik a latba, hogy a közölt információk sem a tájékoztatást szolgálják. Ez már az első bekezdésben tapasztalható. Két mondatot idézek: „A központi bizottság megállapította: a népgazdaság helyzete a megelőző két évinél kedvezőbben alakul. Konvertibilis elszámolású adósságállományunk az előző éveknél kisebb mértékben növekedett”. Más képet festett a helyzetről Grósz Károly néhány nappal korábban a Magyar Hírlapnak adott interjújában. Tőle is két mondatot idézek. „Az ország gondjai mindenképpen nehezednek, ez egy percig sem volt vitás előttünk. Mindez összességében a tavalyi-

val megközelítően azonos rossz adósságnövekedési ütemet hoz”. A megközelítően azonos növekedés természetesen lehet kisebb mértékű az előző évinél, tudniillik jelentéktelenül kisebb mértékű. Kisebb mértékű annál a 3,3 milliárd dollárnál, amellyel a bruttó adósság 1986-ban növekedett, kisebb mértékű annál az 50 százaléknál, amellyel a nettó adósság ugyanabban az évben emelkedett. Ha valóban tájékoztatni akartak volna, egyszerűen azt kellett volna mondaniuk, hogy az adósság növekedésének gyors ütemét 1987-ben nem sikerült lassítani. Menjünk tovább. A második bekezdés egyik mondata szerint: „a gazdaság szerkezetének korszerűsítése, a gazdálkodás hatékonyságának, a termelés exportképességének javulása még nem kielégítő”. A mondat valószínűsítő jelentése a következő: a gazdaság szerkezete elavult maradt, az exportképesség nem javult. Megszépítő fogalmazást használtak azon a ponton is, ahol mindenki közvetlenül tapasztalja a tényeket. A közlemény szerint a fogyasztói árak emelkedése nagyobb az előirányozottnál. Csupán annak rögzítése hiányzik, hogy az árak emelkedése ijesztően gyorsul, már jó ideje kiszámíthatatlanná és megállíthatatlanná vált, és hogy az emberek jugoszláv méretű inflációtól félnek. Nincs szó a közleményben arról például, hogy a televíziós és újságpropaganda szerint az adóreform egyik célja a termelői árak csökkentése lett volna, de ezt a célt nem érték el. Kupa Mihály adóügyi titkár így nyilatkozott erről: A különböző lobbik, legalábbis remélem, utolsó elkeseredett kirohanásának lehattunk tanúi, hogy pozícióikat mentsék. Néhány hónappal ezelőtt bizonyosan tudta az egész Pénzügyminisztérium, hogy az adóreform hatására csökkennek a termelői árak. Ma már csak remélnek. A közlemény viszont szigorúan véglegesíti a jövőt. Az egy főre jutó reáljövedelem 97–97,5 százaléka lesz az 1987. évinek. Ez a 2,5–3 százalékos reáljövedelem-csökkenés 5–6 százalékos reálbércsökke-

nést jelent. Reáljövedelmet azért írtak reálbér helyett, mert 2,5–3 százalékos csökkenés elfogadhatóbbnak látszik, mint 5–6 százalékos. Nem érthető viszont, hogy miképpen jutottak ehhez a százalékhöz. A fogyasztói árak emelkedését ugyanis 15 százalékban határozták meg. Tizenöt százalékos áremelkedés esetén a reálbér akkor csökken 5–6 százalékkal, ha a nominális bérek 9 százalékkal emelkednek. Ezt azonban nem tervezik, sőt minden áron el akarják kerülni. A megadott százalék tehát nem reális. Leginkább azonban azért nem reális, mert a fogyasztói árak emelkedése nyilvánvalóan jóval nagyobb lesz 15 százaléknál. Ezt mind tudjuk, és mind félve spekulálunk azon, hogy mekkora is lesz. A vásárlási láz is ezt a félelmet tükrözte, a vgmk-k megszűnése is, más vgmk-k alakulása is. Próbálni valamit, kapni valami után. Választóinak kérését tolmácsolta több képviselő, hogy a kormány garantálja a 15 százalékos áremelkedést. Hogyan tudná ezt a kormány garantálni? Hogyan tudna garanciájának érvényt szerezni? Felelőtlenség efféle illúziókat táplálni. Olyan mondatokkal például, hogy az indokolatlan termelői áremeléseknek szigorú ellenőrzés szabjon gátat. Ellenőrzés lesz, a termelői és a fogyasztói árak mégis emelkedni fognak, gyorsuló ütemben. A most kibontakozó inflációt csak a mechanizmus és a gazdaságpolitika teljes átalakításával, és még ebben az esetben is csak évek múlva lehet majd visszafordítani.

1988

LÉTRE LEHET-E HOZNI JÓL MŰKÖDŐ SZOCIALIZMUST?

1988. január 9.

Létre lehet-e hozni jól működő szocializmust? – voltaképpen erre a kérdésre keres választ Włodzimierz Brus tanulmánya a *Magyar Füzetek* 18. számában. Brus világszerte ismert lengyel közgazdász. 1961-ben lengyelül közzétett könyve a szocialista gazdaság problémáiról igen nagy hatást gyakorolt a magyar gazdasági reformra. Jelenleg Angliában él. Tanulmánya Alec Nove 1983-ban angolul megjelent könyvéhez kapcsolódik, és úgy fogható fel, mint az abban tárgyalt problematika továbbgondolása. Nove könyvének címe: *The Economics of Feasible Socialism*, magyarul: A működő szocializmus gazdaságtana. Brus tanulmányának címe: „A kivitelezhető és a működőképes szocializmus”. Ez a cím magyarázatra szorul. Mindenekelőtt a benne szereplő szocializmus szó. Nove ugyanis az állítja, hogy a szovjet rendszer nem szocializmus. Brus más nézeten van. Ő a szocializmus meghatározását Schumpetertől veszi át, aki szerint szocialistának az a társadalom nevezhető, amelyben a termelőeszközök és az egész termelés felett egy központi hatóság rendelkezik. Az így definiált szocializmust Schumpeter és az ő nyomán Brus kulturálisan indetermináltnak tartja, vagyis szerintük a szocialista társadalom lehet demokratikus is, de lehet zsarnokság is, lehet internacionalista, de nacionalista is, állhat vallási alapon, de lehet ateista vagy vallásilag

közömbös is, és így tovább. Ebben az értelemben a szovjet rendszer is szocializmus, csak éppen annak zsarnoki fajtája. Magyarázatra szorul a címben szereplő másik két szó is. Kivitelezhetőnek azt a szocializmust nevezi Brus, amely képes a fennmaradásra. Ebben az értelemben a szovjet szocializmus kivitelezhetőnek bizonyult, hiszen 70 éve fennáll. Rossz rendszer, de önmagát fenntartó rendszer. Hozzáteszi Brus, hogy nézete szerint a kommunista országokra nem is azonnali gazdasági összeomlás, hanem folyamatos hanyatlás vár. Működőképesnek viszont azt a szocializmust nevezi, amely előnyös megoldásokat tud nyújtani a mai gazdasági és társadalmi kérdésekre. Nem gondol abszolút tökéletes megoldásokra, mert ilyenek nincsenek, hanem csupán viszonylag jó megoldásokra.

Az ilyen jól működő szocializmus alapjait Nove és Brus szerint semmi esetre sem lehet megtalálni Marx szövegeiben. Tévesnek vagy félrevezetőnek bizonyult mindaz, amit Marx valaha is mondott a szocializmus gazdaságáról – írja Nove. Hamisnak bizonyult mindenekelőtt az a feltételezése, hogy a szocializmusban vagy a kommunizmusban a javak korlátlan bőségben állnak majd rendelkezésre. A való világban a természeti erőforrások csak korlátozott mértékben állnak rendelkezésre, és egyetlen gazdasági rendszer sem vonhatja ki magát azon kényszerűség alól, hogy gazdálkodnia kell velük. A marxi álomban minden szükséglet korlátlanul kielégíthető, gazdálkodásra nincs szükség, a marxi gondolkodás szerint ezért a szocializmusnak nincs és nem is lehet gazdaságtana. A valóság az, hogy mint minden más rendszernek, a szocializmusnak is a hiány közegében kell működnie. Marx szocializmusában a társadalomnak nincsenek gazdasági problémái, a valóságban azonban a gazdasági problémákat a szocializmus sem tudja megszüntetni. Az erőforrások szűkössége konfliktusokat teremt az elosztásért

versenyző érdekek között, az egyéneknek és a csoportoknak érdekei ellentétben állnak egymással, vagyis a konfliktusok nélküli társadalom képe veszélyes illúzió.

Ugyanilyen abszurd volt Marxnak az az elképzelése, hogy a kommunizmus megszabadítja az embereket a munkamegosztás igájától. A kommunizmusban nem lesznek festők, hanem csak emberek, akik mellesleg festenek is, írta egy alkalommal, és a szöveg könnyen folytatható: a kommunizmusban nem lesznek szívsebészek, hanem univerzális emberek, akik mellesleg szívsebészettel is foglalkoznak, például este öt és fél hat vagy reggel nyolc és fél kilenc között. Ennek az álomnak az irrealitása nem szorul kommentárra. A marxi szocializmus irrealitása megnyilvánul olyan kevésbé költőinek látszó tervekben is, mint a pénz eltörlése, a jövedelmek elosztásának teljes egyenlősége, annak kimondása, hogy senki sem kereshet többet, mint egy szakmunkás, vagy a személyes örökösödési jog eltörlése annak érdekében, hogy mindenki egyenlő esélyekkel induljon, és így tovább. Joggal állapítja meg Brus, hogy ezeket az elképzeléseket sohasem lehetett megvalósítani, vagy ha erre kísérletet tettek, igen hamar le kellett róluk mondani, és hogy még a piacot sem lehetett teljes egészében száműzni, mert például a kolhozpiac és az egyéni parcella még a sztálini időben is megjelent, ha nem másért, legalább azért, hogy a rendszer egyáltalában fennmaradhasson.

A szovjet rendszer létrehozóit és vezetőit mégis sokáig befolyásolták Marx téveszméi. Lenin is, Hruscsov is megígérték kortársaiknak, hogy még életükben megvalósul a korlátlan bőség, és hittek is ígéretük teljesítésében. Joggal állapítja meg Brus, hogy a szovjet típusú gazdasági rendszerek kialakulására hatást gyakorolt a piac nélküli szocializmus marxi dogmája.

A jól működő szocializmus tervét Nove könyvének ötö-

dik részében vázolja fel, és ezt a tervet Brus híven ismerteti. Politikai bázisa a többpártrendszeren és a rendszeres parlamenti választásokon nyugvó demokrácia. A gazdasági rendszert többféle tulajdon egymásmellettiisége jellemzi. Ezek a következők: központilag ellenőrzött és irányított állami vállalatok, állami tulajdonban lévő közületi vállalatok, amelyek teljes autonómiát élveznek, és vezetőségük beszámolóval tartozik a dolgozóknak, szövetkezeti vállalatok, kisebb magánvállalatok, amelyek világosan megszabott keretek között működnek és végül szabadúszók. Mint látható, Nove vegyes gazdaságot javasol, de az állami és a szövetkezeti tulajdon túlsúlyával és a magánvállalkozások nagyságának korlátozásával. A verseny, a konkurencia és a piac széles körben érvényesülne, de a nagyobb beruházásokról tervező hatóságok dönthetnének. Ezeket a hatóságokat viszont választott testület ellenőrizné. További alapelvek: a kis méreteket még bizonyos anyagi áldozatok árán is előnyben kell részesíteni, annak érdekében, hogy a dolgozók ténylegesen részt vehessenek a vállalat irányításában, a munkalehetőségek biztosításának elsőbbséget kell adni a profitelvel szemben. El kell ismerni, hogy bizonyos fokú anyagi egyenlőtlenségekre szükség van, de az államnak arra kell törekednie, hogy adó- és jövedelempolitikájával korlátozza az egyenlőtlenségeket. Az irányítók és irányítottak, a gazdasági vezetők és vezetettek közötti különbségek megszűnése józan ésszel nem várható, de gondoskodni kell a hatalommal való visszaélés korlátozásáról és a lehető legszélesebb körű demokratikus véleménycseréről.

Amilyen jól sikerült Nove könyvében a marxi szocializmus bírálata, olyan naiv és komolytalan a saját szocializmusképe. Téves az a gondolata, hogy az erőforrásokat valamilyen központi hatóság jobban tudja elosztani, mint a piac, mert ehhez olyan tudományra lenne szüksége, amely embernek

nem áll rendelkezésére. E hatóságnak a közérdeket kellene előnyben részesítenie a magánérdekkel szemben, de nincs arra módja, hogy megismerje a közérdeket. Nove egyéb előnyben részesítései és elsőbbségei agyonszabályoznák, és gúzsba kötnék a gazdasági életet. Alapelvei a hatékonyság ellen hatnak, és alkalmazásuk a jól működőnek tervezett szocializmust igen rosszul működővé tennék.

KÁDÁR ÖSSZECSOMAGOLT ÉS MARADT

1988. január 10.

„Kádár összeecsomagolt és maradt” – ezzel a címmel jelent meg Fortinbras Jenő tanulmánya a *Hírmondó* szeptemberi–decemberi számában. Fortinbras Jenő természetesen álnév, és már korábban is jelentkezett a *Hírmondó*-ban, „Az első posztkádárista kongresszus” című írásával. Az új cikk is az 1985-ös pártkongresszussal indít, és megállapítja róla, hogy a kongresszuson elfogadott gazdasági gyorsítási programot azóta teljesítették, mert az ország gyorsított ütemben halad a gazdasági összeomlás felé. Ugyanezen a kongresszuson hozták létre a főtitkár-helyettesi pozíciót. Ebből esetleg lehetett volna hideg főtitkárváltás, írja Fortinbras, vagyis választhattak volna olyan helyettest, aki gyakorlatilag átveszi a főtitkári funkciót. Kádár pedig rálép a mumifikálódás régen kiérdemelt útjára. Ehelyett az történt, hogy a mumifikálódott főtitkár helyettese egy másik politikai múmia, Németh Károly lett.

1987 júniusára újra változott a helyzet, annak folytán, hogy köztudomásúvá vált a gazdasági katasztrófa küszöbönállása. A közhangulat megváltozását kifejezte az a történet, amely szerint a júniusi plénum előtt Kádárt felkereste

két hű embere, Horváth Ede és Burgert Róbert, és azt tanácsolták, hogy mondjon le. Kádár a következőket felelte: „Hogyne, hogy előbb a nyakamba varrjátok a Rajk-ügyet, és utána a Nagy Imre-ügyet”. Fortinbras nem szavatolja a történet hitelességét, de mindenesetre jellemzőnek találja.

Mint tudjuk, júniusban Lázár György lett a főtitkárhelyettes. Őt Fortinbras ó-kádáristának tudja, előrelépésével tehát erősödött a régi vezetés. A legfelső vezetési szint azoké a politikai bizottsági tagoké, akik egyben a központi bizottság titkárai is. Négyen vannak ilyenek, Kádár, Lázár, Óvári, Berecz. Az első három ó-kádárista, ez a régi vezetés fölényét jelenti. Viszont mindhárman politikai múmiák, és a főtitkári pozíció betöltésére közülük egyedül Berecz esélyes, aki a politikai bizottságba való bejutását Fortinbras szerint az írók elleni handabandázásának köszönheti: a pártvezetés demonstrálni akarta, hogy Berecz nem „magánszorgalmú kutya”, hanem az egész vezetés kebelbeli „paraszt-Révai”-ja.

Grósz Károly miniszterelnöki kinevezését több, egymást nem kizáró értelmezéssel kommentálja Fortinbras. Az egyik az a megbízás, hogy kerülje el az adósság átütemezését, ennek érdekében csökkentse az életszínvonalat, vagyis a lakossággal fizettesse meg az előző politika adósságát. A második a reform megutáltatása. A recept egyszerű: minden életszínvonal-csökkentő intézkedést reformlépésnek kell nevezni, akkor is, ha nem az. A lakosságot arra kondicionálni, hogy reformról adó, áremelés és leépítés jusson eszébe. Ez a két megbízás összefér azzal a taktikával, hogy a népszerűtlen intézkedésekért a társadalom az előtérbe állított személyeket utálja meg. Ha pedig mégsem sikerül az átütemezést elkerülni, akkor ez feltétlenül a jelenlegi kormány bukását hozza magával. Fortinbras azonban gondol arra is, hogy Grósz Károly kormányfői pozícióját arra használhatja fel, hogy archimedészi pontként innen fordítsa ki sarkaiból a kádárizmust.

Az apparátus tagjairól viszont azt gondolja Fortinbras, hogy azt szeretnék, ha az ország nem tudná elkerülni az átütemezést. Ez ugyanis a nyugati kapcsolatok gyengülését és a Szovjetunióhoz való szorosabb kötődést hozná magával.

Befejezésül a tanulmány Kádár országgyűlési beszédéről szóló sorait idézem: „Szokása szerint nyíltan és őszintén felvetette a felelősség kérdését. Már ugyanis mások felelőségének kérdését. Bátran kimondta: abban, hogy ide jutotunk, az egész magyar társadalom a felelős. A társadalom ugyanis hedonista módon többet fogyasztott, mint amennyit megtermelt. Kádár erről úgy beszélt, mintha a magyar nép fogyasztaná el azt, ami az övé, Kádár elvtársé. A tőle megszokott kíméletlen őszinteséggel saját felelőségéről is beszélt. Felelősnek érzi magát azért, amiért hagyta, hogy ez a mihaszna nép még a Csáky szalmáját is széthordja.” Ki nem mondott rettegése megalapozott. A bekövetkező válság az elmúlt harmincegy év egészéről mondja majd ki az ítéletet.

A BRASSÓI ZENDÜLÉS

1988. január 17.

A *L'Evenement du Jeudi* című párizsi hetilap január 14-ei száma érdekes beszámolót közölt a brassói zendülésről. Tudjuk, hogy Romániában csak azokat az újságírókat fogadják, akik Ceaușescu dicséretét zengik. Szerencsére azonban Brassótól negyedórára sípálya és üdülőhely található, külföldiek és gazdag románok számára. Két francia újságíró, Michel Labro és Alexandra Lavastine tehát síelni utazott Erdélybe. A magaslati szállóból indultak felfedezőújtjukra, és állításuk szerint el tudták kerülni, hogy kövessék őket. Barátokat, ismerősöket és barátok barátait keresték fel, a zendülésről

azonban csak kevesen voltak hajlandók mesélni. Végül még is sikerült rekonstruálniuk a történeteket.

A november 15-ét megelőző napokban két gyárban volt sztrájk: az északra fekvő traktorgyárban és délre, a Vörös Zászló kamiongyárban. A traktorgyár vezetői végül is engedtek, és november 14-én, szombaton kifizették az októberi béreket. A vasárnapi tüntetés a kamiongyárban kezdődött reggel 8 órakor. Nemzeti színű és vörös zászlókkal vonultak fel, az első sorokban nők és gyerekek, a gyerekek úttörő egyenruhában, a korábban megszerveződött gyári munkásbizottság döntése alapján. A jelszavak: Kenyeret! Szabadságot! Igazságot! Le Ceaușescuval! A Bukarest úton rendőrkordon állta útjukat, de a tüntetők elsöpörték. Ugyanez ismétlődött a Lenin bulváron. Fél tizenegyre érkezett a menet a Fő térre, a helyi pártszékház elé. Négytagú küldöttség lépett a pártházba. Néhány perc múlva vérző arccal és bevert fejrel jött ki egyikük. A látvány hatására az addig békés tömeg megrohanta a pártházat, és mindent szétrombolt. Az ablakokon dobálták ki a székeket, a festményeket, az írógépeket. Egy úttörőruhás gyerek szakította le Ceaușescu képmását a homlokzatról. Egy rögtönzött máglyán égették el. Három vagy négyezer ember ujjongott a téren, de nem volt megafon. Csak az első sorokban állók látták és hallották jól azt, ami történt. A pártháztól nem messze van a Kárpát és a Capitol Szálló, tele külföldiekkel. Ők az ablakból figyelték az eseményeket, és később arról tudtak beszámolni, amit láttak. Dél felé a száz méterre fekvő Városházát rohanta meg a tömeg. Ott az aznapra hirdetett helyi választási komédia urnáit és szavazócéduláit égették el és az adónyilvántartást. Déli egy órakor gépfegyveres páncélkocsikon megérkeztek a belügyminisztérium rohamgárdistái, pajzzsal és villanybotokkal felszerelve. – Nem is tudtuk, hogy ilyesmi létezik nálunk –, mondták Brassó lakói a francia újságíróknak. A rohamgár-

distákkal együtt érkezett Ion Radu, a kb titkára, aki korábban brassói párttitkár volt. Vita támadt közte és a kamiongyár párttitkára között, az utóbbi ugyanis nem teljesen vesztette el a józan esztét. – Hallgass! Semmit sem értesz az egészből! – kiabálta Radu. – Mi Bukarestben mindent kielemeztünk! Ez huligánok tüntetése volt! A munkásokat börtöntöltelékek vezették félre, meg magyarok és németek!

Radu munkásgyűlést hívott össze a kamiongyárban, de a gyűlés határozat nélkül oszlott szét. A letartóztatottak számát senki sem ismeri. Vasárnap éjjel mesteremberek százai hozták helyre a pártházat és a városházát. De kedden este újabb tüntetés volt. Ez alkalommal a diákoké, a munkások mellett. Ezt is a rohamgárda zavarta szét, és a diákok közül is letartóztatottak néhányat. Ceaușescu bosszújának azonban határt szabhat a nemzetközi tiltakozás.

A L'AUTRE EUROPE GORBACSOVRÓL

1988. január 23.

A *L'Autre Europe* című párizsi folyóirat most megjelent 14. száma teljes egészében a Gorbacsov-jelenséggel foglalkozik. A közölt tanulmányok egymástól eltérő álláspontokat és véleményeket fejeznek ki. A mai adásban moszkvai értelmiségi tollából származó, aláírás nélküli cikket ismertetek.

Minden a káderektől függ, ezzel a Sztálin korabeli és ma már nem divatos jelmonddal kezdődik az írás, illetőleg azzal a megállapítással, hogy a Szovjetunió vezető káderei ellenzik Gorbacsov politikáját. Legalábbis azóta, hogy kiderült: valamivel többről van szó, mint pusztán demagógiáról. A csúcson, a politbüroban, a tagoknak a fele, de talán a többsége is reformpárti. De a következő szinten, a központi

bizottságban, valamint a regionális titkárok és a miniszterek körében egészen más a hangulat. Amíg csak arról volt szó, hogy eltávolítják a tojásból a szenilis aggastyánokat és a Brezsnyev-klikk tagjait, és korlátozzák a korrupciót, még aránylag kedvező volt a véleményük Gorbacsovról. Egy jó ideje azonban nehézzé vált a nómeklatúra tagjainak élete. Felülről a főnökeik szorongatják őket, alulról a beosztottaik, oldalról az újságírók. Nem szoktak ahhoz, hogy ilyen körülmények között dolgozzanak, nem tudnak így dolgozni, és nem is dolgoznak. Nem dolgoznak a következő szinthez tartozó vállalatvezetők és körzeti titkárok sem. Csak két lehetőség van a névtelen cikkíró szerint: vagy észre tér Gorbacsov, vagy megbuktatják. Egyelőre azonban nem nyugszik. Ragaszkodik ahhoz a képtelen gondolatához, hogy a bürokráciát technostruktúrává alakítsa át, és a menedzserek forradalmát vigye végbe egy olyan országban, amelyben nincsenek menedzserek. Módszere a régi káderek leváltása és új káderek kinevezése. A személycserék száma minden képzeletet felülmúl. Az újonnan jöttek egytől egyig Gorbacsov generációjához tartoznak. A baj csak az, hogy semmi-
ben sem különböznek a régiektől. Sem módszereikben, sem munkastílusukban. Ha Gorbacsov helyén lennének, talán ők is az átalakítást sürgetnék. Jelenlegi helyükön azonban sokkal egyszerűbb és kényelmesebb a régi módon eljárni.

Általában ez a helyzet a kultúra területén is, mégis ez az a szféra, ahol bizonyos pontokon Gorbacsov hívei vannak többségben, sőt ahol néhány pozíciót értelmiségiek töltenek be. Így a filmrendezőknél Klimov, a színházrendezőknél Jefremov aratott győzelmet a kulturális minisztérium jelöltje felett. Az íróknál már más a helyzet. Kongresszusukon szabadon beszélhetnek, de szervezeti téren nem sikerült változást elérniük. Megkaparintottak viszont két irodalmi folyóiratot, a *Novij Mirt* és a *Znamját*. Átalakult az *Ogonyok* és a

Lityeraternaja Gazeta, noha nem szerkesztőjük jóvoltából. Még nagyobb a változás a *Szovjetszkaja Kulturánál*, amely az egyik legérdekesebb és legkevésbé ortodox lappá alakult át. A legliberálisabb újság azonban minden kétséget kizáróan a *Moszkovszkije Novosztji*, Jegor Jakovlev szerkesztésében, amelyet 250 ezer példányban adnak ki, és amelyet a megjelenés perceiben el is adnak. Ez az újság azonban elsősorban külföldieknek szól, és vidéken nem kapható.

Az igazságra és a nyilvánosságra való felhívásaival és a nagyobb szabadság ígéretével Gorbacsov elnyerte a moszkvai intelligencia, valamint a legelismertebb szovjet írók és művészek rokonszenvét. A párt reformátorai viszont azon a véleményen vannak, hogy az intelligencia máris túl messzire ment, túl aktívan vájkál a múltban, és túl élénken bírálja az agárpolitikát. Mégis eltűrik az intellektuelek rendetlenkedéseit, tekintettel arra, hogy rajtuk kívül Gorbacsovnak nincs komoly támasza a társadalomban, a népesség ugyanis passzív. Azt remélik továbbá, Gorbacsov és hívei, hogy az intellektuelek bírálatai megmozdítják a társadalmat, és megjelenik a személyes kezdeményezés, vagy ahogy ők nevezik, az emberi tényező, amely nélkül nem képzelhető el a gazdasági reform. De éppen ezek a csábítási kísérletek idegesítik a nómeklatúra tagjait. A múlt bűnei elleni támadásokat még csak elviselik valahogy. Sokkal nehezebben viselik azonban, hogy minden reggel azt keresik az újságban, van-e benne cikk az általuk irányított intézményről. A számukra fenntartott külön kórházak és egyéb kiváltságok elleni támadásokat pedig végképp szentségtörésnek tekintik. Fékezze meg a sajtót, Mihail Szergejevics, ez a káderek egyhangú kiáltása minden pártértekezleten.

A peresztrojkárról és a glasznoszttyról szóló viták valóban megváltoztatták a légkört. Az új helyzet reményeket ébresztett az ellenzéki kisebbségben, amely saját helyzetének meg-

javítására törekszik, a különböző tilalmak és korlátozások feloldására vagy enyhítésére, de nem tűzi ki céljául a párt diktatúrájának felszámolását. A jól megszabott határok kitágításának hatására mozgalmak is megjelentek. Természetvédők, műemlékvédők, a szövetkezetek hirdetői, a legkülönbözőbb egyesületek szervezői. Ezt az ellenzékét lelkesedéssel töltötte el a folyók eltérítéséről szóló terv hatályon kívül helyezése. A döntés elhárított egy ökológiai katasztrófát, ugyanakkor azt a benyomást keltette, hogy a közvélemény győzött. Kis Zaliginek és Zaslavszkijek jelentek meg minden köztársaságban, a munkahelyeken pedig kollektív leveleket fogalmaztak, ilyen vagy olyan botrányos döntések ellen. Felszínre került a nacionálbolsevista disznóság is, amelynek megvan a saját elképzelése a peresztrojkáról. Reális átalakulás nem ment, és még nem is mehetett végbe, híveinek azonban máris sok megpróbáltatást kellett elszenvedniük. Elbocsátás, állásvesztés, alacsonyabb beosztásba helyezés, az egyetemről való eltávolítás tipikus eseteknek tekinthetők. A leggyakrabban azonban észre térítették a változásért lelkesedőket. Vidéken mindez gyorsan, feltűnés nélkül megy végbe, a fővárosban a közvélemény és az újságok tiltakozását váltja ki, de még Moszkvában sem kerül minden ilyen eset nyilvánosságra.

A cikk ezután a vállalati reformra tér át, és megállapítja, hogy az egész nómenklatúra az igazgatók választása ellen foglal állást. Gorbacsovna ebben az ügyben a névtelen szerző szerint csak két lehetősége van. Az egyik az, hogy a lomtárba süllyeszti az üzemi demokráciát, vele a demokrácia összes többi fajtáját és az egész peresztrojkát, és ebben az esetben uralmon maradhat. A másik az, hogy tovább halad a megkezdett úton, és ebben az esetben a hatalmat előbb-utóbb át kell engednie valaki másnak.

Mint Szaharovnak és Csukovszkajának, cikkünk szerző-

jének is jó véleménye van Misáról, ahogy Moszkvában nevezik. De nem hisz abban, hogy túl messzire mehet. Az elérhetőt a következőkben jelöli meg: Szabadon engedheti az összes politikai foglyot, különösen akkor, ha a nyugati közvélemény továbbra is sürgeti ezt. Humánus irányban módosíthatja a büntető törvénykönyvet. Megengedheti, hogy a zsidók elhagyják az országot. Kivonhatja a szovjet csapatokat Afganisztánból. Az irodalomban és a művészetben adhat annyi szabadságot, mint amennyi Magyarországon megvalósult, és a szabadságnak ezt a mértékét stabilizálhatja. A gazdasági élet marginális területein adhat valamelyes szabadságot a magánszektornak.

Ezek az esetleges vívmányok Gorbacsov politikai halála után természetesen visszavonhatók. Idézem végül a befejező mondatot: „Többet nem várok Gorbacsovtól, sem a peresztrojkától, de kívánom neki, hogy a lehető legtovább tudja tartani magát.”

MAGYAR ÉRTELMISÉGIEK A ROMÁNIAI MENEKÜLTEKÉRT

1988. január 24.

A *Le Monde* január 21-ei száma hírt adott arról az összejevetelről és sajtótájékoztatóról, amely január 19-én zajlott le egy budapesti lakásban, és amelyen az AFP munkatársa is részt vett. A jelen levő 350 magyar értelmiségi nyílt levélben üdvözölte a bátrakat, akik Brassóban, Temesváron, Iaşiban és Kolozsváron Románia népének politikai akarátát fejezték ki, tiltakozott a tüntetéseket követő rendőri terror és elnyomás ellen, megbélyegezte Ceauşescu családi klánjának totalitárius diktatúráját, amely genocídiumot jelent mind a ro-

mánoknak, mint pedig a Romániában élő nemzetiségeknek, biztosította a románokat a magyarok szolidaritásáról a demokráciáért vívott küzdelemben, kifejezte bizalmát abban, hogy a történetileg kialakult együttélés értékei erősebbnek bizonyulnak a magyarok és románok közötti feszültségek-nél, abban, hogy a románok és a nemzetiségek összefogása kivívja a tisztességes demokráciát, amely a nép szuverenitására, az egyéni és kollektív emberi és nemzetiségi jogokra épül.

Az AFP jelentése szerint ugyanezen a sajtókonferencián Für Lajos történész szemére vetette a magyar kormány, hogy 160 Magyarországra menekült román állampolgár kiutasítási végzést kapott a Belügyminisztériumtól, és hogy a 160 közül 12 személy már el is hagyta az országot, és visszatért Romániába. Magától értetődik, hogy az érintettek döntő többsége magyar. A sajtóértekezlet időpontjában azonban a kiutasítási végzéseket már visszavonták.

A kiutasítások értékeléséhez tudni kell, hogy évek óta folyik román állampolgárok áttelepülése, jobban mondva, kényszerű menekülése Magyarországra. Az AFP munkatársa 10 ezer olyan román állampolgárról tud, aki tartózkodási engedéllyel vagy illegálisan Magyarországon tartózkodik. Ez a szám becslésen alapul, és reálisnak látszik. E kérdésben fontos információt nyújt a *Magyar Hírlap* szeptember 25-ei száma, amely a kormány szóvivőjének Bányász Rezsőnek a sajtótájékoztatójáról számol be. A *Népszabadság* munkatársának kérdésére Bányász a következő választ adta: „1986-ban 4952 külföldi állampolgár fordult letelepedési kérelemmel a magyar hatóságokhoz, közülük 3284-en voltak román állampolgárok. 1987 első felében 4196-an kértek magyarországi letelepedési engedélyt, köztük 3308 román állampolgár.” A menekülők egy része eredetileg is a végleges letelepedés szándékával érkezett Magyarországra. Másik részük

Magyarországon keresztül Nyugatra akart eljutni. A szándék azonban a lehetőségektől is függ. 1985-ben még aránylag könnyű volt az osztrák határon átjutni, és valamelyik nyugati országban menedékjogot kérni. Ma ez csak gazdagoknak és összeköttetésekkel bíróknak adatik meg. Elenyésző azoknak a száma, akik Magyarországon keresztül eljutnak Nyugatra. A menekülőknek tehát nincs, vagy alig van választási lehetőségük: Ceaușescu Romániája vagy Kádár Magyarország.

A 160 ember kiutasítása botrányosan és felháborítóan erkölcsstelen döntés volt, és ellentétben állt a magyar kormány korábbi, az előző években gyakorolt politikájával. Csak örülni lehet annak, hogy a kiutasítási végzéseket visszavonták, és még inkább annak, hogy ez magyar írók és más magyar értelmiségiek fellépésének hatására következett be. Csak örülni lehet a bátor, okos és eredményes szolidaritásnak. És csak örülni lehet a korábban említett nyílt levélnek. A meg gondolt, bölcs szavaknak. Amelyeket történelmi jelentőségű lépésnek tartok. Amelyekről azt remélem, hogy elősegíthetik a két sokat szenvedett nép közötti gyűlölködés enyhítését, az elfogultságok, a butaságok, az örületek elosztatását, a közös létérdekek felismerését, és még az egymásra találást is a szabadságért és a függetlenségért folyó, bocsánat, ezután elkezdendő küzdelmekre.

De vissza kell térnem Bányász Rezső szeptemberi sajtótájékoztatására. Egy mondatot idézek: „A kérelmeket a magyar hatóságok a nemzetközi egyezményeknek megfelelően és alapvetően a családegyesítési szempontoknak megfelelően bírálták el és bírálják el.” Ezt most azonnal abba kell hagyni. A családegyesítés jó érv lehet annál, akinél az érvet alkalmazni lehet. A többiek-nél is van azonban érv, alapvető érv. Az emberi jog érve. Bárki jöjjön Ceaușescu Romániájából, a legegyszerűbb, a legvitathatatlanabb joggal rendelkezik:

az életben maradás jogával. Amíg még emberek vagyunk, ezt a jogukat el kell ismernünk, és segítenünk kell.

Sajnos, még egyszer idéznem kell a kormány szóvivőjét. „Határőrizeti szerveink augusztus 31-éig 1009 személyt vetettek őrizetbe tiltott határátlépés kísérlete miatt”. Nem kell mondanom, hogy döntő többségében megint csak román állampolgárokról van szó. Ezt is abba kell hagyni. Őrizetbe venni természetesen lehet, ha utána emberi megoldás következik. De visszaadni, azt nem lehet.

ROMÁNIA, 1988

1988. január 31.

A francia sajtó évek óta reális képet nyújt az olvasónak Romániáról. Valamelyes késéssel a televízió is csatlakozott az újságokhoz. Ma nehezen tudok olyan franciát magam elé képzelni, aki a Románia szóhoz ne az éhség, a hideg, az elnyomás, a félelem szavakat párosítaná. A Ceaușescu névhez pedig Idi Amin és Bokassa társul. Az itt lakók Románia ügyében minden információt megkapnak. A részleteket elfelejtethik, de mindenképpen marad egy összbenyomás: a rémálom.

A Szovjetunió ügyében a politikusok abból indulnak ki, amit az újságban olvasnak. Az újságírók pedig azt írják meg, amit Gennagyij Geraszimov mesél nekik. Esetleg Aganbegjan. Gorbacsov show-bizniszének van hatása Nyugaton. Románia esetében azonban senkinek sem jut eszébe a Geraszimovokat felkeresni. Gilles Schiller sem tette, akinek cikke a *Libération* csütörtöki számában jelent meg. A brassói zendülés miatt utazott oda, és cikkéből ítélve jó munkát végzett. Nem hivatalos személyektől tudakozódott, hanem, például

és többek között, öreg hölgyektől. „Már csak arra várok, hogy ez a disznó meghaljon” mondta egyikük. Halálnál jobbat a másik sem kívánt a Conducătornak.

Az érzelmeken túl: szappan nincs, mosószer nincs, meleg víz nincs, hideg víz nem mindig van. Tíz deka vaj havonta, de megkapni nem lehet. Egy kiló cukor a városban, fél kiló falun. Egy liter olaj. Egy kiló kukoricaliszt. Fél kiló hús, Brassó óta egy egész kiló. Huszonöt deka kenyér naponta, kiváltságosoknak fél kiló. Ennyi jár, illetve járna. Mert vaj nincs hónapok óta, a húsért pedig sorba állni sem érdemes. „Ahogy hazaérek, már dobom is a szemétkébe” – mondta a francia újságírónak egyik ismerőse. „Nem állok sorba húsért, nyolc hónapja – mondta a másik –, nem éri meg a fáradságot”. A piacon sárgarépat lehet látni, fekete retket, hagymát, almát és semmi mást. Még krumplit sem. Ezer lej egy kiló kávé a feketepiacon, miközben az átlagkereset 2500 lej. A kávé mellett a másik valuta a Kent cigaretta.

A hiány elkeseredést szül és kétségbeesett küzdelmet az életben maradásért. Bukarestben is, vidéken is többször láttam az embereket a sorban pofozkodni és verekedni, írja Schiller. Az egész országban soha, sehol sincs meleg, sem a lakásokban, sem a munkahelyeken, sem a vonatokon. „A nyomor a legrosszabbat hozza ki az emberekből” – mondta egy román férfi. Másik vélemény: „Az emberi kapcsolatok degradálódtak. Mindenki csak magára gondol. Senki sem bízik senkiben sem. Ebben az országban minden második ember besúgó.” A Securitatének mindenütt van spiclije, minden műhelyben, minden tanteremben, minden kaszárnyai hálóteremben. Senkiben sem lehet bízni, semmiről sem lehet beszélni – hallotta Schiller egy temesvári munkástól.

Külföldieket tilos fogadni. Behúzták a függönyöket azokban a lakásokban, amelyekben Schiller járt, és a telefont a matrac alá dugták. Brassó óta mégis valamivel kevésbé fél-

nek az emberek. És büszkék arra, ami ott történt. Feliratok jelennek meg sok helyen Craiovában, Nagyváradon és másutt. Röpiratokat osztogatnak a vonatokon, az autóbuszokon, a metróban. Le Ceaușescuval! Le a zsarnokkal! December 2-án és 3-án 7-800 diák tüntetett Temesváron. December közepén sztrájkba léptek a dokkmunkások Constanzában. Egy rezsim alkonya, vont a tanulságot egy másik francia újság, a *Le Monde* január 28-ai számának vezércikke.

A GAZDASÁGI VEZETŐKRŐL – EGY KUTATÁSRÓL HÚSZ ÉV UTÁN

1988. április 2.

„Hogyan láttuk a mechanizmus reformját 1970-ben?” ezzel a címmel jelent meg Kozák Gyula írása a *Mozgó Világ* márciusi számában. Arról a vizsgálatról számol be, amelyet Solt Ottlíával együtt vezettem 1969-ben és 1970-ben, pontosabban saját tapasztalatairól e vizsgálat keretében, amelynek résztvevője volt. Nem az ő különben igen tanulságos cikkéről akarok beszámolni, hanem magáról a vizsgálatról. Címe: A gazdasági vezetők magatartása volt, és a Gazdaságkutató Intézet megbízásából készült. A kutatási jelentés 40 számozott példányban jelent meg, azzal a felírással, hogy csak páncélszekrényben tartható. Nyers Rezsőnek igen tetszett, és talán valami hasznát vette is utóvédharcaiban. A 40 példányon kívül természetesen igen sok gépiratos példány is készült, és valamelyes hatást gyakorolt is a közgazdászokra és a szociológusokra.

A közvetlen kérdésfeltevés, 20 hónappal a reform bevezetése után az volt, hogy miért nem megy a reform. Miért nem valósulnak meg a kitűzött célok? Ez persze igen durva

megfogalmazás, és módosításra szorul. Nemcsak arról volt szó ugyanis, hogy nem teljesültek a célok. Hanem arról is, hogy oktalannak bizonyultak a félelmek is. Nemcsak a várt jó, a várt rossz is elmaradt. Idézek abból a cikkből, amelyet abban az időben Solt Ottlíával együtt írtam, és amelynek megjelenését Zala Júlia tiltotta le. A reform előkészítésének idején viták folytak a munkanélküliség szükséges, várható és megengedhető mértékéről. A reform ellenfelei arra hivatkoztak, hogy a reform elkerülhetetlenül munkanélküliséget teremt, a reform hívei pedig tartottak ettől, és elhárító rendszabályokon törték a fejüket. Eltelt az első év, eltelt a második is, de a jóslatok nem teljesültek. Minden fordítva történt, mint ahogy várták. Nem keletkezett munkanélküliség: éppen ellenkezőleg, a munkaerő-kereslet növekedett a legnagyobb mértékben.

Élénk viták folytak a veszteséges, elavult, korszerűtlen vállalatok és üzemek sorsáról is. Presztízsszempontok keveredtek humánus gondolatokkal, helyi érdekek országos érdekekkel és félelmekkel. Dinamikus, menedzsertípusú vezetők – már amennyiben voltak ilyenek – maguk előtt látták, amint vállalatukba áramlik a holt vizekben megrekedt tőke. Racionalista, vagy talán álmodozó közgazdászok gondolatban „millióknak nyitottak tért”, hol fausti szóval: „nem éppen biztos a lét, de szabad és tevékeny”. Megtörténhet-e, hogy szocialista országban bezárja kapuit egy vállalat, és emberek ezrei veszítik el munkahelyüket – kérdezték a holt vizek őrzői. Elképzelhető lenne, hogy a magyar munkás és mérnök munkájának terméke – bármi legyen is az – ne állja ki a versenyt, ne elégítse ki a mai igényeket? Mindez a beszéd hiábavaló volt. A valóságban nem számoltak fel egyetlen veszteséges vállalatot, üzemet, üzemegységet sem.

1969-ben, 1970-ben, 1971-ben nem volt egyetlen vállalat sem, amely maximális haszonra törekedett volna. Az optimá-

lis nyereség nagyságát vállalatról vállalatra másképp szabták meg (bár nem túlságosan tág határok között), de mindenütt volt olyan határ, amelyen nem kívántak túllépni.

Az eredmények eltértek a szándékoktól, de a félelmek sem igazolódtak. Felvetődtek a következő kérdések: Miért csábítják el a vállalatok egymás dolgozóit, miért vásárolják meg többszörös felárral a vidéki munkaerőt, holott a vállalat kapuin belül nem tudják munkával ellátni az embereket? Miért nem törekednek a vállalatok a minél nagyobb nyereségre, miért irtóznak attól, hogy túlhaladják a nyereség valamilyen megszokott szintjét? Miért ragaszkodnak a minisztériumok a veszteséges vállalatokhoz, a vállalatok pedig a veszteséges üzemekhez? Miért tartják ezeket fenn a nyereséges üzemek hasznából? Hogyan lehetséges, hogy amíg a tőkésországokban a tőke a veszteséges üzemekből áramlik a nyereséges üzemekbe, addig Magyarországon a tőke útja fordított: a nyereséges üzemekből áramlik a veszteségesekbe?

Már a vizsgálat elején tisztáztuk, hogy a kérdések megválaszolásához el kell térnünk a megszokott szemlélettől. A szokásos látásmód a vállalatot úgy fogta fel, mintha eleven személy lenne, aki termel, értékesít, hitelt kér, beruház, munkaerőt vesz fel, és bért fizet. Talán a klasszikus kapitalizmus idejéből maradt meg ez az elképzelés. Modellje az egyetlen személy tulajdonában lévő kisvállalat, pontosabban a tulajdonával azonosuló kisvállalkozó, aki vállalatát át tudja tekinteni, valamennyire tisztában van a piaci viszonyokkal, és döntése személyes döntés. A mi számunkra a vállalat minden ténykedése egymással szemben álló emberek küzdelmének eredménye volt. A vállalatokra érvényesnek éreztük az engelsi mondást: „Azt, amit minden egyes ember akar, mindenki más megakadályozza, és azt, ami kialakul, senki sem akarta.”

Azt is tisztáztuk jó előre, hogy a vállalatot érő külső hatá-

sok sem egységesek. A vizsgálat során igazolódtott az a korábbi tapasztalatokból származó, különben igen kézenfekvő feltevésünk, hogy a vállalat környezete különböző nagyságú, és irányú erőkből áll, ezek külön-külön hatnak a vállalatban belüli erőkre, egyes erők befolyását növelik, másokét csökkentik, a vállalatban belüli egyensúlyt újra meg újra módosítják. A külvilág is konfliktusok rendszere. A vállalatban belül a külvilág konfliktusai belső konfliktusokká alakulnak át: a külvilág konfliktusrendszerének mintájára rendeződik a vállalatban belső konfliktusrendszere.

Ez a konfliktusos külvilág a vizsgálat idején mindenkélettől azokból az országos hatóságokból állott, amelyekről a vállalat függött. A függőség egy bizonyos mértékig kölcsönös volt: a vállalat elismerést, pénzbeli támogatást, hitelt, export- és importkedvezményt, biztosított piacot, adósságelengedést kaphatott, a vállalati sikerekre támaszkodva viszont a vállalatot támogató felső szerv, illetőleg a vállalatot támogató vezető tisztviselő növelhette befolyását.

A közvetlen felettes szerv, a szakminisztérium szava rendszerint valamelyik kiválasztott vállalati vezető személyén keresztül érvényesült. Mindenütt dolgozott egy vagy több vezető, akinek személyes kapcsolata, tehát függése, egyben azonban a felettes szervnél latba vethető befolyása is nagyobb, erősebb volt, mint a többi vezetőé. A vállalati vezetők személyes céljai és a felügyeleti szerv céljai közötti konfliktusból így vállalatban belüli konfliktushelyzet állt elő. A vállalat sokszor a szakminisztérium álláspontjával ellentétes döntést hozott, de ez nem azt jelentette, hogy egységes tömböt alkotott a minisztériummal szemben, hanem azt, hogy a minisztériumi álláspontot képviselő vezető az adott pillanatban nem volt elég erős, és vele szemben alakult ki a többi vezető egymás közötti kompromisszuma.

Ha a vállalat egyik vezetője jó kapcsolatban volt a minisz-

tériummal vagy a minisztérium egyik vezető tisztviselőjével, akkor saját álláspontját, mint minisztériumi álláspontot vihetette keresztül: a minisztérium támogatta a vállalaton belüli más erőkkel szemben. A vezetői testületekben azonban nemcsak a szakminisztériumnak, hanem a többi országos hatóságnak is voltak képviselői. Az egyik vezető a tervhivatalban, a másik a Nemzeti Bankban, a harmadik a Külkereskedelmi Minisztériumban, a negyedik megint más országos hatóságnál rendelkezett összeköttetésekkel. Ezek a hatóságok általában nem értettek egyet egymással, és ellentéteik vállalaton belüli konfliktusokban képeződtek le.

LEGÁLIS AZ ORVOSI HÁLAPÉNZ

1988. május

Április 14-én sajtótájékoztató volt a Pénzügyminisztériumban az orvosi hálapénzekről. Ennek során átadták az újságíróknak a Legfelső Bíróság Büntető és Katonai Kollégiumának állásfoglalását, amely szerint az orvos nem követ el bűncselekményt, ha gyógyító vagy megelőző tevékenységéért hálapénzt fogad el. A bírósági döntésre az adó miatt került sor. Az ország lakosai ugyanis április 20-áig kötelesek voltak 20 százalékos adóelőleget befizetni minden olyan jövedelem után, amelyet 1988 első negyedében magánszemélyektől vettek fel. Az orvosok egy része viszont arra az álláspontra helyezkedett, hogy a magyar jog szerint a hálapénz elfogadása bűncselekmény, ha tehát befizetik az adóelőleget, akkor ezzel jelölik magukat. Az április 14-ei bírósági döntés az adóbevétel érdekében törvényesítette a hálapénzt.

A sajtótájékoztatón Csúcs László pénzügyminisztériumi főosztályvezető kijelentette, hogy az adóhivatal önmérsékle-

tet fog tanúsítani azokkal az orvosokkal szemben, akik befizetik az adóelőleget, viszont 50-200 százalékos büntetést vet ki azokra, akik nem fizetik be. Ez utóbbiak jövedelmét öt évre visszamenőleg megvizsgálhatja az adóhivatal.

A bírósági döntéssel és a pénzügyminisztériumi tájékoztatással kapcsolatban a *Heti Világgazdaság* április 23-ai száma Ékes Ildikó „Zsebröntgen” című cikkét közölte. Ebben ismertette a Gazdaságkutató Intézet 1981-es becslését az egészségügyben mozgó láthatatlan pénzekről. A becslés szerint 1981-ben a hálapénzek összege 4-5 milliárd forint volt. Ismertette továbbá Petschnig Mária számításait is. Ezek szerint az orvosi hálapénzek összege 1981-ben 3 és fél milliárd forint volt, és ehhez még hozzáadta az egészségügyi szakszemélyzetnek kifizetett hálapénzeket, amelyek összege fél milliárd és 1 milliárd között volt. Mivel Ékes Ildikó 1977-es adatokat közöl, aránylag könnyen megbecsülhető az 1985-ben kifizetett orvosi és ápolónői hálapénzek összege. Úgy látszik, hogy 1985-ben az ország lakói 6 és háromnegyed milliárd forintot fizettek az ingyenesnek minősített egészségügyi szolgáltatásokért. Tudjuk továbbá, hogy ugyanebben az évben az egészségügyi állami kiadások összege 32 milliárd forint volt. Összességében tehát Magyarország kerekén 39 milliárdot költött egészségre, ennek 83 százalékát állami, 17 százalékát magánpénzből. A lakosság pénzbevétele 1985-ben kerekén 600 milliárd forint volt, a hálapénzre fordított kiadás ennek valamivel több, mint 1 százalékát tette ki. Élvezeti cikkekre a lakosok 95 milliárd forintot költöttek, vagyis tizennégyszer annyit, mint hálapénzre. Az 1 főre jutó állami egészségügyi kiadás 3000 forint körül volt, a hálapénz formájában megtestesülő magánkiadás 600 és 700 forint között. Összehasonlításként megjegyzem, hogy Franciaországban az 1 főre jutó állami egészségügyi kiadás 1987-ben 6000 frank volt, az 1 főre jutó összes egészségügyi kiadás 8400 frank.

A Gazdaságkutató Intézet becslése az orvostársadalom megoszlását is kimutatja a hálapénz nagysága szerint. Az orvosok 20 százaléka semmit sem kap, további 2 százalék havi 100 forintnál kevesebbet, és összesen 35 százalék havi 3000-nél kevesebbet. Az orvosok 48 százaléka havi 3000 és 10 000 közti hálapénzt keres, 10 000 forint felett keres 15 százalék. A hivatalos átlagkereset 1983-ban az ügyeleti díjakkal együtt 6350 forint volt, 1986-ban 7350 forint. Ehhez az összeghez adja hozzá Ékes Ildikó a havi 3000 és a havi 15 000 közötti hálapénzek középértékét, s így havi átlagos orvosjövedelemnek 14 850 forintot kap. Ez a jövedelem közel áll a B kategóriájú vállalatok vezetőinek fizetéséhez, ez utóbbiaknál viszont igen jelentékenyek a természetbeni juttatások, és az orvosoknál ilyenek nincsenek. Mindent összevéve, a hivatalos orvosi keresetek nyomorúságosak, és a hálapénzzel együtt számított keresetek igen szerények. Az egészség lebecsülése talán az egyetlen pont, ahol teljes az összhang kormány és lakosság között.

SÚLYOS HELYZETBEN A MAGYAR GAZDASÁG

1988. július 3.

Ma még nincs reformcsomagtervünk – mondta a *Magyar Hírlap*nak adott nyilatkozatában június 18-án Nyers Rezső. – A tervek most készülnek a gazdaságra és a politikai reformra, viták folytatódnak a politikai közéletben, a közgondolkodásban, s foglalkozik velük a pártvezetés is, de szerintem ez azért csomagtervvé még nem állt össze.

Lényegében ugyanezt fejezte ki az Iparpolitikai Tanács elnöke, Csikós-Nagy Béla is, a következő szavakkal: – Bevalljuk, hogy nincs gazdasági stratégiánk.

Gazdasági csomagterv elkészítéséhez, gazdasági stratégia kialakításához pontos diagnózis szükséges. Ilyen diagnózissal szolgált Márer Pál Amerikában élő magyar egyetemi tanár június 17-én a késő esti órákban, a Kossuth Rádió Bagoly műsorában. Azt fejtette ki, hogy a jelenlegi gazdasági mechanizmussal és gazdaságpolitikával Magyarország nem juthat ki az adósságválságból. A bruttó adósság összege 18 milliárd dollár, a nettó adósságé 12 milliárd dollár. A nettó adósság évi kamata évi 1 milliárd. Ennyit kellene évente kifizetni, csak ahhoz, hogy az adósság ne nőjön tovább. Vagyis évi 1 milliárd dollár exporttöbbletet kellene előállítani, erre azonban az ország nem képes, mert gyenge a gazdasága, a világpiacon nem versenyképes. Ha mégis megpróbálnák a lakosokból kipréselni, ez a mai rendszerben elviselhetetlen következményekkel járna. A második alternatíva az, hogy ezt a többletet az ország nem állítja elő, és a hiányt újabb kölcsönökből fedezi. Ez azonban bizonyosan nem folytatható sokáig. A harmadik alternatíva az adósság átütemezése. Ennek kárai nyilvánvalóak, egyébként sem nyújtanak megoldást, hanem csupán haladékot, és a haladék lejártával még súlyosabb helyzet állna elő. A negyedik alternatíva a fizetési kötelezettségek teljes megtagadása, de ez tökéletesen elzárná Magyarországot a világpiactól. Ahhoz tehát, hogy Magyarország kijusson az adóssághátrányból, alapvető reformra van szükség. A 15 éve tartó hanyatlást nem lehet ragtapasz reformmal megfordítani. Az eddig megtett reformlépések túlságosan kicsik voltak ahhoz, hogy tartós eredményt hozzanak. Addig nem javulhat lényegesen a gazdaság működése, amíg a hatóságok két ideológiai tételhez ragaszkodnak. Az egyik az, hogy a párt mindenbe beleszól. A másik tételről pedig annyit, hogy alapvető javulásra nem kerülhet sor mindaddig, amíg a termelőeszközök túlnyomó része állami tulajdonban marad. A privát tulajdonformáknak kellene teret engedni.

A következőkben mindenekelőtt Márer diagnózisát egészíttem ki néhány megjegyzéssel, a Grósz-kormány egyéves működésére vonatkozókkal. Grósz és Medgyessy a szerkezetátalakítás programjával léptek fel, és nem is vonom kétségbe, hogy ez volt a szándékuk. A szándékokról azonban nem szavaznak. A kormány működésének első esztendeje alatt nemcsak hogy semmi sem történt a szerkezetátalakítás érdekében, hanem éppen ellenkezőleg, a tényleges intézkedések a gyakorlatban a régi szerkezetet erősítették. Nem ment át a tőke a veszteséges helyekről a nyereséges helyekre, hanem fordítva történt: tovább folyt a tőke áramlása a negatív, az egész országnak kárt okozó tevékenységek irányába. Meghirdették a költségvetési deficit radikális csökkentésének, és ami fontosabb, a költségvetési pazarlás megszüntetésének politikáját. Bizonyosan akarták is ezt, de nem eléggé, vagy nem tudták, hogyan kell hozzáfogni. A költségvetési deficit nem kisebb mint tavaly, hanem inkább nagyobb, de ennél sokkal súlyosabb, hogy a költségvetés pazarló kiadásai még a hiánynál is jóval nagyobb mértékben növekedtek. Növekedtek, annak ellenére, hogy onnan is elvettek pénzt, ahonnan nem lett volna szabad: az egészségügytől, az oktatástól és a kutatástól. Növekedtek a kiadások, mert fokozódott a veszteséges tevékenységek támogatása.

Ha nem sajnálták a pénzt a hazai szent tehenek táplálására, akkor azon sem csodálkozhatunk, hogy nem sajnálták Nagymarosra és Jamburgra sem. Pedig mennyire akarták azt a népszerűséget, amit ezúton megszerezhettek volna! A KGST-ről, jobban mondva, a szovjet kapcsolatról semmi újat sem hirdettek, hanem a régi szólamokat ismételték. De folytatták, sőt még inkább erősítették a régi politikát, a Szovjetunióba irányuló export számolatlan összegekkel való támogatását. Rekordidő alatt hajtottak keresztül két új adót, a hajdani nagy kampányok mintájára. Elhangzott

a figyelmeztetés, hogy a kettő együtt felfokozhatja az inflációt, ám hiába. Kitartottak a 15 százalékos ígéretnél. Talán még ma is hiszik, vagy legalábbis szeretnék hinni, hogy meg tudnak állni 16 vagy 17 százaléknál, ez azonban teljesen valószínűtlen. A személyi jövedelemadó más károkat is okozott. Legsúlyosabban a gyerekes családokat érintette, illetőleg mindazokat, akiknek eltartottakról kell gondoskodniuk. Egy másik, egyelőre felmérhetetlen kár a nemzeti jövedelem csökkenése. Kisvállalkozók, kisiparosok, vállalati gazdasági munkaközösségek, szakcsoportok, és minden rendű és rangú mellékkeresetet szerzők szüntették be, vagy korlátozták termelőtevékenységüket. Ennek következtében nemcsak összegében csökkent a hazai termelés, hanem növekedett az emberek életét nehezítő és a gazdaság működését akadályozó hiány is.

Valóban igaza van Márer Pálnak abban, hogy a bajok orvoslására nincs mód mindaddig, amíg a termelőeszközök túlnyomó többsége állami tulajdonban van, amíg radikális eltolódás nem következik be a magánszektor irányába. Ennek egyik feltétlenül szükséges módja az, hogy tőkéhez jussanak a magángazdaságok. A tőkéhez jutásnak vannak intézményi és társadalom-lélektani akadályai. Az intézményi akadályok közül most csak azt említem, hogy még a előkészületi állapotban lévő társasági törvény tervezete szerint is magánszemély csak pénzügyminisztériumi engedéllyel alapíthat részvénytársaságot, és ehhez 10 millió forint alaptőkével, ezen belül 5 millió forint készpénzzel kell rendelkeznie. Legalább ilyen súlyosak a társadalom-lélektani akadályok. A magánvállalkozók még az adott keretek között sem mernek tőkét befektetni. Csak elismételhetem azt, amit öt évvel ezelőtt Genfben elmondtam. Legendásnak neveztem azt a lehetőséget, hogy a magánvállalkozók elindulnak úgyszólván semmivel, keresnek, befektetnek, újból keresnek,

újból befektetnek, és végül tőkeerős vállalkozókká válnak. Azért legendás ez a lehetőség, mert megvalósulásához az ország más állapotára, más légkörre volna szükség. Legendás az a másik lehetőség is, hogy nyugati tőkék társuljanak be magyar kisvállalkozásba. A nyugati tőkés megszokta, hogy profitjával azt csinál, amit akar, hogy pénzét tetszése szerint válthatja át bármilyen pénznemre, hogy szabadon mozoghat. Magyarországon erre nincs módja. Ennél is fontosabb az ország már említett egész állapota és légköre, amely ezt a lehetőséget is irreálissá teszi. Valójában a társadalom-lélektani akadály is intézményi, jobban mondva politikai és jogi természetű. Eltávolításához a parlament által megszavazott törvényekre lenne szükség, a tőkebefektetés jogi biztonságára.

KÖLTSÉGVETÉSI VITA A PARLAMENTBEN

1988. július 3.

Az országgyűlés szerdai és csütörtöki ülésén hallgatta meg, vitatta meg és szavazta meg Villányi Miklós pénzügyminiszter beszámolóját az 1987. évi költségvetés végrehajtásáról. Az expozéhoz, a vitához és a szavazáshoz a következő megjegyzéseket fűzöm: Mindenekelőtt képtelenség az, hogy az 1987. évi költségvetés végrehajtásáról június 29-én számolnak be, és június 30-án szavaznak róla. Ez a késés önmagában jelzi, hogy a költségvetés parlamenti jóváhagyásának semmiféle jelentősége sincs. Az országgyűlés minden körülmények között megszavazza a jóváhagyást, és teljesen mindegy, hogy mikor szavazza meg. Igen jellemző, hogy a késést egyetlen képviselő tette szóvá. A parlamenti többségnek még igénye sincs arra, hogy az ország pénzügyeiért felelősnek érezze magát.

Villányi expozéja valójában nem a költségvetés végrehajtásáról számolt be, hanem annak a valaminek a végrehajtásáról, amit a jelenlegi kormány költségvetésnek minősít. A költségvetésnek azt a részét tárgyalták meg, amelyről a kormány úgy döntött, hogy a parlament elé terjeszti. A költségvetés fontosabbik részét nem terjesztették a parlament elé. Az állami nagyberuházásokról beszélek, többek között, és elsősorban Nagymarosról és Jamburgról. Az ezekre fordított kiadásokat költségvetésen kívüli alapokból fedezik. Király Ferenc körzeti orvos és Király Zoltán újságíró beszélt a nagymarosi erőműről, de még ők sem említették, hogy ezek a tételek nincsenek is benne a költségvetésben.

Király Zoltán mégis elmondotta, hogy az erőmű felépítésének költsége az előttünk álló négy esztendőben 106 milliárd forint lesz, javasolta, hogy a nyár folyamán parlamenti különbizottság vizsgálja ki az erőmű ügyét, és hogy a vizsgálat idejére, tehát augusztus 31-éig függesszék fel a munkálatokat. Nem kért mást, mint egy komoly vizsgálatot és két hónapi haladékot. A parlament túlnyomó többséggel elutasította Király javaslatát. Ez a túlnyomó többség az ülésszakot kerületi munkásör-tanácskozás színvonalára süllyesztette, és a parlamentet a felelőtlenség parlamentjévé avatta.

Elégedetten számolt be Villányi arról, hogy a költségvetési deficitet 1987-ben sikerült 35 milliárd forintra csökkenteni. Nem említette viszont, hogy a költségvetési hiány már 1988 első öt hónapjában elérte a 30 milliárd forintot, vagyis a hiány csökkentése nagyon is ideiglenesnek bizonyult. Tudjuk, hogy a hiány tavalyi csökkentését részben áremelésekkel, részben pedig a közszolgáltatások rossz színvonalának további rontásával érték el. Különösen fájdalmas az egészségügyre és az oktatásra fordított kiadások csökkentése. Király Ferenc felszólalásában joggal állapította meg, hogy az egészségügy utolsó tartalékait éli fel, és alkatrészhiány miatt

alapvető életmentő gépek nem működhetnek. Az orvosok az elé a lehetetlen döntés elé kerülnek, hogy melyik koraszülöt-tet tegyék lélegeztetőgépre, és melyiket hagyják sorsára. Egy másik képviselővel együtt arra is felhívta a figyelmet, hogy az egészségügyi kiadások csökkentésével párhuzamosan emelkedtek a védelmi kiadások. Ezért javasolta a védelmi kiadások csökkentését.

Villányi 1989-re megígérte az egészségügyi kiadások reál-értékének megőrzését és az oktatási és kutatási kiadások növelését. Nyilvánvaló azonban, hogy ennek az ígéretnek nincs fedezete. Bevallotta Villányi, hogy a veszteséges tevékenységek támogatásának összege 7 százalékkal növekedett 1987-ben, és elérte a 230 milliárd forintot. Összehasonlításként megemlítem, hogy egészségügyre 34 milliárdot, oktatásra 45 milliárdot fordítottak, reálértékben kevesebbet, mint 1986-ban. A tendencia 1988-ban tovább folytatódott. Az egészségügyi és oktatási kiadások reálértéke csökkent, a veszteséges tevékenységek támogatása az év első öt hónapjában növekedett. A parlament mindezeket 4 ellenszavazattal és 10 tartózkodással elfogadta.

NYILVÁNOSSÁG ELÉ LÉPETT A MÁRCIUSI FRONT

1988. szeptember 18.

Nyilvánosság elé lépett a Márciusi Front. Ahogy szombaton megtudtuk, de valójában tudtuk korábban is, hat hónappal ezelőtt alakult meg. Akkor nem tették közzé programjukat, mert Kádár ebben megakadályozta őket. A neki alárendelt politikai bizottság megtiltotta Nyers Rezsőnek, a központi bizottság tagjának, hogy zászlót bontson. Nyers nem fogadta el a politikai bizottság határozatát, de elhalasztotta színre

lépését. Interjúban azonban elég világosan megfogalmazta célkitűzéseit, és a világlapok is hírt adtak a Márciusi Front megalakulásáról, ugyanúgy, mint Kádár ellenakciójáról. A fél évvel ezelőtt aláírt programmal léptek most fel, bár ma már másképp fogalmaznák mondataikat, és bizonyosan jobb is lett volna, ha nem ezt az elavult, és csalódást keltő szöveget teszik közzé.

Szigorúan pártpolitikai szempontból nézve a dolgot, az esemény jelentősége abban áll, hogy a jelenlegi vezetés ezzel elismerte legalább a párton belül az áramlatok szabadságát. Valójában többről van szó. Az Új Márciusi Front elindítójának, Nyers Rezsőnek nevéhez fűződik a magyar gazdasági reform. Mindenki tud arról a szívós küzdelemlről is, amelyet a hetvenes évek második felében folytatott a reform védelmében. A háttérbe szorított és elnyomott reformellenzék vezére volt ebben az időben. Az általa képviselt reformgondolat azonban átfogóbb és radikálisabb igényű volt, mint az 1968-ban életbe lépett új gazdasági mechanizmus, amely csupán a gazdaságra korlátozódott, és ezen a téren sem volt képes megbontani a sztálini időkből örökölt építményt. Ez a reformprogram az 1953 és 1956 közötti Nagy Imre-korszakra nyúlt vissza. Hosszú időn át feledésbe merült ez az első nagyszabású kísérlet a szocialista rendszer demokratizálására és az egyéni szabadság érvényesítésére. Egyetlen komoly hazai elemzése Vásárhelyi Miklós tollából született meg, és jellemző, hogy ez is a szamizdatban, illetőleg a párizsi *Magyar Füzetek* kiadásában jelent meg. Nyers Rezső, Újhelyi Szilárd, Nagy Balázs és a Petőfi Kör patronáló Vásárhelyi Miklós ennek a reformkorszaknak örökösei, ennek szellemét akarják megújítani az Új Márciusi Frontban.

A mai idő természetesen nem azonos az akkorival. Mint ahogy Vásárhelyi írta említett tanulmányában, Nagy Imre és hívei „nem kívánták visszaállítani a többpártrendszert, a koa-

líciós kormányzást, a demokráciát még az 1945–47-es formájában sem, hanem olyan rendszert képzeltek el, amelyben a demokrácia elsősorban és legelőbb a kommunista párton belül érvényesül maradéktalanul és a párt irányításával valószínűleg fokozatosan országosan, a törvényhozásban csak úgy, mint a közigazgatásban és a mindennapi életben.

Ez a program ma már túlhaladott. A felnőtt lakosság döntő többsége nem tagja a pártnak, de van határozott véleménye a politikai, a gazdasági, a kulturális és a morális megújulás lehetséges és kívánatos útjairól. Demokrácia nem képzelhető el a vélemények kifejeződésének, terjesztésének és önálló politikai erővé szerveződésének korlátozásával. A kommunista párt sem válik demokratikus párttá attól, hogy a párton belül biztosítják az áramlatok szabadságát. Demokratikusnak akkor nevezhető egy párt, ha a vélemények, és álláspontok szabadságát egyetemes elvnek fogadja el. Az 1953-as reformkorszak képviselői 1955 tavasza után jutottak el a nemzeti függetlenség követeléséhez. Az 1956-os forradalom napjaiban azt is felismerték, hogy a reform véghezviteléhez szabad választásokra és többpártrendszerre van szükség. E felismerések ma is érvényesek. A Márciusi Front alapítóinak és tagjainak tudniuk kell, hogy az országban más demokratikus politikai erők is találhatók, és nélkülük nem lesz nemzeti kibontakozás.

EÖTVÖS JÓZSEF A SZABADSÁGRÓL

1988. szeptember 18.

A budapesti napilapok szeptember 3-án cikkekben méltatták a 175 évvel ezelőtt született Eötvös József tevékenységét. A jelen adásban Eötvös azon gondolatai közül említek néhányat, amelyek az említett cikkekből kimaradtak.

Fő művében, *A 19. század uralkodó eszméiben* Eötvös a szabadság két fogalmát különbözteti meg. Az egyik fogalom a francia forradalomban alakult ki. Ezen értelmezés szerint a politikai szabadság abban áll, hogy ne létezzék olyan hatalom az államban, amelyet a nép nevében gyakorolnának. Szabad az, akinek joga van a kormányzáshoz. A legszabadabb az az alkotmány, amely a legtöbb embernek és a legnagyobb mértékben adja meg ezt a jogot. Az ilyen berendezésnek nem az a célja, hogy mindenki egyenlő szabadsághoz jusson, hanem az, hogy mindenki egyforma mértékben és tökéletesen a többségnek legyen kiszolgáltatva. Ebben a fel fogásban az egyenlőség azt jelenti, hogy mindenki azonos mértékben járul hozzá a korlátlan népakarat kialakulásához. Ebből következően az állam hatalmát állandóan növelni kell. Mert annál nagyobb a nép szabadsága, minél nagyobb az állam hatalma. A népfelség, a népszuverenitás annál erősebb és teljesebb, minél több dologba avatkozhat bele az állam. Mondani sem kell, hogy minél nagyobb az állam hatalma, annál kisebb az egyéni szabadság. Minél nagyobb az állam hatásköre, annál kisebb az egyéné. Az állam, amely a gondviselés szerepét vállalta magára, hatékonyságának érdekében minden akadályt el akar távolítani, és ezt csak úgy teheti meg, ha az egyének szabadságát a minimumra korlátozza. A hatalmat a nép nevében gyakorolja, de úgy, hogy ugyanennek a népnek a közügyek intézésére a legkisebb befolyása se legyen.

Angol értelmezésben viszont a szabadság abban áll, hogy az államban ne létezzék korlátlan hatalom. Az állam arra való, hogy polgárának szabad mozgását biztosítsa. Nincs rosszabb annál az államnál, amely ezt a szabadságot nem adja meg az egyéneknek. Biztonságon azonban nemcsak személy- és vagyonbiztonságot ért Eötvös, hanem a vallási és erkölcsi meggyőződések biztonságát is. Álláspontja sze-

rint az államnak nem szabad arra törekednie, hogy jó útra térítse az embereket. – Nem abban áll az állam feladata – írta –, hogy polgárainak hitét, érzelmeit és meggyőződését alakítsa, hanem inkább abban, hogy azokat minden sérelem ellen óvja. –

A polgárok gondolkodásának az állam részéről való alakítani akarását, vagy ahogy ma mondják, a tudatformálást Eötvös különben eleve reménytelen törekvésnek tartotta. Minél inkább akarja ugyanis az állam valamilyen útra vezetni az embereket, annál inkább térnek le róla. Ezzel kapcsolatban részletesen tárgyalja Napóleon és az őt követő francia rezsimek kudarcát az oktatás területén. Mindig az adott kormányzathoz hűséges embereket akartak nevelni, de az eredmény mindig fordítottja lett annak, amit elérni szándékoztak. A lényeg azonban nem az ilyen irányú erőfeszítések sikertelenségében van. Hanem Eötvös mély meggyőződésében: az emberek elidegeníthetetlen elemi joga, hogy saját maguk keressék meg életük helyes vagy helytelen útját. Idézem erről néhány sorát: „Újabb időkben mindenütt az államnak igénylik azt a jogot, hogy polgárait nevelhesse, s pedig azért, mivel a nevelést biztos eszköznek tartják a polgárok érzületére hatni. Részemről tagadom e jogot, miután – legalább szabad államban – az államhatalomnak, vagyis azoknak, kikre annak gyakorlását bízta, lehetetlen olyan jogot tulajdonítani, mely nemcsak minden egyéni szabadságot, hanem a haladás lehetőségét is megsemmisíti, s melyet az államhatalom kezelői, a dolgok természeténél fogva, szükségképp mindig csak eszközül használnak, hogy magukat a hatalomban megerősítsék. Éppen abban áll a szabad alkotmányok előnye, hogy a polgárok érzülete ad irányt a kormánynak. Aki meg akarja fordítani a viszonyt, a kormány jogának állítja a polgárok érzelmeinek meghatározását: a legnagyobb ellentmondásban van a szabad állam eszméjével.”

Ennek értelmében Eötvös szerint minden jól rendezett államban kell lenniük állami, városi, községi iskoláknak is, de felekezeti és magániskoláknak is. Az állami iskolákban pedig nem nevelni kell a gyerekeket, hanem oktatni, nem kell őket valamilyen világnézetnek megnyerni, hanem ismereteket kell nyújtani, hogy ezeknek az ismereteknek birtokában úgy alakíthassák életüket, ahogy akarják.

A helyes és helytelen út szabad megválasztásának elvét érvényesítette a megélhetés és a vállalkozás világára is. A legveszélyesebb és a legkárosabb következményekkel járó tév-eszmének minősítette azt az elképzelést, amely szerint az állam kötelessége az anyagi és erkölcsi javak megszerzése az összesség számára. Ez a terv megvalósíthatatlan. Mert, írja Eötvös: „Az államnak ahhoz, hogy boldoggá tegyen, a mindenhatóság mellett mindentudónak is kellene lennie, azaz tökéletesen ismernie kellene minden egyes szükségleteit és vágyait.” Ezért „nem abban áll az állam feladata, hogy mindenki számára ő szerezzé meg a javakat, hanem abban, hogy azon javak birtokát biztosítsa, amelyeket az egyes maga megszerzett. S ha az állam maga nem gondoskodhatik hozzátartozóinak boldogságáról, sőt azon erkölcsi és anyagi javakat, miktől a boldogság függ, mindenkinek magának kell megszereznie: kötelessége az államnak, arra nézve, amit maga nem tehet, megadni az egyesnek a lehetőséget, azaz biztosítani kell az egyéni szabadságot, ami nélkül lehetetlen azon javak megszerzése, amelyektől az egyes boldogsága függ. Miből kitetszik, miszerint az újabb ipari államnak feladatát mindenekelőtt az egyéni szabadság biztosításában kell keresnünk.”

Visszatérve a szabadságnak a francia forradalomban kialakított fogalmára, Eötvös szerint e felfogásból egyenesen következik a szocializmus és a kommunizmus győzelme. Ha abban áll a szabadság, hogy minden hatalmat a nép nevében

kell gyakorolni, az egyenlőség pedig abban, hogy mindenki egyaránt és feltétlenül alá legyen rendelve a néphatalomnak, akkor méltányos és evidens az a követelés, hogy az egyenlőség mindenre kiterjedő és teljes legyen. A korlátlan egyenlőséget csak korlátlan államforma valósíthatja meg. A kommunizmus győzelme ezért a despotizmus győzelme is lesz. Az elvek végrehajtója pedig csak a rendőrség lehet.

„Ha korunkban eszméknek szobrokat és templomokat emelnének, és az egyenlőség eszméjét istenként tisztelnék, ez istenségnek kétségkívül a rendőrség volna legméltóbb papi testülete. Ez ügyel szakadatlanul az egyenlőség elvének tiszteletben tartására, figyelemmel kíséri minden egyesnek lépéseit a bölcsőtől a sírig, örködik legcsekélyebb tettei, sőt még gondolatai felett is, folytonosan ügyelve, hogy az egyéni erő a megszabott mértéken túl ne fejlődjék, s hogy a szellem ki ne öntsön abból a mederből, melyet a magas tanulmányi bizottság ásott folyamának.”

MÜNCHEN, 1938

1988. október 2.

Ötven évvel ezelőtt, 1938. szeptember 29-én írták alá a Csehszlovákia sorsát megpecsételő müncheni egyezményt. Az angol és francia miniszterelnök Chamberlain és Daladier elfogadta Hitler követeléseit, és beleegyezett abba, hogy a német birodalom annekválja Csehszlovákiának többségében németek által lakott nyugati határvidékét. Az átengedett Szudéta-vidéken volt Csehszlovákia iparának túlnyomó része, és ezen túlmenően az ország katonailag védhetetlenné vált, vagyis a döntés Csehszlovákiát és vele egész Közép-Európát kiszolgáltatatta Hitlernek.

Közép-Európa kiszolgáltatása valójában korábban történt meg, mert a müncheni kapitulációt megelőzte a Rajna-vidéki kapituláció. 1936 márciusában Hitler parancsot adott a német hadseregnek, hogy szállja meg a Németországhoz tartozó, de a versailles-i béke és a locarnói szerződés értelmében demilitarizált Rajna-vidéket. Az említett szerződések megszegése jogot adott volna Franciaországnak arra, hogy katonailag beavatkozzék. Ebben az időben Németország még nem volt felfegyverkezve, és a francia hadsereg jóval erősebb volt a németnél. Hitler tudatában is volt gyengeségének, és a bevonulásra adott parancsát azzal egészítette ki, hogy amennyiben a francia csapatok megjelennek, azonnal vissza kell vonulni. Raymond Aront idézem a *Spectateur engagé*-ből: „Ma már tudjuk, hogy 1936 márciusában meg lehetett volna változtatni a történelem menetét. Csak éppen tisztánlátás és egy kis bátorság kellett volna hozzá.” Hitler arra számított, hogy a francia kormányból hiányzik ez a tisztánlátás és bátorság, és számítása bevált. Mert, hogy megint Raymond Aronra hivatkozzam, ebben az időben Franciaországban nem lehetett volna olyan kormányt találni, amely ezt a döntést meghozta volna. Pedig ez volt az utolsó időpont, amikor Hitlert háború nélkül meg lehetett volna állítani. Két évvel később, 1938-ban ugyanis a német hadsereg már jóval erősebb volt a franciánál, és éppen ezért Hitler már akarta a háborút.

Piłsudski, a lengyel diktátor 1933-ban, Hitler uralomra jutásakor javasolta a franciáknak, hogy a francia és a lengyel hadsereg közös akciója döntse meg a náci rezsimet. A franciák azonban nem vették komolyan a javaslatot. Ezzel kapcsolatban érdemes idézni Goebbels szavait egy 1940. április 5-én tartott titkos sajtókonferenciából: „Mindmósztanáig sikerült az ellenség elől eltitkolnunk Németország valódi céljait. Ugyanúgy, mint 1932-ben, amikor a rezsim

belső ellenzékét ejtettük csapdába a legalitás hangsúlyozásával. Legális utakon akartuk megszerezni a hatalmat, de eszünk ágában sem volt, hogy a hatalom birtokában is megőrizzük a legalitást. Nagyon könnyen megszabadulhattak volna tőlünk. 1925-ben elég lett volna egy vagy két embert letartóztatni, és soha többé senki sem beszélt volna rólunk. Ők azonban hagyták, hogy átjussunk a nehéz szakaszon. Ugyanígy volt a külpolitikában is. A francia minisztertanács elnöke 1933-ban nyugodtan kijelenthette volna a következőket, és ami engem illet, az ő helyében meg is tettem volna: A birodalom új kancellárja a *Mein Kampf* szerzője, az az ember aki, ezt meg ezt írta. Elképzelhetetlen, hogy ezt az egyedet eltűnjük egy szomszédos ország élén. Vagy lemond, vagy pedig fegyverhez nyúlunk. De Franciaország nem mozdult. És íme, most, amikor már révbé jutottunk, amikor már jobb fegyvereink vannak, mint nekik, most kezdik az ellenségeskedést!"

Az 1933 előtti német szociáldemokraták, liberálisok és konzervatívok nem értették meg a nemzetiszocializmus természetét, nem fogták fel, kikkel állnak szemben. Hozzájuk hasonlóan a harmincas évek angol és francia kormányfőinek és politikusainak többsége sem fogta fel, hogy a nemzetiszocialista és a kommunista rendszerek radikálisan különböznek mindattól, amihez ők a politikában hozzászóltak. De nem csak a politikusok tévedtek. Az angol és francia kormányok hosszú ideig nem szánták el magukat a Hitler elleni fegyveres fellépésre, de még ha gondoltak volna is erre, szembe találták volna magukat népeik békeakarataival. Egészen 1939-ig a pacifizmus hatotta át az angol és a francia társadalom valamennyi rétegét. A miéltre a választ a franciák esetében megint Raymond Arontól veszem. A franciák úgy érezték, hogy bármilyen legyen is a kimenete, a háború katasztrófa lenne az ország számára. Egymillió 400 ezer em-

bert vesztek az első világháborúban, a felnőtt férfiak 11 százalékát, és további egymillió 100 ezer ember vált nyomorékká. Egy második ilyen vérvészteségnek még a gondolatát is elviselhetetlennek érezték, abban az esetben is, ha a háború győzelemmel végződne. Ettől az érzéstől vezettetve, 1933-tól 1939-ig mindent megtettek annak érdekében, hogy a háborút elkerüljék. Egyszerűen félték a háborútól, és a félelem jogos volt. A rajnai válság alkalmával a francia értelmiségiek egymás után adták ki a nyilatkozatokat, amelyekben lelkesen üdvözölték, hogy nem került sor katonai erőszak alkalmazására. Egyetértettek ebben a konzervatívok és a szocialisták, a katolikusok és a hitetlenek. Mind. És 1938-ban is mind azt mondták, elkerültük a háborút, és ez jó. Amikor Daladier az egyezmény aláírása után megérkezett Le Bourget repülőterére, ujjongó tömeg várta. – A hülyék –, mondta állítólag Daladier a vezérkari főnöknek.

Angliában is pacifista volt majdnem mindenki. A konzervatívok is, a munkáspártiak is. Jól példázza ezt Churchill szívsós, de hosszú időn át reménytelen küzdelme Anglia felfegyverzéséért. Hiába hívta fel a figyelmet a náci veszélyre, nem hittek neki. Sem a politikusok, sem a nép.

A Szudéta-kérdés különben sem volt egyszerű. Amint Jacques Nobécourt írta a *Le Monde*-ban, a versailles-i béke szerzőit Hitler a saját csapdájukba ejtette. Versailles alapelve ugyanis a népek önrendelkezési joga lett volna. Márpedig a 14 milliós Csehszlovákiában a németek száma 3 millió volt, a szlovákoké 2 és fél millió, a magyaroké 700 ezer, a ruténoké 500 ezer. A soknemzetiségű ország nem volt képes az e helyzetből eredő politikai és társadalmi kérdéseket megoldani. A politikai életet a nemzeti pártok dominálták: az uralgó cseh többség a kisebbségekkel találta magát szemben. Svájci mintájú szövetségi állam talán megoldást hozott volna, de tény, hogy a németek kezdettől fogva ki akartak lépni

az új államból. Valóban nehéz lett volna új világháborút indítani azért, hogy a csehszlovákiai németeket az országban való maradásra kényszerítsék.

A népek önrendelkezési jogára való hivatkozás azonban nem sokáig tartott. 1939 márciusában Hitler megszállta a maradék Csehországot. Ez alkalommal azonban elszámította magát. A megszállás nyilvánvalóvá tette, hogy nem a németek egyesítésére, hanem világhatalomra törekszik, és azt is, hogy a megkötött szerződéseket papírrongynak tekinti. Az angol közvélemény egyszerűen átalakult. A háborútól való félelem helyébe a harag lépett, és minden egyéb megfontolást félretevő elszántság arra, hogy Hitlerrel leszámoljanak. Két héttel Prága megszállása után Anglia garantálta Lengyelország függetlenségét, és amikor Hitler megtámadta Lengyelországot, megkezdődött a második világháború.

A KOMMUNIZMUSRÓL

1988. október 16.

A központi bizottság szeptember 27-ei ülésén a kommunizmusról is vitatkoztak. Arról, hogy utópia-e vagy valami tudományos dolog. A kommunizmus mellett érveként az is elhangzott, hogy sok országban vannak emberek, akik ezért az eszméért harcolnak. Azt természetesen már senki sem tette szóvá, hogy nem olyan régen a hitlerizmus győzelméért is sokan harcoltak, és ma is van néhány rossz ügy a Földön, a kommunizmuson kívül is, amelyért emberek küzdenek. Régebben azt is hallani lehetett Aczéltól, hogy a kommunizmus az az eszme, amelyért eddig a legtöbben áldozták életüket. Akár igaz ez az állítás, akár nem, mindenképpen arra a kiegészítésre szorul, hogy az eszme önfeláldozó és kevésbé

önfeláldozó hívei igencsak hajlamosak voltak mások életének feláldozására is.

Erről a témáról évszázadok óta folyik a vita. A mai adásban Alekszandr Zinovjev figyelemre méltó véleményét ismertetem. Az ő felfogása szerint a kommunizmus az emberi természetből fakad, az önfenntartás és a biztonság vágyából, és annak a terméke, amit közösségi szellemnek nevez. E közösségi szellemmel áll szemben a civilizáció, tehát a jog, a morál, a vallás, a humanizmus, és általában mindazok az eszközök, amelyek védik az embert szomszédjaitól, amelyek védik a csoport hatalmával szemben. A civilizáció a közösségi szellemmel szembeni ellenállásból születik. Arra törekszik, hogy megfékezze és megszelídítse a közösségi szellemet, vagyis lényegében és mindenekelőtt az ember védekezése önmagától. A közösségi szellemben zuhanást, bukást lát Zinovjev, a civilizációban erőfeszítést és emelkedést. A kommunizmus a természeti erők elszabadulása, a civilizáció azok ésszerű szabályozása. A kommunizmus a közösségi szellemből születik, azt használja fel és szervezi társadalomtípussá és milliók életmódjává.

A mondottakból következik, hogy a kommunizmus tendenciáját Zinovjev minden társadalomban természetes jelenségnek tekinti. A nyugati civilizáció ellenáll ennek a tendenciának, és eredményei folytán maga is természetes jelenséggé válik. A két tendencia közti küzdelmet is állandónak tartja. A Nyugat országaiban a civilizáció csak úgy és annyiban marad fenn, amennyiben állandó küzdelmet folytat a kommunizmus tendenciájával szemben, amelyet végleg megsemmisíteni azonban nem tud, mert élő társadalomban ez nem lehetséges. Civilizációs, tehát antikommunista erők működnek a kommunista országokban is. Mindenekelőtt az ellenzéki mozgalmakban, de valamilyen mértékben és torz formában az egymást követő szovjet főtitkárok kampányai-

ban is, a munkafegyelem erősítésére, a korrupció csökkentésére. Mert igaz ugyan, hogy a kommunizmus a közösségi szellemből születik, fennmaradása érdekében mégis kénytelen azt valamennyire fékezni. Az örök küzdelem tehát a Szovjetunióban is folyik, és a kommunista társadalomtípus végét a civilizáció felülkerekedése jelenti majd.

A közösségi szellemet *A kommunizmus, mint realitás* című könyvében így jellemzi az emigráns orosz filozófus: vegyél el többet, mint amennyit adsz, törekedj a legkisebb kockázatra és a legnagyobb haszonra, a lehető legkisebb felelősségre és a lehető legnagyobb tekintélyre, a lehető legkisebb függésre másoktól, és másoknak tőled való lehető legnagyobb függésére. E viselkedési szabályokat nagyon könnyű megtanulni és elsajátítani, mert megfelelnek az emberi természetnek. Az emberiség haladása elsősorban abból állt, hogy ellenszabályokat találtak fel, a morált, a jogot, a vallást, a sajtót, a közvéleményt. Évszázadokon át tanították az embereknek az ellenszabályokat, úgyhogy eredeti hajlamaikat kezdték végül szégyenletesnek tartani. De mindazokban az országokban, amelyekben az intézmények nem tartják féken a közösségi hajlamokat, ezek félelmetes erővel jelentkeznek, és meghatározzák az egész társadalom viselkedését. Olyan társadalom jön létre, amelyben a képmutatás uralkodik, az erőszak, a korrupció, a hanyagság, a személytelenség, a felelőtlenség, a selejt, a durvaság, a lustaság, a tájékozatlanság, a hazugság, a cinkosság. Az értékrendszer meghamisítódik, a senkik magasra emelkednek, a jelentékeny embereket megalázzák. Üldözik az erkölcsileg igényes embereket, középszerűségbe süllyeszti a tehetségeket. Erre törekszik a hatalom, de erre törekednek a kollégák, a barátok, a munkatársak és a szomszédok is. Mindenki azon igyekszik, hogy megfojtsa a valódi egyéniséget, és elgáncsoljon minden jó kezdeményezést.

A közösségi szellem működését Zinovjev szerint csak az

értheti meg, aki a szovjet társadalom alapsejtjeit tanulmányozza: az olyan egységeket, mint egy gyár, egy áruház, egy szovhoz, egy iskola, egy hivatal vagy egy tudományos intézet. Ezek az egységek sok tekintetben különböznek egymástól, de a viselkedési szabályok mindegyikben ugyanazok. Mindenütt ugyanaz a szolgálkúság, ugyanaz a hazugság, ugyanaz a törtetés. A szovjet emberek élete ezek körül az elemi kollektív egységek körül forog. Nem azért dolgoznak azonban, hogy munkájuk végeztével a maguk életét éljék. Éppen ellenkezőleg: a kollektivitáson kívüli életük szolgál arra, hogy módjuk legyen a kollektívában élni igazi életüket. A kollektíva leköti és kisajátítja fizikai és szellemi erőiket, egyéniségüket és lelküket, majd kimerült, kiürült, keserű és szomorú állapotban küldi őket haza.

Munkanapjukat nem annyira munkával töltik a szovjet emberek, mint inkább információk cseréjével, szórakozással, pozíciójuk őrzésével vagy javításával, kontaktusok kiépítésével, lakás, élelmiszer és egyéb cikkek szerzésével, értekezleteken, gyűléseken és ünnepeken való részvétellel. Ez a valódi életük, és e valódi élet lényege az elemi javakért folytatott elkeseredett küzdelem. Munkáját magát az átlagos szovjet dolgozó a legnagyobb nemtörődomséggel csapja össze, jól tudván, hogy életkörülményein nem munkával, hanem más utakon-módokon javíthat.

A kollektíva kohézióját az intimitás biztosítja. Az egyén otthon érzi magát a kollektíva egy részében, amely befogadja őt, és amely életének legintimebb részeibe is be van avatva. A befogadást megkönnyíti mindaz, amit hivatalosan kárhozzáttnak: az ivás, a kétszínűség, a hízelkedés, az intrika, de még inkább a betegség, a családi bonyodalmak. A kollektív családiasságnak és intimitásnak uralmában Zinovjev nem lát mást, mint erőszakot, megaláztatást és kölcsönös ellenőrzést. Az egyén aláveti magát ennek az erőszaknak,

mert cserébe maga is részt vehet a másokon gyakorolt közös erőszakban. A kapcsolatoknak e rendszerében az emberek mindent tudni akarnak szomszédjaikról, élvezettel taglalják mások otthoni életének csöppet sem vonzó titkait. Ezt az egymás magánéletébe való behatolást a promiszkuitáshoz hasonlítja, és gyűlöletesnek találja Zinovjev, a vulgarizálás és lealacsonyítás szükségletének nevezi, és a kommunizmus legvisszataszítóbb jelenségét fedezi fel benne.

1989

AZ ÚJ MÁRCIUSI FRONT A KÉPVISELETI DEMOKRÁCIÁRÓL

1989. január 22.

„Az egypártrendszerből a képviseleti demokráciáig” címmel tett közzé javaslatot múlt hét végén az Új Márciusi Front. Az egypártrendszer többpártrendszerrel kell felváltani, szögezi le, mert az egypártrendszer diktatúrává fajul, és ezen a párton belüli demokrácia sem segít. A többpártrendszer létrehozásához idő és megegyezés szükséges. E megegyezés létrehozásához a Márciusi Front szerint Országos Nemzeti Bizottságot kellene felállítani, mindazoknak a szervezeteknek a részvételével, amelyek együttműködésre hajlandók. E szervezetek az országos bizottságban megállapodás alapján képviseltetnék magukat.

E héten különböző független szervezetek tették közzé álláspontjukat a javaslatról. Elsőnek a Demokrata Fórum utasította el. Kijelentette, hogy az új alkotmány tervezetét nem országos nemzeti bizottságban kell elkészíteni. A többpártrendszer létrehozásához nem közös bizottságra, hanem tárgyalásra és megegyezésre van szükség, egyfelől a párt és a kormány, másfelől a független szervezetek között. A Fórum a Márciusi Frontot a párt fiókszervezetének tekinti, és nem ezzel a fiókszervezettel, hanem magának a pártnak a vezetőivel, illetőleg a kormánnyal kész tárgyalni.

A Szabad Demokraták Szövetségének részéről tegnapelőtt Szabó Miklós nyilatkozott a Jurta Színházban tartott

kerekasztalon, tegnap pedig a szövetség tanácsulése vitatta meg és utasította el a javaslatot. A szabad demokraták szerint egyenjogú partnerek közötti kétoldalú tárgyalásokkal kell egy működő demokrácia játékszabályait kialakítani. E játékszabályok közé tartozik, hogy a párt központi bizottsága mondjon le az erőszak alkalmazásáról. Egy esetleges kormánykoalícióról az az SZDSZ véleménye, hogy ilyen koalíciót létre lehet hozni, az egyes szervezeteknek maguknak kell eldönteniük, hogy a koalícióban részt akarnak-e venni, de legális ellenzék nélkül nincs parlamenti demokrácia. Az országos nemzeti bizottság valószínűleg csupán kulissza lenne, abból a célból, hogy az emberek sanyargatásának jelenleg folytatott politikájáért a független szervezetek is vállaljanak felelősséget. A Jurta Színházban pénteken tartott kerekasztalon a FIDESZ nevében Molnár Péter is elutasította a Márciusi Front javaslatát.

Ugyanazon a napon, tegnapelőtt a párt politikai főiskoláján hat és fél órán át tartó tárgyalás folyt a párt és a Demokrata Fórum képviselői között. Eredményét Romány Pál abban foglalta össze, hogy a két fél, a párt és a Fórum, most már ismeri egymás álláspontját. Eredménynek ez bizony nagyon kevés.

A hatalom és a demokratikus szervezetek közötti egyezségről beszélt e hét hétfőjén a budapesti pártaktíván Németh Miklós is. Koalíciós kormányt javasolt, e szavakkal: „Innen hívom fel az alternatív szervezeteket és a szakszervezetet is: az ország sorsának jobbra fordításáért működjünk együtt, alkossunk uniót a társadalom megújításáért.”

Nyilvánvaló, hogy több pártvonallal van dolgunk, amelyek közül egyik sem nevezhető hivatalos pártvonalnak. Az egyik közülük a Németh Miklós által körvonalazott álláspont. Egy másik pártvonalat képviseltek a párt küldöttei a politikai főiskolán tartott tárgyaláson. Valószínűnek látszik,

hogy e vonal mögött Berecz János áll. A harmadik vonalat a Márciusi Front fogalmazta meg, és nem tudni, hogy a legfőbb vezetők közül kihez köthető ez a vonal. A negyedik pártvonal Pozsgay Imréé, aki koalíciót javasolt a független szervezetek egy részének, a többi szervezetnek pedig a parlamenti ellenzék ellenőrző és bíráló szerepét kívánja biztosítani. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy van még egy ötödik vonal is, a rendpárté. Úgy látszik, hogy sok idő kell még ahhoz, hogy a politikai bizottság és a központi bizottság válasszon a vonalak közül.

EZT KÖVETELI AZ ÉLETBEN MARADÁS PARANCSA

1989. január 29.

A *Heti Világgazdaság* múlt heti számában két cikk tárgyalta a szegénységet, illetőleg a szociálpolitikát. Az egyik Ferge Zsuzsáé, a másik – interjú formájában – Solt Ottiliáé.

Ferge az elmúlt években több tanulmányban fejtette ki szociálpolitikai elképzelését, amelyet most negyedik útnak nevez. Ebben a néhány percben nincs módom arra, hogy ezt a koncepciót ismertessem, arra pedig még kevésbé, hogy vitába szálljak azokkal az állításaival, amelyeket tévesnek tartok. Ebben a válságos órában arról kell beszélni, amiben Fergének igaza van. A piacnak a gazdaságban lenne helye, írja, de éppen ezen a területen virulnak a piacosítást gátló lobbik, az állami támogatások és a túlzott elvonások. Hódít viszont a piac az egészségügyben, az oktatásban és a társadalombiztosításban, azokon a területeken tehát, amelyeknek egyre súlyosbodó romlását piaci eszközökkel nem lehet megállítani. Nincs erő, idézem Fergét, amely megállítaná a

piac előretörését, pontosabban azt, hogy az állam – a piac ideológiájával – súlyos terheket hárítson át a lakosságra.

A cikk a továbbiakban ismerteti és bírálja azt a tervet, amelyet a társadalombiztosítás reformjára vonatkozólag jelenleg készítenek, és amely távolról sincs befejezett állapotban. Ennek a tervnek legáltalánosabb alapelve szerint a társadalombiztosítást leválasztanák a költségvetésről, vagyis lenne egy elkülönített társadalombiztosítási kassza. Ezt önmagában helyesli Ferge, de hozzáteszi, hogy pozitív eredményekkel akkor járhat, ha önálló gazdálkodás és önkormányzat egészíti ki. A továbbiakban háromlépcsős biztosítási rendszer kiépítése szerepel a tervben. Az első lépcső egy elfogadható színvonalú alapellátás, amely állampolgári jogon járna. A második lépcső a mai, a keresetekkel arányos ellátás folytatása lenne. A harmadik lépcső az önkéntes biztosítás, két formában. Az egyik a tiszta magánbiztosítás, a másik a vállalati nyugdíjpénztárak. A lényegre tapint rá a cikk, amikor azt kérdezi, hogy hol van a határ a kötelező és az önkéntes biztosítás között. Mert ha a határt alacsonyan húzzák meg, akkor a jobb módúakat nem fogja érdekelni a kötelező biztosítás. Mivel szavuk és befolyásuk a jobb módúaknak van, a gyengékre korlátozódó kötelező biztosítás semmit sem fog érni. Ezt az érvet a következőkkel egészítem ki. Magyarországon a magánbiztosításnak nincs hagyománya. Nincs az egyének gondolkodásmódjában, és ami nagyobb baj, nincs az intézményekben. Nincsenek magán-biztosítótársaságok. Ezeket még létre kellene hozni, ami hagyományok nélkül nem egyszerű dolog. Senki sem tudja, hogy hogyan kell ezt csinálni. A vállalati és magánbiztosítás útja járható, de hosszú idő kell hozzá. Egy közeli jövőben bevezetendő reformot nem szabad erre építeni. Amikor Amerikában valaki belép egy vállalathoz, azonnal különböző biztosítási lehetőségeket ajánlanak fel neki. Ismertetik ezeket, kitanítják. Hol lesz

ez nálunk? Maga az egyén pedig gyermekkorától megszokta, hogy magának kell gondoskodnia magáról. A magyarok viszont máshoz szoktak, legalábbis ezeken a területeken. Az ingyenesnek nevezett szolgáltatások mindig rosszul működtek, de a nyolcvanas évek közepéig valahogy mégis működtek. Ehhez a működéshez szoktak az emberek, nemcsak a segéd munkások, hanem a mérnökök is. Néhány éve tartó felbomlásuk mindenkiben jogos felháborodást vált ki.

Még világosabb ez a betegségbiztosítás esetében. Egész Nyugat-Európában az a helyzet, hogy az egészségügyre fordított kiadások 70–90 százalékát közületi kasszákból fedezik. Sokan mondják és írják, hogy nem kellett volna ezt így csinálni. De ha most, például Franciaországban, egy kormány megkísérelné, hogy az említett kétharmados arányt megfordítsa, azt másnap elsöpörné a népharag. Hozzá kell tenni, hogy e téren az egy főre fordított közületi kiadás körülbelül hússzorosa a magyarországinak.

A magyar betegbiztosítási rendszert valóban át kell alakítani. Az átalakítás módját józanul, higgadtan meg kell vitatni. E pillanatban azonban a védekezés a legsürgősebb. Azt a reálértéket, amelyet valamikor 1982 körül e célra költöttek, vissza kell állítani. Ezt követeli az életben maradás parancsa.

MOST DURAY A FŐ ELLENFÉL

1989. február 19.

Hajdú János újra kifejtette véleményét Duray Miklósról, Csoóri Sándorról és a magyar kisebbségek ügyében követendő politikáról. A *Valóság* januári számában közölt cikkének címe: „Reflexiók Duray Miklós nyilatkozatára”. Duray hivatkozott nyilatkozata a *Valóság* tavaly októberi számában je-

lent meg „A kiengesztelődés esélyei” címmel, de Hajdú cikke elsősorban nem ezzel az interjúval foglalkozik, hanem saját régebbi cikkével, amelyet az *Élet és Irodalom* 1983. szeptember 16-ai számában közölt. Hajdú most elismeri, hogy ez utóbbi cikket annak idején hivatalos megrendelésre írta, de hangsúlyozza, hogy fenntartja akkori véleményét. A kifejtés során azonban a régi állításokat újakra cseréli, és még a témát is megváltoztatja. Az 1983-as pamflet Csoóri Sándort támadta, és Durayt mellékesen, Csoóri árnyékában intézte el. Most Duray a fő ellenfél, és az ő árnyékában „lepleződnek le a hozzá hasonlók”. Tény viszont, hogy az indulat, a hangnem és a színvonal azonos.

A mostani állítások közül az első szerint Duray *Kutyaszórtó* című könyve antiszocialista, mert elveti a nemzetiiségi kérdés megközelítésének szocialista alapjait, és elveti a Prágai Tavaszt. A valóságos könyvben Duray a Prágai Tavaszról a következőket írta: „Az 1968-as év elején indult politikai reformok alapvető elvei vitathatatlanul a haladást szolgálták. A legfelső államhatalmi és politikai tisztség szétválasztása, a cenzúra eltörlése, a szlovákság államjogi törekvései, a nemzeti kisebbségek jogi harcai, a párt akcióprogramja, a párt új alapszabályzatának előkészítése, az új alkotmány szerkesztése, a meghirdetett pluralizmus, a munkástanácsok szervezése, a szocializmus húsz évének nyílt kritikája, a politikai üldözöttek és a hatalomból kizártak csoportosulásai mindmind hozzájárultak a politikai kulturálódáshoz.”

A szocializmusról a következőket írja Duray, ugyancsak a valóságosan megjelent könyvben: „Az 1956-os »októberi események« nem egész két hetének politikai mérlege az, hogy vissza akart térni a magyar társadalom arra a demokratikus útra, melyet elkezdett 1945-ben, és amelyet a Rákosi-féle kommunista hatalomátvétel lehetetlenné tett. Ha végigkövetjük az 1968-as év első hónapjainak fejleményeit

Csehszlovákiában, világossá válik, hogy a demokrácia visszaállításának óhaja emelkedett itt is mindenek fölé, melynek előképét szintén az 1948 februárja előtti, de főleg a két világháború közötti polgári demokratikus rendszerben találjuk. Persze nyilvánvaló, hogy sem Magyarországon 56-ban, sem Csehszlovákiában 68-ban nem jöhetett szóba a teljes restauráció, hiszen közben eltelt egy pár év, mely alatt megváltoztak a társadalmi és birtokviszonyok. Ezért a polgári demokrácia és a szocializmus közös továbbfejlesztésével alakulhatott volna ki ebben a térségben az új politikai rend, melynek nem biztos, hogy a legmegfelelőbb elnevezése a demokratikus szocializmus, azonban jobb híján elfogadhatjuk, mert igen rokonszenvesen hangzik.”

Ennyit az első állításról. Hajdú nyilván arra számít, hogy Duray könyvét Magyarországon nehéz megszerezni, és állításait csak kevesen tudják ellenőrizni. E reménye nem vall túlságosan nagy bölcsességre. Az elmúlt évek újra csak igazolták Shakespeare igazságát, azt tudniillik, hogy „rút bűn nem marad, takarja bár egész föld, föld alatt.”

A továbbiakban kifejti Hajdú, hogy a „szóban forgó szövegek”, vagyis nemcsak Duray könyve, hanem más, meg nem nevezett írások is „az ország elemi érdekei ellen” hatnak, rontják a magyar kisebbségek helyzetét, szembeállítanak „olyan szomszédainkkal, akikkel nem szabadna szembekeverelnünk”, elvonják a figyelmet a strukturális reformtól, és a neosztálinista erők uralomra jutását segítik elő Csehszlovákiában.

Természetesen Csehszlovákia az a szomszéd, amellyel nem volna szabad szembekerülnünk. A volna úgy hangzik, mintha a szembekerülés eshetőség lenne, amelyet Duray szeretne valóra váltani. A baj csak az, hogy a két ország szembenállása nem eshetőség, hanem tény 1918 óta. A szembenállás végső oka a Szlovákiában élő magyar kisebbség el-

nyomása. Amelyet *The Hungarians: a Divided Nation* című 1988-as kiadású könyvében Borsody István kulturális genocídiumnak nevez. A helyzet Hajdú szerint tovább romlik, ha a kisebbségi sérelmeket a Szlovákiában és Magyarországon élő magyarok szóvá teszik. A hallgatás általa javasolt politikáját folytatta a magyar politikai vezetés évtizedeken át. Eredményeit ismerjük.

A szembenállás kisebb, frissebb keletű, „csak” húsz éve ható oka a magyarországi reformkísérletek ellen folytatott ádáz küzdelem a csehszlovák sztalinisták részéről. Akiknek uralomra jutását Duray aligha tudná elősegíteni, hiszen hatalmukat máig megőrizték.

Ezen a ponton tér ki egy megjegyzés erejéig Hajdú a *Váltságban* közölt Duray-interjúra mondván, hogy Duray úgy bírálja a csehszlovákiai nemzetiségi politikát, mintha az minőségileg azonos volna a romániai gyakorlattal. Duray nyilatkozatában semmi hasonlót sem mondott. Ő nem mondta, írta viszont Borsody István az említett könyvben: „A magyar kisebbséggel való szlovák bánásmód egyre inkább hasonlít a román bánásmódra.”

Nehezen szerezhető be Magyarországon a *Magyar Füzetek* 19–20. száma, amely közölte Duray „A magyar kisebbségek és az egyetemes magyarság közötti kapcsolatok” című tanulmányát. Hajdú leírja, hogy ez az írás „kísérlet a trianoni aktacsomag felbontására”. Megint idéznem kell a hamisítatlan szövegből: „A két világháború között a hivatalos Magyarország csak a revízióra összpontosított. A kisebbségben élő magyarság számára nem nyújtott más alternatívát, holott a kisebbségnek már akkor is elsősorban az volt az érdeke, hogy saját lakóhelyén megmaradhasson magyarnak, tarthassa az anyaországgal és egyetemes nemzeti kultúrájával a kapcsolatot. Ugyancsak gazdasági érdekei azt kívánták, hogy ne zárkozzon el annak az államnak a vérkeringésétől,

amely ugyan nem a nemzeti állama, de amelynek a körülményei folytán a határai között él.”

Még valamit mesél erről a tanulmányról Hajdú. Szerinte még Duray is észreveszi, hogy ő és elvbarátai az Egyesült Államok politikusainak szemében legfeljebb eszközök egy „más tétre játszott partiban”. Mondanom sem kell, hogy ez az „észrevétel” nem található Duray szövegében.

Az utolsó bekezdésben újra az 1983. szeptemberi *ÉS*-cikk kerül elő. Megírásának egyik motívuma az lett volna a bekezdés szerint, hogy Duray szabadlábra helyezését segítse elő. Sajnos ez sem igaz. A cikk megírásának és közlésének időpontjában Duray szabadlábon volt. Első fogságából 1983. február 24-én szabadult. Hajdú cikke hét hónappal később jelent meg. Újabb hét hónap elteltével, 1984 májusában másodikban tartóztatták le Durayt, és ebből a második rabságból 1985 májusában szabadult.

MAGYAR TÁBOROK ROMÁN MENEKÜLTEKNEK

1989. február 26.

A február 26-ai *Le Monde* első két oldalán látható a cím: „Magyar táborok román menekülteknek”. Sylvie Kauffmann cikke elsősorban a Gál Zoltán által nyújtott információkra támaszkodik. Ezek szerint jelenleg 13 400 menekült rendelkezik ideiglenes tartózkodási engedéllyel, és nagyjából ugyanennyi azoknak a menekülteknek a száma, akik nem kértek ilyen engedélyt. Két vagy három hónapja valamelyest csökkent az érkezések dinamikája, idézi Kauffmann Gál szavait, de ez nem a romániai helyzet javulásának, hanem a télnek tulajdonítható. Arról is tudósít a cikk, hogy e hónap elején az Egyesült Nemzetek Menekültügyi Főbizottságának

küldöttsége tartózkodott öt napig Magyarországon, és hogy az ország csatlakozik a genfi menekültügyi egyezményhez. A 13 400 tartózkodási engedély birtokosai közül időközben 700 személy nyugatra távozott. A menekültek 90 százaléka magyar, 2 százaléka német, 8 százaléka román. A magyar kormánynak az a kívánsága, hogy a nem magyar menekültek nyugati országokba mehessenek, de e kérdésben Franciaország nem mutatkozik megértőnek. A falurombolásról azt mondta Gál, hogy Ceaușescu lemondott tervének végrehajtásáról, egyrészt a nemzetközi tiltakozás hatására, másrészt azért, mert nincs pénze az agráripari központok felépítésére. Úgy látszik, nem említette Kauffmann-nak, hogy falvakat pénz nélkül is fel lehet számolni. Meg lehet szüntetni a helyi tanácsot, az iskolát, az orvosi rendelőt, be lehet zárni a boltokat, és az emberek elmennek maguktól. Erre az eljárásra éppen Magyarország adott példát a hetvenes években.

A *Le Monde* ugyanazon száma számol be Laurent Fabius magyarországi látogatásáról. André Passeron cikkéből megtudjuk, hogy a francia Nemzetgyűlés elnökét Mitterrand kérte fel erre. Grószon, Standingeren, és Németh Miklóson kívül Fabius találkozott az alternatív mozgalmak vezetőivel, a magyar kulturális élet képviselőivel, a közgazdasági egyetem diákjaival és Pozsgay Imrével. A francia követségre meghívott öt alternatív mozgalom vezetői elmagyarázták Fabiusnak, hogy az ország semlegességét kívánják, a varsói szerződésből való kilépést, és azt is, hogy a tervezett új alkotmányban szerintük azért nem szerepelhet a szocialista szó, mert jelentése homályos, és visszaélésekre adhat alkalmat. A maga részéről Fabius úgy vélte, hogy Európának és Franciaországnak támogatnia kell a magyar gazdasági és politikai reformkísérletet. A közgazdasági egyetem diákjai előtt középkorinak minősítette a román rezsimet, Ceaușescut diktátornak, aki űbü király történetét tragédiává alakította át. A francia

újságíró megjegyzi, hogy Fabiusnak Budapestre kellett ahhoz utaznia, hogy a Párizsban szokásos semmitmondás és köntörfalazás helyett elítélő nyilatkozatra szánja el magát.

Hangnemében e megjegyzésre emlékeztet Jacques Julliard cikke a *Nouvel Observateur* február 13-ai számában. Julliard felidézi a vakság és a cinkosság éveit, amelyekben a nyugatiak hajlamosak voltak Ceaușescut a szovjet tábor De Gaulle-jának feltüntetni. Még 1980-ban is ünnepélyesen fogadta Ceaușescut Giscard d'Estaing. A komédiának mára vége, írja Julliard. A sok évvel ezelőtt kidolgozott területrendezési terv igazi célja a magyar kisebbség megsemmisítése. A németek számát már sikerült 1 milliőről 250 ezerre csökkenteni. Most a magyarokon a sor. Egész Románia gulággá, börtönné, a planéta rémálmává vált. Nem maradhatunk közömbösek, írja a tekintélyes francia publicista. Nyelvük révén testvéreink a románok, Európához való tartozásuk révén unokatestvéreink. Kormányaink kezdeményezésére nem számíthatunk. Az ő részükről csak hipokrita szólamok és diplomatikus hallgatások várhatók. Csak a közvélemény fellépése teheti lehetlenné a nemzetközi életet a Kárpátok tirannusa számára. Mi magyarok és románok nem csaphatjuk be magunkat. Julliard cikkének kemény mondatai még érzelmi vigaszul sem szolgálhatnak. Csupán arra a megállapításra érdemes odafigyelnünk, amely szerint a francia kormányoktól kezdeményezés nem várható.

HÁROM FONTOS DÖNTÉS

1989. március 12.

Három lényeges dolog történt a parlament e heti ülésén. A legfontosabb közülük a Nagymarosra vonatkozó döntés. Ez

ugyan nem a parlament döntése volt, hanem a kormányé, bejelentésére azonban a parlament ülésén került sor. A kormány kész megvizsgálni a nagymarosi beruházásról tartandó népszavazás lehetőségét – mondta Németh Miklós. Hozzátette, hogy tanulmányozzák a népszavazás előkészítésének módját, és az eredményt a népszavazásról általában szóló törvény tervezetével együtt májusban vagy júniusban a parlament elé terjesztik. A későbbiekben pedig megígérte, hogy addig is lassítják az építkezés ütemét. A kormány és a politikai vezetés tehát félig beleegyezett abba, amit oly hosszú ideig követeltek tőle, és amitől az elmúlt öt hónapban egymást követő nyilatkozatokban mereven elzárkózott. A fordulatban bizonyosan szerepet játszott a 120 ezer aláírás és az a kitartó harc, amelyet független gondolkodású emberek évek óta folytatnak a katasztrófa elhárításaért. Még nagyobb szerepet játszott a közvéleményben végbement átalakulás, illetőleg ennek az átalakulásnak láthatóvá válása. Már a szeptemberi harmincezres tüntetésnek elegendőnek kellett volna lennie ahhoz, hogy Grósz Károlyék észhez térjenek. Nem volt elég. Megrendezték a parlament októberi ülését, amelyen bizalmi kérdéssé tették a vízlépcsőt. Az eredmény botrány és kudarc volt, Arad után a Grósz-kormány második nagy kudarca. Az emberek hallgatták a rádiót, nézték a televíziót és arra döbbsentek rá, hogy ebben a kormányban és ebben a parlamentben nem bízhatnak. A vízlépcsős szavazásnak szinte másnapján vetette fel a Demokrata Fórum, hogy az Országgyűlés oszlassa fel önmagát, és írjon ki új választásokat. Az azóta eltelt hónapokban tudta meg lassan majdnem mindenki, hogy Csehszlovákia nem építi meg a szennyvíztisztító berendezéseket, és hogy a Tudományos Akadémia kezdettől fogva ellenezte a vízlépcsőt, ami egyszerűen nevetségessé tette azt az érvelést, hogy csak hozzá nem értő laikusok ellenzik az erőművet. A fordulathoz azonban még egy ténye-

zőre volt szükség. Arra, hogy a vezetésen belül erősebbé váljanak a józanabb politikusok. Láthattuk ennek jelét a többpártrendszerre vonatkozó februári kb-határozatban és a márciusi kb-ülés vitájában. Ma persze még nem tudjuk, hogy lesz-e népszavazás Nagymarosról, és ami ugyanolyan fontos, hogy lesz-e lassítás az építkezésen. Annyi azonban bizonyos, hogy felfigyeltek a közvélemény átalakulására.

A második fontos esemény Stadinger leváltása és hat képviselőnek a képviselői mandátumról való lemondása. A *Heti Világgazdaság* figyelmeztet arra, hogy a politikai vezetésnek is érdekében áll a parlament összetételének módosulása, mert ez elősegíthetné, hogy a képviselőház 1990-ig megtudja őrizni mandátumát. Ezzel kapcsolatban idézi Márton Jánost, aki azt mondta, hogy 30-40 képviselő visszavonulásával a magyar képviselőház nem volna rosszabb, mint a világon bármely más parlament. Ez ugyan égbekiáltó ostobaság, de annyi igaz, hogy az említett visszavonulás valamit javítana a jelenlegi szégyenletes helyzeten. Mindenekelőtt a gyilkosoknak kellene a parlamentből eltűnniök, aztán azoknak, akikről Nyers Rezső a kb-ülésen beszélt, tehát akiknek magatartása a társadalmi közérkölcsebe ütközött, és akik kétértelmű ügyekbe keveredtek.

A harmadik fontos esemény a sztrájtörvény megtárgyalásának elhalasztása. Ez a jogérzettel rendelkező képviselőknek, de még inkább az alternatív szervezetek szívós harcának köszönhető. Közülük is elsőnek a TDDSZ-t kell említeni. Azt sem szabad elhallgatni, hogy Nagy Sándorék kezdetben jóváhagyásukat adták és lelkes konformizmusukon csak akkor változtattak, amikor észlelték, hogy ebben a kérdésben is van közvélemény. A helyzet világos. Magyarországon jogszabály nem tiltja a sztrájkot. Hivatalos helyről az utóbbi időben többször elhangzott, hogy mindent szabad, amit törvény nem tilt. Jelenleg tehát szabad sztrájkolni. A törvény terveze-

tét nyilvánvalóan azért készítették el, hogy ezt a szabadságot korlátozzák. Az is nyilvánvaló, hogy a sztrájk gazdasági veszteséggel jár, és a mai helyzetben jó volna a veszteségeket elkerülni. Arról sem volna szabad azonban megfeledkezni, hogy a nép, az istenadta nép eddig még nem hallatta hangját. Leginkább sztrájkokon keresztül tehetné ezt meg. És mivel egyszer majd mégis meg kellene egyezni magával a néppel is, talán nem volna olyan nagy baj, ha ez a nép maga jelentkeznék az ország színpadán.

LÁSSUK TEHÁT, HOGY MEDDIG JUTOTTAK EL

1989. március 24.

Négy évtized történelmi útjának vizsgálatára tett kísérletet a *Társadalmi Szemle* februári különszámában közzétett és Berend T. Iván által szerkesztett tanulmány. Úgy hírlík, hogy néhány óra alatt kapkodták el a 40 ezer példányt. Valószínűnek tartom, hogy a vásárlók elsőnek „Az 1956. októberi népfelkelés” című fejezetet lapozták fel, és könnyen lehet, hogy ennek elolvasása után a többi fejezetbe már bele sem néztek. Berendék voltaképpen azt értették meg, amire a *Beszélő* által kiadott *Társadalmi Szerződés* figyelmeztette a reformkommunistákat: azt tudniillik, hogy ha valóban ki akarnak egyezni a társadalommal, akkor el kell jutniuk 1956 olyan értelmezéséhez, amely legalább a párbeszédet lehetővé teszi. Ismételnem kell: nincs és nem is lehet arról szó, hogy egy történész albizottság vagy a központi bizottság mondja meg nekünk, magyaroknak, hogy mi történt 1956-ban. Akik átéltük, emlékszünk rá. A fiatalabbak pedig megismerhetik a valódi történetet a külföldön és a szamizdatban megjelent kiadványokból. A pártnak nincs módja arra, hogy

átírja a történelmet. Egyet tehet: azt, hogy közeledik a néphez. A kiadványból a világ magyarjai nem 1956 valóságos képét akarják megismerni, hanem azt akarják megtudni, hogyan látják *ők*, hogyan látja a *másik oldal*.

Lássuk tehát, hogy meddig jutottak el. A fejezetcím arra utal, hogy valamilyen köztes megoldást kerestek. Lemondtak arról, hogy a történeteket továbbra is ellenforradalmi lázadásnak minősítsék. Belátták, hogy ez már nem tartható. A forradalom szót azonban nem vállalták. A népfelkelés látszott szemükben az alkalmas kifejezésnek, amely lehetővé teszi a hatalom folytonosságának megőrzését, és lehetővé teszi a nemzettel való párbeszédet is. A későbbiekben magyarázzák meg, hogy mit értenek ezen. Azt, hogy az október 23-át követő két hétben különböző erők és törekvések voltak jelen a magyar társadalomban. Elsőnek említik a szocializmus demokratikus megújítására való törekvést, másodiknak az ő fogalmazásukban az 1945 utáni plebejus népi demokratikus hatalmi formációhoz való visszatérés szándékát, harmadiknak az 1944-ben megdőlt rendszer, tehát a Horthy-rendszer restaurálására való törekvést, és ezt mindjárt azonosítják a nyugati parlamentáris demokrácia létrehozásának vágyával. Sorolják még a konzervatív nacionalistákat, a szélsőjobboldalt, a horthystákat, noha egyszer már szerepeltek, a deklasszáldott, valamint a börtönből szabadult revánsvágó, lincselő elemeket. A 45 utáni plebejus népi demokrácia magyar fordításban népi népuralmat, vagyis semmit sem jelent. Föltehetően a 45 utáni koalíciós kormányzásra gondoltak a szerzők. Nos, november első napjaiban valóban koalíciós kormány alakult, ennek résztvevői azonban nem a 45 utáni játékot akarták megismételni. Nagy Imre nem óhajtott Rákosi örökébe lépni, Kéthly, Kovács Béla, Bibó sem asszisztáltak volna ilyen kísérlethez és a forradalmas nép sem tűrte volna, hogy másodszor is kijátsszák. Berendék állításával szemben

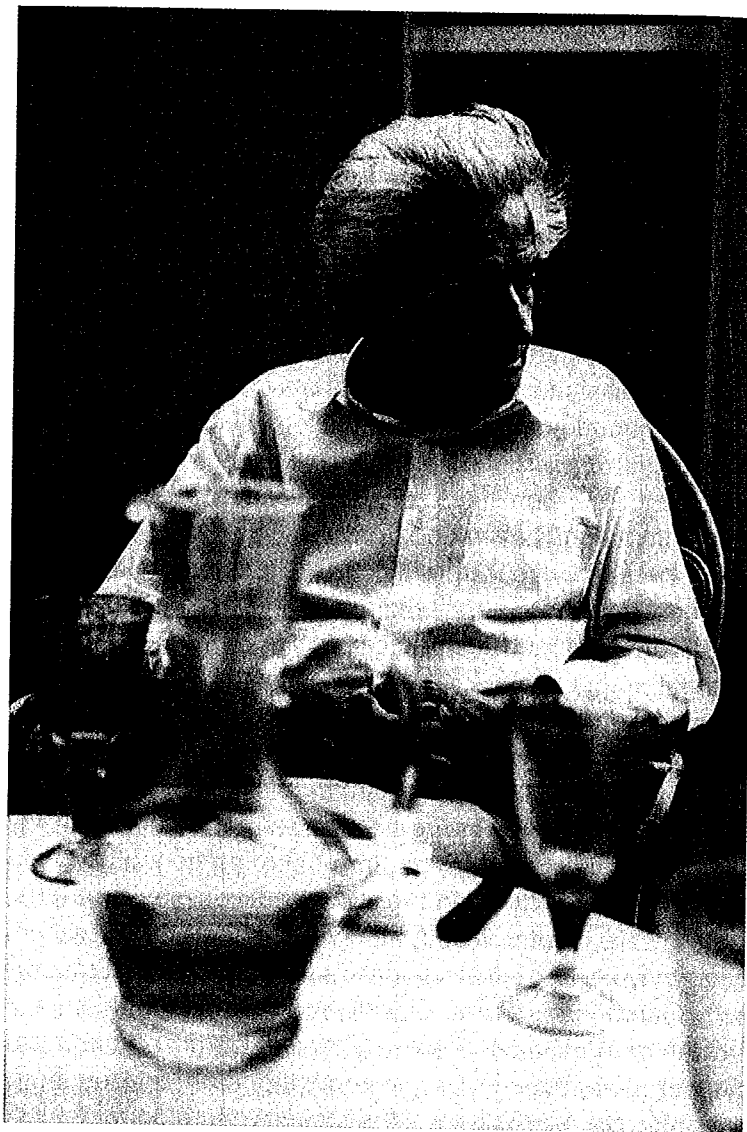
senki sem volt, aki 45-öt ismételni akarta volna. Horthysták akkor még voltak az országban, de a forradalomban nem vettek részt, és később sem lett volna esélyük arra, hogy befolyásra tegyenek szert. A börtönből szabadult lincselő elemek a legrosszabb idők ostoba szólama. De ami fontosabb, a szabadultak nagy része az önkénynek volt áldozata, a mai napig várja a jóvátételt, s helyette az új dokumentumban megint csak inzultust talál. A nyugati parlamentáris rendszereknek az országban valóban számos híve volt, de nehezen érthető, hogy történészek ezt restaurációs törekvésnek minősítik, Magyarországon korábban nem volt nyugati parlamentarizmus, és ami nem volt, azt nem lehet restaurálni. A rossz mondat mögött régi beidegződés rejtőzik. Megmondta Lenin, hogy a parlamentarizmus szemfényvesztés, az új világban ilyesminek nincs helye. A reakcióssok tehát a többpártrendszer és a szabad választás hívei. A tanulmány megírása előtt jó lett volna végiggondolni, hogy a parlamentarizmus a legjobb, amit a Nyugat kiszenvedett magának, és hogy sötét, embereket nyomorító butaságnak bizonyult mindaz, amit újként kitaláltak vele szemben.

Berendék meg sem kísérelték a forradalmas idők valóságos erőviszonyainak elemzését. A szovjeteket nem számítva két valóságos erő volt akkor az országban. Az egyik a felkelő csoportok, a másik a munkástanácsok, forradalmi és nemzeti bizottságok. Követeléseiben és igényeiben a két erő találkozott egymással. Ismerjük ezeket az igényeket, dokumentumok állnak rendelkezésünkre. Még Nyugaton is, de különösen sok dokumentum állt rendelkezésre Budapesten azoknak, akik a párt megbízásából a modus vivendit kerestek. Szólamok, hazugságok és rágalmak helyett miért nem a dokumentumokból indultak ki? E dokumentumokban mindenütt ugyanazon elemi követelések ismétlődnek. Az ország függetlensége, a nyugati mintájú parlamentáris demokrá-

cia, a többpártrendszer, a szabad választások, a szólás és a gyülekezés szabadsága, széles körű önkormányzati hálózat, szabad vállalkozás és a gyárak munkástulajdona. Hogyan voltak arra képesek, hogy mindezeket meg se említsék, illetőleg azt az egyet, amelyet megemlítenek, a restaurációs törekvések keretében helyezték el?

A tények elferdítése végigvonul az egész fejezeten. Azt olvassuk például, hogy Mindszenty hercegprímás nyilatkozatában megkérdőjelezte a földreformot. A valóságban a prímás azt mondta: „Kijelentem, hogy nem helyezkedünk szembe a történelmi haladás igazolt irányvonalával, sőt az egészséges fejlődést mindenben előmozdítjuk.” A nyilatkozat napján jelent meg az egyház hetilapja *A Szív*, a püspöki kar tizennégy pontjával. A 9. pont így szól: „A magyar nép kezébe jutott földet nem kérjük vissza. Biztosak vagyunk abban, hogy népünk értékeli lelkipásztorainak és szellemi nevelőinek munkáját annyira, hogy ellátja őket anyagi javakkal.”

Nagy Imre működésének elemzését is szidalmakkal helyettesítik Berendék. Állításaik szerint Nagy Imre eredményeivel és visszavonulásaival sem tudta az utca igényeit kielégíteni, hanem csak olajat öntött a tűzre. A buta mondatból az utca igényei a legérdekesebbek. Az utca mi voltunk, mi magyarok. A szöveg fensőbbbsége nekünk szól, magyaroknak. Így akarnak ők kiegyezni. Nagy Imre másképp gondolta. Ő október 28-ának délutánján tartott beszédében világossá tette, hogy a forradalom oldalán áll. Ezen a napon vált a szabadságért vívott harc képviselőjévé és vezetőjévé. A mai magyar reformkommunistáknak el kellene gondolkodniuk ezen a példán. Pártjuk csődöt, bukást és szégyent hozott a magyar népnek. A jóvátételen kellene gondolkodniuk, és azon, hogy jogcímet szerezzenek, ha nem is az egyeduralomra, de legalább az együttes létezésére. Ezt a jogcímet Nagy Imre nevében és példájának követésében találhatják meg.

Ismét itthon, kilencvenes évek

KÉTSZÁZ ÉVVEL EZELŐTT, MÁJUS 5-ÉN ÜLT ÖSSZE A RENDI ORSZÁGGYŰLÉS PÁRIZSBAN

1989. április 30.

Kétszáz évvel ezelőtt, május 5-én ült össze a rendi országgyűlés Párizsban. 1789-ben három forradalom követte egymást. A Bastille lerombolását, a párizsi forradalmat a rendi országgyűlés forradalma előzte meg és a parasztok forradalma követte. Rendi országgyűlést a francia királyok 1614 és 1789 között egyszer sem hívtak össze. A 17. és a 18. század az abszolút monarchia kora volt. Az országot a királyi tanács kormányozta, amely a királyon kívül hat személyből állt. Ezek kiválasztásába az ország lakóinak nem volt beleszólása, és felelősséggel kizárólag a királynak tartoztak. Jogkörükbe tartozott a törvényhozás, a belpolitika, a külpolitika, a pénzügyek, a hadügy, a rendőrség és a 25 milliós királyság igazgatása. A költségvetés titkos volt, a franciák nem tudhatták, hogy mennyi a bevétel és mennyi a kiadás, és nem ismerhették a költségvetési célú deficit nagyságát sem. Ez a hatalom elvileg feltétlen volt, a gyakorlatban azonban nem tudta akarátát érvényesíteni. A rendi gyűlés összehívására a fantasztikus nagyságú költségvetési hiány és az államadósság kényszerítette a királyt. Általános adóreformra volt szükség, és ilyen mérvű átalakítást nem voltak képesek rendeleti úton végrehajtani. Először a király által kijelölt előkelőségek gyűlését hívták össze, ez a gyűlés azonban a rendi országgyűlés összehívását követelte. A gyűlést feloszlatták, de a követelés országossá vált, és ezzel párhuzamosan fizetéseképtelenné vált az állam. 1788 augusztusában a király bejelentette, hogy a következő év májusára összehívja a rendi gyűlést. A következő hónapokban az egész országban, a legkisebb faluban is *cahiers de doléances*-okat, szó szerinti fordításban sérelmi leveleket, valójában követi utasításokat fogalmaz-

tak. Ezek meglepően hasonlítottak egymásra. Azt igényelték, hogy a nemzetet képviselő rendi gyűlés liberális alkotmányt adjon az országnak; az alkotmány biztosítsa az egyének természetadta jogait, az egyéni szabadságot, a tulajdont, a szellemi és vallásszabadságot, a jogok egyenlőségét, az adók országgyűlésen való megszavazását és a hatalom megosztását a király és a nemzet között. A királyság eltörléséről vagy forradalomról nem volt szó az utasításokban. Mint Furet és Richet írja *A francia forradalom* című könyvben, kiváltságosak és parasztok egyaránt hittek a kiengesztelődésben és az eljövendő társadalmi békében. A választás módját bonyolult királyi rendelet úgy szabályozta, hogy a három rend közül az első kettő, tehát a nemesség és a papság 300-300 képviselőt, a harmadik rend vagyis a nép 600 képviselőt választ, a valószínűságonban azonban a küldöttek száma mindhárom rendben valamivel kisebb, összesen 1165 volt. Elsőnek azt kellett eldönteni, hogy a középkori hagyományt követve külön-külön üléseznek-e a rendek, vagy pedig egyetlen nagy gyűlést alkotnak. A királyi megnyitó másnapján a nemesség és a papság elkülönülten kezdte meg a mandátumok igazolását és a nemesi gyűlés 11-én megalakultnak nyilvánította magát. A harmadik rend képviselői haboztak. Nyilvánvaló volt, hogy a király külön gyűléseket akar. Az is, hogy ha ezt elfogadják, akkor belenyugszanak a régi rend fennmaradásába. A nyílt engedetlenségre azonban nehezen szánták el magukat. Június 10-én félig határozott lépést tettek: aktív gyűléssé nyilvánították magukat, és csatlakozásra szólították fel a másik két rendet. A következő néhány napban a papi rend 19 képviselője csatlakozott a harmadik rendhez. A habozás június 17-én ért véget: a harmadik rend nemzetgyűléssé nyilvánította magát, ezzel a forradalmi döntéssel lerombolta a régi politikai rendszert, és a királytól független új hatalmat teremtet. A király azonban nem fogadta el a döntést. Királyi

tanácskozást hirdetett, és június 20-án bezáratta azt a palotát, amelyben a harmadik rend tanácskozott. A követek zárt kapukra találtak, és átvonultak a Jeu de Paume-ba, a Labdaházba. Ott ünnepélyes esküt tettek, hogy együtt maradnak mindaddig, amíg a királyság új alkotmányát létre nem hozzák. A június 13-ai királyi ülésen XVI. Lajos elfogadta az egyéni és a sajtószabadságot, de nem fogadta el a jogegyenlőséget és a nemzetgyűlést. Bezárta az ülést és távozott a nemesek és a püspökök kíséretében. A nemzetgyűlés tagjai azonban együtt maradtak és megerősítették előző döntésüket. Másnap csatlakoztak hozzájuk a papi rend küldöttei, 15-én pedig 47-en a nemesi képviselők közül. 27-én a király is elfogadta azt, ami akarata ellenére ment végbe: felszólította a papságot és a nemességet, hogy egyesüljön a harmadik renddel. A rendi országgyűlés forradalma győzött.

A GAZDASÁGI ÁTALAKULÁS ÉS A STABILIZÁCIÓ HÁROMÉVES PROGRAMJA

1989. június 4.

A *Figyelő* május 4-ei száma közölte a gazdasági átalakítás és stabilizáció hároméves programjának tervezetét, amelyet a gazdasági reformbizottság 1. számú munkabizottsága készített. A külgazdasági részt a múlt héten ismertettem. Most a tulajdonreform témája következik.

A tulajdonreform egyik fontos területe a tervezet szerint az állami tulajdon új közösségi tulajdonformákba való átvezetése, és egy részének eladása magánszemélyeknek, illetőleg külföldieknek. Az állami vagyon egy részének eladása mindenki számára érthető célkitűzés és magyarázatra nem szorul. Az új közösségi tulajdonforma azonban homályos fo-

galom, és az olvasó hosszú időn át tanácstalanul kérdezi, hogy mi is ez. A szerzők által adott első meghatározás szerint az a lényege, hogy a tulajdonosi jogokat olyan intézmények gyakorolják, amelyeknek alapvető érdeke a tőke hozadékának növelése és a vagyon gyarapítása. E meghatározás azonban még homályosabbá teszi a használt fogalmat. Egy tulajdonforma nem válik közösségivé attól, hogy a tulajdonosok vagyongyarapításra törekednek. Jóval később mégis kiderül, hogy mit értenek közösségi tulajdonon. Községi tulajdonosok lennének, tudjuk meg, a helyi önkormányzatok, tehát a községek és városok, a társadalombiztosító intézmények, az egészségügyi, oktatási és kulturális intézmények. Nyelvi zavarral van dolgunk. Lehet célul kitűzni azt, hogy az állami vagyon az említett intézmények tulajdonába kerüljön. Ezt a célkitűzést azonban nem szépíti meg, ha a közösségi tulajdon kifejezést használjuk. Ám tekintsünk el a szóhasználatától, és nézzük a tartalmat. Az említett intézmények közös vonása az, hogy nem profitra törekvő intézmények. Van valamilyen kalandos merészség abban az elgondolásban, hogy egy nyereségre nem törekvő országban a tőke hozadékát vezérlő elvként olyan intézmények vezessék be, amelyek céljuk szerint nem a profitra törekednek. Vannak köztük olyanok, amelyek egyelőre nincsenek is meg, hanem ezután kell majd őket létrehozni, ami nem egyszerű dolog. A meglévőkre viszont, tehát például az oktatási és az egészségügyi intézményekre eddig az volt a jellemző, hogy a nekik adott pénzt rosszul használták fel. A tőkehozadékra vagy vagyongyarapításra nem gondoltak, és nem is gondolhattak. Hogyan változhatnának át egy csapásra eredményes gazdálkodóvá? A tervezet szerint ezek a nem profit intézmények kapnák meg az állami vállalatok részvényeit. A járadék-részvények jutnának tehát olyan intézmények, illetőleg olyan személyek kezébe, akiknek gazdálkodási gyakorlata eddig

abból állt, hogy annyi pénzt sírtak ki az államtól, amennyit csak lehetett. Nem jutott-e eszébe a tervezet készítőinek az ebül szerzett jószág ebül vész el közmondása? Vajon mi történik akkor, ha az Eötvös Loránd Tudományegyetem a neki adott vagyont elherdálja? Ha márványkövel rakja ki a Duna fenekét, miközben csődbe mennek a vállalatok, amelyekben részvénytöbbsége van? Tudjuk, hogy mi történik. A rektor a miniszterhez megy, a képviselő a parlamentbe, az újságíró az újságba, és az ország kimenti a bajból első egyetemét. Támogatással, szanálással. Úgy, mint eddig.

Hosszú idő elteltével valóban lehetséges, hogy a meglévő és a még meg sem lévő nem profit intézmények vagyongazdálkodásra térjenek át. Ehhez azonban nemcsak hosszú idő és keserves tapasztalás kell, hanem az is, hogy az egész magyar gazdaság piacgazdasággá alakuljon át. A közvetlen közeljövőben is ésszerűnek látszik annak lehetővé tétele, hogy nem profit intézmények részvényeket vásároljanak. De kizárólag saját eszközeikből! Amilyen mértékben tulajdonossá válnak, gondolkodni is kezdenek majd saját tulajdonukról. Divatos szóval élve, tulajdonosi tudatuk lesz. Ma azonban még messze vagyunk ettől. Tudják ezt a tervezet készítői is. Azt írják, hogy az általuk vázolt folyamat csak fokozatosan bontakozhat ki, és a legközelebbi három évben éppen csak megindulhat. Ha viszont ezt belátták, azt is be kellett volna látniuk, hogy ajándékrészvényekkel nem szabad próbálkozni.

Még súlyosabb következményekhez vezethet azon elképzelésük érvényesítése, hogy az állami vállalatok döntő többsége három éven belül részvénytársasággá alakuljon át. A részvénytársasággá való átalakuláshoz le kell jegyezni a részvényeket. Feltételezhető, hogy lesznek az országban magánszemélyek és lesznek külföldi tőkések is, akik ilyen részvényt megvásárolnak. Nyilvánvaló azonban,

hogy nem olyan mértékben, hogy a nagyobb vállalatok részvényeinek többségét megvennék. A tervezetben szerepel az az elgondolás, hogy a részvények egy részét más vállalatok jegyeznék le. Ez magától értetődően kereszttulajdonhoz vezet. Két állami vállalat részvénytársasággá alakul át, részvényeit áruba bocsátja, úgy azonban, hogy egymás részvényeit az általuk megszabott fiktív áron kölcsönösen kicserélik. Az ilyen ügyletek nem piaci műveletek, és nem hogy előbbre vinnék a dolgokat, hanem csak még inkább növelnék az észszerűtlen gazdálkodás lehetőségeit. A részvények nagyobb része azonban így sem találna tulajdonosra. A le nem jegyzett részvényeket a tervezet állami vagyonalap tulajdonába kívánja adni. Ezt a vagyonalapot az Országgyűlés által megválasztott kis létszámú szakértő kuratórium irányítaná. Nyilvánvalónak látszik, hogy az így létrehozott vagyonalap nem lehetne más, mint egy újabb gazdasági minisztérium. Egypártrendszer esetén a kuratórium tagjait az egypárt jelölne ki, illetőleg a frakciók osztoznának meg a pozíciókon az erőviszonyok állása szerint. Többpártrendszerben koalíció esetén a több párt jelölné ki a tagokat, megint csak az erőviszonyok alapján, parlamenti váltógazdaságban a kormányváltozást kuratóriumváltozás követné.

További bonyodalom, hogy a tervezet szerint az állami vagyonalap a birtokában lévő részvények legnagyobb részét vagyonkezelő intézményekhez helyezné ki. Soós Károly Attila hívta fel a figyelmet arra, hogy milyen meggondolásból fakad ez a javaslat. Abból, hogy a tulajdonosi jogokat gyakorló intézmények megbízhatatlanok lesznek, ezért többféle intézményt kell létrehozni, és ezek majd kölcsönösen ellenőrzik egymást. Joggal kérdezte Soós, hogy szabad-e olyan tulajdonreformot végrehajtani, amely eleve abból indul ki, hogy az új tulajdonosok megbízhatatlanok lesznek. Arra is figyelmeztetett Soós, hogy ezeket az intézményeket a mai

Magyarországon kellene létrehozni. A nyugati országokban sok helyütt működnek ilyenek, de kialakult és megszilárdult piacgazdaság körülményei között, olyan országokban, amelyekben a gazdasági élet szereplői régtől fogva a piac szabályai szerint viselkednek. Nem tudjuk megmondani, hogy Magyarországon 10 vagy 40 ilyen intézményre van-e szükség, hogy hogyan épüljenek fel, hogy hogyan tudnak majd védekezni a politikai pressziók ellen, és hogy mit szólnak majd mindehhez az ország polgárai.

A bizottság tervezetének ez a része tehát nem nevezhető sikerültnek. A gazdaság újjáéledését csak a magánszektorból és a külföldi tőkétől várhatjuk. Mivel ezek ma és még jó ideig nem képesek az állami vállalatok átvételére, az állami szektorban csak kisebb és átmeneti lépésekre van mód.

A MODERN PIACGAZDASÁG NEM AZONOS A MÚLT SZÁZADI KAPITALIZMUSSEL

1989. július 2.

A gazdasági programok közül a Szabad Demokratáké a leg-színvonalasabb. A június közepén közzétett *Rendszerváltás* című kis könyv gazdasági része rövid diagnózissal kezdődik. Megállapítja, hogy a termelőeszközök állami tulajdonán alapuló gazdaságot szükségszerűen általános pazarlás jellemzi, és ez a pazarlás nemcsak a gazdaságot teszi tönkre, hanem az oktatást, az egészségügyet és a népjóléti intézményeket is. Az eddigi reformkísérletek azon buktak el, hogy az állami vagy a közösségi tulajdon alapján kerestek gyógyszert a bajra. A kudarcok meghozták azt a felismerést, hogy át kell térni a piacgazdaságra, de nem hozták meg azt a másik felismerést, hogy piacgazdaság csak magántulajdonon alapul-

hat. Idézem az SZDSZ gazdasági programjának legfontosabb mondatait: „A nyugati piacgazdaságokban az állam jelentős szerepet vállal, számottevő tulajdonos lehet, nagy súlya van a nyugdíjpénztáraknak, betegsegélyzőknek, a nem profit vállalkozásoknak és a szövetkezeteknek is. A gazdaság motorja mégis a magántőke, az a tulajdonos, aki a legnagyobb eséllyel képviseli a vagyon racionális hasznosításának szempontjait; aki a legkevésbé érdekelt abban, hogy tőkéjét gazdaságtalan vállalkozásokban pihentesse; aki a legelszántabban keresi a jövedelmező befektetés helyét; és ezáltal jövedelmező, takarékos gazdálkodásra kényszeríti a tőke üzemeltetőit, még a monopóliumokat is.”

A program e részének két szerzője, Kertesi Gábor és Köllő János arra is felhívja a figyelmet, hogy a magántulajdonon alapuló piacgazdaságban nagy magánvagyonok jönnek létre és mi több, nagy magánvagyonok nélkül piacgazdaság nem is működhet. E vagyonok tulajdonosai személyükben lehetnek ellenszenves emberek, és magának a vagyonnak a megléte is ellenérzést válthat ki sok emberben, de nincs olyan harmadik út, amely a piacgazdaság e nélkülözhetetlen elemét kiküszöbölhetné.

Azt is hangsúlyozza Kertesi és Köllő, hogy a modern piacgazdaság nem azonos a múlt századi kapitalizmussal. Civilizálódott a piacgazdaság. Ez a civilizációs folyamat gátat szabott a magánérdekek érvényesítésének, tág teret nyitott jótékony célú, nem profit szervezeteknek, és olyan mechanizmusokat hozott létre, amelyek megakadályozzák, hogy a társadalom jelentős része létbizonytalanságba süllyedjen.

A mai magyar gazdaság messze van ettől az állapottól. Messze van, mert kicsi a magánszektor, és mert nem érvényesül benne az említett civilizációs folyamat. Ami az előbbi illeti, a gazdaság helyreállításához a magánvállalkozás aktív támogatására van szükség. Nem elegendő a hivatalos

körök által hirdetett, de csöppet sem alkalmazott versenysemlegesség. A magánvállalkozásnak nyújtott adókedvezményekre, a beszerzést és értékesítést segítő információs és jogi hálózat létrehozására, a finanszírozás rugalmasabbá tételére, az adó-megállapításban tapasztalható önkény megszüntetésére, a jogi, politikai és erkölcsi bizonytalanság fől számolására van szükség.

Az aktív támogatás politikájának alkalmazása esetén is hosszú idő kell ahhoz, hogy a magánvállalkozás komoly hatóerővé váljék, és még több idő ahhoz, hogy a magántőke átvehesse az állami vállalatok vagyonának jelentős része fölött az ellenőrzést. Amíg ez be nem következik, nem szüntethető meg, hanem csupán enyhíthető az állami vállalatokban folyó pazarlás. Nem visz előbbre, hanem csak a károk fokozódásával jár az a jelenleg folyó átalakulás, amelynek során a tőke feletti rendelkezés átcsúszik a jelenlegi vállalatvezetés kezébe. Előrelépést jelentene viszont Kertesi és Köllő szerint annak a javaslatnak megvalósítása, hogy az állami vállalatok vagyonának egy része biztosítók, és egyéb nem profit intézmények kezébe kerüljön. Előrelépést jelentene, de nem megoldást. Mert ezek a nonprofit intézmények kerülnek a kockázatot, mert hajlamosak arra, hogy állami támogatásért versengjenek, és mert semmi sem védi meg őket attól, hogy egy vagy több párt politikusainak befolyása alá kerüljenek.

Az oktatást, az egészségügyet és a többi közszolgáltatást illetően hamis jelszónak minősíti a program a piacosítást és az állam kivonulását. E téren a helyi és országos költségvetések demokratikus politikai ellenőrzése vezethet a jó megoldások irányába.

A 200 ÉVIG TARTÓ POLGÁRHÁBORÚ FRANCIA PÉLDÁJA

1989. július 14.

Néhány nap múlva, július 14-én ünnepi Franciaország és a világ nagy része a francia forradalom kétszázadik évfordulóját. 1789. július 14-én foglalta el Párizs népe a legendás börtönt, a Bastille komor épületét. Az ostromot, a párizsi forradalmat a rendi gyűlés forradalma előzte meg és a parasztok forradalma követte, mert igazság szerint 1789-ben három forradalom volt Franciaországban. Az emberiség emlékezete mégis a Bastille bevételéhez köti a forradalmat. Ennek is megvan a maga története. Egy évvel az ostrom után, 1790. július 14-én a párizsiak önfeledt mámorban ünnepelték meg az évfordulót a Champs de Marson. Felhőtlen volt az ünnep, új korszak hajnalát élték át a résztvevők. Addig még kevés vér hullott, még lehetett reménykedni. Ennek az ünnepnek ismétlését tette nemzeti ünneppe száz évvel később a harmadik köztársaság. Száz évvel később, ismétlem. Mert a francia forradalom nem ért véget 1794-ben, amikor Robespierre-t kivégezték. 1799-ben sem, amikor Napóleon vette át a hatalmat. 1815-ben a Bourbonokat kergették el, mert a franciák fele attól félt, hogy visszahozzák a régi rezsimet. 1848-ban a polgárkirályságot buktatták meg, azzal a váddal, hogy a burzsoáziának sajátítja ki a nép forradalmát. 1848-at 1851, 1870, 1871 követte, megannyi halálos küzdelem egy véget nem érő polgárháborúban. 1875-ben úgy látszott, hogy a harmadik köztársaság megbékélést hoz forradalom és ellenforradalom között, és a kiengesztelődés szimbóluma lett volna július 14-ének ünnepe. Valójában tovább folyt a polgárháború, bizonyos időszakokban kevésbé láthatóan, csendes vagy hideg polgárháború formájában, máskor nagyon is hangosan, látványosan. Folytatódott a forradalom a 20. szá-

zadban is. Az 1940-ben megalakult Vichy-kormány ismét az 1789 előtti időkre hivatkozott, és a franciáknak újra választaniok kellett forradalom és ellenforradalom között.

A németek veresége eltüntette a francia politikából a forradalom előtti idők kultuszát. 1944 óta a baloldal és a jobboldal egyaránt a szabadságot és a köztársaságot, a liberális demokráciát vallja magáénak. A forradalom körüli küzdelem azonban 1944-ben sem ért véget. A forradalom mítosza érvényben maradt; csupán a hangsúly tolódott át a múlt forradalmáról a jövő forradalmára. A francia baloldal nagy részének szemében 1789 a második forradalomnak, az orosz forradalomnak vált előhírnökévé és szülőanyjává. E vízióban a bolsevikok voltak a jakobinusok utódai, a jakobinusok a kommunisták elődei. A két forradalom egygyé olvadt, a haladás mítoszának, a jó és a rossz küzdelmének jegyében.

Több tényező hatása rombolta szét ezt a képet. Az egyik legfontosabb közülük Szolzsenyicin hatása volt. A hetvenes évek közepéig csak a jobboldal bírálta a szovjet rendszert. Másfél évtizede annak, hogy az értelmiségi baloldal végre szembenéz a valósággal. A kommunista kísérlet katasztrófája arra kényszerítette, hogy bírálólágg vegye szemügyre saját eszményképeit és ábrándjait. A két forradalommal való azonosulás kora véget ért. A mélyebb ok az egész francia társadalom és közgondolkodás átalakulása. A franciák, a forradalmárok és az ellenforradalmárok kései leszármazottai végre együtt akarnak élni. Véget ért a polgárháború, még csendes formájában is. – A francia forradalom befejeződött – írta François Furet 1978-ban, és a választott címmel valóban kifejezte a közérzet átalakulását.

Másokkal együtt, mi magyarok is megünnepeljük a francia forradalom évfordulóját. Jobb azonban, ha elgondolkozunk rajta. A mi korszakváltó forradalmunk 1956-ban győzött, hogy azután az orosz tankok eltiporják. Most azon kell igye-

keznünk, hogy ne a kétszáz évig tartó polgárháború francia példáját kövessük. Hogy most akarjunk együtt élni. Hogy ne sokára, hanem most, a közeljövőben fejezzük be a forradalmunkat, céljainak megvalósításával.

ROMLANAK A DEMOKRATIKUS ÁTMENET FELTÉTELEI

1989. augusztus 6.

Romlanak a demokratikus átmenet feltételei – jelentette ki szerdán a Magyar Néppártot képviselő Varga Csaba a Budai Vigadóban, az Ellenzéki Kerekasztal sajtótájékoztatóján. Állítását azzal támasztotta alá, hogy az MSZMP az elmúlt hetekben taktikát és stratégiát változtatott. Hozzátette, hogy ez a változtatás nem fűződik személyekhez, nem magyarázható azzal, hogy az ellenzékkel folytatott tárgyalásokat az MSZMP részéről nem Pozsgay, hanem Fejti vezette.

A magyar lapokban közölt tájékoztatókból és nyilatkozatokból Párizsban is képet lehet alkotni ennek a stratégiaváltoztatásnak néhány fontos pontjáról. A párttörvénnyel foglalkozó albizottságban az MSZMP képviselői július 24-én megállapodtak az Ellenzéki Kerekasztallal abban, hogy a párt számot ad vagyonáról, és ezzel lehetővé teszi a választási küzdelem finanszírozását. Két nappal később, július 26-án az MSZMP tárgyaló csoportja feljegyzést adott át partnereinek, amely a 48 órával korábban létrejött megegyezés ellenkezőjét tartalmazza. Azt, hogy a párt nem hajlandó számot adni vagyonáról, és a választási hadjáratot költségvetési eszközökből kell finanszírozni. Alapvetően változtatta meg az MSZMP álláspontját egy másik kérdésben is. Korábban ugyanis egyetértett azzal, hogy a munkahelyeken a jövőben

nem működhetnek pártszervezetek, valamint abban, hogy a választások időpontjáig a párt kivonul a munkahelyekről. Az új álláspont szerint a párttörvény nem mondhatja ki, hogy a munkahelyeken pártok nem működhetnek. A kettős álláspont-változtatás következtében csütörtökön, július 27-én egyeztető tárgyalásra került sor az MSZMP, az Ellenzéki Kerekasztal és a harmadik oldal között. Erről a tárgyalásról adott tájékoztatót szerdán, augusztus 2-án a Budai Vigadóban az ellenzék, és székházában az MSZMP. Ugyanezen a tárgyaláson az Ellenzéki Kerekasztal nevében Szabad György nyilatkozatot olvasott fel arról, hogy különböző sajtóközlemények szerint az őszi ülésszakon egyes képviselők az Országgyűlés önfeloszlatását fogják javasolni. Szabad kijelentette, hogy ez az önfeloszlatás a június 10-ei pártközi megállapodás megszegését jelentené.

Különböző feltevéseket hallottam arról, hogy miért következett be egyik napról a másikra fordulat a párt politikájában. Az egyik ilyen feltevés szerint a Kádár temetésén felvonuló tömeg szülte azt a tévképzetet a párt vezetőiben, hogy tömegek állnak mögöttük. Mások úgy vélik, hogy a párt vezetői az ellenzéki pártok közötti véleménykülönbségekre számítanak, és az ellenzék egységének megbontásával akarják hatalmukat erősíteni. Magam úgy vélem, hogy egyszerű zsarolásról van szó. Véleményemet újságokra és rádióközleményekre építem. Így többek között Pető Iván nyilatkozatára a *Magyar Nemzet* július 29-ei számában. Sajátos árukapcsolásról van szó, mondta Pető. Az alku így hangzott volna: ha az Ellenzéki Kerekasztal elfogadja Pozsgay Imrét köztársasági elnöknek, akkor az MSZMP kivonul a munkahelyekről. Alátámasztja véleményemet Szabad György említett felszólalása is. Azok a sajtóközlemények, amelyekre hivatkozott, valójában fenyegetést tartalmaztak. Ha ti nem engedtek a nekünk fontos pontokon, akkor mi feloszlatjuk

az Országgyűlést, vagyis felborítjuk az asztalt. Egy másik, lényegében hasonló természetű fenyegetés az MSZMP szerdai sajtótájékoztatóján hangzott el. Idézem a *Magyar Hírlap* csütörtöki számát: „Az MSZMP képviselője elmondta: ha reménytelenül megmerevednek az álláspontok, akkor a kormány vállalja annak ódiáját, hogy politikai alku nélkül terjessze az Országgyűlés elé a köztársasági elnökről és az alkotmánybírárságról szóló tervezetet.”

Nézetem szerint nem a békés átmenet, hanem a stabil kormányzás esélyei romlottak. Stabil kormányzáson a következőket értem. Tisztességesen lefolytatott választások után egy reformirányzatú MSZMP koalíciós kormányt alakít azokkal a pártokkal, amelyek erre hajlandóak. A parlamentben erős ellenzék működik. A megoldandó alapkérdésekben, tehát a gazdaság és a társadalmi infrastruktúra átalakításának kérdéseiben a koalíciós kormány és az ellenzék tárgyalásokkal megegyezést alakít ki, és ez a megegyezés elnyeri a társadalom többségének támogatását. Ilyen stabil kormányzáshoz arra lenne szükség, hogy az MSZMP reformpárttá alakuljon át, és ne járassa le még az eddigénél is inkább magát. Jelenlegi politikájának folytatása azonban teljes önlejárathoz vezet.

ÚTJUK NEM VOLT HIÁBAVALÓ

1989. augusztus 20.

A párizsi magyar egyesületek ma délután 5 órakor közös ünnepséget tartanak a katolikus misszió épületében. A részt vevő egyesületek közül említtem az Emberi Jogok Magyar Ligáját, a Szabadságharcos Szövetséget, a kisebbségek védelmére alakult egyesületet és a párizsi magyar egyházakat. Ilyen közös ünnepségre eddig még egyetlen augusztus 20-án

sem került sor, már csak azért sem, mert augusztus a nagy szabadsághónap Franciaországban. Idén az adott alkalmat a közös ünnepség megrendezésére, hogy egy héttel ezelőtt Párizsba érkezett Okos Márton és Juhos Gábor, és a ma összegyűlők elsősorban őket fogják ünnepelni. E rádió kitartó hallgatói ismerik a két erdélyi fiatalember nevét, és nyomon követték zarándokútjukat. Bizonyára vannak azonban olyanok, akik az egymást követő politikai események sodrásában nem figyeltek fel vállalkozásukra. Ezért elismétlem a történetet. A Kalotaszegből származó 28 éves Okos Márton autószerelő és a Nagyvárad környékéről való 24 éves Juhos Gábor energetikus 1988 februárjában érkezett Magyarországra, és sok hónap letelte után két évre szóló tartózkodási engedélyt kapott. Ez év tavaszán határozták el, hogy a francia forradalom, valamint az Emberi Jogok Nyilatkozatának kétszázadik évfordulója alkalmából gyalog mennek Budapestről Párizsba. Azért határozták ezt el, hogy ezen a módon tiltakozzanak az erdélyi kisebbségek erőszakos asszimilációja, a falvak lerombolása és a Romániában uralkodó elnyomás ellen. Tervük végrehajtásához a magyar hatóságok engedélyét kellett megszerezniük, ami nem volt könnyű és szükségük volt az útba eső országok vízumára is, ami még több nehézségbe ütközött. Június 3-án indultak el a Rákóczi-szobortól. Egy hét alatt érkeztek Bécsbe. Itt Barki ügyvédnö segítségével sajtótájékoztatót tartottak, amelynek jelentős visszhangja volt. Június végén Münchenben, július közepén Stuttgartban álltak meg néhány napra, és az ottani lapok bőven foglalkoztak tiltakozó menetükkel, valamint az általuk adott információkkal. A következő állomás Strasbourg volt, ahová éppen akkor érkeztek, amikor nyolcvan ország négyszáz küldöttjéből összeült az ifjúsági konvent. E konvent összehívását négy évvel ezelőtt három francia diák, illetőleg az általuk alapított AD 89 nevű egyesület kezdeményezte.

AD 89 rövidítés, az egyesület teljes neve: *Association pour la Déclaration du vingt-six août dix-neuf cent quatre-vingt neuf*: Egyesület az 1989. augusztus 26-ai nyilatkozatért. A kezdeményezők ugyanis azon a véleményen vannak, hogy az Emberi Jogok 1789-es, valamint 1948-as nyilatkozata elavult, mert nem foglalkozik vagy nem kielégítően foglalkozik olyan témákkal, mint a nők, a gyermekek és a kisebbségek joga, valamint az információ, a kommunikáció és a környezet problémái. Okos Márton és Juhos Gábor eredetileg nem voltak a konvent meghívott vendégei, de alkalmuk volt arra, hogy felszólaljanak, illetőleg arra, hogy egy előre elkészített szöveget olvasson fel a franciául tudó Juhos Gábor, amit a jelenlevők igen nagy lelkesedéssel fogadtak. Nem az ő szereplésükhöz kapcsolódik, de érdekességként említem meg, hogy az ifjúsági konvent igen nagy szótöbbséggel fogadta el az eutanáziához való jogot, de még nagyobb szótöbbséggel utasította el az ingyenes abortuszhoz való jogot.

Most Párizsban van a két fiatalember, és naponta látogatják őket az újságírók. A következő napokban várható, hogy a párizsi lapok és rádióállomások beszámoljanak arról, amit munkatársaiknak a romániai helyzetről Okos Márton és Juhos Gábor elmondanak. Tárgyilagosan megállapítható, hogy újtjuk nem volt hiábavaló.

AZ ISMERT DÖNTÉS POLITIKAI TŐKE MAGYARORSZÁGNAK

1989. szeptember 17.

Van egy kis bisztró az École des Hautes Études, a Társadalomtudományi Főiskola háta mögött, a rue du Cherche-Midi sarkán. Ide járnak kávézni és sörözni az iskola tanárai és

kutatói. A szokást követtem én is, e hét szerdáján. Itt élő magyar barátommal beszélgettem, természetesen magyarul. Bajuszos úr lépett a kávézóba, és ahogy felénk közeledve hangunkat hallotta, mosolyogni kezdett. Néhány asztallal odébb telepedett le, és minduntalan ránk tekintgetett, igen barátságosan. Csak ismerős lehet, gondoltam rémülten, francia vagy magyar, mindjárt kínos jelenet következik, mert kiderül, hogy nem tudom, kicsoda. Negyedóra teltével, sörét elfogyasztva valóban asztalunkhoz jött. „Német vagyok, mondotta, hallottam, hogy magyarul beszélnek, és meg akarom mondani, hogy maguk, magyarok nagyon szépen viselkednek. Nagyszerű dolog, hogy kiengedték a németeket.” Ezzel elment.

Nem önmagáért mondtam el a történetet. Hanem annak példaként, hogy az ismert döntés politikai tőke Magyarországnak. E kifejezést, politikai tőke, franciákkal folytatott beszélgetésekből kölcsönzöm. Ők állították, hogy ma Magyarországnak van Nyugaton politikai hitele. Nem kell mondanom, hogy a német menekültek ügye elsősorban emberi és morális ügy, és mi itt, Párizsban mindenekelőtt emberi együttérzésből izgultunk azért, hogy végre elmehessenek a németek. Az ember azonban nemcsak morális lény, van józan esze is. És a józan ész szempontjából igen hasznos az, ami történt. Politikai tőkét, politikai hitelt említettem, és az említett beszélgetések alapján azt kell hozzátennem, hogy e téren ma Magyarország áll legjobban Kelet-Európában. Lengyelországnak például nagyon nem használt Glemp kardinális antiszemita szónoklata. Emberségtől és ízléstől el is tekintve, ritkán fordul elő, hogy valaki néhány mondattal ennyit tudjon nemzetének ártani. Szónoklatánál is rosszabb az a 400 ezer aláírás, amelyet a kommunistákkal kollaboráló Pax gyűjtött össze, és a parasztpárt állásfoglalása, amely szerint az érsek a lengyel falvak lakóinak érzelmeit fejezte volna ki.

Szokták hangsúlyozni, hogy a magyar gazdaság nincs olyan csődben, mint a lengyel, és ezért egy nyugati pénzember számára Magyarországon valamivel jobbak a befektetés kilátásai. Azt is szokták emlegetni, hogy a tőke a politikai stabilitást szereti. Ez a stabilitás szó azonban nagyon kétértelmű, és könnyen lehet rossz irányban egyértelművé tenni. A politikai hitelképességgel nehezebb visszaélni. Nos, az antiszemitizmus jelentkezése minden másnál jobban rontja Lengyelország politikai hitelképességét.

Magyarországon nemcsak német, hanem magyar és román menekültek is vannak. Az ő esetükben is az emberi együttérzés és a józan ész együttes sugallatára kell vagy kelene hallgatni. Úgy látszik azonban, hogy a kormány és a lakosság nem eléggé figyel erre a sugallatra. Szembeszökő és elkeserítő az a különbség, amelyet a Kelet-Németországból és a Romániából érkező menekültek ügyének intézésében láttunk. Joggal írta Diurnus a *Magyar Nemzet* szerdai számában, hogy közel két év után sem mutatkozott meg az a szervezetség, mint ami az NDK állampolgárok esetében napok, hetek alatt. Már előbb levonva azt a következtetést, hogy nem érvényesül a nyilvánosság összefogása, a jogszerűség uralma és az emberi méltóság tisztelete. Nagyon igaza volt augusztus 9-én közölt írásában is, amelyben arra hivatkozott, hogy Törökország hónapok alatt százötvenezer embert fogadott be. Mi tizedannyi emberért nem tudunk mozdulni? – kérdezte Diurnus.

Szólnom kell egy szót arról a kampányról is, amelyet ezen a nyáron indított Németh Géza református lelkész a románok befogadása ellen. A keresztényi szeretet és az emberi jogok elveire már Majsai Tamás református lelkész figyelmeztette Németh Gézát az *Élet és Irodalom* július 21-ei számában. Én megint a józan észre hivatkozom. Gondolt-e Németh Géza arra, hogy mennyit ront az ország politikai hitelén, ha visz-

szadobja a románokat? És ugyanígy arra, hogy milyen politikai tőkét jelent minden egyes, az országban tartózkodó vagy onnan továbbjutó román menekült?

EGY ÉV ALATT NAGY UTAT TETT MEG AZ ORSZÁG

1989. szeptember 24.

Ha ma, szeptember 24-én visszatekintünk 1988. szeptember 24-ére, akkor tárgyilagosan meg kell állapítani, hogy ez alatt az egy év alatt igen nagy utat tett meg az ország. Az akkori szeptemberben vitatták szerte az országban az egyesülési és a gyülekezési törvény tervezetét. De hol vannak már ezek a tákolmányok? November 10-én jelentette ki Kulcsár Kálmán igazságügy-miniszter, hogy jelen pillanatban politikai párt nem alakítható, mert még el kell jönnie annak az időszaknak, amikor a pártok engedélyezése a politikai destabilizáció veszélye nélkül bekövetkezhet. Eljött az az idő, hamarabb, mint Kulcsár gondolta. De milyen furcsán hat ma már az engedélyezés szó!

Emlékszem, hogy karácsony táján beszélgettem egy ismerőssémmel a várható fejleményekről. Egy év múlva szabad választások lesznek, mondtam akkor. Ismerőssöm azonban nem akart nekem hinni. Jelen pillanatban különben úgy látszik, hogy szó szerint nem is teljesül jóslatom. Úgy hírlík ugyanis, hogy valamikor januárra vagy februárra tűzik ki a választás időpontját.

De nem is kell egy évvel visszamennünk. Elég egy fél év is. Elég, ha márciusra tekintünk vissza. Amit különben is meg kell tennünk. Március közepén történt ugyanis, hogy a Független Jogász Fórum ellenzéki kerekasztal létrehozását javasolta. Nagy találmány volt. Valakinek ki kellett találnia,

de már a levegőben volt. Mutatja ezt, hogy az ellenzéki szervezetek el is fogadták a javaslatot. Érezték, hogy el kell fogadniuk. Hogy egyenként, külön-külön nem érhetik el céljait. – Három hónap kemény tárgyalásainak eredményeként szakaszhatárhoz érkeztünk –, mondta e hét hétfőjén Nyers Rezső. – Aláírásunkkal megerősíthetjük a létrejött politikai konszenzust a békés átmenetet szolgáló elvekről és szabályokról. Igen, ez igaz. Három hónap tárgyalásainak eredményeként alapvetően fontos kérdésekben egyezség született. Ezt a három hónapot azonban másik két vagy három hónap előzte meg, amelyben már volt Ellenzéki Kerekasztal, de az MSZMP úgy tett, mintha nem lenne. Pontosabban: nem ismerte el az Ellenzéki Kerekasztalt, de cselédlépcsőkön és más eldugott helyeken próbált magának az ellenzéken belül szövetségeseket szerezni. Végül azonban mégis belátták az MSZMP vezetői, hogy meg kell egyezniük. Egyezség jött létre, és meg kell állapítani, hogy a legfontosabb pontokon. Igen, tudom, hogy a párt benn van a munkahelyeken, és nem jó, hogy benn van. De azt is tudom, hogy a választásokat ezzel a benn levéssel nem nyerheti meg. Tudom, hogy nem számolt el a vagyonáról. De azt is tudom, hogy előbb-utóbb rákényszerül erre. Meg azt is, hogy a vagyon körüli huzavonával, a Next 2000-rel és más hasonlókkal nem használ, hanem árt magának. Azt olvasom az újságokban, hogy a köztársasági elnököt november végén a mai parlament választja meg. Logikusabb lenne, ha az új parlament választaná meg. Ennél azonban lényegesebb, hogy ki lesz a köztársasági elnök. Minden jel szerint Pozsgay, akár a régi parlament választja meg, akár az új. Mondhatja valaki, hogy Pozsgay köztársasági elnökségével az MSZMP menti át politikai hatalmát. Reálisabban nézve a dolgot, itt inkább Pozsgay hatalmának átmentéséről beszélhetünk. Akárhogy is, ez a szeptember 18-a az ellenzék győzelme. És alap arra, hogy a következő hóna-

pokban a nép dönthessen jövőjéről. A tanulságot a Független Jogász Fórum kedden közzétett állásfoglalása vonja le, kifogástalanul. Az ellenzék egysége kényszerítette ki a büntető törvénykönyv módosítását és a választási törvényt. Az ellenzéki összefogásnak valamilyen formájára és módjára a választási küzdelemben is szükség lesz. A Független Jogász Fórum nem javasolja előzetes választási koalíció létrehozását, mert mint írják, ez korlátozná a választás szabadságát. De javasolna egy egyeztető fórumot, amely megakadályozná a választási harc elmérgesedését.

A BTK. MÓDOSÍTÁSA

1989. október 1.

A Nemzeti Kerekasztalon kötött egyezségek közül a legfontosabb a büntető törvénykönyv és a büntetőeljárás törvény módosítását illeti. Az egyezség alapján született törvényjavaslatokat kedden terjesztette az igazságügy-miniszter a parlament elé.

Az új büntető törvénykönyv, röviden Btk., elvi alapja a jogállam, a régié a jogállam nemléte volt. A régi az államrendet védte a polgárokkal szemben, az új a polgárokat az állami önkénnyel és az erőszakkal szemben. A régi Btk. célja a politikai szabadság korlátozása és a bíráló lehetté tétele volt, az új Btk. célja a politikai szabadságnak és a bíráló jogának biztosítása. A politikai szabadság korlátozása a régi Btk.-ban olyan mérvű volt, hogy annak gyakorlását bűncselekménnyé tette, és ezzel meg is szüntette. Kétségtelen, hogy ebben az évben Magyarország polgárai a korábbinál jóval nagyobb mértékben gyakorolhatták a politikai szabadságot. Ez azonban olyan gyakorlat volt, amelynek nem volt

jogi biztosítéka. Minden olyan alkalommal, amikor ezt a szabadságot gyakorolták, a hatóságoknak jogukban állt volna bűnvádi eljárást indítani ellenük. Ezen a helyzeten változtatott a háromoldalú kerekasztal egyezsége és az új Btk.-nak a parlament által való elfogadása.

A legfontosabb változtatások a régi Btk. következő pontjai: összeesküvés, lázadás, izgatás, más szocialista államok elleni bűncselekmények, kémkedés, kártevés. A régi Btk. nem határozta meg, hogy miben áll az összeesküvés, vagy miben áll az államrend megdöntésére irányuló szervezkedés, ennek a cselekménynek az elkövetését tehát bárkiről ki lehetett mondani. Az új Btk.-ban nincs összeesküvés. Helyébe két paragrafus került az alkotmányos rend védelméről. Az egyik szerint bűncselekmény minden olyan tevékenység, amelynek célja az alkotmányos rendnek erőszakkal, hangsúlyozom, erőszakkal való megváltoztatása, például tehát a katonai puccs. A másik szerint bűncselekmény az olyan szervezetekben való részvétel, amelyek erőszakkal vagy erőszakkal fenyegetve akarják az alkotmányos rendet megváltoztatni.

A második fontos pont a lázadás. A régi Btk. szerint lázadás az állami, társadalmi vagy gazdasági rend megdöntésére irányuló tömegzavargás. E paragrafus alapján az elmúlt egy-két év tüntetéseinek bármelyik résztvevője ellen bűnvádi eljárást lehetett volna indítani. Az új Btk. szerint lázadás az olyan tömegzavargás, amely az Országgyűlést, a Legfelsőbb Bíróságot vagy a Minisztertanácsot jogkörének gyakorlásában erőszakkal akadályozza.

A harmadik pont az izgatás. Az elmúlt évek politikai elítéltei általában izgatás vádjával kerültek börtönbe. Előterjesztésében az igazságügy-miniszter is hivatkozott erre, említve a Kristály-ügyet is. Idézem néhány mondatát: „Az izgatás bűncselekménye a legszorosabb összefüggésben van a szólás- és véleménynyilvánítás szabadságával. Az élesedő

politikai küzdelmek résztvevői jórészt e rendelkezések miatt érzik magukat fenyegetett helyzetben. Az izgatás jelenlegi szabályozásánál a legnyilvánvalóbb, hogy a büntetőjog illetéktelen területre tévedt.” Az új Btk.-ban izgatás mint állam elleni bűncselekmény nem szerepel. Tilos viszont a gyűlésre való uszítás, a társadalmi csoportok gyalázása, de mint személy elleni bűncselekmény.

Kimaradt az új Btk.-ból a más szocialista országok ellen elkövetett bűncselekmények elnevezésű képtelenség is. Ha valamit, akkor kémkedést lehetett ezen érteni. Utóbbit a régi Btk. úgy határozta meg, hogy az kémkedik, aki az állam hátrányára felhasználható adatot külföldi személynek kiszolgáltat. E gumiparagrafus alapján sok embert ítélték többévi börtönre azért, mert beszélgetés közben külföldinek mindenki által tudott dolgokat mondott. Most azt lehet kémkedésért büntetni, aki kémszervezet tagja vagy megbízottja, és mint ilyen, hírszerző tevékenységet folytat.

Elbúcsúzhatunk a rossz emlékű kártevéstől és merénylettől is. Az említett fontos pontokat egészíti ki a büntetőeljárasi törvény módosítása. Ennek ismertetésére más alkalommal térek ki. A lényeg abban foglalható össze, hogy a két törvény módosítása a jogállamra való áttérés lehetőségét teremtette meg az országban.

EZ A PÁRT VALÓJÁBAN NEM PÁRT, HANEM ÁLLAMPÁRT

1989. október 15.

Régen írt annyit a francia sajtó Magyarországról, mint a pártkongresszus napjaiban. Nem is kellett volna magyar újságokat lapozgatni, mindent meg lehetett tudni a *Le Monde*-ből

és a *Libération*-ból, valamivel többet is, mint a *Népszabadságból* vagy a *Magyar Nemzetből*. Mulatságos volt viszont a hangváltás. Kezdetben főcímek, első oldal. Az állampárt vége, a kommunista múlt elvetése és más hasonló. Később hátrább csúsztak a tudósítások, hogy végül valahol a 22. oldalon kössenek ki. Azzal a konklúzióval, hogy nem történt más, csak átfestették a cégtáblát. Maradt ez az újnevű párt, amilyen volt. Megszabadult Grósztól és Berecztől, ami könnyebbség, de önmagától nem szabadulhatott meg. Franciául és magyarul ugyanazon fogalmazásokban olvashattam a szakadás esélyeiről. Kérdeztem magamtól, hogy miként volna ez lehetséges? Ez a párt valójában nem párt, hanem állampárt. Nem a polgárok egy részének politikai akaratát képviseli, hanem az országot birtokolja. Ha szakadás lett volna, az új pártok közül melyik mondott volna le az országról? A minisztériumokról, a nemzeti bankról, a nagyvállalatokról, a földről, a hadseregről, a politikai rendőrségről? A velük járó stallumokról? A miniszterek, főhivatalnokok, főtiszték kinevezésének jogáról? Olvashattam továbbá a reformszárny és a centristák küzdelméről. Kérdeztem magamban, hogy milyen centrumról beszélnek? Miféle demokratikus platformról? Hiszen ezek a konzervatívok! Az apparátus, amely most reformokról szövegel, de nem reformot akar, hanem meg akarja tartani a hatalmat, a kiváltságokat, a pozíciókat, a jövedelmeket. És milyen reformszárnyról beszélnek? Ebben az állampártban nem volt reformszárny. Voltak emberek, akik reformot akartak, de reformszárny, az állampárton belüli reformpárt nem állt össze belőlük. Mint Lengyel László állítja, az elmúlt másfél évben nagy részük ki is lépett a pártból. Az elszigetelt reformerek korábban sem voltak képesek arra, hogy reformprogrammal álljanak elő. Megint Lengyel Lászlóra hivatkozom, aki a 2000-ben megírta, hogy a reformkommunistáknak nincs világos képük a jö-

vendő demokratikus rendszerről, a jövőendő szocialista párt-ról és az átmenetről. Hozzátette Lengyel, hogy az oligarchikus csoport tudja, kié legyen a gyár és a föld, az iskola és a kórház: az övé legyen. A reformkommunisták viszont Lengyel szerint nem tudják. Azt gondolom, hogy ezen a ponton téved Lengyel. Csak kis számban léteznek azok az őszinte reformerek, akikre ő gondol. A reformszövetséghez csatlakozók többsége tudja, mit akar. Ugyanazt, mint az oligarchák. Földet, gyárat. A hatalmi pozíciók újraosztását. Most megegyeztek a konzervatívokkal. Egyelőre abban, hogy kik legyenek az elnökségben. De az egyezkedés tovább folyik. És vele a kíméletlen harc az újraosztásért.

Az országnak különben jó, hogy együtt maradtak, és együtt csúsznak tovább lefelé. A szakadás éppen azért lett volna rossz, mert a párté a főhatalom. Zúrzavar támadt volna, és ennek nagyok lettek volna a költségei. A költségeket pedig mindig a nép fizeti meg.

És mi lesz a választások után? Koalícióképes lesz-e az MSZP? Erre a kérdésre is csak annak figyelembevételével lehet felelni, hogy az MSZP továbbra is állampárt. Lesznek valódi pártok, lesz közöttük többségi és kisebbségi. És lesz az állampárt, a hatalom jelenlegi birtokosa. A valódi pártoknak valahogyan meg kell majd egyezniük az állampárttal. E szempontból érdekes volt Medgyessy Péter nyilatkozata. Egyelőre nem döntötte el, hogy tagja lesz-e az MSZP-nek, és hozzátette, hogy az országnak szakértői kormányra lenne szüksége. Való igaz, hogy az államigazgatásban, bankigazgatásban, vállalatvezetésben jártas szakemberek döntő többsége az MSZMP tagja volt. De mint Medgyessy szavaiból kitetszik, párttagságuk ma már teher számukra. És jól vagy rosszul, de szolgálni fogják azt a kormányt is, amelyik a választások után alakul meg.

NEHÉZ VOLNA MEGMONDANI, HOGY KIÉ A FŐHATALOM

1989. november 5.

Az elmúlt hét egyik fontos eseménye, hogy csütörtökön újra összeült az Ellenzéki Kerekasztal. Októberben sokan temették el az EKA-t, sokan diagnosztizálták felrobbanását vagy felbomlását, sokan jelentették ki, hogy nincs is rá szükség. Jó néhányan azonban az egész hónap során hangoztatták, hogy a békés átmenethez nélkülözhetetlen az Ellenzéki Kerekasztal, egészen a választásokig, hogy szükség van arra, hogy az ellenzéki pártok alapvető játékszabályokban állapodjanak meg, és ezeket be is tartsák. Ma még világosabb ez. Az MSZP kongresszusa óta eltelt néhány hét kétségtelenül új helyzet elé állította az ellenzéket. Az MSZP ugyanis sokkal gyöngébbnek bizonyul, mint ahogy korábban a legtöbben gondolták. A kongresszus napjaiban azt mondta Nyers Rezső, hogy 300 ezer MSZP tagra számít. Néhány nappal később jóval óvatosabban nyilatkozott Bihari Mihály. Ő azt mondta, hogy hat hónap alatt 100-150 ezres tagsághoz juthat az MSZP. Néhány nappal ezelőtt azonban azt olvashattuk az újságokban, hogy eddig 15 ezren léptek be.

A névváltoztató kongresszus előtt úgy látszott, hogy a főhatalom az MSZP kezében van. Most, november elején nehéz volna megmondani, hogy kié a főhatalom. Nem tudjuk, mit tesz most, és mit fog tenni a következő hetekben a körülbelül ötezres pártapparátus. Nyilvánvalóan kísérletet tesz arra, egyenként és csoportosan, hogy átmentse hatalmát, de nem tudjuk, milyen eszközökkel és milyen taktikával. Nem tudjuk, hogy az MSZP újdonsült vezetősége mit akar, és mit tud tenni ezzel az apparátussal. Nem ismerjük az állami és tanácsapparátus terveit és jövő viselkedését. Találgatásokra kell szorítkoznunk a nagyvállalati vezetők várható magatartását illetően is.

Schlett István írta szeptember 30-án, hogy az állampárt tartja fenn a vörös bárók, a mandarinok és hadurak konfliktusos egységét. Fölmerül a kérdés, hogy vajon most ki tartja fenn? Lengyel László írja a *Világ* október 26-ai számában, hogy nincs az a központi hatalom, amelyik végre tudná hajtani azt az ellenzéki követelést, hogy állítsák le a tulajdonosi átalakulások folyamatát. Vajon nem fenyeget-e az a veszély, hogy az állampárt és a pártállam uralmának helyébe az oligarchák uralma lép?

Ebben a helyzetben igen ésszerűnek tartom Kis Jánosnak az SZDSZ gyűlésén előadott programtervezetét. Ennek egyik pontja szerint a nemzeti tárgyalások középpontjába kerüljön a kormány, és szögezze le, hogy nem az MSZP, hanem a demokratikus átmenet kormánya. Készítsen válságkezelő programot, ehhez kérje külön a pártok és külön az érdekszervezetek támogatását.

Kommentárom elején utaltam arra, hogy az Ellenzéki Kerekasztalnak játékszabályokban kellene megállapodnia, és ezeket a játékszabályokat az ellenzéki pártoknak meg is kellene tartaniuk. Még többet érne azonban, ha az ellenzék rá tudná szorítani a kormányt arra, hogy valóban kormányozzon, és úrrá legyen a folyton romló és mind zavarosabbá váló helyzeten. Erre azonban csak akkor lesz képes a kormány, ha néhány alapkérdésben megállapodásra tud jutni az ellenzéki pártokkal és az érdekszervezetekkel. Világos, hogy Németh Miklós kormánya nem alakulhat át nagykoalíciós kormánnyá vagy nemzeti egységkormánnyá. Az ország érdeke azonban azt kívánja, hogy égető kérdésekben már a közeljövőben nemzeti megállapodás szülessék. Ilyen égető kérdés az a tulajdonosi átalakulás, amely már hónapok óta folyik, és egyre jobban előrehalad. Égető kérdés továbbá a rubelelszámolású aktívum csökkentése, a fizetési mérleg romlásának megállítása, a szénbányászat, a kohászat, az

élelmiszer-termelés támogatása, a radikális szerkezetváltás és egy elfogadható jóléti program kidolgozása. Választások lesznek, és mielőbb legyenek, de az új kormány megalakulásáig mindenképpen hónapok telnek el és félő, hogy az új kormány csóddal találja szemben magát. A bajból való kilábalásnak legalább néhány döntő ponton már az átmeneti kormány idején meg kellene kezdődnie, ehhez pedig meg-egyezésre van szükség.

A JÓZAN ÉSZ SZABÁLYAI SZERINT ENNÉL TOVÁBB NEM LEHET MENNI

1989. december 10.

Többségi egyetértés alakult ki néhány fontos kérdésben. Mint arra Gombár Csaba is felhívta a figyelmet, a legfőbb célokat illetően már korábban konszenzus alakult ki. Parlamentáris demokrácia, többpártrendszer, jogállam, piacgazdaság, a veszteseket védő szociálpolitika – egyetértett ezekben mindenki, akit komolyan lehetett venni. Most a legközelebbi hónapok néhány tennivalójában alakult ki egyező vélemény, legalább a többségben. Márciusban vagy még előbb választásokat kell tartani, ezeknek nyugodt légkörben kell lefolyniok, az egymással versengő pártoknak higgadt okfejtésre kell törekedniök, a választásokig a jelenlegi kormánynak kell továbbvinnie az ügyeket, gátat kell szabni azoknak az erőknek, amelyek e kormány megbuktatására törekednek – a fontosabb politikai erők nagyjából egyetértenek ezekben. Ebben az összefüggésben érdemes felfigyelni Kis János néhány sorára a keddi *Magyar Nemzet*ben. A nyár végén Kis János szerint azt lehetett hinni, hogy az MDF egyedül is abszolút többséghez jut a választásokon. Ez – idézem Kis két

mondatát – a Fórumot elbizakodott, arrogáns fellépésre bátorította, a szabad demokratákból és társaikból pedig ideges agresszivitást váltott ki.

A népszavazást kísérő viták egyre hisztérikusabb hangulata részben ennek tudható be. A továbbiakban azt a kérdést veti fel Kis, hogy ki vétett inkább a civilizált politikai küzdelem íratlan szabályai ellen. És mivel magát pártatlannak nem vallhatja, az *Új Fórum* és a *Beszélő* olvasását javasolja. Nos én, mint olvasó, óvakodom annak eldöntésétől, hogy melyik lap volt agresszívebb. Nekem mindkettő kellemetlenül és kiábrándítóan agresszív volt, de egyiket sem akarom kitanítani. A politikai lépést üdvözlöm, annak elismerését Kis János részéről, hogy a szabad demokraták is agresszívek voltak. Nem titkolom, eddig se titkoltam, hogy nekem is van véleményem arról, hogy mi lenne a jó. Az alapvető kérdések megoldásában a Fórum és az SZDSZ együttműködését kívánom. Magától értetődően nem koalíciót a választások előtt, mert az a választások megcsúfolása lenne. De elengedhetetlenül szükséges az együttműködés a választások után, koalícióban, vagy valamilyen más formában. Jónak tartok minden mostani lépést, amely ezt a jövőben lehetővé teszi, és károsnak azokat a szavakat vagy tetteket, amelyek nehezítik. Higgadságra, józan belátásra kell törekedni a népszavazás eredményének megítélésében is. Egyértelmű a három 95%-os igen. Politikai jelentőségük nyilvánvaló. A szavazók 95 százaléka az eddig fennálló rendszert utasította el. Az 50,1 százalékos igenről viszont azt kell leszögezni, hogy éppen csak hogy aránya ellenére ez is egy igen. Nem alakítható át, nem csavarható ki. Köztársasági elnököt ez alkalommal csak az új parlament választhat. Csak egytized százalékkal ugyan, de a nép vitathatatlanul döntött. Senkinek sincs joga azt mondani, hogy ezt azért lehet egy kicsit módosítani. A későbbiekben lehet változtatni, vagyis az új parlament dönt-

het úgy, hogy a második elnököt közvetlen szavazással kell majd megválasztani. A jogérzet azonban a változtatás ellen szól. Az alkotmány szerint a köztársasági elnököt a parlament választhatja. Az alkotmány e pontját a népszavazás megerősítette. Nincs ésszerű indok arra, hogy az új parlament túltegye magát e jogilag érvényes döntéseken. Azt írja Kis János, hogy ha ez mégis megtörténnék, akkor korlátozni kell az elnök hatalmát. Nem értem, hogy miért kellene ezt megtenni: A most érvényben lévő alkotmány máris igen nagymértékben korlátozza ezt a hatalmat. A józan ész szabályai szerint ennél tovább nem lehet menni. Azt gondolom tehát, hogy az alkotmány és a népszavazás értelmében az elnököt a parlamentnek kell megválasztania, most is és a későbbiekben is. Hatáskörét, hatalmát illetően viszont tiszteletben kell tartani a Nemzeti Kerekasztalon született és a parlament által jóváhagyott megállapodást.

EGYÜTTMŰKÖDÉSÜK NÉLKÜL NEM OLDHATÓ MEG A VÁLSÁG

1989. december 17.

Kényszerhelyzet elé állította Németh Miklós az ellenzéki pártokat a múlt hétvégi nemzeti csúcson, és kényszerhelyzet elé állítja a parlamenti képviselőket is a jövő héten. Ha a parlament nem fogadja el a költségvetést, akkor nincs megállapodás a Nemzetközi Pénzügyi Alappal. Egy másik költségvetést a márciusban választandó új parlament fogadhatna el, vagyis a nemzetközi pénzügyi szervezetekkel csak hónapok múlva lehetne megállapodni, és mint Németh Miklós mondotta, az ország addig nem bírná ki. Mindenki előtt világos, hogy a jelenlegi majdnem-csőd helyzetért a kormány a felelős. Fe-

lelős természetesen az elmúlt negyven év valamennyi kormánya, de a közvetlen felelősség Németh kormányát terheli. Ha máskor nem, 1989 első negyedéve után kellett volna lépni. Mint Matolcsy György írta a HVG-nek, módosítani kellett volna a lakossági devizakiáramlást, csökkenteni kellett volna a tíz-tizenöt legnagyobb rubelexportú vállalat szovjet exportját és a költségvetési deficit legnagyobb tételeit, és nem októberben kellett volna megengedni a lakosságnak, hogy bevallja titkos valutáját. A felelősség megállapítása azonban nem változtat a kényszerhelyzeten. A két legfájóbb és legvitatottabb pont a lakbéremelés, és a lakáskölcsönök kamatának emelése, illetőleg a kamatokra kivetett hiteladó. E két súlyos intézkedéstől a deficit kilencmilliárdos csökkenését várja a kormány. Kilencmilliárd valóban nagy összeg, és ha nem lakásvonalon, akkor valamilyen más sanyargatással kellene ezt a pénzt beszedni. Csupán azt nem értem, hogy ilyen körülmények között mit keres az 1990. évi költségvetésben a világiállításra fordítandó négy milliárd, illetőleg a távolabbi tervekben az erre a célra 1995-ig elköltendő 20 milliárd? Hiszen nyilvánvaló, hogy húszmilliárd előteremtésére józan ésszel nem lehet számítani! Igen súlyosnak tartom továbbá azt, hogy a jövő évi inflációt 19–19 és fél százalékra tervezik. Ez igen magas arány, és ha ennyit terveznek, akkor a valóságban még jóval nagyobb lesz, pedig éppen az infláció ilyen mértéke sújtja legjobban az ország lakóit.

Vannak más, súlyos kérdések is, amelyekben a kormánynak nincs programja vagy rossz a programja. Ilyen többek között a rubelexport, a termelői támogatások, az állami vagyon-alap, az úgynevezett spontán privatizáció és a magánszektor kibontakozásának útjában álló akadályok. Mindezekben a kérdésekben csak a választások után megalakuló új kormánytól lehet változást remélni. Ez az egyetlen pont, ahol az elmúlt három hétben javult a helyzet. Majdnem bizonyosnak

látszik, hogy március második felében meglesznek a választások. Valószínűnek látszik, hogy a köztársasági elnököt az új parlament fogja megválasztani. Közeledik egymáshoz a Magyar Demokrata Fórum és a Szabad Demokraták Szövetsége. Ez utóbbi tény igen fontos. Még nem tudhatjuk, hogy melyik párt hány szavazatot szerez majd a választáson. E pillanatban azonban ez a két párt a legfontosabb politikai erő az országban. Együttműködésük nélkül nem oldható meg a válság, és nem fordítható jobbra a nemzet sorsa. A kívánatos és szükséges együttműködés egyik lehetséges formája a kormánykoalíció, de olyan együttműködés is elképzelhető, amilyen a német politikai és társadalmi erők között alakult ki 1948 után, tehát az SZDSZ vagy az MDF, vagy mindkettő a lojális ellenzék szerepét vállalja magára. A kívánatos cél érdekében mindenesetre hasznos tanáccsal szolgált Kónya Imre a hétfői *Magyar Nemzet*-ben azzal, hogy nem szabad a múltat felhánytorgatni és azon vitatkozni, hogy kinek volt igaza, és kinek nem. – Ha képesek leszünk elfelejteni sérelmeinket, írta Kónya, ha legyőzzük gyanakvásainkat és át nem gondolt előítéleteinket, akkor együtt győztesek lehetünk. Remélem, hogy óhaja teljeseedik.

ROMÁN–MAGYAR KAPCSOLATOK

1990. január 14.

Soha annyi remény nem volt az erdélyi magyarság emberi és nemzeti jogainak érvényesítésére, mint most. A forradalomban együtt vettek részt magyarok és románok. A közös harc szolidaritást teremt, egymás megbecsülését, egymás nézeteinek és igényeinek tiszteletben tartását hozza létre. Ez a mostani közös harc, közös megpróbáltatás, közös szenvedés volt és közös győzelemmel végződött. Az együttes élmény után lélektani lehetetlenség az a gondolat és az az elhatározás, hogy tegnap még együtt voltunk, de ma újra ellenség vagy. A harcban keletkező szolidaritást erősítette a magyar kormány és a magyarországi magyar nép magatartása. Politikailag, morálisan és anyagilag Magyarország volt az első a segítségnyújtásban.

Sokan írnak és nyilatkoznak ma arról, és most nem magyarokra, hanem románokra gondolok, hogy még nem múlt el a félelem az emberekből, és hogy meg kell változtatni a románok mentalitását. E mondatok szerzői már korábban szembefordultak a zsarnokkal, és akkor keserűen tapasztalták, hogy honfitársaik nem követik példájukat. Én azonban úgy vélem, hogy a forradalom többet változtat az embereken, mint bármilyen nevelés vagy érvelés. 56-ra gondolok, a mi forradalmunkra. Nagyon megváltoztak akkor a magyarok, néhány nap alatt. Most a románok csinálták meg a ma-

guk 56-ját, és megcsinálva megváltoztak. A mai románok mások, mint a tegnapiak.

A demokráciához, írta Bibó 45-ben, először az emberi méltóságnak egy alapvető felkelésére van szükség, melynek során a jobbágyi alázatban élő nép megtapasztalja a maga erejét. Megtapasztalták a románok a maguk erejét, a Romániában élő magyarokkal együtt, és ettől a megtapasztalástól minden megváltozott. Megváltoztak a románok, és megváltoztak az erdélyi magyarok is.

Most, hogy győztek, civilizálódni akarnak. Nem kételkedem abban, hogy fognak is civilizálódni. A maguk módján. Nem a Magyarországon szokásos és elfogadott módon, hanem másképpen. De bizonyosan sikeresen. Bármilyen módját választják is majd a civilizálódásnak, azt máris tudják, hogy az alapszabályokat be kell tartani. És a kisebbségek joga az alapszabályok közé tartozik. Be fogják tartani. A mai magyarországi magyarok osztrák–német modelleket igyekeznek követni. A románok valószínűleg inkább a franciákkal igyekeznek majd kezét fogni. Talán nem kell mondanom, hogy Franciaország is Európában van.

Nálunk Magyarországon mindig volt egy úri gőg a románokkal szemben. Műveletlenek, tudatlanok, meghunyászkodók, szolgálékúek, csak a baksist lesik, balkáni népsöpredék. Kádár idejében egészen torz formákat öltött ez a gőg. Nálunk van mit enni, bezzeg náluk... Amikor azután a három évtizedes ügyes alkalmazkodás és szemfülesség után politikai változások kezdődtek, hányszor hallottam, hogy mindenki lázad, magyarok, lengyelek, csehek, csak a románok nem. Ők aztán soha! Elérkezett az ideje annak, hogy elgondolkozzunk. Mi megcsináltuk a magunk 56-ját, ők a maguk 89-ét. E tájon csak két nép csinált forradalmat. Mi és ők. Bizony, érdemes lenne ezen elgondolkodni. A két forradalom, a magyar és a román, kötelék lehetne a két nép között.

Mindkét oldalról vannak rossz emlékek. Most az egyszer van jó közös emlék is, és meghatározó lehetne.

A január 8-ai napilapokban viszont a külügyminisztérium közleményét olvasom: „Romániai hírforrások szerint bizonyos erdélyi településeken egyes magyar állampolgárok közvetlenül beavatkoznak a helyi közösségek politikai életébe, tevékenységükkel ellenségeskedést szítva magyarok és románok között.” Már korábban olvastam Diurnus cikkét a *Magyar Nemzet*ben: „A bajszerzés ellen Erdélyben.” „Könyörgöm – írta Diurnus –, ne a Magyar Birodalom térképeit szíveskedjenek most sürgősen Romániába exportálni. S ne a dákoromán kontinuitás újságírói cáfolatát... Könyörgöm, ne oktassa itt ki senki a romániai magyarságot.”

Döbbsenten kérdezem: vajon megint egyszer el fogjuk rontani?

NYUGDÍJREFORM

1990. január 28.

Évek óta tudjuk, hogy a nyugdíjrendszert át kell alakítani. A választások után megalakuló kormánynak ez lesz az egyik legnagyobb gondja. Gyors megoldásra lenne szükség. Ennek azonban súlyos akadály, hogy hiányoznak a szükséges előmunkálatok, és nincsenek komolyan vehető javaslatok. Ezzel kapcsolatban szükségesnek tartom, hogy tanuljunk a fejlett nyugati országok tapasztalataiból. Természetesen nem arra gondolok, hogy valamelyik nyugdíjrendszert lemásoljuk. Erre nincs módunk, mert náluk jóval szegényebbek vagyunk. A másolás azonban azért is ostobaság lenne, mert az előzmények mindenütt befolyásolták és befolyásolják a lehetőségeket és a követett vagy követendő módszereket, de azért is, mert ezek a nyugdíjrendszerek nem minden tekin-

tetben jók. Kezdem azzal, hogy bár nem ez a legnagyobb bajuk, majdnem mindenütt áttekinthetetlenül zavarosak, úgy-hogy nyugdíjrendszer helyett nyugdíjáoszról is lehetne beszélni, ugyanúgy különben, mint az adórendszerek, jobban mondván az adókáoszok esetében. Ismétlem, nem ez a fő baj a nyugati nyugdíjakkal, első tanulságként mégis levonható, hogy káoszt ne vegyünk át. A második negatív tanulság az előrelátás hiánya. Ezt sem szabad követni. A nyugati nyugdíjrendszerek a gyors gazdasági növekedés korszakában keletkeztek és bontakoztak ki, azokban az években, amelyekben erőteljesen nőtt a nemzeti termelés, gyakorlatilag nem volt munkanélküliség, emelkedtek a bérek és a fizetések és mindig több jutott mindenkinek. Volt miből osztani. Noha sok figyelmeztetés hangzott el, kormányok és politikusok abból indultak ki, hogy ez mindig így lesz. Népszerűsége törekedve, elosztották a jövőt is. Megígérték a járandóságok növelését és a jogosultságok kiterjesztését, hogy ezzel politikai előnyre tegyenek szert. Az ígéreteket törvényekben rögzítették, a pénzügyi következmények azonban csak később, sok év múlva jelentkeztek. Előre is ki lehetett volna ezeket számítani, de egyszerűbb volt úgy gondolkodni, hogy „majd lesz miből”. Jó néhány politikus még akkor is így járt el, amikor már régen nem volt miből. Franciaországban például 1983. áprilisi hatállyal szállították le a nyugdíjkorhátárt 60 évre. A második tanulság tehát az, hogy az új nyugdíjrendszer kialakításakor számolni kell, körültekintően és óvatosan, figyelve az esetleges bekövetkező kedvezőtlen fejleményekre, és hogy csak a tényleg teljesíthetőt szabad megígérni. Szegényebb ország esetében különösen fontos az előrelátás. Gazdag országok több hibát engedhetnek meg maguknak, mert a hibák által okozott károkat könnyebben tudják kiheverni.

Nem vették eléggé figyelembe a fejlett országok politiku-

sai az egyik legfontosabb tényezőt, a lakosság öregedését sem, noha e téren éppen elég demográfiai előrejelzés állott rendelkezésükre. Csak néhány ország öregedési adatait említem: a 64 évnél idősebbek aránya 1950 és 1980 között Nyugat-Németországban 9,4 százalékról 15,5 százalékra emelkedett, Itáliában 8 százalékról 13 és fél százalékra, Angliában 10,7 százalékról 14,9 százalékra, Ausztriában 10,4 százalékról 15,5 százalékra, Svédországban 10,3 százalékról 16,3 százalékra. Ez az öregedés súlyosan terhelte a nyugdíjpénztárakat és a költségvetéseket, és hozzájárult a költségvetési hiányok növekedéséhez.

Magától értetődően nem azt akarom mondani, hogy a járandóságok emelése és a jogosultságok kiterjesztése önmagában hiba lett volna. Éppen ellenkezőleg, az elmúlt három évtized egyik legfontosabb pozitív eredménye volt az öregek helyzetének javítása. Korszakunk előtt az öregek döntő többsége szegény volt, olyannyira, hogy a társadalmi tudatban is társult az öreg és a szegény képe. Ma már nincs így, legalább Nyugaton nincs így, sőt a szegények aránya az öregeknél kisebb, mint az egész lakosságban. A *közületi nyugdíjrendszerek reformja* című OECD-kiadvány például arról tudósít, hogy a szegények aránya a franciaországi öregek körében 1979-ben 1,1 százalék volt. Más oldalról világítja meg ugyanezt a javulást Serge Milano *Az abszolút szegénység* című 1988-as könyvében, amikor arról ad számot, hogy a franciaországi szegények öt százaléka tartozik a 64 éven felüli korosztályokhoz. Kétségtelen, hogy az egész lakossághoz viszonyítva az öregek helyzete feltűnően javult.

E kedvező fejlődés árát azonban meg kellett és meg kell fizetni. Tudjuk, hogy a társadalombiztosítási kiadások (első helyen a nyugdíjak, második és harmadik helyen az egészségügyi és oktatási kiadások) a nyugati országokban minden más kiadásnál gyorsabban nőttek. Franciaországban pél-

dául az adók és a kötelező társadalombiztosítási járulékok összege már 1970-ben a bruttó hazai termék 35 százalékát, a nyolcvanas években pedig 45 százalékát vitte el. Az elvonások ilyen nagysága és ilyen mérvű emelkedése nyilvánvalóan károsan hat a nemzeti termelésre, akadályozza új munkahelyek létrehozását, és ezzel növeli a munkanélküliséget. Vagyis, a közmondás értelmében ebben a jóban is volt és van valami rossz, és mint az életben majdnem mindig, a kedvező irányú fejlődés kedvezőtlen dolgokat is hozott magával.

A közkiadások e gyors növekedésén belül elsősorban a kötelező társadalombiztosítási járulékok emelkedtek: megint csak franciaországi példával élve, az 1970-es 12,7 százalékról 19 százalékra. A munkájából élő polgár számára ez egyfelől azt jelenti, hogy (az esetek többségében) biztosított nyugdíjra számíthat, másfelől viszont azt, hogy aktív élete során jelentősen csökken a keresete. A társadalombiztosítási járulékoknak a keresetekhez viszonyított aránya 1984-ben Németországban 30 százalék volt, Ausztriában 35 százalék, Franciaországban 37 százalék, Hollandiában 39 százalék. És ez nem minden. E járulékokon túlmenően a társadalombiztosítási kiadások egy részét költségvetési forrásból, vagyis adóból fedezik: az NSZK-ban mintegy ötödét, Franciaországban negyedét, Ausztriában harmadát.

Ha eltekintünk távol eső és merőben más hagyományú országoktól (Ausztrália, Új-Zéland, Izland, Kanada), akkor azt látjuk, hogy a nyugdíjak kifizetésében mindenütt szerepet játszik az állam (és ez a szerep nem küszöbölhető ki), de a döntő szerep a kötelező társadalombiztosítási járulékoknak jut. Ez utóbbiak egy részét a vállalatok, másik részét a biztosítottak fizetik. A vállalati és az egyéni hozzájárulások aránya országok szerint változik. A lényeg az alig érinti. Franciaországban például maguktól a biztosítottaktól előre levonják keresetüknek átlagban 15 százalékát, és ugyanennek a ke-

resetnek 23 százalékát a vállalatnak kell befizetnie. A dolgozó számára a tényleges kereset a 15 százalékkal csökkentett névleges kereset, a vállalat számára a bérköltség és a kifizetett teljes összeg plusz 23 százalék. Ha ezeken az arányokon úgy változtatnának, hogy a biztosítottak fizetnék a járulék teljes összegét, akkor fizetésüket 23 százalékkal emelni, ha pedig a vállalatokra hárítanák az egész terhet, akkor 15 százalékkal csökkenteni kellene.

Ezek az arányok nem kötelezőek, de tanulságosak. Az említetteknel nagyobb elvonások teljesen megbéníthatják a termelést. Kisebb társadalombiztosítási járulékok viszont az öregek megélhetését veszélyeztetik.

EGÉSZSÉGÜGYI REFORM

1990. február 11.

Ugyanúgy, mint a nyugdíjrendszer, az egészségügy reformjánál is szükséges a nyugati tapasztalatok feldolgozása. Kezdem a költségekkel. Az egyes országokkal foglalkozó kiadványokon kívül több nagy nemzetközi összefoglalás is rendelkezésre áll. Ezek közül két OECD-kiadványt használok fel: *La santé en chiffres 1960-1983* címűt (1985) (Az egészségügy számokban) és *La santé: financement et prestations* (1987) (Az egészségügy: finanszírozás és szolgáltatás) címűt. Ezek szerint 1984-ben az OECD átlagában a bruttó hazai termelés 7,2 százalékát fordították az egészségügyre. A kiadások nyolcvan százalékát az állami szektor finanszírozta, vagyis az állami egészségügyi költségek összege a hazai termelés 5,6 százaléka volt. Ugyanebben az évben Magyarországon a statisztikai hivatal adatai szerint az egészségügyi kiadások a bruttó hazai termelés (a továbbiakban: GDP) 3,04 százalékát

tették ki. Mint tudjuk, az egészségügyi kiadások teljes összege Magyarországon is nagyobb az állami kiadások összegénél. A teljes kiadásnak ugyanis integráns részét alkotja a hálapénz. Ennek kiszámítására egyfelől a Gazdaságkutató Intézet, másfelől Petschnig Mária Zita tett kísérletet, és 1981-re vonatkozólag négy-ötmilliárd forint becsült összeghez jutottak el. Figyelembe véve a hálapénznek a Gazdaságkutató Intézet által becsült növekedési ütemét, 1984-ben hatmilliárd forint körüli összeget fizethettek ki az ország lakói hálapénz formájában, vagyis 20 százalékkal megtoldották az állami kiadásokat. Az állami kiadás 5,6 százalékos OECD-átlagához a 3 százaléknyi magyar állami kiadást, a teljes kiadás 7,2 százalékos OECD-átlagához a 3,7 százaléknyi teljes magyar egészségügyi kiadást kell viszonyítani.

Az eltérésnek ez a nagysága viszonylag új keletű. 1960-ban az OECD-országokban a GDP-hez viszonyítva a teljes egészségügyi kiadás 4,2 százalék, az állami egészségügyi kiadás 2,6 százalék volt. Ugyanabban az évben Magyarországon az egészségügyre fordított állami kiadások összege a GDP 3 százalékát tette ki, és ez nagyjából megfelelt az ország akkori gazdasági fejlettségi szintjének. A Nyugat és Magyarország közötti „egészségi olló” nem is 1960 és 1984, hanem 1960 és 1975 között nyílt ki. E tizenöt évben az egészségügynek a nemzeti jövedelemben való részesedése Magyarországon csökkent (hogy 1980 és 1984 között érje el az 1960-as szintet), Nyugaton viszont az állami egészségügyi kiadásoknak a GDP-hez viszonyított aránya a már említett 2,6 százalékról 5,3 százalékra emelkedett.

Már régebben és sokan megírták, hogy ez nem volt jól így, és károsan hatott a magyar nép egészségére. Valóban, alig ha lehet véletlen egybeesés, hogy az egészségügyi kiadásokban mutatkozó olló kinyílása után néhány évvel az eredményoldalon is kinyílt az olló: megkezdődött a halálozási

arányszámok ma már közismert romlása. Egyetlen adat jelezze ezt. A férfiak születéskor várható élettartama 1960-ban Ausztriában 66,1 év, Magyarországon 66,4 év volt, 1985-ben Ausztriában 70,4, Magyarországon 65,1 év. Nem kell említenem, hogy ugyanilyen eltolódás állapítható meg Finnország, Spanyolország, Portugália vagy más nyugati országok viszonylatában is.

Közvetlen összefüggés nem mutatható ki a kiadások nagysága és a halálozási arányszám, illetőleg a várható élettartam között. Magyarország lakóinak egészségét sok tényező rontja: a földek, a vizek, a levegő szennyeződése, a rossz körülmények között folyó ingázás, igen sok embernél rossz munkakörülmények és rossz lakás, az alkoholizmus, a dohányzás, a rossz táplálkozás, és lehetne még tovább sorolni a tényezőket. Ma nincs módszer e tényezők egyénenkénti hatásának mérlegelésére. Az egészségi ollóról előadottakból mégis az a következtetés vonható le, hogy az eddiginél többet kell költeni az egészségügyre. A döntés felelősségét az új parlamentnek kell majd vállalnia.

A költségkérdés másik oldala a pazarlás. Újabban egyre jobban terjed az a nézet, hogy a nyugati állami (és nem állami) egészségügyi társadalombiztosítási rendszerek pazarlóak, a pazarlás útján már a lehetetlenüléig jutottak, és ezt a pazarlást nem lehet és nem szabad követni. Példának Kopátsy Sándort idézem: „Az egészségügy egyre inkább megoldhatatlan feladatok elé kerül. Az egészségtelenül élő lakosság egyre drágábban megoldható gyógyítását kell biztosítani. Az e téren kialakult helyzetre mi sem jellemzőbb, mint az a tény, hogy az USA-ban közel kétezer dollár az egy lakosra jutó egészségügyi kiadás, az ellátás mégsem elég és megfelelő. A világ népességének háromnegyede ennyi nemzeti jövedelmet sem termel! Minél hosszabb lesz az életkor, minél fejlettebb az egészségügyi technika, az orvostudomány,

annál inkább csak akkor lesznek kielégíthetők az igények, ha a lakosság maga is vállalja a felelősséget az egészsége megőrzéséért." *A Heti Világgazdaságban* (és másutt) Kopátsy azt is kifejtette, hogy a jelenlegi magyar egészségügyi rendszer is pazarló, és ennek a pazarlásnak megszüntetésével jelentékeny javulást lehetne elérni.

Eltekintve most attól, ami vitatható az idézett sorokban, a pazarlás kétségtelenül fennáll Magyarországon is, a nyugati országokban is. Magyarországon a Kornai által nyújtott elemzés értelmében: úgy, hogy egymás mellett létezik, sőt egymást hozza létre és tartja fenn a mindenki által keservesen tapasztalt hiány és az esztelen pazarlás. A nyugati pazarlás egyes pontokon hasonlít a magyarhoz, más pontokon eltér attól. Eltér abban például, hogy sok pénzből többet lehet költeni. Abban is, hogy náluk az egészségügy az elmúlt évtizedekben nem volt mostohagyerek: polgárok, parlamentek és kormányok egyek voltak abban, hogy az egészség a legfontosabb. Hasonlít viszont abban, hogy az állami rendszerekben náluk is háttérbe szorul a verseny és a piac.

A pazarlás azonban nagyon kis szerepet játszott a kiadások tárgyalt növekedésében. A fő okok másutt találhatók. Első helyen azt kell említeni, hogy az életviszonyok javulásának és az orvostudomány fejlődésének következtében az emberek tovább élnek, mint azelőtt, és az öregek egészségügyi költségei nyilvánvalóan sokkal nagyobbak, mint az aktív korúaké. A második fő ok a technika fejlődése, amelynek következtében sokkal több beteget lehet meggyógyítani, és sokkal több életet lehet megmenteni, mint korábban, gyakran igen nagy költséggel. A költségek megoszlását jól mutatja a francia társadalombiztosítás 1980–81-ben végzett statisztikai vizsgálata, amely szerint a biztosítottak 55 százaléka költhetett az összes kiadás két és fél százalékát, és a biztosítottak 5 százaléka az összes kiadás 63,5 százalékát.

sokba a súlyos esetek, a nagy és a hosszan tartó betegségek kerülnek. Ezeken pedig az orvosok és a kórházak csak egy módon takarékoskodhatnak: ha lemondanak a gyógyításról és az életben tartásról.

AZ MDF PROGRAMJÁRÓL

1990. február 25.

E héten jutott el hozzám a Magyar Demokrata Fórum programja. Dátumként a címlapon 1989. október szerepel. Az előszó arról tudósít, hogy a program kidolgozását 1989 nyarán kezdték meg, az előkészítésben több százan vettek részt, az egyes anyagokat sokszorosított formában szétküldték, majd a vitás kérdésekről az októberben tartott országos gyűlés döntött. Ezután következett a sajtó alá rendezés, és a végleges szöveget januárban nyomtatták ki. Már első olvasásra is szembeszökik, és tüzetes tanulmányozás után nyilvánvalóvá válik, hogy szemben az 1989 márciusában elfogadott és közzétett, ellentmondásokkal és következetlenségekkel teli programnyilatkozattal, a Fórum szakértői most átgondolt és igen színvonalas művel álltak a választópolgárok elé.

Felsorolom a program fejezeteit: Politikai alapelvek, Önkormányzat, Környezetvédelem, Gazdaság, Mezőgazdaság, Szociális biztonság és családvédelem, Egészségügy, Oktatáspolitikai, Kisebbségvédelem, Külpolitika és nemzetbiztonság. E fejezetek közül a legrészletezőbb és legalaposabb a gazdaságot tárgyalja. Mai adásomban mégsem ezzel foglalkozom, hanem a Kisebbségvédelem című fejezetet veszem elő, amelynek írója Pösze Lajos példaszerű tárgyilagossággal és problémaismerettel elemzi ezt a nagyon is kényes kérdést. Az első követendő alapelvet így fogalmazza meg: „Célunk

olyan európai normákhoz igazított, egyedi sajátosságokat figyelembe vevő kisebbségpolitika kialakítása, amely egyaránt alkalmazható a határokon túli magyar, és a határokon belüli nem-magyar kisebbségekre. Nem tagadunk meg semmi olyan jogot hazai kisebbségeinktől, amelyet a kisebbségi magyarságnak követelünk."

Ezen alapelv kimondását megelőzően Pösze hangsúlyozza, hogy Közép-Európában a nemzetek határai nem esnek egybe az államok határaival. Az igazság azonban az, hogy a nemzetek határai úgyszólván sehol a világon nem esnek egybe az államok határaival. Nincs olyan ország, amelyben ne élne nemzeti vagy etnikai kisebbség, és hozzá kell tenni, hogy ez igen nagy szerencse. Csak pokolhoz lenne hasonlítható olyan társadalom, amelyben mindenkinek ugyanaz az anyanyelve, az etnikuma és a vallása. Igaz, a különbözőség sokszor konfliktusokhoz vezet. De bölcsesség és józan ész találhat megoldást a konfliktusokra, míg a különbözőség hiánya a szabadságot is kizárja. Pösze második alapelve a határokat érinti. Ezt is idézem: „Igazságtalannak és a népek békés együttélését megnehezítő tényezőnek tartjuk a jelenlegi határokat, ám politikai érdekeink ma a határok »ellégiesítéséhez« fűződnek."

Az idézett alapelvekből következően az MDF új programja elítéli az asszimiláció minden nyílt vagy burkolt formáját, alapvetően emberi jognak tartja a nemzeti vagy etnikai kisebbségből való önkéntes kilépést, a magukat magyarnak vallókat a nemzet szerves részének tekintti, és természetesnek fogadja el a kettős kötődést, tehát azt, hogy az egyén magát a magyar nemzethez és ezzel egyidejűleg valamelyik kisebbséghez sorolja.

A továbbiakban leszögezi Pösze, hogy a kisebbségi kérdés nem kizárólagos belügy, hogy az anyaországnak joga és kötelessége védeni a határain túl élő közösségeit, és hogy ugyanez a jog érvényes a hazai kisebbségek esetében is.

Területi autonómiát javasol minden olyan esetben, amikor a kisebbség valamelyik országban zárt tömböt alkot, és kulturális autonómiát a szórványtelepülésű kisebbségek esetében. Nyilvánvaló, hogy a kisebbségek autonómiája és közösségi élete legkönnyebben olyan országokban valósítható meg, amelyekben a közigazgatás messzemenően decentralizált és a közösségi önkormányzat fejlett.

Az alapelvek kifejtése után külön alfejezet foglalkozik a határokon túl élő magyar és egy másik a határokon belüli nem magyar kisebbségekkel. Az előbbi alfejezetben felsorolt feladatok közül azoknak az állami tévéadótoronyoknak felállítását emelem ki, amelyek a jelenleginél sokkal nagyobb területen teszik foghatóvá az adást, és ezzel párhuzamosan a szomszédos országok nyelvein műsorokat sugárzó rádióadók megindítását.

Az ország határain belül élő kisebbségekről, a németekről, a szlovákokról, románokról, szerbekről, horvátokról, szlovénekről a program megállapítja, hogy velük szemben a magyar állam a sztálini modell jegyében asszimilációs politikát folytatott. Ennek kirívó példája volt 1960-ban a nemzetiségi nyelven való oktatás megszüntetése. Az asszimilációt segítette elő a mezőgazdaság kollektivizálása, ennek nyomán a parasztok nagy részének városba menekülése és a körzetesítés, amelynek során a kis falvakból a magyar többségű településekre vitték a tanácsot, a tsz-központot, az orvosi rendelőt és az iskolát. A Fórum programja célul tűzi ki a nemzeti kisebbségek parlamenti képviseletének biztosítását, akár úgy, hogy az egyes pártok nemzetiségi képviselőjelölteket állítanak, akár úgy, hogy egy kétkamarás országgyűlés második kamarájában kapjanak helyet a nemzetiségi képviselők. Azt is célul tűzi ki az MDF, hogy a kisebbségek a helyhatóságokban is számarányuknak megfelelő képviseletekhez jussanak. További cél az anyanyelven történő tanulás bizto-

sítása, és ennek érdekében a jelenleg csak egy nyelvet oktató iskolák kétnyelvűekké, a kétnyelvű iskolák tannyelvűekké való átalakítása, valamint olyan kollégiumok támogatása, amelyben a kisebbségi fiatalok anyanyelvi és népismeretet nyújtó nevelést kapnak. Említendő még a nemzetiségi falvak önállóságának és életképességének helyreállítása.

Külön pont foglalkozik a cigányokkal. Ebben leszögezik a következőket: „A cigányok éppúgy törekedhetnek etnikai identitásuk megőrzésére, érdekvédelmi, politikai és kulturális szervezetek alakítására, mint a nemzeti kisebbségek. A cigányság többségére jellemző kettős kötődést természetes és kíváncsi állapotként fogjuk fel. Szociális helyzetük javítását a pozitív diszkrimináció elvét alkalmazva kell megoldani, ezt azonban nem jogi, hanem politikai eszközökkel kell érvényesíteni.”

Végül a magyarországi zsidóság. Megállapítja a program, hogy az 1944-es holokauszt és az érte való magyar felelősség a közgondolkodásban még nem került a megfelelő helyre. Konkrét teendőként pedig az MDF számára többek között a következőket sorolja:

- „Megemlékezés minden évben a második világháború magyarországi áldozatairól

- A kiskunmajsai MDF példáját követve, minél több MDF szervezet részvétele a zsidó temetők rendbehozatalában

- Részvétel az elhagyott zsinagógák helyreállításában

- Közadakozásból emlékmű felállítása az áldozatok emlékére

- Munkakapcsolat kiépítése a zsidóság vallási és kulturális szervezeteivel

- Az ifjúsági szervezetek együttműködése.”

A VÁLASZTÁSOK ELÉ

1990. március

Barátaim egy része aggódik. X azt mondja, hogy nagyon sok itt az MSZMP. Van először az a párt, amelyik nyíltan MSZMP-nek vallja magát. Aztán az MSZP, amelyből október elején még lehetett volna olyan szocialista párt, amelyet Bihari Mihály álmodott meg magának. Ám végül is olyan MSZP jött létre, amelyben vannak ugyan rokonszenves politikusok, többségében az egész azonban nagyon is hasonlít az október előtti MSZMP-hez. A Magyar Néppártot és az Agrárszövetséget is olyan emberek vezetik, akik végig az MSZMP vonalán mozogtak. A Hazafias Választási Koalíció pedig a Népfront, amely az MSZMP kiszolgálója volt. Vagyis egy nyílt MSZMP és négy álcázott MSZMP került az országos listára. Más itt a baj – mondja Y. Az Agrárszövetség nem álcázott MSZMP, hanem az agrároligarchia pártja. Éppen ez a baj vele. Minden erővel akadályozni fogja a mezőgazdaság modernizálását és a falusi magántulajdon erősödését. A Hazafias Választási Koalíció valóban a Népfront, és a fő törekvése az, hogy átmentse a Népfront vezetőit és vagyonát. Ez a párt is az ország modernizálását próbálja majd akadályozni. Természetesen kerékkötő lesz az MSZMP, az MSZP és a Néppárt is. Vagyis túlságosan sok olyan pártot látok itt, amely szavakban demokráciát és piacgazdaságot hirdet, de a demokrácia és a piacgazdaság kiépítésének minden tényleges lépését akadályozni fogja.

Sok igazság van abban, amit X és Y mond. A lényegét illetően mégis tévednek. A lényeg ugyanis az, hogy négy hét múlva szabad választások lesznek. Nem félig szabad választások, mint tavaly Lengyelországban, ahol előre meghatározták a számarányokat. És nem is olyan választások, mint néhány más országban lesznek, amelyekben a politikai erők még nem alakultak ki.

Magyarországon hosszabb ideje folyik a politikai küzdelem, és ma már elég jól lehet látni a fontosabb politikai erőket. A hátralévő hetekben további tisztázódás várható. Bizonyosra veszem, hogy a választópolgárok el tudnak majd igazodni a pártok versenyében. Valószínűnek látszik, hogy vereséget fog szenvedni az MSZMP és vereséget fognak szenvedni azok a pártok is, amelyeket X álcázott MSZMP-nek, Y pedig modernizációellenes oligarchiapártoknak nevez. Az is valószínűnek látszik, hogy a nyertesek az MDF, az SZDSZ és a Kisgazdapárt lesznek. De bárki lesz is a nyerő, és bármilyen arányban, a döntés a nép döntése lesz.

MAGÁNTULAJDONON ALAPULÓ PIACGAZDASÁGOT

1990. április 1.

Az 1989-es év folyamán fordulat következett be a magyarországi közgazdászok és szociológusok gondolkodásában. A változás első jele Kertesi Gábor és Köllő János „Magántulajdonon alapuló piacgazdaságot” című írása volt, amelyet tavaly márciusban az SZDSZ közgyűlése elé terjesztettek, és amely azután az SZDSZ gazdasági programjának alapjává vált. Idézem: „miközben hivatalosan is egyre többet hangoztatják, hogy Magyarországnak a nyugati piacgazdaságokat kell mintaként követnie, általános hallgatás övezi azt a tényt, hogy ezek a gazdaságok kivétel nélkül döntően a magántulajdon intézményén alapulnak. A modern piacgazdaságokban az állam jelentős szerepet vállal, számottevő tulajdonos lehet, nagy súlya van a nyugdíjpénztáraknak és betegsegélyzőknek, a nem profitorientált vállalkozásoknak és a szövetkezeseknek is. A gazdaság motorja mégis a magántőke, az a tulajdonos, aki a legnagyobb eréllyel képviseli a vagyont

racionális hasznosításának szempontjait; aki a legkevésbé érdekelt abban, hogy tőkéjét gazdaságtalan vállalkozásokban pihentesse; aki a legelszántabban keresi a jövedelmező befektetés helyét; aki ezáltal jövedelmező, takarékos gazdálkodásra kényszeríti a tőke üzemeltetőjét.” A későbbiekben leszögezték, hogy sem a mai, semlegesnek álcázott, sem egy valóban semleges szabályozó rendszer nem elegendő ahhoz, hogy a magánvállalkozás komoly hatóerővé váljék gazdaságunkban. Ehhez aktív támogatásra, kézzelfogható segítségre, valamint a még mindig erős idegenkedés, gyanakvás és hangulatkeltés felszámolására van szükség.

Az idézett szöveg, illetőleg az SZDSZ teljes gazdasági programja az áprilist követő hónapokban igen nagy hatást gyakorolt a közgondolkodásra, és fokozatosan egyre többen fogadták el a magánszektor elsőbbségének elvét. A második lökést ugyanezen irányban Kornai János tavaly novemberben megjelent *Indulatos röpirata* adta meg. Ő leszögezte, hogy a piaci szocializmus eszméje mindenütt kudarcot vallott, és hangsúlyozta, hogy Magyarországon csak félig van gazdasági válság: válság van az állami szektorban, de nincs válság a magánszektorban. Ezért ő is a magánszektor teljes liberalizálását követelte: a teljes szabadságot az üzemalapításban, az áralakításban, a foglalkoztatásban, a külkereskedelemben, a pénzkölcsönzésben, a devizák felhalmozásában, behozatalában és kivitelében. A magánszektor tényleges helyzetéről viszont így számolt be: „Kevés számú kivételtől eltekintve ez bizony a századforduló Balkánja vagy korunk elmaradott fejlődő országainak színvonala. Sok szempontból messze elmarad a mögött a színvonal mögött, amelyen a magyar magánszektor a 19. század végén tevékenykedett.” Kornai tehát, aki szerint a magánszektor egészséges működése miatt a magyar gazdaság csak félig van válságban, és aki a jövő zálogát a magánszektor kibontakozásában látja,

ez utóbbit fokozatos változás formájában képzelet el. Idézem: „A polgárosodás hosszú történelmi folyamat. A magyar polgárosodás folyamata 1949-ben drámaian megszakadt, és évtizedekre vissza lett vetve. Nyomokban már a hatvanas évektől kezdve újraindult a háztáji gazdaság, a szélesedő magántevékenység a második gazdaság formájában. Most jó esélyek vannak arra, hogy ez a polgárosodás meggyorsul. De még gyorsulás esetén is hosszú évekre, sőt valószínűleg évtizedekre lesz szükség fejlett és érett magánszektor kibontakozásához.”

Ugyanezt a polgárosodási folyamatot némileg eltérő megvilágításban vázolta Kopátsy Sándor *Levél a magyar reformerekhez* című, 1989 végén kiadott könyvében. Idézem: „A lakosság nagyobb fele gazdaságilag lényegében függetlenné vált a hatalomtól. Az államtól származó egyre csökkenő jövedelmekre azzal válaszolt, hogy maga teremtett jövedelmet, kiépítette másodgazdaságát. Mára a népesség, mindenekelőtt a fiatalság nagyobbik fele, annyira a saját kezébe vette anyagi jövőjének alakítását, hogy azt semmiféle bürokratikus hatalom nem lesz képes magának visszaszerezni.”

Mint Szelényi Iván, Kopátsy is azon a véleményen van, hogy az 1989-ben bekövetkezett politikai földcsuszamlás a félig megvalósult polgárosodás következménye: annak köszönhető, hogy az emberek többsége gazdaságilag félig vagy kétharmad részben függetlenné vált, és mindennapi gyakorlatában paralizálni tudja a központi hatalmat. Idézem: „Az a sajátos helyzet alakult ki, hogy nálunk ugyan még kevés a nyugati társadalmakhoz képest a gazdasági autonómia, de sokkal több azokénál a félautonómia. Márpedig, ha elismerjük, hogy a politikai autonómia alapja a gazdasági autonómia, akkor nálunk egyedülállóan széles társadalmi bázisa van a politikai demokráciának. Sokan nem látnak elég ga-

ranciát arra, hogy a nagy lendülettel folyó demokratizálódási folyamatot már nem lehet visszafordítani, félnek valamiféle baloldali restaurációtól. Én ebben a tekintetben nyugodt vagyok. A politikai diktatúra elvesztette gazdasági bázisát, hiszen az emberek többsége már nincs kiszolgáltatva a politikai hatalomnak. A felső döntések ezért kénytelenek a közvéleményhez igazodni.”

Másképp ítélte meg a jövő esélyeit Hankiss Elemér a „nagykoalícióról” és az „új elitről” szóló tanulmányában, a *Valóság* tavaly februári számában, amely szerint az államszocialista rendszer válságának valószínű eredményeként koalíció jön létre az állami és pártbürokrácia felső rétegei, az állami nagyvállalatok vezetői és a magánvállalkozó réteg felső szintjei között. E koalíció, egyben egy új uralkodó osztály létrejöttében és hatalomátvételében – a hipotézis szerint – egy sajátos privatizáció a legfontosabb folyamat, az, amelynek során az állami és pártbürokrácia, valamint a nagyvállalatok vezető rétege az állami tulajdont saját tulajdonává alakítja át. Az 1989-es év fejleményei azonban nem támasztották alá ezt a viszonylag korai jóslást. A káderelit tipikus törekvése inkább az volt, hogy a nyugati tőkének adja el áron alul a vállalatokat, és ezen a módon őrizze meg vezető szerepét és kiváltságait. A magam részéről azonban e törekvésnek sem jósolok nagy jövőt. A politikai átalakulás sokkal nagyobb annál, mint amire Hankiss egy-másfél évvel ezelőtt gondolhatott. Az állami és pártbürokrácia elvesztette hatalmát, és a nagyvállalatok vezetőinek lába alól is kicsúszott a talaj.

A jövő megjósolására aligha vagyunk képesek. A társadalomkutatásnak inkább az lehet a feladata, hogy idejében észlelje a változást. A nyolcvanas évek közepéig csak kisszámú kutató törekedett vagy volt képes erre. A legutóbbi néhány év társadalomtudományi irodalma arra mutat, hogy e téren javulás kezdődött meg.

KOALÍCIÓS TÁRGYALÁSOK

1990. április 15.

A Magyar Demokrata Fórum csütörtökön tartott III. országos közgyűlése közfelkiáltással fogadta el Antall Józsefnek azt a javaslatát, hogy a Kiszgazdapárttal és a Kereszténydemokrata Néppárttal kezd koalíciós tárgyalásokat. Ugyancsak a közgyűlésen Kiss Gy. Csaba arról beszélt, hogy a stratégiai fontosságú tárcák többségének élére az MDF kíván minisztert állítani. Kulin Ferenc pénteki sajtótájékoztatójából azt is megtudtuk, hogy a MDF a külügyet, a belügyet és a pénzügyet tekinti stratégiai tárcának.

Lehetséges, hogy e kérdésben véleményem eltér a közfelfogástól. Ez utóbbi ugyanis valószínűleg a gazdasági csúcsminisztériumot tartja a legfontosabbnak, és azt reméli, vagy abban kételkedik, hogy ennek a tárcának vezetője fogja az országot a gazdasági válságból kivezetni. Magam viszont úgy vélem, hogy ennek a minisztériumnak mozgástere igen korlátozott lesz. A nemzetközi pénzügyi szervezetek súlyos lépéseket fognak követelni, és ezeket a követeléseket igen nehéz lesz elhárítani. Ugyanakkor az ország közvéleménye abba az irányba szorítja majd a minisztert, hogy az említett intézkedések végrehajtását a legnagyobb mértékben szabotálja el. A lakosság különböző csoportjai a maguk részéről is mindent megtesznek majd az elszabotálás érdekében. Bizonyos az is, hogy a gazdasági csúcsminiszter és a miniszterelnök tárgyalásokat kezd majd a hitelezőkkel a magyar adósság kamatterheinek csökkentésére. Nem tudhatjuk, hogy mi lesz ezeknek a tárgyalásoknak az eredménye, de a cselekvés iránya e téren is adva van. Mindehhez járul még az, hogy a gazdasági életnek igen sok szereplője van, és e szereplők viselkedését senki sem láthatja előre. A múltban is gyakran tapasztalhattuk, hogy a kormányok különböző lépései nem

érték el a szándékolt hatást, és még azt is, hogy visszájukra fordultak. Gazdasági viselkedésükben a mai magyarok igen racionálisak. Nagyon is értenek ahhoz, hogy a kínálkozó, messziről és felülről nem látható előnyöket megragadják, és hogy a fenyegető veszélyeket különböző manőverekkel elhárítsák. A gazdasági élet regenerálását éppen ezért nem a gazdasági csúcsminisztertől és nem is a kormánytól, hanem az ország polgáraitól lehet várni. Igen fontosnak tartom viszont az oktatási minisztériumot. E tárca vezetőjének jóval nagyobb lesz a mozgástere, sokkal több jót és még sokkal több rosszat tehet. Mai hanyatlásunk nagyrészt azoknak a hibáknak és bűnöknek tulajdonítható, amelyeket az előző 40 év kormányai követtek el az általános iskolában, a középiskolában, az egyetemeken és a tudományos életben. A hibák kijavítását kellene most elkezdni, a romokból újra építkezni. A legfontosabb azonban az, hogy újabb hibák ne követtessenek el. Még nem pusztult el minden, még vannak értékek. Első helyen a meglevő értékek megőrzését ajánlom a jövő oktatási miniszterének figyelmébe.

MAGYARORSZÁGI TAPASZTALATOK, 1990

1990. április 22.

Tizenhárom évi távollét után három ízben látogattam Magyarországra, tavaly júniusban három hétre, novemberben két hétre, most március 20-tól kezdve harminc napra. Mindhárom alkalommal más és más országot találtam, és az átalakulás oly gyors, hogy a most elmúlt négy hét alatt is erősen érezhető volt. Alapvető természetesen a politikai rendszer átalakulása, 1956 forradalmának a nemzet életébe való visszaiktatása, a népszavazás, az első szabadon válasz-

tott parlament létrejötte. De amikor átalakulásról beszélek, elsősorban mégis az országban élő emberekre gondolok, a viselkedések, nézetek, érzületek változására. Például a politikai magatartásokra. Júniusban még az volt a benyomásom, hogy az emberek többsége izgatottan nézte a televízió politikai adásait, de nem gondolt arra, hogy ő maga is befolyásolhatja azt, ami történik. Novemberre ennek a többségnek vélekedésében és magatartásában következett be változás, és ezt a szubjektív benyomást alátámasztotta a népszavazás. Március 25-én is azért mentek el az emberek szavazni, mert azt gondolták, hogy nem mindegy, hogy elmennek-e, és hogy kire szavaznak. A két forduló között azonban elkedvetlenedést éreztem. A részvételi arány visszaesése bizonyára több tényezőre vezethető vissza, de az egyik tényező véleményem szerint ez az elkedvetlenedés volt. Volt is mitől elkedvetlenedni. A szidalmazó, mocskoló, rágalmazó szórólapok tízezrei talán rontották egyik vagy másik képviselőjelölt megválasztási esélyeit, leginkább azonban arra voltak alkalmasak, hogy az egész választás hitelét rontsák.

A legnegatívabb esemény azonban az antiszemitizmus nyílt jelenléte volt. Egyetlen francia ismerősömnek sem fogok erről egy szót sem említeni, és azért nem, mert semmi sem árta annyira az új magyar demokráciának, mint ha ennek a híre elterjedne. Arról sem fogok franciáknak beszélni, hogy voltak olyan papok, akik templomban szólították fel híveiket az egyik képviselőjelölt megválasztására. Franciaország katolikus ország, de a hívő és vallásukat tartó katolikusok háborodnának fel legjobban azon, ha ilyesmi megtörténne.

Bízom azonban abban, hogy mindennek most vége. A negatív jelenségek sem változtatnak azon, hogy a parlamentet szabadon választotta az ország népe és a májusban megalakuló új kormány az egész ország törvényesen megválasztott kormánya lesz. Tévednek azok, akik azt hiszik, hogy az új

kormány diktatúrára fog törekedni, és még inkább tévednek, ha azt hiszik, hogy ilyen diktatúrát meg tudna valósítani. Ezzel kapcsolatban egy más előjelű kedvezőtlen jelenségre hívom fel a figyelmet. A félelemre és a félelem felkeltésére. A régi félelem él még az országban, és most új félelmek is társulnak hozzá. Félnak a vállalatvezetőktől azok a munkások, akik nem mernek kilépni a régi bürokratikus szakszervezetekből, és nem mernek a független szakszervezetekhez csatlakozni. Félnak az intézmények vezetőitől azok az értelmiségiek, orvosok, mérnökök, pedagógusok, kutatók, újságírók, akik nem mernek szakmájuk érdekeinek védelmében fellépni. Attól félve, hogy társaik nem fogják támogatni őket, és egyedül maradva pórul járnak. Ez a félelem azonban a négy évtizedes múlt beidegzett maradványa. A hatalom hadállásai már jó ideje nagyon gyengék. Lehetőségeit tekintve, a civil társadalom jóval erősebb a hatalomnál. Az embereken múlik, hogy élnek-e ezekkel a lehetőségekkel. Bízom abban, hogy megteszik, és a törvények által biztosított demokráciát a gyakorlatban is megvalósítják.

MDF-SZDSZ-MEGÁLLAPODÁS

1990. május 6.

Elég nagy az egyetértés abban, hogy igen jó az a megállapodás, amelyet az MDF és az SZDSZ kötött egymással néhány alapvető kérdésről: így többek között a köztársasági elnök státuszáról és megválasztásának módjáról, az alkotmányerejű törvények fogalmának törléséről, a kétharmados többséggel elfogadandó törvények listájáról, a televízió és a rádió pártatlanságáról, valamint a köztársasági elnök személyéről. A megállapodás tartalma és stílusa egyaránt azt

mutatja, hogy az MDF és az SZDSZ vezetői tisztában vannak felelősségükkel, azzal, hogy a jelenlegi válság leküzdéséhez alapvető kérdésekben együttműködésre van szükség. Elég nagy az egyetértés abban a tekintetben is, hogy az új kormánynak meg kell kapnia a 100 napos türelmi időt. 100 napot és talán még többet is.

Ez a türelmi idő azonban nem jelentheti azt, hogy 100 napig nem kell cselekedni. Éppen ellenkezőleg. Bizonyos pontokon azonnal kell cselekedni. A további késlekedés ugyanis katasztrófával fenyeget. A kormány legitim kormány, mert szabad választások alapján jött létre. Ez a legitimitás kiindulópont és igen nagy lehetőség. A lehetőséget azonban ki kell használnia. Bizonyítani kell, hogy tud kormányozni. Hogy meg tudja tenni azokat a radikális lépéseket, amelyek eddig elmaradtak.

Így mindenekelőtt az infláció vonatkozásában. Az előző kormány minden fontosabb lépése növelte az inflációt. Mentsége az volt, hogy nem volt legitimitása. Az új kormánynak nincs, és nem is lesz ilyen mentsége. Meg kell fogalmaznia és be kell vezetnie azokat a kemény rendszabályokat, amelyek az infláció gyorsulásának megakadályozására alkalmasak. A kormány feladata ezeknek a rendszabályoknak a megfogalmazása, de bizonyos, hogy lépni kell. Az is bizonyosnak látszik, hogy a szükséges lépések közé tartozik az állami vállalatok által kifizetett bérek növekedésének megállítása, és hogy az infláció korlátozása munkanélküliséggel jár.

Határozott rendszabályokra van szükség a dollárelszámolású fizetési mérleg javítására is. Szakértők hada veszi körül a kormányt, saját pártjában, az ellenzék pártjaiban és a pártokon kívül. Rendelkezésre áll a Kék Szalag Bizottság és a Híd-csoport programja. Választani kell a jól megfogalmazott javaslatok közül, és a választott javaslatokat végre kell hajtani.

Mindenki egyetért abban, hogy a költségvetési deficitet csökkenteni kell, ehhez a kiadásokat tételesen felül kell vizsgálni, és az államháztartás egészét át kell alakítani.

Egyetértés van abban is, hogy a magánvállalkozás útjában álló akadályokat kell elhárítani. Ezen a téren lehetne a legkönnyebben és leggyorsabban előrehaladni, a népszerűtlenség kockázata nélkül. Késedelmeskedés nélkül lehetne végrehajtani a kereskedelmi és szolgáltatási egységek privatizációját is.

Bizonyos, hogy az új kormány hibákat is fog elkövetni. A türelmi idő fogalmába beletartozik, hogy a hibák elkövetését az ellenzék és a lakosság regisztrálja, de az ésszerűség határain belül tolerálja. A megbocsáthatatlan hibákat azonban kerülni kell.

Az első lépések jók voltak, bizalmat keltettek. Reméljük, hogy a jó kezdetet jó folytatás követi.

AZ ÚJ KORMÁNY TERVEI

1990. június 3.

A napilapok május 23-ai száma közölte Antall József parlamenti expozéját. Természetszerűleg voltak kihagyások mindegyik ismertetésben, és ezek jó néhány esetben meg is változtatták annak értelmét, amit a miniszterelnök mondott. A *Népszabadság* május 26-ai száma viszont hiánytalanul közli azt a dokumentumot, amelyet a képviselők az ülés előtt kézhez kaptak. Mai adásomban elsősorban erre a dokumentumra támaszkodom. Az expozénak a dokumentumban nem szereplő bevezető részét illetően a *Magyar Nemzet* május 23-ai számát használom fel.

E bevezető részben Antall József többek között arról be-

szélt, hogy a távlati célokban ma igen nagy az egyetértés Magyarországon, de vita folyik a „hogyan”-ról. Vagyis arról, hogy gyorsan-e vagy lassan. Az egyik lehetőség Antall fogalmazásában a nagy ugrás, az átalakulás legkínosabb szakaszának lerövidítése. Elvetette ennek a lehetőségnek realizálását, és a szakaszokra bontott, fokozatos és hosszú átalakulás mellett foglalt állást. Hivatkozott ezzel kapcsolatban az ország történelmi tradícióira, a nemzeti szolidaritásra, a politikai robbanás veszélyére, és arra, hogy a magyar gazdaság a szomszédokénál jobb állapotban van. A szakaszokra bontott lassú átalakulás terhéért Kádár Béla adta elő múlt év őszén, és érvelése is egyezett Antall most idézett gondolatmenetével.

A képviselőknek átadott dokumentumban, tehát a tulajdonképpeni kormányprogramban viszont a következőket olvasom: „A múlt súlyos öröksége, a kedvezőtlen rövid távú folyamatok megfékezése és a jövő felé való kitörés felveti a nagyobb kockázatokkal járó – azonnal teljes privatizálást, ár-, bér- importliberalizálást, pénzreformot, valutakonvertibilitást: a hirtelen átállás, vagy a szakaszos orvoslás közötti választást. A túlságosan lassú átalakulás növeli a visszarendeződés veszélyét, további torzulást okoz, és meghosszabbítja a kényszerű lakossági áldozatvállalás idejét. A kormány arra törekszik, hogy a már eddig felajánlott és rövidesen megnyíló nemzetközi forrásokat úgy koncentrálja, hogy az átállást, a nemzet újjáépítési programját a lehető leggyorsabban tudja végrehajtani.”

Nem könnyű a két szöveg közötti ellentmondást feloldani. Úgy látszik, hogy az új miniszterelnökre két erő hat. Az egyik gyorsítani, a másik lassítani akar. Úgy látszik továbbá, hogy végleges álláspontot még nem alakított ki, egyelőre azonban a szakaszokra bontott átalakulás tervét fogadta el.

Ugyanez a kettősség tapasztalható a privatizáció tekinte-

tében is. Antall szövegében érvényesül azok hatása is, akik radikális privatizációt sürgetnek és azoké is, akik az állami szektor jó részét meg akarják őrizni. Egyik mondata szerint a hároméves program időszakában a kormány a tulajdonviszonyok átalakítását és a gazdaságban az állami tulajdon arányának alapvető leszorítását tűzi ki célul. Ezt azonban más mondatok követik: „Továbbra is fontos szerepe marad azoknak a társasági formában vagy állami tulajdonban maradó nagyvállalatoknak, amelyek a jövedelmezőségi követelményeknek megfelelnek, és vagyonuk után megfelelő osztalékot fizetnek. E vállalatok eredményes működése az egészséges gazdaság előfeltétele.” „Az állami jelenlét továbbra is elengedhetetlen a magas tőkeigényes közlekedési, hírközlési hálózatokban, illetőleg azokon a területeken, ahol nem az árak, hanem a tarifapolitika érvényesül.” E téren sincs még végleges program, egyelőre azonban több az óvatos, mint a radikális mondat.

Határozott álláspontot foglalt el viszont a miniszterelnök a vállalati tanácsok dolgában. Megszűnik az állami vállalatoknál a vállalati tanácsokra épült vezetési forma – jelenti ki a kormányprogram, és a rövid távú 100 napos programban a következőket teszi hozzá: „A kormány kezdeményezi a vállalati tanácson és közgyűlésen alapuló vállalatvezetési formák módosítását, annak érdekében, hogy az önállóságra érett belső egységek kiválhassanak, az 1990-ben lejáró vezetői megbízások megújításra kerüljenek, és a pályázatok elfogadását az új gazdaságpolitika alapján felállított feladatokhoz lehessen kötni.”

Ugyanilyen határozottságot látunk a fizetésektelen vállalatok ügyében is. Kijelenti a program, hogy a kormány szakít a korábbi gazdaságpolitika gyengeségével, amely a helyi vállalati csődök halasztásával a gazdaság egészét juttatta válságba. A 100 napos program egyik pontja szerint a kor-

mány csődeljárásokat indít az ellen a 30-40 vállalat ellen, amelyik tartósan veszteséges, piaci lehetetlenülése miatt elhúzódó leépülésre van ítélve. Ezzel kapcsolatban kijelenti a program, hogy a kormány hivatalba lépését követő időszak alapvető célja az infláció csökkentése, és ezt a célt szolgálja a csődeljárások megindítása is.

Határozott állásfoglalást látunk a külföldi tőkével kapcsolatban is. A távlati program szerint a magyar gazdaságban szerepet vállaló külföldi tőke részaránya a program végére többszörösére nőhet. A rövid távú programban ezzel kapcsolatban két fontos mondat olvasható. Idézem: „A program részeként külföldi ösztönző csomagot dolgoz ki és vezet be a kormány, amely gyorsítja és egyszerűsíti a külföldi vegyes vállalatok alapítását Magyarországon, javítja a vegyes vállalatok infrastrukturális ellátását és a vegyes vállalatok adókedvezményét közelíti a belföldi magánvállalkozások kedvezményéhez. E program keretében befektetési információs központot hoz létre a nagyobb összegű külföldi befektetések koordinálására.”

Ezeket a pontokat a Kék Szalag Bizottság és a Híd-csoport programjából vette át a kormány, ugyanúgy, mint a csődeljárások megindítására és a vállalati tanácsok megszüntetésére vonatkozó pontokat is. Ugyanezen forrásokból származik a megtakarítások élénkítését célzó csomag terve is, ezen belül a forintbetétekre adott pozitív reálkamatok és a devizabetétekre adott vonzó kamatok ígérete, valamint a lakossági devizamegtakarítások hazai bankokban való elhelyezésének törvényes garanciája. A két szakértő csoport javasolta azt is, hogy a belkereskedelemben, a vendéglátásban, az idegenforgalomban és a szolgáltatásokban egy éven belül teljes privatizációt kell végrehajtani. A javaslat abban a megfogalmazásban került be a programba, hogy a kormány előpriva-

tizációt hirdet ezeken a területeken. Nem teljesen világos, hogy ezen mit értenek.

Van tehát néhány alapvető kérdés, amelyre határozott és jó választ ad a program. Más kérdésekre néhány hét vagy hónap múlva várható a kormány állásfoglalása.

AZ ÖNKORMÁNYZATI TÖRVÉNY TERVEZETÉRŐL

1990. július 11.

A parlament megkezdte és jövő héten folytatja a helyi önkormányzatokról szóló törvényjavaslat vitáját. Az előterjesztett javaslatához a következő megjegyzéseket fűzöm:

Jelenleg koalíciós kormány van Magyarországon, de ennek vezető ereje az MDF. Az MDF januárban publikálta programját. Ebben a programban központi szerep jutott az önkormányzatoknak. Nemcsak elvont szinten és szép mondatokban, hanem igen konkrétan. A jelenlegi törvényjavaslat messze eltávolodott az MDF programjában foglaltaktól, sőt szellemében ellentétes az eredeti programmal.

A javaslat kidolgozásában igen nagy szerepet játszott Verebélyi Imre államtitkár. Az elmúlt hónapokban Verebélyinek többször volt arra alkalmja, hogy elképzeléseinek nyilvánosságot adjon. Ezek az elképzelések józanok, átgondoltak, rokonszenvesek voltak. A most előterjesztett szöveg igen messze áll ezektől az elképzelésektől. Fölmerül a kérdés, hogy az államtitkár változtatta-e meg álláspontját, vagy pedig nála nagyobb politikai erők kényszerítették-e a parlamentben benyújtott szöveg megfogalmazására.

A javaslat nem a községekre és városokra, hanem a megyékre épül és elfogadása az öröklött megyerendszer végle-

gesítését jelentené. Ez a megyerendszer azonban már a két háború között is anakronisztikus és hibás volt, mind közgazdasági, mind pedig politikai és társadalmi szempontból. Mélyreható bírálatát Bibó István adta meg különböző tanulmányaiban. A jelenlegi javaslat egyik legnagyobb hibája Bibó szempontjainak, gondolatainak és átalakítási terveinek teljes figyelmen kívül hagyása. Az ő elgondolása azokra az organikus egységekre épített, amelyek egy-egy fontosabb város körül alakultak ki, és erre vonatkozólag részletes tervet készített. A kormány javaslata ezzel szemben fenntartja azokat a mesterséges és működésképtelen kereteket, amelyeknek korábban is az volt az egyetlen funkciójuk, hogy a központi akaratot érvényesítsék, anélkül azonban, hogy ezt a törekvést bármikor is realizálni tudták volna. Az elavult és utált megyerendszer fenntartásának ma sem lehet más célja, mint a centrális akarat érvényesítése, ez a törekvés azonban a jövőben sem számíthat sikerre.

Ugyanezt a célt szolgálja a főispáni hivatal létrehozása, illetőleg a főispán jogkörének és hatáskörének kiszélesítése is. Joggal mondta erről az egyik képviselő, hogy a főispán egyesítené magában a bukott rendszer megyei párttitkárának, megyei tanácselnökének és vb-titkárának hatalmát és szerepkörét. Az ilyen elképzeléseknek azonban nagy múltja van Magyarországon. Két évszázada folyik a küzdelem a centralizmus és az önkormányzat között. A kormány javaslata nem az önkormányzati, hanem a centralisztikus hagyományt követi.

Funkcióik ellátásához az önkormányzatoknak ingatlanra, földtulajdonra, vagyonra van, illetőleg lenne szükségük. A beterjesztett javaslat erről nem gondoskodik. Egyik paragrafusához azt a megjegyzést fűzi, hogy szeptemberig az országgyűlés elé kell terjeszteni a tulajdonreformról, az államháztartásról, a helyi adókról, a földreformról szóló

törvényjavaslatokat. Nyilvánvaló azonban, hogy valóságos önkormányzatok létrehozásáról akkor lehetne szó, ha a törvényjavaslat tartalmazná az önkormányzatokat megillető vagyon átadását.

Jelen fogalmazásában a javaslat idő előtti, tartalmatlan és hibás irányzatú. A parlamentnek félre kellene tennie, csupán a helyhatósági választásokról szóló törvényt elfogadnia, és egy valóban elfogadható törvényt azoknak a részvételével kialakítania, akik majd kormányozni fogják önmagukat.

A KÖZTÁRSASÁGI ELNÖK MEGVÁLASZTÁSA UTÁN

1990. augusztus 5.

Kétségtelen, hogy e héten jelentősen javult az ország politikai helyzete. Javított a helyzeten a vasárnapi népszavazás kudarca, és nemcsak a kudarc ténye, hanem annak mérete is. Igen fontos, hogy végre végleges köztársasági elnöke van az országnak. Olyan ember személyében, aki ideiglenes funkciójába való lépése óta nagyon jól szerepelt, okos és rokonszenves nyilatkozatokkal tette magát népszerűvé belföldön és sokat használt országának külföldön. Az ő esetében a jelek szerint nem kell arra számítani, hogy valamelyik megnyilatkozását félreértik az újságírók.

Rendkívül fontos, hogy végre megszületett az önkormányzati törvény. Erről a törvényről azt is lehet mondani, hogy nem jó törvény, és azt is, hogy a lehető legjobb törvény. Nem jó a törvény, mert nem volt elég idő ahhoz, hogy egy minden kritériumot kielégítő törvényt kidolgozzanak, és azt az összes érdekeltekkel megvitassák. Annál kevésbé, mert az érdekeltek majd csak az önkormányzatok megválasztásának idején, és még inkább azután kezdik majd érdekeiket állás-

pontokban megfogalmazni, és azok érvényre jutásáért harcolni. Alkalmas azonban a törvény arra, hogy meg lehessen tartani a választásokat, és meginduljon az önkormányzatok működése. Így, ha nem is a lehető legjobb, de elfogadható törvény.

Több hónapos huzavona után kinevezték Hankiss Elemért a televízió és Gombár Csabát a rádió elnökévé. Már korábban kellett volna, de jó, hogy most megtörtént. Olyan emberek ők, akik hosszú időn át bírálták a pártállamot, és bírálatukban igen messzire mentek, olyan időben, amikor a mai bírálók hallgattak vagy az akkori urak hűséges szolgálóinak mutatkoztak. Bizonyos, hogy nem fognak nagytakarítást csinálni, de az sem kétséges, hogy próbálnak majd új gondolkodás- és látásmódokat érvényesíteni. Az elmúlt hetekben sok vita folyt a rádió és a televízió pártatlanságának igényéről. Hankiss és Gombár személyükben pártatlanok és elfogulatlanok, és arra fognak törekedni, hogy a pártatlanság eszménye megvalósuljon. Mindezekén túl van színvonaligényük, és ez az igény üdvös hatással járhat.

E pozitív változások azért következhetnek be, mert a fontos kérdésekben az MDF és az SZDSZ megegyezett egymással. Úgy látszik, hogy a további pozitív változásokhoz is ilyen egyezségekre lesz majd szükség. Kónya Imre azt mondja erről, hogy a diktatúrából a demokráciába vezető folyamat a politikai megállapodások rendszerén nyugszik. Ebben igaza van. Vitatható azonban az a megállapítása, hogy az április 29-én kötött MDF-SZDSZ-paktummal elérték mindazt, ami előny egy nagykoalícióban, anélkül, hogy hátrányait vállalni kellett volna. A nagykoalíciónak természetesen lettek volna hátrányai is, de előnyei számosabbak lettek volna. Ezt bizonyítják a három hónapja folyó pengevillogtatások és azok a megállapodások is, amelyek az előrehaladást lehetővé teszik.

A FÖLDTÖRVÉNY TERVEZETÉRŐL

1990. augusztus 12.

Augusztus 15-éig kell elkészülnie a földtörvény tervezetének, és a parlament őszi ülészsaka vitatja majd meg. Egyelőre keveset lehet arról tudni, hogy mi lesz a tervezetben. A kormánykoalíció pártjai néhány héttel ezelőtt bejelentették, hogy megegyeztek a földkérdésben. Nagyon keveset árultak el azonban arról, hogy miben egyeztek meg. Annyi bizonyos, hogy az érintettek körében nagy a bizonytalanság és az izgalom. A *Népszabadság* szerdai száma például arról számol be, hogy a hatezer hektáron gazdálkodó békéscsabai Lenin Termelőszövetkezetből eddig 2168 hektár megváltott földet kértek vissza a tulajdonosok vagy az örökösök. Ebből a közlésből az egész országra vonatkozó következtetéseket persze nem lehet levonni, de az arány mindenesetre nagyobb 33 százaléknál. A *Népszabadság* cikkírója különben 20 százalékra becsüli azoknak a földeknek arányát, amelyek a szövetkezetekben és állami gazdaságokban dolgozók kezébe kerülnek.

A tervezetről akkor lehet majd ítélni, ha a részletek nyilvánosságra kerülnek, hiszen a lényeg majdnem mindig, de ebben az esetben bizonyosan a részletekben van. A földek értékelésével azonban bizonyosan baj van. Mándy Iván földművelési államtitkár például azt az információt adta a *Magyar Hírlap* munkatársának, hogy az alaptevékenységben dolgozó szövetkezeti tagok térítés ellenében másfél hektár földet igényelhetnek, az aranykorona-érték 1000–2500-as forintoszatának megfelelő összegért. Most eltekintek attól, hogy másfél hektár semmire sem jó. Eltekintek attól is, hogy mi ez a térítés. Azt mondták, hogy a föld a szövetkezeti tagoké. Ha az övék, miért kell fizetniök? Nem ezeket teszem szóvá, hanem azt, hogy megint itt vagyunk az aranykoroná-

nál. Az aranykorona-értékeket a múlt században állapították meg a földek termelékenysége alapján. Azóta igen sok föld állapota javult vagy leromlott, művelési ág változások, telepítések, meliorációk mentek végbe. A lényeg azonban az, hogy a fekvés szerinti különbségeket az aranykorona figyelmen kívül hagyja. Tudjuk, hogy a nyugati határon osztrák gazdálkodók 5000 schilling bérleti díjat kínálnak egy hektárért. Az ország másik végén viszont 2000 forintos hektáronkénti bérleti díjról hallunk. Tudunk olyan földről, amelynek hektárját 30 ezer forintért adják el, és olyanról is, amelynek hektárját 1 millióért, méghozzá úgy, hogy valóságos értékét nem fizették meg.

Hogyan lehet mindezt figyelmen kívül hagyni? Hogyan lehet a földek piaci értékét semmibe venni? Hogyan lehet kártalanítani és privatizálni piaci értékek nélkül?

Nem lehet elégszer ismételni, hogy a legsürgősebb feladatok közé tartozik a földek piaci értékének megállapítása. Ez csak látszólag nehéz feladat. A földek amúgy is nyilván vannak tartva, négyszögölenként, holdanként, hektáronként. Az egyes földdarabok négyszögölenkénti piaci értékének megállapítását első fokon a most megválasztandó községi képviselő-testületeknek kellene elvégezniük, és az értékeléseket nyilvánosságra hozniok. Minden megyében földérték-nyilvántartó hivatalt kellene felállítani, hogy a községi földértékeléseket egymással egyeztesse. A nyilvánosságra hozott értékelések ellen a megye minden lakója fellebbezéssel élhet. A fellebbezéseket a községek képviselőiből álló földérték-bizottság bírálná el. Biztosítani kellene a fellebbezési jogot e bizottság döntései ellen is. A fellebbezéseket a megyei bíróságok bírálná el. Végül kerülne sor az országos egyeztetésre.

A KORMÁNYPROGRAMRÓL

1990. szeptember 30.

A kedden nyilvánosságra hozott kormányprogram egyik legzetessége az ellentmondásosság és a tisztázatlanság. A termőföldről kimondja a program, hogy az Alkotmánybíróság döntésétől függően vissza lehet állítani az 1947-es tulajdonviszonyokat. Egy másik mondat viszont azt szögezi le, hogy mindenekelőtt a mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó falusi réteget kell földhöz juttatni. Ellentétes, egymást kizáró állítások és állásfoglalások. Nem tudtak megegyezni, és mindkettőt betették a szövegbe. Más fontos kérdésben is ilyen ellentmondásokkal találkozunk.

Az örökölt helyzetet azzal jellemzi a program, hogy a kormány üres kamrákat és fedezetlen csekkeket kapott, és az ország erőforrásai kimerültek. Később azonban azt írják, hogy jelentős tőkeállomány halmozódott fel. Miniszterek nyilatkozataiból jó néhány hete tudjuk, hogy a legfontosabb gazdasági kérdésekben a kormányban két áramlat van: egy etatista és egy liberális. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok minisztere, Kádár Béla a dirigizmus híve, viszont a gazdaság gyors liberalizálását akarja Rabár Ferenc pénzügyminiszter. A két álláspont egymás mellett van a szövegben, feloldás nélkül. Ez néha úgy mutatkozik meg, hogy egy mondatba fogalmazták bele mindkét elképzelést. Azt írják például, hogy a privatizáció gyors, de megfontolt folyamat lesz. Máskor az egyik mondat üti a másikat. Célul tűzik ki a magántulajdon elsődlegességére épülő modern európai szociális piacgazdaság létrehozását, az államalapítás folytatását. Másutt viszont arról tesznek említést, hogy a nehézipari vállalatok állami tulajdonban maradhatnak. A bérekről kimondják, hogy semmilyen formában nem akarnak visszatérni a központi szabályozáshoz, hogy a béreket a piac fogja alakítani. Má-

sutt viszont azt szögezik le, hogy a költségvetési hatáskörbe tartozó területeken a kormány felelős bérpolitikai magatartással korlátozza az inflációs folyamatok kialakulását. Ezekhez még hozzátették azt a hangzatos, de tartalom nélküli kijelentést, hogy hosszú távon azt az állapotot kell elérni, amelyben a bérek tükrözik a munka mennyiségét és minőségét. A pénzügyi politika egyik fő céljának jelölik meg a forint vásárlóértékének védelmét. Másutt viszont arról írnak, hogy árfolyam-politikával kell segíteni az exportot. Mindkét álláspont mellett lehet érveket felhozni, de nem lehet a két álláspontot egyszerre képviselni.

Az infláció elleni politika többször is visszatér a szövegben, de nincs arról szó, hogy ez miképpen egyeztethető össze a fogyasztói árak támogatásának csökkentésével és az ebből következő áremelkedésekkel. Azt sem próbálják felmérni, hogy az infláció esetleges visszaszorítása milyen nagyságú munkanélküliséget eredményez.

Sorolhatnám tovább az ellentmondásokat és az egymással nem egyeztetett célkitűzéseket. Jó részük az etatizmus és liberalizmus közötti említett ellentétre vezethető vissza. A jelen helyzetben valóban nem könnyű kormányprogramot készíteni. De lehet ökonómiával élni. Lehet azt mondani, hogy bizonyos kérdésekben már döntöttünk, másokban még nem. A már meghozott döntéseket meg lehet magyarázni. A nyitva hagyott kérdéseknél ki lehet fejteni az egymással szembenálló érveléseket. A koncepció irányát illetően azonban mindenképpen választani kell etatizmus és liberalizmus között. A kormányzóvivő azt mondotta, hogy a részletes kormányprogram csak 4-6 hónap múlva készül el. A részleteken azonban csak akkor lehet dolgozni, ha az alapelveket már tisztázták. Ez idáig nem történt meg, pedig sürget az idő.

JEGYZETEK

Kemény István szövegében sem számok, sem csillagok nem utalnak a Jegyzetekre. A szerző ugyanis olyan kristálytisztán, annyira áttekinthetően és logikusan fogalmaz, hogy megértéséhez egyáltalán nincs szükség jegyzetekre, s holmi csillagok csak zavarnák az olvasás élményét. Az alábbi információk tehát nem a szöveg megértéséhez szükségesek, csupán kiegészítik az írásokat. Az olvasó egyebek közt adatokat tudhat meg belőlük az említett személyekről, például a további pályafutásukról, máskor pedig olyan ismeretekre hívja fel a figyelmet, amelyek a közelmúltban váltak hozzáférhetőkké a kutatás számára.

A jegyzetben nagybetűvel utalunk arra a névre vagy idézetre, amelyhez kapcsolódik. Aki tehát a jegyzetet olvasgatja, Kemény István szövegében könnyen visszakeresheti az érintett részt.

A jegyzetek forrása mindenekelőtt az internet, a google, további forrás a *Beszélő* teljes anyagát tartalmazó cédé, Csizmadia Ervin monográfiája, *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*, Ripp Zoltán könyve, *a Rendszerváltás Magyarországon, 1987–1990* és Bibó István írásai.

1980

A LABIRINTUS

RUDE PRÁVO ► Csehszlovákia Kommunista Pártja központi lapja.
MILAN KUNDERA ► (1929) cseh író. Három verseskötve után első regénye, a *Tréfa* 1965-ben jelent meg. (1968-ban közreadott magyar kiadásának forgalmazását betiltották.) 1975-ben Franciaországba emigrált. *A nevetés és a felejtés* könyve című műve megjelenése (1979) után megfosztották csehszlovák állampolgárságától. Ez, valamint a *Búcsúkeringő* című regénye magya-

rul először szamizdatban jelent meg Sulyok Miklós, illetve Bába Iván fordításában (AB Független Kiadó).

A FELEJTÉSŐRŐL

Alekszandr SZOLZSENYICIN ► (1918–2008) orosz író. A háborúban frontkatoná volt, a háború végén letartóztatták, tizenegy évet töltött munkatáborban. 1962-ben jelent meg az *Ivan Gyeniszo- vics egy napja* című kisregénye, amely a nevét világhíróvé tette. Ez az egyetlen műve, amely Magyarországon a rendszerváltás előtt „legálisan” megjelent. Következő műveit (*A pokol tornáca, Rákostúlya*) nyugati kiadók adták ki, *A Gulag szigetvilág* – ennek hatásáról lásd a *Szakítás az etatista szocializmussal* (1986) című írás jegyzetét – megírása után megfosztották szovjet állampolgárságától, és kitoloncolták az országból. Emigrációban írta *A vörös kerék* című tetralógiáját a bolsevik forradalom előtörténetéről. Hazájába 1990-ben térhetett vissza.

Alekszandr ZINOVJEV ► (1922–2006) filozófus, író. 1954 és 1977 között a Szovjet Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének munkatársa, majd a Lomonoszov Egyetem tanszékvezetője volt. 1973-tól szatirikus hangvételű szépirodalmi művekben ábrázolta az értelmiség megaláztatását, megalázkodását. 1977-ben családjával együtt emigrációba kényszerítették. A Szovjetunió szétesése után kritikusan írt az új Oroszországról is. Budapesten halt meg.

KLEMENT GOTTWALD ► (1896–1953) Csehszlovákia Kommunista Pártja egyik alapítója (1921), 1929-től főtitkára, majd elnöke. A kommunista párt 1948. február 21-én államcsínnyel szerezte meg a kizárólagos hatalmat, ezután lett Gottwald (a lemondásra kényszerített Eduard Beneš után) köztársasági elnök.

Vlado (Vladimir) CLEMENTIS ► (1902–1952) külügyminisztert koholt vádak alapján halálra ítélték és kivégezték.

GUSTÁV HUSÁK ► (1913–1991) szlovák kommunista vezetőt ugyanekkor életfogytiglani börtönre ítélték. Az ország 1968-as szovjet megszállása után, 1969 augusztusától ő lett Csehszlovákia Kommunista Pártja első titkára (1971-től főtitkára), 1975-ben a köztársaság elnöke. Erről a tisztségéről a kommunista rendszer bukásakor mondott le, 1990-ben.

VÁLASZOK LEVELEKRE

ERRŐL MAGAM IS VÉGEZTEM KUTATÁST ► Kemény István emigrációja előtt két nagyobb kutatást vezetett a szegénység-cigányság témakörében. (*Az alacsony jövedelmű népesség életkörülményei Magyarországon*, 1972; *A magyarországi cigány lakosság*, 1976.) Hazatérése után mindenekelőtt a roma lakosság életkörülményeit, iskolázottságát vizsgálta.

GUGLIELMO FERRERO ► (1871–1942) olasz történész, író. Bővebben lásd a *Félelem és legitimitás* (1985) című írás jegyzetét.

CONFÉDÉRATION SYNDICAL... ► Fogyasztóvédelmi szövetség.

Richard TITMUSS ► (1907–1972) a korszerű szociálpolitika úttörője. Autodidaktaként, formális képzettség nélkül lett a London School of Economics professzora, miután több könyvet publikált a szegénység és népelemezés kérdéséről. A szociális ellátást a szükségletek alapján meghatározandó állami feladatnak tekintette. Erőfeszítései nyomán vált a szociális munka tudományos diszciplínává.

Peter TOWNSEND ► (1928–2009) Munkásságában összekapcsolta a szegénység és egyenlőtlenség problémáját. Tőle származik az „objektív, relatív depriváció” (megfosztottság) fogalma „Egyénekről, családokról és a népesség egyes csoportjairól akkor mondhatjuk, hogy szegényesen élnek (azaz, hogy az objektív relatív depriváció helyzetében vannak), ha nem rendelkeznek elegendő forrással ahhoz, hogy úgy táplálkozzanak, olyan tevékenységekben vegyenek részt és olyan életfeltételekhez és javakhoz jussanak, amelyek társadalmunkban szokásosak”. Idézi Ferge Zsuzsa: *Szegénység, szegénypolitika*. (www.dura.hu/hirek/2002/01/ferge.htm)

Georges MARCHAIS ► (1920–1997) A Francia Kommunista Párt vezetője 1972-től 1994-ig, 1981-ben a párt elnökjelöltje volt, de a szavazatoknak csak a 15 százalékát sikerült megszereznie.

A LELÁNCOLT HAMLET, AVAGY A FELÉPÜLT SZOCIALIZMUS TISZTA MODELLJE

PRÁGAI TAVASZ ► 1968 januárjában Alexander Dubčeket (1921–1992) választották meg Csehszlovákia Kommunista Pártja első titkárává. Ezzel a gazdálkodás liberalizálásának és a politikai élet demokratizálásának mélyreható folyamata indult meg, ki-rajzolódott az illúzió, hogy megteremthető az „emberarcú szocializmus”. A folyamatnak a Varsói Szerződés csapatainak intervenciója, Csehszlovákia megszállása vetett véget 1968. augusztus 21-én.

MILAN ŠIMEČKA ► (1930–1990) cseh esszéista. 1981–82-ben bebörtönözték. Minthogy politikáról nem írhatott, emberekről, emberről kapcsolatokról írt leveleket a családjának. Ezekből jött létre a *Levelek a börtönből* című műve. A *rend helyreállítása* című könyve 1984-ben jelent meg Londonban. A rendszerváltás után Havel elnöki tanácsadója lett.

ERNEST GELLNER ► (1925–1995) filozófus, antropológus. Prágában járt iskolába, majd a német megszállás elől szüleivel Angliába menekült. Huszonkét évig volt a London School of Economics professzora. A háború után visszatért Prágába, de hamarosan újból menekülnie kellett. A Közép-európai Egyetem Nacionalizmus Kutatóközpontjának volt a vezetője.

JOSEF SMRKOVSKÝ ► (1911–1974) kommunista vezető. 1948-ban a Népi Milícia parancsnokaként fontos szerepe volt a kommunista államcsíny végrehajtásában. 1951-ben életfogytiglani börtönre ítélték. 1968-ban, ismét a Központi Bizottság tagjaként, a Prágai Tavasz egyik legnépszerűbb vezetője volt. A szovjet megszállás után sikertelenül próbálta a sztálinistákat távol tartani a vezetéstől – őt fosztották meg KB-tagságától.

BRECHT HÍRES VERSE ► A megoldás. „...a nép / eljátszotta a kormányzat bizalmát (...) Nem volna ezúttal / egyszerűbb, ha a kormány / feloszlatná a népet, / és újat választana?” (Eörsi István fordítása.)

A SZÜKSÉGSZERŰSÉG URALMA?

VICTOR OPAT ► Művének egy fejezete (Kommunisták és nem kommunisták a Prágai Tavasz és a normalizálás korszakában) a *Magyar Füzetek* 3. számában jelent meg (1979) Jozef Sládeček néven. A két név Petr Pithart álneve. Pithart (1941) a cseh ellenzéki mozgalom egyik legaktívabb tagja, a Charta '77 első aláírói közé tartozott. Tevékenységeért többször bebörtönözték. A rendszerváltás után cseh miniszterelnök, majd 1996-tól a Cseh Köztársaság szenátusának tagja, két ízben elnöke.

FEHÉRHEGYI CSATA ► A harmincéves háború első jelentős csatája. A cseh (protestáns) rendek a Prága melletti Fehérhegyen ütköztek meg a császár seregével. Bár a cseh csapatok stratégiai pozíciója kedvezőbb volt, az ütközetben a császáriak győztek. A császár a rendeket minden hatalmuktól megfosztotta, a királyság elvesztette önállóságát.

Tomáš Garrigue MASARYK ► (1850–1937) a Csehszlovák Köztársaság megalapítója, 1920-tól 1935-ig elnöke.

Edvard BENEŠ ► (1884–1948) Csehszlovákia külügyminisztere, miniszterelnöke, majd Masaryk után második elnöke. Miután a müncheni egyezmény aláírásával (1938. szeptember 29.) Nagy-Britannia és Franciaország hozzájárult, hogy a németek megszállják a Szudéta-vidéket, Londonba menekült. A háború után a köztársaság elnöke maradt, egészen az 1948. február 25-ei kommunista államcsínyig. Elnöki rendeletekkel (Beneš-dekrétumok) az állam német és magyar nemzetiségű állampolgárait háborús bűnösöknek nyilvánította, és megfosztotta őket tulajdonuktól.

A SZELÍD ZSARNOKSÁGRÓL

TOCQUEVILLE ÍRTA 141 ÉVVEL EZELŐTT ► Alexis de Tocqueville (1805–1859) fő művének (*A demokrácia Amerikában*) második kötete 1840-ben jelent meg.

A TITKOSRENDŐR TÖRTÉNETE

HOLLÓS ERVIN » (1923–2008) A háború alatt illegális kommunista, 1945-től a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) budapesti titkára. Tervei és utasításai szerint épültek be kommunista fiatalok a különböző pártok ifjúsági szervezeteibe. 1957-től alezredesi rendfokozattal állambiztonsági tiszt, a „belső reakció” elhárításával valamint a háborús és népellenes bűncselekmények elkövetőinek felkutatásával foglalkozó csoport helyettes vezetője. Ő és csoportja készítette elő a számos esetben halálos ítélettel végződő csendőrpereket, amelyek azt sugallták, hogy az „ellenforradalmat” rejtőzködő fasiszták szervezték meg. Leszerelése után egyetemi oktató, feleségével, Lajtai Verával együtt számos könyvet írt, főként 1956-ról (*Kik voltak, mit akartak?* 1967; *Rendőrség, csendőrség, VKF-2*, 1971; *Köztársaság tér 1956*, 1974.).

DAVID IRVING » (1938) neonáci szemléletű brit történész. 1962-ben cikksorozatot publikált a német városok elleni szőnyegbombázásról, majd könyvet írt Drezda lerombolásáról. E művei nyomán a Német Szövetségi Köztársaságban kapcsolatba került szélsőjobb oldali csoportokkal. 1967-ben könyvet írt WŁADYSŁAW SIKORSKI (1881–1943) tábornok, a londoni lengyel emigráns kormány vezetője haláláról. Irving szerint a repülőszerencsétlenséget, amelyben a tábornok meghalt, Churchill szerveztette meg. Ez és Irving korábbi témája, a német városok bombázása a tárgya ROLF HOCHHUT (1931) *Soldaten* (Katonák) című 1967-ben bemutatott drámájának. (Hochhut a szocialista országokban „haladó írónak” számított, a XII. Pius pápát támadó *A helytartó* című színművét Kazimir Károly rendezésében mutatták be. Érdekes módon Hochhut, akinek minden műve a náci múlttal való szembenézéssel szól, 2005-ben Irvinget korunk úttörő történészeként nevezte.) 1996-ban Irving hitelrontási pert indított Deborah Lipstadt (és kiadója, a Penguin Books) ellen, aki könyvében cáfolta Irving holokauszttagadó érveit. A perben a bíróság jogerősen kimondta, hogy „Irving ideológiai okokból folyamatosan és tudatosan félremagyarázza és manipulálja a történelmi bizonyítékokat”. David Irving 1973-ban felvette a kapcsolatot a londoni magyar nagykövetséggel. Azt ajánlotta, hogy ír egy könyvet

1956-ról, amelyben hangot ad a hivatalos magyar álláspontnak is, ha lehetőséget kap arra, hogy nem publikus anyagokat tanulmányozzon. Az MSZMP Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Osztálya megfontolandónak találta a javaslatot, és némi huzavona után engedélyezték a beutazását, konzultánsnak pedig Hollós Ervint jelölték ki melléje. Időközben kételyek merültek fel Irving személyével és felfogásával kapcsolatban, hiszen 1975-ben megjelent náci szellemű Hitler-könyve. Végül titkos dokumentumokat nem kapott, de számos interjút készített az események szemtanúival, és többször beszélt Hollós Ervinnel is. 1981-ben megjelent könyvének lényege az, hogy 1956 nem forradalom volt, hanem felkelés: az eleve antiszemita magyar nép lázadt fel a nyakába ültetett zsidó kommunisták ellen. A szovjet beavatkozásra szükség volt, csak így menthették meg a kommunista funkcionáriusokat a tömegmészárlástól. Vagyis Irving könyve az ellenkező oldalról a Kádár-rendszer Fehér könyveinek állításait igazolta vissza. (Lásd Mink András: „David Irving kalandja 1956-tal”, *Beszélő*, 2000, július–augusztus.) Irving 2003. október 23-án Csurka István, a Magyar Igazság és Élet Pártja elnöke meghívására járt Budapesten, ’56-os könyve is akkor jelent meg magyarul. Ausztriában 2005 novemberében letartóztatták, és a holokauszttagadást tiltó törvény alapján három év börtönre ítélték. 2006 decemberében bocsátották szabadon.

A POLGÁRI SZABADSÁG KIALAKULÁSA

A MÚLT HÉTEN BIBÓ ISTVÁNNAK... » Bibó István *Összegyűjtött munkáit* elsőként Kemény István és Sárközi Mátyás adta közre 1981 és 1984 között Bernben, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadásában. Ezt megelőzően műveiből csak egy egykötetes válogatás jelent meg 1960-ban, Londonban, Szabó Zoltán gondozásában. Az első hazai kiadás (1986) csakis válogatás lehetett, hiszen nem tartalmazhatta például Bibó ’56-os írásait. Ezek végül később, a háromkötetes *Válogatott tanulmányok* negyedik kötetében jelentek meg. 1989-ben, „Több mint egy évtizeddel a halálát követően e kötettel érdemben teljessé válik Bibó István műveinek hazai kiadása” – írta „Utószó he-

lyett" a válogatás készítője, Huszár Tibor. A Bibó-idézet „A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme” című tanulmányból való. Bibó hazai újfelfedezéséről lásd még a *Félelem és legitimitás* (1985) című írás jegyzetét.

Pavel MILJUKOV ► (1859–1943) orosz történész és politikus. Az alkotmányos demokraták pártjának vezetője, 1907-től 1917-ig az Állami Duma tagja, 1917-ben az Ideiglenes Kormány külügyminisztere, a forradalom győzelme után emigrált.

OBSCSINA faluközösség ► Oroszországban a föld a jobbágyfelszabadítás (1861) után sem lett a parasztok magántulajdona: a faluközösségé maradt, a megművelendő földeket kiosztották.

A JAKOBINUS ÖRÖKSÉGRŐL

MONA OZOUF ► (1931) történész, filozófus. Fő kutatási területe a francia forradalom. François Furet-vel szerkesztette a *Dictionnaire critique de la Révolution française* (A francia forradalom kritikai lexikonja) című kiadványt.

CAMILLE DESMOULINS ► (1760–1794) újságíró, jakobinus. Dantonnal együtt végezték ki.

Antoine SAINT-JUST ► (1767–1794) jakobinus, a Convent legfiatalabb tagja volt, Robespierre-rel együtt végezték ki.

A MEGSZÁLLÁS ÉVFORDULÓJA

PAVEL TIGRID ► (1917–2003) cseh publicista. A német megszállás előtt Angliába emigrált, a BBC munkatársa lett. Ekkor kezdte használni a Tigris (Tigris) írói nevet. A háború után visszatért Prágába, de hamarosan ismét menekülnie kellett. Németországba, majd Amerikába ment, végül Franciaországban telepedett le. Itt szerkesztette a *Svědectví* (Tanúság) című folyóiratát. A rendszerváltás után visszatért Prágába, 1994–96-ban kulturális miniszter volt.

BENEŠ, DUBČEK ► Lásd *A leláncolt Hamlet, avagy a felépült szocializmus tiszta modellje* (1981), illetve *A szükségszerűség uralma?* (1981) című írások jegyzetét.

Albert CAMUS ► (1913–1960) Nobel-díjas (1957) francia író. A *lázadó ember* (*L'Homme révolté*, 1951, magyarul 1999) című esszéjében az abszurdal magányosan küzdő emberrel ellentétben (*Sziszüphosz mítosza*) azt az embert írja le, aki felismeri, hogy szenvedésével nincs egyedül a világban, és azonosulva társaival Prométheuszként szembeszáll az istenekkel. Camus 1956-ban kiállt a magyar forradalom ügye mellett.

1982

LISKA KONCEPCIÓJA 1–2.

LISKA TIBOR ► (1925–1994) közgazdász. 1956-ban tagja volt a Pénzügyminisztérium Forradalmi Bizottságának, ezért állásából elbocsátották. A Közgazdaságtudományi Egyetemen csak 1969-ben kapott állást 1978-tól a Vállalkozáskutató Csoport vezetője volt. *Ökonosztát* című művét, amelyben kidolgozta az önszabályozó (nem kapitalista) piacgazdaság modelljét az 1960-as években írta, de megjelenésére csak 1988-ban került sor. 1991-ben Széchenyi-díjjal tüntették ki.

HOZZÁSZÓLÁS KIS JÁNOS BESZÉLŐBEN MEGJELENT ÍRÁSÁHOZ

KIS JÁNOS ► (1943) filozófus, politikus. Lukács György, illetve Márkus György tanítványi köréhez tartozott, Marx nézeteit kritikusán elemző írásai miatt 1973-ban több társával együtt elbocsátották az MTA Filozófiai Intézetéből, és eltiltották a publikálástól. Ettől kezdve írásai szamizdatban és külföldön jelentek meg. 1981-ben alapító szerkesztője volt a *Beszélőnek*, 1988-ban a Szabad Kezdeményezések Hálózata, 1989-től a Szabad Demokraták Szövetsége ügyvivője, 1990–91-ben az SZDSZ első elnöke. 1992-től a Közép-európai Egyetem (CEU) tanára, rendszeresen tanít a New York-i Egyetemen (NYU) is. Cikke vitaindítóként jelent meg „Gondolatok a közeljövőről” címmel, a *Beszélő* 3. számában (1982. május). Igen sokan szóltak hozzá, névvel vagy ál-

néven. Kis János a *Beszélő* 9. számában (1984. február) foglalta össze a vita tanulságait, „Másfél év után, ugyanarról” címmel. PROFIL ► Kenedi János (lásd még *A budapesti kulturális Fórum. A New York Review* cikke [1985] című írás jegyzetét) 1976-ban kezdte gyűjteni a lapokból folyóiratokból kicenzúrázott írásokat. A cím arra utal, hogy a szerkesztőségek gyakran hivatkoztak arra, az írás „nem illik a profiljukba”. Az anyaggyűjtésben Csoóri Sándor is részt vett. Az 1977-re elkészült terjedelmes kötetben végül voltak szépirodalmi művek, szociográfiák, tanulmányok, igen különböző felfogású szerzők művei. A gyűjtemény gépiratban terjedt, egy példánya külföldre is eljutott. A *Profil*t tekintik az egyik legkorábbi szamizdatnak.

SZETA ► Szegényeket Támogató Alap. Kemény István tanítványi köréhez tartozó szociológusok hozták létre, 1979 novemberében. A következő év tavaszán kibocsátott felhívást nyolcan írták alá: Havas Gábor, Iványi Gábor, Lengyel Gabriella, Matolay Magda, Nagy András, Nagy Bálint, Pik Katalin és Solt Ottilia. A kezdeményező Solt Ottilia volt, a munkában igen sokan részt vettek. A SZETA gyakorlati segítséget nyújtott a rászorulóknak, ruhát gyűjtött, jogi segítséget biztosított. Tevékenysége felhívta a figyelmet a szegénység létezésére, a cigányság hátrányos megkülönböztetésére. Munkájához az anyagi feltételeket gyűjtéssel, jótékony célú kulturális rendezvények szervezésével teremtette elő. A kulturális rendezvényeket az állambiztonsági szervezet különféle ürügyekkel sorra betiltatta, 1981 nyarán a SZETA szervezte meg lengyel gyerekek nyaraltatását a Balaton-felvidéken.

BESZÉLŐ ► Hivatalos sajtórendészeti engedély nélkül megjelenő, azaz „szamizdat” folyóirat. A *Beszélő* kezdeményezője Szilágyi Sándor volt, a szerkesztők (Haraszi Miklós, Iványi Gábor, Kis János, Kószeg Ferenc, Nagy Bálint, Petri György, Solt Ottilia, Szilágyi Sándor) egy részének neve, lakcíme, telefonszáma rajta volt a lapon. A folyóiratot 1985-ig Orosz István állította elő, dunabogdányi titkos sokszorosító műhelyében. A szerkesztők, munkatársak ellen sajtórendészeti vétség vagy szabálysértés címen számos alkalommal indult eljárás. A folyóiratnak 1981 decemberétől 1989 nyaráig 27 száma jelent meg, átlagosan 1500 példányban. A *Beszélő* a rendszerváltás után 1990-től 1995-ig hetilap volt, 1996 óta havi folyóiratként jelenik meg.

FÜGGETLEN KIADÓ ► AB Független Kiadó, Demszky Gábor és Nagy Jenő közös vállalkozása 1981 karácsonyán kezdte meg a működését. Folyamatos rendőrségi zaklatás, számos lebukás ellenére több száz művet adott ki, sok ezer példányban. Utóbb a két kezdeményező különvált, Nagy Jenő ABC KIADÓ jelzéssel adott ki műveket.

Ernest RENAN ► (1823–1892) francia filozófus, író. Legismertebb, maig népszerű műve a *Jézus élete* (1863). 1882-ben a Sorbonne-on tartott előadásában a nemzetet nem objektív kritériumok (közös nyelv, eredet) alapján határozta meg, hanem a nemzet tagjainak összetartozás-érzése alapján. Az erről keletkezett vitában mondta, hogy „a nemzet naponkénti népszavazás”.

DECEMBER 13. ► 1981-ben Lengyelországban ezen a napon a katonai hatalomátvétel látszólag véget vetett a „kettős hatalomnak”: az állampárt és a Szolidaritás szakszervezeti szövetség közötti, 1980. augusztus 31. óta tartó hatalmi huzakodásnak. A demokratikus ellenzék azonban úgy vélte, december 13. nem a harmadik alkalom, amikor 1956 és 1968 után fegyveres erő ver le egy nagy társadalmi mozgalmat, hanem az első olyan alkalom, amikor a fegyveres erőnek nem sikerül felszámolnia a mozgalmat. Ebből az következik, hogy az állampárt előbb-utóbb tárgyalásra és kiegyezésre kényszerül. Kis János cikkében ennek a feltételezésnek a körvonalai rajzolódnak ki.

DUBČEK, SMRKOVSÝ ► lásd *A leláncolt Hamlet, avagy a felépült szocializmus tiszta modellje* (1981) és *A szükségyszerűség uralma?* (1981) című írások jegyzeteit.

MOSZKVÁBAN ALÁÍRT ► Az augusztus 21-ei megsejtes után Dubček és a kommunista párt többi Moszkvába hurcolt vezetője aláírta a Moszkvai jegyzőkönyvet, amelyben visszavonták a Prágai Tavasz reformjait.

A REFORM ÉS A SZEGÉNYEK

HANKISS ELEMÉR ► (1928) szociológus Az 1970-es, 80-as évek fordulóján írt, társadalomkritikus szemléletű, olvasmányosan megírt szociológia esszéi (*Társadalmi csapdák*, 1979; *Diagnózisok 1–2.*, 1982) jelentős hatást gyakoroltak a korszak közgondolkodására.

EDMOND MAIRE ► (1931) 1971-től 1988-ig a Confédération française démocratique du travail (Francia Demokratikus Munkásszövetség) főtitkára. 1974-től a szakszervezet sok tagja csatlakozott a Mitterrand vezette Szocialista Párthoz, illetve Mitterrand belső ellenzékéhez, az úgynevezett MÁSODIK BALOLDALHOZ, amelynek a vezetője MICHEL ROCARD volt. Maire megszakította a kapcsolatot a kommunista szakszervezeti szövetséggel, a CGT-vel. Lásd erről még a *Szakítás az etatista szocializmussal* (1986) című írás jegyzetét.

RESTRIKCIÓ ÉS REFORM

NYERS REZSŐ ► (1923) közgazdász, politikus, a gazdasági reformpolitika vezető alakja. 1957-től volt tagja az MSZMP Központi Bizottságának (KB), 1962-től a KB gazdasági ügyekért felelős titkára, a Politikai Bizottság (PB) póttagja, majd 1966-tól rendes tagja. Ebben az igen erős politikai pozícióban ő készítette elő (Fock Jenővel együtt) a gazdaságirányítás reformját, az 1968. január 1-jével bevezetett Új Gazdasági Mechanizmust. (Erről lásd még *A francia sajtó a magyar pártkongresszusról* [1985] című írás jegyzetét.) Az 1970-es évek elején a reform ellenzői megerősödtek, Nyers először KB-titkári helyét, majd PB-tagságát veszítette el (1975). A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatójaként kiszorult a politikai hatalomból. 1988-ban újra a PB tagjává választották, 1989-ben részt vett az új párt, az MSZP megalakításában, de az elnöki tisztségben már 1990-ben Horn Gyula követte. (Az MSZMP [Magyar Szocialista Munkáspárt] mint a kommunista pártok általában, a

demokratikus centralizmus Lenin által kidolgozott elve alapján működött. Formálisan ez azt jelentette, hogy a párt vezető szerepeit, így a mintegy 120 fős Központi Bizottságot, valamint az 50 fős Központi Ellenőrző Bizottságot a párt kongresszusa, a pártot ténylegesen irányító 12–15 tagú Politikai Bizottságot, amelyet orosz mintára a nyugati sajtó és a népnyelv sokszor politbüro néven említett, a KB választotta. Valójában a vezető szervek személyi összetétele a vezetésen belüli erőviszonyok alapján dőlt el, a választások formálisak voltak. Az alárendelt pártszerveket a felsőbbek irányították. A vezető szervek mindig zárt ajtók mögött üléseztek, csak az elfogadott határozatokat hozták nyilvánosságra, sokszor azokat is csak rövidített formában. Valóságos politikai viták többnyire legfeljebb a PB ülésein zajlottak. A KB szervezetében az egyes területeket [ideológia, gazdaságpolitika, belügy és államigazgatás, külpolitika] a KB titkárai felügyelték. A szervezet élén az első titkár [vagy főtitkár] állt. Az [informális] hatalmi hierarchiában az első titkár általában azok a titkárok követték, akik egyúttal a PB-nek is tagjai voltak, utánuk következtek azok a PB-tagok, akik a Titkárságnak nem voltak tagjai, majd pedig azok a titkárok, akik nem voltak PB-tagok. A valóság azonban sokszor eltért ettől a modelltől.)

TARDOS MÁRTON ► (1928–2006) közgazdász, 1952-től az Országos Tervhivatal (OT) osztályvezető-helyettese, 1956-ban tagja volt az OT Forradalmi Bizottságának, ezért elvesztette állását. 1964-től a Konjunktúra- és Piackutató Intézet munkatársaként részt vett az Új Gazdasági Mechanizmus előkészítésében. 1980-tól a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa, 1997-től a Pénzügykutató Rt. elnök-vezérigazgatója. Kapcsolatban állt a demokratikus ellenzékkel, az SZDSZ alapító tagja, 1990-től 2002-ig országgyűlési képviselő.

KGST ► Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa. A szovjet tömbhöz tartozó országok gazdasági szervezete, 1949. január 25-én alakult meg Moszkvában, alapító tagjai a Szovjetunió, Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Románia, később csatlakozott Albánia (1949, tagságát 1961-ben felfüggesztette), a Német Demokratikus Köztársaság (1950), Mongólia (1962), Kuba (1972) és a Vietnami Demokratikus Köztársaság (1978). Jugoszlávia a szervezet társult tagja volt. A szervezet 1991. június

21-én, budapesti ülésén mondta ki megszűnését. A tagállamok között a kereskedelem kétoldalú elszámolással folyt, így nem voltak érdekeltek abban, hogy valóságos nyereségre tegyenek szert, és abban sem, hogy olyan árut termeljenek, amely a világpiacra is eladható.

1985-RE REFORMOT ÍGÉRNEK... ► Reform helyett az MSZMP XIII. kongresszusa az élénkítés politikája mellett döntött. Lásd erről a *Grósz a reformellenes, reakciós csoport egyik vezetője* (1985) című írás jegyzetét.

NEM MONDHATOM MEG NEKTEK

Michel TATU ► a *Le Monde* vezércikkírója.

1984

HALANDÓSÁG MAGYARORSZÁGON

BUDA BÉLA ► (1939) pszichiáter. Az öngyilkosságról szóló műve 1997-ben jelent meg.

A BÁNYÁSZSZAKSZERVEZET FŐTITKÁRA ► Kovács László (nem azonos a későbbi külügyminiszterrel).

EMMANUEL TODD ► (1951) francia demográfus. Említett könyve (*Le Fou et le Prolétaire*), 1979-ben jelent meg. 1976-ban a növekvő gyermekhalandósági adatok alapján prognosztizálta a szovjet tömb szétesését (*La chute finale: Essais sur la décomposition de la sphère Soviétique*. A végső zuhanás. Esszék a szovjet szféra felbomlásáról).

BAUER TAMÁS ► (1946) közgazdász, politikus. Kutatási területe a 1980-as években a szocialista országok gazdaságpolitikája. 1988 óta a frankfurti egyetem professzora. Csonka Dénes álnéven rendszeresen írt a szamizdat *Beszélőbe*. Az SZDSZ alapító tagja, 1994-től 2002-ig országgyűlési képviselő. Említett könyve: *Tervgazdaság, beruházás, ciklusok*, 1981.

SZALAI JÚLIA ► (1948) szociológus. Kutatási területe a mélysze-
génység, társadalmi kirekesztés, egészségügy. Idézett írása a

Valóság 1981. évi 8. számában „Hiány és társadalmi szelekció” címmel jelent meg.

ÖT JEGYZET A KÁRPÁT-MEDENCEI ZSIDÓSÁGRÓL

ZSIDÓKÉRDÉS, ASSZIMILÁCIÓ, ANTISZEMITIZMUS ► A kötet a Gondolat Könyvkiadónál jelent meg 1984-ben, Hanák Péter gondozásában, Pozsgay Imre előszavával. A gyűjtemény közli Bibó híres tanulmányát („Zsidókérdés Magyarországon 1944 után”), amely a *Válasz*-beli közlés óta (1948. 10–11. szám) csak külföldön jelenhetett meg, továbbá szemelvényeket közöl a *Huszedik Század* 1917-es körkérdésére adott válaszokból.

SZPÁHIRENDSZER ► Az Oszmán Birodalomban a lovas katonák (a szpáhik), de különféle helyi vezetők is, birtokot kaptak a meghódított területeken a szultántól. Ezek azonban nem voltak adománybirtokok, nem váltak magántulajdonná, hanem a szultán tulajdonában maradtak, azaz a használó nem adhatta el, és nem hagyhatta örököseire. A szpáhinak a birtok jövedelméből meghatározott számú katonát kellett felszerelnie és kiképeznie. Ez rablógazdálkodásra, a föld kiszípolozására ösztökölte a használóját.

DRINÁPOLYI BÉKE ► Az 1828–29-es orosz török háborút lezáró drinápolyi békében (1829. szeptember 14., az ortodox naptár szerint: 2.) Moldva, Havasalföld, valamint Szerbia autonómiát kapott. Moldvát és Havasalföldet azonban az orosz csapatok 1834-ig megszállva tartották. Pavel Kiszeljov kormányzósága alatt készült el a REGULAMENTUL ORGANIC (kb. Organikus szabályozás) elnevezésű alkotmányjellegű törvény, amely majdnem azonos szöveggel lépett hatályba a két fejedelemségben. Mihail STURDZA (1784–1884) 1834-től 1849-ig volt Moldva fejedelme.

MOSES MENDELSSOHN ► (1729–1786) Filozófusként, íróként arra törekedett, hogy a judaizmust, a zsidó hagyományok tiszteletét összeegyeztesse a felvilágosodás, a tolerancia elveivel. Irodalmi németre fordította az Ótestamentum egyes részeit, és világi zsidó iskolát alapított Berlinben. Lessing színművében róla mintázta a bölcs Náthán alakját. Nézeteinek óriási hatása volt elsősorban Közép-Európa zsidóságára.

MAX WEBER ► (1864–1920) szerint a gazdaság racionális alakítása – ellentétben a jelen élvezetével – a jövőről való gondoskodással kapcsolódik össze.

JOSEPH SCHUMPETER ► (1883–1950) osztrák-amerikai közgazdász. Elmélete, amelynek fontos eleme a vállalkozó szellem, az innováció, nagy hatással volt a fejlett országok gazdasági gondolkodására. *Capitalism, Socialism and Democracy* című könyve 1942-ben jelent meg New Yorkban.

JACOB KATZ ► (1904–1998) Magyarországon született társadalomtörténész, a jeruzsálemi Héber Egyetem professzora, 1969-től 1972-ig rektora. Kutatási területe zsidók és nem zsidók viszonya valamint az ortodox és liberális zsidóság konfliktusa. Említett művének angol kiadása *Out of the Ghetto: The Social Background of Jewish Emancipation, 1770–1870* (Ki a gettóból: a zsidó emancipáció szociális háttere, 1770–1870).

A HUSZADIK SZÁZAD KÖRKÉRDÉSE ► A *Huszdik Század* 1900–1919-ig megjelenő társadalomtudományi folyóirat, 1906-tól Jászai Oszkár szerkesztette. 1917 májusában a szerkesztőség három kérdést tett fel: (rövidítve): 1. Van-e Magyarországon zsidókérdés? 2. Mík az okai? 3. Miben látja (...) a megoldását? A kérdésekre hatvanan válaszoltak, közülük az 1964-es kötet tizennyolcat közöl, kihagyva belőlük az „ilyen fogalmazásokat, amelyek ebben a történelmi neurózissal terhelt témában különösen érzékeny lelkeket és füleket sérthetnek”.

BENEDEK MARCELL ► (1885–1969) író, irodalomtörténész.

BIBÓ ISTVÁN ► Lásd alább a *Félelem és legitimitás* (1985) című írás jegyzetét.

1985

GRÓSZ A REFORMELLENES, REAKCIÓS CSOPORT EGYIK VEZETŐJE

GRÓSZ KÁROLY ► (1930–1996) az MSZMP vezető tisztségviselője. 1979-től a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei pártbizottság vezetője. 1984-ben állítólag közvetlen szovjet nyomásra lett a Budapesti Pártbizottság első titkára – ettől kezdve tekintették Kádár János lehetséges utódjának. 1987 júniusában a Minisztertanács

elnöke lett, az 1988. májusi pártértekezlet választotta meg az MSZMP főtitkárává. Egyetértett a piacgazdasági nyitással, de csak az egypártrendszer, az államszocializmus keretei között. 1988. november 29-én, a Sportcsarnokban elmondott beszédében, a demokráciát követelő társadalmi mozgalmat ellenforradalminak minősítette, pártaktivista hallgatóit a fehérterror rémével riogatta. 1989 októberében, az MSZP létrejöttékor, nem csatlakozott az új párthoz, hanem Berecz Jánossal együtt az MSZMP újjászervezésével próbálkozott.

AZ MSZMP XIII. KONGRESSZUSA ► (1985. március 25–28.) A szocialista gazdaság általános válságára a pártvezetés a dinamikus növekedés, a bővülő szociális juttatások ígéretével, új beruházások tervével próbált válaszolni. A márciusi pártkongresszus határozatai révén – következményük az állam külföldi eladósodásának újabb, rohamos növekedése volt – fordult be a magyarországi szocializmus a célegyenest: ekkor indult meg a vágta a pártállam végnapjai felé. A XIII. lett az MSZMP utolsó igazi kongresszusa. (A következő, az 1989 októberében megtartott XIV. kongresszus már csak a párt likvidálásáról és az új párt, az MSZP megalakulásáról dönthetett.) A XIII. kongresszuson kimaradt a Politikai Bizottságból Benke Valéria, Korom Mihály és Méhes Lajos, helyükre Grósz Károly, Hámosi Csaba és Szabó István került. Horváth István addigi belügyminiszter a Központi Bizottság titkára lett.

KÁDÁR JÁNOS ► (1912. május 26. – 1989. július 6.). Fiumében született, Czermanik János József néven anyakönyvezték. 1948-tól 1950-ig belügyminiszter volt, így rész vett Rajk László koncepciós perének előkészítésében. 1952-ben őt is letartóztatták. 1956-ban az akkor alakult Magyar Szocialista Munkáspártot képviselte Nagy Imre koalíciós kormányában, de a szovjet követelségről Moszkvába szökött (vagy oda szállították). A szovjet vezetők Tito tanácsára őt állították az úgynevezett Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány és a magyarországi kommunista párt élére. Meghatározó szerepe volt a forradalmat követő megtorlás irányításában, Nagy Imre és a forradalom más vezetői halálra ítéltetésében. 1961-ben, a Hazafias Népfrent Országos Tanácsának decemberi ülésén kijelentette: „Aki nincs a Magyar Népköztársaság ellen, az vele van; aki nincs az MSZMP ellen, az vele

van; és aki nincs a Népfront ellen, az vele van.” Utóbb ezt a kijelentést értelmezték úgy, hogy Kádár meghirdette az „Aki nincs ellenünk, az velünk van” politikáját. Ennek alapján tekintették Magyarországot „liberális” kommunista országnak, a szocialista tábor „legvidámabb barakkjának”. 1968. augusztus 21-én a magyar csapatok is részt vettek a Csehszlovákia elleni intervencióban. Kádár hatalma 1988-ig tartott, ekkor a májusi pártértekezlet az MSZMP valóságos hatalommal nem rendelkező elnökévé választotta. Nagy Imre rehabilitálásának a napján halt meg, temetésén sok ezer főnyi tömeg vett részt.

KÖZVESZÉLYES MUNKAKERÜLÉS ► A Büntető Törvénykönyv (1978. évi IV. törvény) 266. §-a és a szabálysértési törvény (1968. évi I. törvény) 91. §-a értelmében ezt a vétséget vagy szabálysértést az a munkaképes személy követi el, aki „munkakerülő életmódot folytat”. A szabálysértés elkövetőjét pénzbüntetéssel vagy – bírói ítélet nélkül kiszabható – 60 napig terjedő elzárással, visszaesők esetében egy évig terjedő szabadságvesztéssel lehet büntetni. Az 1980-as évek közepén az általános foglalkoztatottság elve már nem működött. A munkanélküliség megjelenésére válaszul az Elnöki Tanács 1984. október 29-én kiadott törvényerejű rendeletével módosította a Büntető Törvénykönyvet. Eszerint a közveszélyes munkakerülés 1-től 2-évig terjedő „szigorított javító-nevelő munkával” büntethető. Az újonnan bevezetett büntetés azt jelentette, hogy az elítélt a számára kijelölt munkahelyen köteles dolgozni, és a kijelölt szálláson – általában valamelyik büntetés-végrehajtási intézetben – köteles lakni. A módosítás bevezetése után közveszélyes munkakerülésért a bírói ítélettel szabadságvesztésre ítélték száma a korábbi évenkénti 200–300-ról 2000 fölé emelkedett. Solt Ottília írta meg (*Beszélő*, 1985. 13–14. szám) hogy a mezőgazdaságban a szigorított javító-nevelő munkával való fenyegetést a bérkövetelések leszorítására használták fel.

HAVASI FERENC ► (1929–1993) az MSZMP vezető tisztségviselője, 1978-tól 1987-ig a Központi Bizottság gazdasági ügyekért felelős titkára, 1980-tól 1988-ig a Politikai Bizottság tagja.

A BELÜGYMINISZTER ► Horváth István (1935), 1973–1980: a Bács-Kiskun megyei pártbizottság első titkára 1980-tól 1985-ig, majd pedig 1987-től 1990-ig belügyminiszter. 1985–1987: a Központi

Bizottság titkára. 1990. január 23-án lemondott miniszteri tisztségéről, miután a Dunagate ügy kapcsán bebizonyosodott, hogy a Belügyminisztérium alárendeltségébe tartozó állambiztonsági szolgálat továbbra is jelentéseket készített az ellenzéki pártokról.

Grigorij ROMANOV ► (1923–2008) 1970-től 1983-ig a leningrádi pártbizottság első titkára 1976-tól a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) Politikai Bizottságának tagja. Brezsnyev feltétlen híve és egyik lehetséges utódjelöltje volt. 1983-ban átvette a moszkvai pártbizottság vezetését, és egyúttal a Központi Bizottságnak a hadiiparért felelős titkára lett. 1985 júliusában – miután március 11-én Gorbacsov lett az SZKP KB főtitkára – minden tisztségéből leváltották.

BERECZ JÁNOS ► (1930) az MSZMP vezető tisztségviselője. 1974-től a Központi Bizottság külügyi osztályának a vezetője, 1982-től a *Népszabadság* főszerkesztője, 1985-től a KB ideológiai és propagandaügyekkel foglalkozó titkára, 1980-tól a KB, 1987-től a Politikai Bizottság tagja. 1986-ban ideológiai titkárként részt vett az Írószövetség közgyűlésén; ekkor nevezte Csoóri Sándor „paraszt Révainak”. 1989-ben az MSZMP újjászervezésével kiséreletezett, majd visszavonulva a politikától üzletember lett. Ön-életrajzát *Vállalom* címmel írta meg (2004).

ACZÉL GYÖRGY ► (1917–1991) az MSZMP vezető tisztségviselője. Politikai pályáját az 1930-as évek elején a Somér cionista mozgalomban kezdte, majd 1935-ben az illegális kommunista párt tagja lett. 1949-ig a Magyar Dolgozók Pártja Baranya megyei bizottságának a vezetője volt, ekkor letartóztatták, és koholt vádak alapján életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. 1957-ben a művelődési miniszter helyettesévé nevezték ki, befolyása azonban ebben a viszonylag alacsony pozícióban egyre nőtt, „a miniszter első feletteseként” emlegették. 1967-ben az MSZMP KB titkárává választották, ebben a tisztségében a kulturális élet legfőbb pártirányítója lett. Nevéhez fűződik a három T (Támogató, Tűrés, Tiltás) kulturális politikája. Baráti kapcsolatban állt Kádárral, egyúttal személyes kapcsolatra törekedett a szellemi élet olyan személyiségeivel, mint Kodály Zoltán, Lukács György, Illyés Gyula, Déry Tibor. 1970-től volt a Politikai Bizottság tagja. 1974 márciusában a „keményvonalasok” nyomására leváltották titkári pozíciójából, de befolyását sikerült megőriznie. 1982-ben

ismét a KB titkára lett, másodszor a XIII. kongresszuson váltották le, 1985-ben. Ekkor a Társadalomtudományi Intézet főigazgatója lett. 1989-ben szerepe volt Grósz Károly megbuktatásában. A rendszerváltás idején és után Bécsben élt.

„TÖRPE-FEJŰ, MITAKARSZTŐLEM...” > Idézet Karinthy Ady-paródiájából (*Így írtok ti*).

A LE MONDE A DUNA VÉDELMEBEN

JAN KRAUZE > A *Le Monde* Közép- és Kelet-Európa-szakértője. Ő tudósított például a sztrájkoló gdańskí munkások és a lengyel pártvezetés között folyó tárgyalásról, az 1980. augusztus 31-én aláírt megállapodásról és a Szolidaritás szakszervezet létrejöttéről.

ZWENTENDORFI ATOMERŐMŰ > Az alsó-ausztriai atomerőmű építését 1972. április 4-én kezdték meg, elkészülte után további két atomerőműnek kellett volna felépülnie. Használatbavétele előtt 1978. november 5-én népszavazásra került sor, amelyen csekély többséggel (50,47%) az ellenzők győztek. Ezután törvény tiltotta meg atomerőművek építését, 1999-ben pedig az alkotmányba is belekerült az atommentes Ausztria elve.

GREIFENSTEIN > Vízerőmű Alsó-Ausztriában, az 1949-es folyamkilométernél. A második legnagyobb erőmű a Duna osztrák szakaszán. Építése 1981-től 1985-ig tartott. Energiatermelése évi 1717 millió kilowattóra.

HAINBURG > Ártéri terület Hainburg városa közelében, a Duna Bécs és Pozsony közötti szakaszán. Az Österreichische Donaukraftwerke vízerőmű építését tervezte erre a területre, és ehhez már megkapta a legfelső vízügyi hatóság engedélyét. 1983-ban a World Wide Fund for Nature (WWF) ausztriai szervezete kampányt indított az ártéri terület megmentése érdekében. Az építkezés 1984 decemberében kezdődött meg, december 8-án az Osztrák Főiskolai Diákszövetség csillagtúrát szervezett a területre, amelyen nyolcezren vettek részt. A diákok egy része le-táborozott az építési területen. December 19-én 800 csendőr részvételével felszámolták a táborot, hivatalos adatok szerint 19 táborozó sérült meg. Aznap este 40 ezer ember tüntetett Bécs-

ben a kormány eljárása ellen. Fred Sinowatz kancellár karácsonyi békét hirdetett, a bíróság pedig a panaszeljárás befejezéséig megtiltotta a további munkálatokat a területen. A Konrad Lorenz nevéhez kötődő népi kezdeményezés keretében 1985 márciusában 353 906-an írták alá az építkezés elleni tiltakozást. 1986. július 1-jén a közigazgatási bíróság megsemmisítette az erőmű építésére kiadott engedélyt. 1996 óta a 36 kilométeres Duna-szakasz a hozzá tartozó ártéri területtel együtt a Donau-Auen Nemzeti Park része.

KONRAD LORENZ > (1903–1989) osztrák zoológus, az etológia (állati viselkedéskutatás) megalapítója, Nobel-díjas (1973). A környezetvédő zöld mozgalmak egyik elindítója. Fellépésének meghatározó szerepe volt mind a zwentendorfi atomerőmű használatbavételének megakadályozásában, mind pedig a hainburgi vízerőmű építésének leállításában.

Fred SINOWATZ > (1929–2008) szociáldemokrata politikus, 1971-től 1983-ig oktatási miniszter Bruno Kreisky kormányában, 1983–1986 között a szociáldemokrata-szabadságpárti (SPÖ–FPÖ) koalíció kancellárja.

TERMÉSZETÁTALAKÍTÓ TERVEK > „Átalakítjuk a természetet, teremtünk, mint maga az Úristen...” – ezeket a szavakat a világszerte ismert szovjet író, Ilja Ehrenburg vetette papírra. Sztálin számos természetátalakító terve közül a legismertebb a Davidov-terv volt. Az elgondolás szerint a Jeges-tengerbe ömlő két nagy szibériai folyó, az Ob és a Jenyiszej útját elzárva hatalmas, fél Franciaország nagyságú mesterséges tó alakult volna ki, amelyből a víz, egy, a Turgáj-hágóba vágott csatornán keresztül dél felé, az Araltóba, illetve a Kaspi-tengerbe ömlött volna Közép-Ázsia száraz, részben sivatagos területeit virágzó termőföldre alakítva át. Sztálin életében a Davidov-terv általános iskolai tananyag volt. Az elképzelés túlélte Sztálint, Hruscsov is foglalkozott vele, és csak 1986-ban került le végleg a napirendről. A szamizdat *Beszé-
lő* 12. száma, 1985 tavaszán közölte a Dunai Vízerőmű kérdéséről Gerő Ernő irodájában, 1953. április 18-án tartott megbeszélés szigorúan titkos jegyzőkönyvét. A vízlépcsővel kapcsolatos, a 80-as években megfogalmazott ellenvetések már ezen az értekezleten is felvetődtek. Gerő a Duna medervonalának megváltoztatása kapcsán a területcsere indokoltságát is szóba hozta, a

80-as években ez a kérdés már nem került napirendre. A vízenergia hasznosítására vonatkozó tervek a szovjet mintát követték. „A vízerő-hasznosítás jelentősége a SZU példája nyomán a népi demokratikus országokban mindinkább előtérbe kerül” – mondta a fenti értekezleten a Magyar Tudományos Akadémiát képviselő Osztrovski György, aki egyébként kritikusan szólt az erőmű létesítéséről.

VARGHA JÁNOS ► (1949) biológus, a Bős (Gabčíkovo) – Nagymarosi Vízlépcső elleni tiltakozó mozgalom kezdeményezője, az 1984. augusztus 1-jén megalakult Duna Kör vezetője. Első cikkei a vízlépcsőről a *Valóságban* (1981/11. szám) és a *Kortársban* (1982/5. szám) jelentek meg, ettől kezdve azonban a vízlépcsőt bíráló cikkek csak a szamizdat sajtóban, a *Hírmondóban*, a *Beszélőben* és más, nem engedélyezett kiadványokban jelenhettek meg. A *Beszélő* 1984. februári 9. számában Vargha János mellett Péterffy Ágoston és Lengyel László írt a vízlépcső ügyéről (Kien Péter, ifj. Kontár Barnabás és dr. Kovách Ádám álneven).

FRANZ WEBER ► (1927) svájci környezetvédő. 1965-ben sajtókampányt szervezett az engadini táj megóvása érdekében. 1972-ben népszavazást szervezett a lavaux-i borvidék védelmében. 1978-ban nemzetközi kampányt indított „Mentsd meg Delphoit!” jelszóval a környék műemlékeit veszélyeztető görög–amerikai iparosítási terv ellen. Részt vett a hainburgi vízerőmű megépítése elleni kampányban.

A FRANCIA SAJTÓ A MAGYAR PÁRTKONGRESSZUSRÓL

AZ 1968-BAN BEVEZETETT GAZDASÁGI REFORM ► 1968. január 1-jével lépett életbe az Új Gazdasági Mechanizmusnak nevezett gazdaságirányítási reform: a központi tervezéssel szemben nőtt a vállalati önállóság, a hatóságilag rögzített árak mellett egyes termékek ára a piaci keresletnek megfelelően változhatott, és rugalmasabbá vált a bérrendszer. A reform tehát lehetővé tette, hogy a piaci viszonyok befolyásolják a gazdaság működését anélkül, hogy a tulajdonviszonyok és a gazdaságirányítás alapvető rendje megváltozott volna. A reform előmunkálatai éveket tartottak, a változások előkészítését a Központi Bizottság 1964.

decemberi határozata tette lehetővé, a reformra vonatkozó alapvető döntések 1966 májusában születtek meg. A következő években – részint a Csehszlovákiában megindult demokratizálási folyamat fegyveres felszámolásának hosszú távú következményeként – 1972-re a „keményvonalasok” kerekedtek felül, és az 1968-ban bevezetett reformok nagy részét visszavonták. Éppen Kemény István kutatása mutatta ki azonban, hogy a reform megtorpanásában fontos szerepe volt annak is, hogy a gazdasági vezetők nagy része többre tartotta az állami irányítás biztonságát, mint a piaci szabadságot.

ROMANOV ► Lásd a *Grósz a reformellenes, reakciós csoport egyik vezetője* (1985) című írás jegyzetét.

LÁZÁR GYÖRGY ► (1924) 1975-től 1987-ig a Minisztertanács elnöke, a Politikai Bizottság tagja.

FÉLELEM ÉS LEGITIMITÁS

BIBÓ ISTVÁN ► (1911–1979) A 20. század egyik legjelentősebb magyar politikai gondolkodója. 1956-ban a november 3-án megalakult harmadik Nagy Imre-kormány államminisztere volt, a forradalom alatti és utáni tevékenységéért (Göncz Árpáddal együtt) életfogytiglani börtönre ítélték, az 1963-as amnesztiával szabadult. Politikai esszéiben a kivételesen pontos társadalomismeret a józan kompromisszumok keresésével párosult. A formálódó demokratikus ellenzék az 1970-es évek közepétől úgy látta, hogy Bibó szemlélete rokon a lengyelországi demokratikus ellenzék stratégiájával, amelynek elméleti alapját Adam Michnik fejtette ki 1976-ban, *Új evoluzionizmus* című előadásában. Ennek lényege, hogy az adott világpolitikai helyzetben a szovjet típusú rendszert sem megdönteni, sem megreformálni nem lehet, de folyamatos nyomásgyakorlással engedményekre lehet kényszeríteni. Michnik szerint ez a politika magatartásbeli reformot is jelent: a nem konformista ember az „igazság életformáját” teremti meg a maga számára. Ez az etikai gondolat ismét egybevágott a kompromisszumkereső Bibó kikezdetlen erkölcsi integritásával. Bibót Kenedi János, majd pedig Szilágyi Sándor „fedezte fel” a demokratikus ellenzék számára. 1979-ben Kenedi János

kezdemenyezte, hogy Bibó hetvenedik születésnapjára készüljön egy kötet az ünnepeelt műveit elemző írásokból. Bibó azonban hamarosan meghalt, a tervezett kötet így emlékkönyvvé alakult át. Szerkesztőbizottságában együttesen voltak jelen a demokratikus és a népi ellenzék képviselői: Bence György, Csoóri Sándor, Donáth Ferenc, Göncz Árpád, Halda Alíz, Kenedi János, Kis János, Réz Pál. Szűcs Jenő, Tordai Zádor, Tornai József (Csoóri Sándor helyett). Bibó *Összegyűjtött műveit* Kemény István és Sárközi Mátyás adta ki négy kötetben (Bern, 1981–1984).

THOMAS HOBBES ► (1588–1879) angol filozófus. Fő műve, a *Leviathan* 13. fejezetében fejti ki politikai filozófiája alaptételét. Minden embernek természetes joga van az önfenntartásra és boldogsága növelésére. Ez a törekvés azonban egymás ellen fordítja az embereket, és megalapozza az *erőszakos haláltól való félelmet*. Ez a félelem teremti meg az értelmes felismerést, hogy az emberek lemondjanak természetes joguk gyakorlásáról, és a hatalmat egy *társadalmi szerződés* keretében az államra ruházzák, amely cserébe biztosítja számukra a nyugalmat és a biztonságot.

GUGLIELMO FERRERO ► (1871–1942) olasz történész, író. 1925-ben Mussolini hatóságainak felszólítása ellenére nem volt hajlandó külföldre távozni, ezért házi őrizetbe került. 1929-től Genfben élt. Hatkötetes történelmi műve, a *Róma nagysága és hanyatlása*, Magyarországon is sikerkönyv volt. 1941-ben írt *A hatalom* című műve szerint a hatalom és alattvalói kölcsönös *félelemben* élnek, a félelmet a vallás vagy a legitimitás győzheti le. A legitimitás egyfajta szerződés, amely korlátokat szab mind a hatalom gyakorlója, mind az alattvalók elé. Az illegitim hatalom fél az alattvalóitól, ezért egyre nagyobb szüksége van arra, hogy megfélemlítse őket. Bibó 1933–34-ben Genfben hallgatta Ferrero előadásait.

SZABÓ ZOLTÁN ► (1912–1984) író, szociográfus. Falukutatói munkájának eredménye *A tardi helyzet* című szociográfia (1936). A Magyarország felfedezése sorozatban adta közre a Palócföldről írott *Cifra nyomorúság* című művét (1938). *Szellemi honvédelem* című publicisztikai rovatában (*Magyar Nemzet*, 1939–1940) a nemzetiszocializmus eszméit elemezte és bírálta. A háború után a *Valóság* című folyóiratot szerkesztette. 1949-ben Londonba

emigrált, 1951-től 1974-ig a Szabad Európa Rádió munkatársa volt. 1960-ban, Londonban adta ki Bibó István válogatott tanulmányait *Harmadik út* címmel.

A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓK AZ ANTISZEMITA TÖRVÉNYEK IDEJÉN 1.

KARÁDY VIKTOR ► (1936) szociológus. 1956-ban elhagyta Magyarországot, Franciaországban élt. Fő kutatási területe az európai és magyarországi zsidóság beilleszkedése a társadalomba, asszimilációja. 1993-ban a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává választották.

KOVÁCS MÁRIA ► Kovács M. Mária történész. Számos műve közül kiemelkedik 2001-ben megjelent könyve: *Liberalizmus, Radikalizmus, Antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*.

ERŐS FERENC ► (1946) pszichológus, egyetemi tanár. Kutatási területe az identitás szociálpszichológiája, a pszichoanalízis magyarországi története, a társadalmi diszkrimináció, Ferenczi Sándor életműve.

LÉVAI KATALIN ► (1954) szociológus, politikus, író. 1989-ben alapítója és 2003-ig főszerkesztője volt az *Esély* című szociálpolitikai folyóiratnak. 2004-től 2009-ig az MSZP színeiben az Európai Parlament képviselője volt, fő tevékenységi területe a társadalmi esélyegyenlőség elősegítése, a küzdelem a romák hátrányos megkülönböztetése ellen. Szépirodalmi művei: *Párnakönyv és más mesék* (2006), *Vörös szőnyeg* (2007), *Varázskert* (2008).

HOGY A NÉPSZÖVETSÉG ÉRDEKÜKBEN BEAVATKOZZÉK ► Az első világháborút lezáró békeszerződések, amelyek a nemzeti szuverenitás jelszavával teremtettek új államokat, nem oldották meg Közép-Európában a kisebbségi kérdést. Az új államokban, Csehszlovákiában, Lengyelországban, Jugoszláviában vagy a megnövelt területű Romániában igen jelentős létszámú kisebbségek éltek. Ezért a győztes hatalmak arra kötelezték az államokat, hogy biztosítsanak kollektív jogokat a fennhatóságuk alá tartozó kisebbségeknek. Ha a numerus clausus miatt elmarasztalják Magyarországot, a Népszövetségi Tanács valószínűleg nem tá-

mogatta volna a magyar kormány által kért stabilizációs kölcsön jóváhagyását. Ellentétben a polgári radikálisokkal (akiknek a vezetői jórészt emigrációban éltek) Vázsonyi Vilmos, a nemzetgyűlés tagjaként számos beszédében és cikkeiben érvelt az ellen, hogy a magyar zsidóság a békeszerződésben foglalt garanciákra hivatkozva a Népszövetségtől kérjen védelmet a numerus claususszal szemben, amely zsidó fiatalok ezreit szorította ki az egyetemekről. Egyrészt nem bízott abban, hogy a nyugati hatalmak valóban erélyesen bele fognak avatkozni a magyarországi belpolitikai folyamatokba, másrészt az volt a véleménye, hogy a diszkriminációval nem a békeszerződés, hanem a jogegyenlőség elve, a magyar alkotmányosság alapján kell felvenni a küzdelmet. A zsidó szervezetek Vázsonyi álláspontját tették magukévá, nem fordultak a Népszövetséghez. Bethlen – Vázsonyi várakozásával ellentétben – nem szakított a fajvédő szélsőjobb-oldallal, amelynek képviselői kormányában is jelen voltak. „Az egyetemeken – mondta Kovács M. Mária az 1994. március 25-én megrendezett Vázsonyi konferencián, a kérdésről tartott előadásában – újabb és újabb értelmiségi generációk nevelkedtek tovább a numerus clausus teremtette antiszemita gyűlölködés légkörében, ekkor nevelődött fel a harmincas évek zsidótörvényeit majdan végrehajtó nómenklatúra. De az is tény, hogy ezután a szélsőjobboldal tizennégy évig nem tudott újabb diszkriminációs intézkedéseket kiharcolni, sőt azt is el kellett tűrnie, hogy a numerus clausus faji paragrafusát Bethlen 1928-ban mégiscsak törölje a törvényből”. (Az előadás szerkesztett szövege a *Beszélő* 1994/14. számában jelent meg.)

MAGÁNYOS ELLENSZAVAZAT ► Gróf Esterházy János (1901–1957) volt a szlovák parlament egyetlen tagja, aki a zsidók kitelepítéséről szóló törvény (68/1942. tv.) ellen szavazott. A háború után Esterházyt Gustáv Husák utasítására letartóztatták, és átadták a szovjet hatóságoknak. A szlovák Nemzeti Bíróság 1947-ben mint háborús bűnöst, távollétében, halálra ítélte. 1949-ben kiadták Csehszlovákiának, az ítéletet ekkor életfogytiglani szabadságvesztésre változtatták át. Börtönben halt meg. Rehabilitációjára máig sem került sor.

A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓK AZ ANTISZEMITA TÖRVÉNYEK IDEJÉN 2.

STRÓMAN ► Strohmann (német) szalmabáb. (Az „árjásított” vállalatok keresztény vezetőinek gúnyneve.)

JEHUDA DON ► (1930) közgazdász, gazdaságtörténész, az izraeli zsidóság és a diaszpóra, ezen belül a magyar zsidóság kutatója. 1947-ben érkezett Palesztinába. Egyetemi tanulmányait egy mezőgazdasági *college* után Jeruzsálemben a Héber Egyetemen és a London School of Economicson végezte. Scheiber Sándor-díjas.

KERESZTES-FISCHER FERENC ► (1981–1948) 1931-től 1935-ig, majd 1938-tól 1944-ig belügyminiszter. Jobboldali konzervatív felfogásának megfelelően keményen lépett fel mind a kommunisták, mind a szélsőjobboldal ellen. A német megszállás után a Gestapo letartóztatta. Magyarországon háborús bűnősként bíróság elé akarták állítani, de az amerikai hatóságok nem adták ki.

A KATOLIKUS EGYHÁZ HELYZETE KÁRPÁTALJÁN

RUTÉNEK ► ruszinok. Az Észak-keleti Kárpátokban és a Kárpátalján élő szláv nép. Nyelvük nem azonos az ukránnal, bár ukrán álláspont szerint csupán nyelvjárása az ukránnak. A ruszin lakosság túlnyomó többsége görög katolikus, ellentétben a görögkeleti ukránokkal.

SZTYEPAN BANDERA ► (1909–1957) ukrán nacionalista vezető. Nyugat-Ukrajna (Galícia) akkor Lengyelországhoz tartozott. Bandera egyetemistaként csatlakozott az Ukrán Nacionalisták Szervezetéhez, 1931-ben már a szervezet egyik vezetője volt. A csoport radikális szárnya terrorcselekményeket tervezett és hajtott végre lengyel intézmények és politikusok ellen. Bandérát 1934-ben a lengyel bíróság halálra ítélte, de büntetését életfogytiglani szabadságvesztésre változtatták át. Börtönéből 1939 szeptemberében a német csapatok szabadították ki. Bandera ekkor fegyveres mobil csoportokat szervezett, melyeknek tagjait a német elhárítás (Abwehr) képezte ki. A fegyveres osztagok etnikai tisztogatásokat hajtottak végre elsősorban lengyelek el-

len, de a németek oldalán zsidóellenes akciókban is részt vettek. 1941. június 30-án Bandera Lvivben meghirdette a független ukrán állam létrehozását. A németek ekkor védőőrizetbe vették, és Berlinbe kísérték, majd 1942 januárjában a sachsenhauseni koncentrációs táborba szállították. A mobil fegyveres csoportokból létrejött Ukrán Felkelő Hadsereg partizánháborút kezdett a német megszállók ellen. 1944 szeptemberében Banderát ismét Berlinbe vitték, és megbízták, hogy szervezze meg Ukrajnában a fegyveres ellenállást a szovjet csapatok ellen. A partizánháború a Kárpátokban egészen 1949-ig folytatódott. Banderát 1959. október 15-én Münchenben meggyilkolták. A tettest nyolc év börtönre ítélték, a perben egyértelműen bebizonyosodott, hogy a merényletet a szovjet titkosszolgálat szervezte. 2010. január 22-én Viktor Juscenko, utolsó elnöki intézkedéseként az Ukrajna Hőse címet adományozta Banderának. Döntését az Európai Parlament súlyos kritikával illette.

A BUDAPESTI KULTURÁLIS FÓRUM. A NEW YORK REVIEW OF BOOKS CIKKE

A HELSINKI MEGÁLLAPODÁS ► (1975) aláírói – Európa és Észak-Amerika valamennyi állama – abban egyeztek meg, hogy rendszeresen megtartandó utókonferenciákon egyeztetik álláspontjukat a Helsinki Záróokmányban említett kérdésekről. Az utókonferenciák gyakorlatához hozzátartozott, hogy a konferencia helyszínén civilszervezetek párhuzamos konferenciákon, sajtótájékoztatókon fejtették ki saját álláspontjukat. Éppen ezért a Varsói Szerződés országában nem került sor utókonferenciákra. Az egyetlen kivétel az 1985 októberében megrendezett budapesti Kulturális Fórum volt. Az 1978-ban, New Yorkban megalakult Helsinki Watch (Demszky Gábor fordításában: a Helsinki Jogőr) és az 1982-ben létrejött, bécsi székhelyű Nemzetközi Helsinki Szövetség valamint a magyarországi ellenzék a hivatalos fórum megnyitásával egy időben párhuzamos (alternatív) kulturális fórumot rendezett Budapesten, amelynek nemzetközi sajtóvisszhangja sokkal nagyobb volt, mint a hivatalos fórumé. A kezdeményező szervezeteket Jerry Laber, illetve Gerald Nagler

és Karl Schwarzenberg képviselte, a hazai szervezésben mindekelőtt Bence György, Kovács M. Mária és Kiss Anikó vett részt. A hivatalos fórum kormányzati megbízottja Horn Gyula külügyi államtitkár volt. A párhuzamos fórumról Magyarországon kizárólag a szamizdat sajtó (*Beszélő*, 15. szám, *Hírmondó*, 1985. 5. szám) számolt be. Visszatekintő leírás egyebek közt a *Beszélő*, 1999/4. számában olvasható.

TIMOTHY GARTON ASH ► (1955) brit történész, író. Művei az államszocializmus utolsó éveiről, a rendszer összeomlásáról szólnak. Első világsikerű könyve – a Szolidaritás korszakának krónikája – *The Polish Revolution* (A lengyel forradalom) címmel jelent meg 1984-ben. Szemtanúja és elbeszélője volt a rendszerváltásnak Varsóban, Budapesten, Berlinben és Prágában.

SZŐCS GÉZA ► (1953) erdélyi költő, újságíró, politikus. 1981–82-ben Ara-Kovács Attilával és másokkal együtt szerkesztette a kezdetben írógéppel, majd stencillel sokszorosított, *Ellenpontok* című szamizdat folyóiratot. 1982 novemberében a román állambiztonsági szervezet, a Securitate őrizetbe vette és bántalmazta a szerkesztőket, de a nemzetközi tiltakozás hatására bebörtönzés helyett arra kényszerítették őket, hogy hagyják el az országot. Szőcs Géza írását a párhuzamos kulturális fórumon a romániai magyar kisebbség helyzetéről Bollobás Enikő olvasta fel. Szőcs 1986-tól Genfben, majd Budapesten élt, 1990-ben visszatelcpült Kolozsvárra. Tagja volt az RMDSZ, majd pedig a Magyar Polgári Együttműködés Egyesület vezetésének.

LUDVIK VACULIK ► (1926) cseh író. 1967-ben, a csehszlovák írószövetség IV. kongresszusán párttag létére elsőként bírálta nyilvánosan a párt vezető szerepének elvét. 1968 nyarán ő írta a *Kétezer szó* című memorandumot, amely arra szólította fel Csehszlovákia polgárait, hogy akár sztrájkokkal, tüntetésekkel követeljék a hatalmukkal visszaélők távozását a hatalomból. Ennek ellenére Vaculik a Varsói Szerződés országainak intervenciója után sem emigrált. 1977-ben részt vett a Charta 77 előkészítésében.

SUSAN SONTAG ► Az alternatív fórum sikerében annak is nagy szerepe volt, hogy a szervezőknek a nemzetközi kulturális élet igazi „celebjeit” sikerült Budapestre hívni. Még hozzá olyanok bírálták éles szavakkal a kultúra államszocialista korlátozását, akik

– legalábbis akkor – baloldali nézeteikről voltak ismertek. Susan Sontag (1933–2004) amerikai író és esszéista 1968-ban Hanoi-ba látogatott, és elismerően nyilatkozott az Egyesült Államokkal háborúban álló észak-vietnami államról. Az európai kommunista országokban uralkodó rendszert viszont „emberarcú fasizmusnak” nevezte.

HANS MAGNUS ENZENSBERGER ► (1929) német költő, szerkesztő a verseivel, de főleg *Kursbuch* (Menetrend) című folyóiratával az 1960-as évek diákmozgalmának egyik meghatározó alakja volt, bár a későbbiekben egyre inkább eltávolodott a diákmozgalom eszményeitől.

FRANÇOIS BONDY ► (1915–2003) német-svájci újságíró, politikai kommentátor, irodalomkritikus.

JIŘI GRUŠA ► (1938) cseh költő, író, diplomata. Az 1960-as években három verseskötete jelent meg, első regényét „pornográf tartalma” miatt betiltották, Olaszországban kiadott regénye miatt eljárást indítottak ellene. 1978-ban emigrált, 1981-ben megfosztották a csehszlovák állampolgárságtól. 1998-tól 2004-ig a Cseh Köztársaság bécsi nagykövete volt.

FRANTIŠEK JANOUCHE ► (1931) cseh atomfizikus, író. 1974-ben emigrált Csehszlovákiából. 1985-ben, a párhuzamos fórumra adta ki *A levert kultúra. Tíz évvel Helsinkit után* című dokumentumkötetet a csehszlovákiai kultúra helyzetéről.

DANILO KIŠ ► (1935–1989) Szabadkán született, apja magyar zsidó, anyja montenegrói volt. Szerb-horvát nyelven írt, magyar költőket fordított szerbre. Nevét a *Borisz Davidovics síremléke* című novellafüzér tette világszerte ismertté: kommunista forradalmárok jellegzetes sorsát tömörítette elbeszélésekbe.

CSOÓRI, CSURKA ► Csoóri Sándort (1930, költő, esszéista) és Csurka Istvánt (1934, novellista, drámaíró, publicista) tekintették ekkor a népi ellenzék vezetőinek. Csoóri a párhuzamos fórum előkészítésében is részt vett. Mindketten részt vettek a Bibó-Emlékkönyv szerkesztésében, majd pedig előadóként szerepeltek az 1985 nyarán megrendezett Monori tanácskozáson. (Lásd erről a *Félelem és legitimitás* [1985], illetve a *Timothy Garton Ash írása a magyarországi cenzúráról* [1985] című írások jegyzetét.) 1987 őszén meghatározó szerepük volt a Magyar Demokrata Fórum megalapításában. 1988-ban Antall József Csoóri hívására csatlá-

kozott az MDF-hez. A rendszerváltás után Csoóri – számos más társadalmi megbízatása mellett – a Magyarok Világszövetsége elnöke és a *Hitel* című folyóirat főszerkesztője. Csurka 1990-től országgyűlési képviselő (MDF), 1993-ban kizárták az MDF-ből, ezt követően Magyar Igazság és Élet Pártja (MIÉP) néven új, nemzeti radikális szellemű pártot, illetve parlamenti frakciót alapított. Pártja 1998 és 2002 között rendelkezett parlamenti képvisellel. Politikai írásai a *Magyar Fórum* című lapjában jelennek meg.

CZAKÓ GÁBOR ► (1942) író, esszéista, képzőművész. 1978-tól 1983-ig a *Mozgó Világ* szerkesztője volt, a rendszerváltás után a katolikus *Igen* és a konzervatív *Magyar Szemle* című folyóirat munkatársa. A *Feketében* című, a Szegényeket Támogató Alap javára összeállított és cenzúrázatlanul kiadott antológiában satirikus írása jelent meg; a párt hivatalos ideológusai egyebek közt erre az írásra hivatkozva állították, hogy a karitatív célú kiadvány rendszerellenes tartalmú.

HARASZTI MIKLÓS ► (1945) író, politikus. 1969-től a baloldali rendszerkritikus diákmozgalom egyik szervezője volt, 1970-ben rendőri felügyelet alá helyezték. 1970–71-ben gyári munkásként dolgozott, élményeiből írta meg *Darabbér* című művét, amely miatt, államellenes izgatás címen nyolc hónapi felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték. A könyv külföldön tizennégy nyelven jelent meg. 1981-től a *Beszélő* szerkesztője. A *cenzúra esztétikája* című könyve magyarul 1986-ban, szamizdatban, majd New Yorkban jelent meg. 1988-ban a Szabad Demokraták Szövetsége alapító tagja, 1990–94-ben országgyűlési képviselő (SZDSZ). A 80-as, 90-es években vendégprofesszorként tanított több amerikai egyetemen, 2004-től 2010-ig az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet sajtószabadság-biztosa. Ebben a minőségében több fontos állásfoglalást tett közzé a véleményszabadság és az újságírók védelmében.

KENEDI JÁNOS ► (1947) író, publicista, történész. A magyar demokratikus ellenzék egyik meghatározó alakja. Pályáját filmesztétaként kezdte, (kiadatlan) monográfiát írt Jancsó Miklósról. 1979-ben, Illyés Gyula mellett ő mondott beszédet Bibó István temetésén. *Tied az ország, magadnak építed* című könyve (1981) satirikus szociográfia a szocialista gazdaság mögött megbújó

feketegazdaságról. *Elhülyülésem története* című önéletrajzában (1986) azt írta le, miért lett ígéretes újságíróból, kritikusból folyamatos állambiztonsági megfigyelés alatt álló ellenzéki szamizdatszerző. Szerkesztette a *Beszélő* melléklapját, a fordításokat közreadó *Máshonnan Beszélő*t. Részt vett a Szabad Kezdeményezések Hálózata, majd pedig a Szabad Demokraták Szövetsége létrehozásában, de nem lett politikus. 1988-ban egyik alapítója volt a Nyilvánosság Klub nevű újságíró-egyesületnek. Történészként az állambiztonsági szervezet múltját, az állambiztonsági iratok sorsát kutatja, ennek alapján állította össze egyebek közt a *Kis állambiztonsági olvasókönyv* (1996) című kétkötetes dokumentumgyűjteményt. 2007-ben az állambiztonsági iratok sorsát vizsgáló történészbizottság vezetőjévé nevezték ki. A tényfeltáró munka ellenére az 1990 előtt keletkezett állambiztonsági iratok nyilvánosságra hozatalára csak részlegesen került sor.

KODOLÁNYI Gyula » (1942) költő, műfordító, irodalomtörténész. 1970-től az Eötvös Loránd Tudományegyetem angol, illetve összehasonlító és világirodalmi tanszékén tanított, 1990-ben megalapította az amerikanisztika tanszékét, 1990-től 1994-ig a miniszterelnök tanácsadó testületének vezetője volt, 1992-től a *Magyar Szemle* főszerkesztője. Számos verses- és műfordításkötete jelent meg.

KONRÁD György » (1933) szociológus, író. 1959-től ifjúságvédelmi felügyelőként dolgozott, az ebben a munkakörben szerzett tapasztalataira épült első regénye, *A látogató* (1969), amely nemzetközi sikert aratott. 1974-ben Szelényi Ivánnal együtt írta „Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz” című könyv terjedelmű politika esszéjét. A kézirat megtalált példányait az állambiztonsági szervezet lefoglalta, egy megmaradt példány azonban külföldön megjelent, több nyelvre lefordították. Hosszabb időt töltött külföldön, de kivándorolni az állambiztonsági fenyegetések ellenére sem volt hajlandó. 1988-ban alapító tagja volt a Szabad Demokraták Szövetségének, 1993-ban egyik kezdeményezője a Demokratikus Charta elnevezésű társadalmi mozgalomnak. 1997-től 2003-ig a Brandenburgi Művészeti Akadémia elnöke volt Berlinben. Számos regénye és esszékötete jelent meg.

PÁKH TIBOR » (1924) jogász, fordító. 1960-ban állítólag államtitkokokat tartalmazó politikai tanulmányai miatt a katonai bíróság

tizenöt év fegyházbüntetésre ítélte. A börtönben több alkalommal éhségsztrájkot kezdett, elektrosokkal, inzulininjekciókkal „kezelték”. 1971-ben mint elmebeteget szabadlábba helyezték. 1980-ban a Podkowa Leśna-i templomban tiltakozó börtönben vett részt. 1981. október 4-én ismét megpróbált Lengyelországba utazni, de a magyar határon leszállították a vonatról, útlevelét elkobozták. Tiltakozásul újabb börtönt kezdett, október 9-én beszállították az Országos Ideg- és Elmegyógyintézetbe, erőszakkal etették meg. Az ügy nemzetközi visszhangja és a hazai tiltakozó aláírások hatására szabadon bocsátották. Az 1980-as években az ellenzéki rendezvények, tüntetések állandó résztvevője volt, számos alkalommal őrizetbe vették, 1986-ban ismét elvették az útlevelét. A *Beszélő* szerkesztői interjút készítettek vele, ez a szamizdat folyóirat második számában jelent meg, 1982 elején.

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS » (1948) filozófus, publicista, politikus. 1972-től a kolozsvári *Utunk* című lap munkatársa, kezdetben szerkesztő, 1975-től csak korrektorként foglalkoztatták. A *teória esélyei* című, a Kriterion könyvkiadónál megjelent esszégyűjteményét a magyarországi könyvterjesztés – egészen kivételes módon – nem vette át. 1978-ban áttelepült Magyarországra, két évig az ELTE Bölcsészettudományi Karán filozófiatörténetet tanított, 1981-ben azonban eltiltották az egyetemi oktatástól. Ugyanebben az évben kiutasították Romániából. Írásai szamizdatban és külföldön jelennek meg. 1990 januárjában, időközi választáson országgyűlési képviselővé választották (SZDSZ), képviselő volt az 1990–1994-es ciklusban is. 1991-től 1994-ig az MTA Filozófiai Intézet igazgatója. A *szem és a kéz* című könyve magyarul szamizdatban, 1983-ban, franciául 1985-ben, az *Idola tribus* (1989) franciául 1991-ben, angolul 1995-ben jelent meg. Hatvanadik születésnapjára barátai, kollégái könyvet adtak ki a tiszteletére.

MOZGÓ VILÁG VOLT SZERKESZTŐI » A folyóirat a fiatal írók orgánumaként indult, a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) Központi Bizottsága felügyelet alatt, 1975-ben. 1980 januárjától jelent meg havonta. Folyamatos bírálatok érték, egyes cikkeket a nyomdai besúgók bejelentései alapján a megszerkesztett lapszámból emeltek ki 1981-ben az addigi főszerkesztő-helyettes, Kulin Ferenc lett a főszerkesztő. A sok kifogásolt írás közül az

egyik legnagyobb botrányt Bauer Tamás tanulmánya váltotta ki; a közgazdász szerző azt bizonyította, hogy a KGST-ben (lásd a *Grósz a reformellenes, reakciós csoport egyik vezetője* [1985] című írás jegyzetét) való tagság előnytelen a magyar gazdaság számára. 1983-ban Kulint leváltották, az ilyesmi korántsem volt szokatlan. Az újdonság az volt, a szerkesztőség minden tagja felmondott, egyetemisták aláírásgyűjtést kezdeményeztek a szerkesztőség védelmében, a régi szerzők pedig a rendszerváltásig bojkottálták a lapot, amelyet egy újonnan kinevezett szerkesztőség vezetett.

A KÜLÜGYMINISZTERIUM SZÓVIVŐJE > Az idézett szavakat nem a Külügyminisztérium szóvivője mondta, hanem a Kulturális Fórum kormányzati felelőse, Horn Gyula államtitkár. Ezután adta át a Helsinki Watch vezetőjének, Jeri Labernek a „magyar hatóságok” elutasító állásfoglalását; a határozaton nem volt sem fejléc, sem aláírás.

EÖRSI ISTVÁN LAKÁSÁN > Eörsi (1931–2005) publicista, drámaíró, költő lakásán több ellenzéki rendezvényre került sor. 1986 őszén itt rendezett konferenciát a demokratikus ellenzék az 1956-os forradalom harmincadik évfordulója alkalmából.

EGY VIDÉKEN FORGATÓ FILMRENDEZŐ > Jeles András.

ALAIN FINKELKRAUT > (1949) francia filozófus, esszéista nevét az 1970-es években az életforma-forradalomról szóló írásai tették ismertté.

AMOSZ OZ > (1939) izraeli író, az egyik első támogatója volt az önálló palesztin állam létrehozására irányuló törekvésnek.

TIMOTHY GARTON ASH ÍRÁSA A MAGYARORSZÁGI CENZÚRÁRÓL

FORMÁLISAN NINCS CENZÚRA > Ez Aczél György gyakran megismételt állítása volt (lásd pl. A mai magyar társadalomról szóló írást, *Valóság*, 1980/12. szám). Valójában formális értelemben is volt cenzúra, egyetlen könyv kézírata sem kerülhetett nyomdába a Művelődési Minisztérium Kiadói Főigazgatóságának lebélyegzett, az illetékes tisztségviselő által aláírt Engedélyezési lapja nélkül. Az Engedélyezési lap aláírását természetesen meg-

előzte a lektorálás, szerkesztés hosszú folyamata. Az újságokban, folyóiratokban megjelenő írásokat csak a lap szerkesztősége cenzúrázta, de minden lapnak volt egy „gazdája”, valamilyen állami szerv vagy társadalmi szervezet. Magánszemély még csak engedélyt sem kérhetett időszaki lap kiadására. A lapok, folyóiratok állami ellenőrzése a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának a feladata volt.

SZAMIZDAT > Magyarországon a cenzúrázatlan irodalom (a szamizdat orosz szó jelentése: saját kiadás) általában stencilezve jelent meg; a ma már elavultnak számító sokszorosító eljárást széles körben használták belső használatú kiadványok előállítására. A stencilezéshez szükséges egyszerű gépet csak illegálisan, külföldről lehetett beszerezni. Készültek szamizdat kiadványok „feketemunkaként” állami nyomdákban is. A szamizdat *Beszélőről*, az AB Független Kiadóról és az ABC Kiadóról lásd a *Hozzászólás Kis János Beszélőben megjelent írásához* (1982) című írást. A *Hírmondónak* – szerkesztői: Demszky Gábor, Hodosán Róza, Gadó György, Nagy András – 1983 és 1988 között 26 száma jelent meg. A Magyar Október Kiadót Krassó György hozta létre, elsősorban az 1956-os forradalomról szóló művek megjelentetésére.

TITKOS TALÁLKOZÓ MONORON > A találkozóra (tanácskozásra) 1985. június 14–16-án került sor a monorierdői kempingben. Kezdeményezője Donáth Ferenc volt, akinek tekintélyét a Csurka István és Csoóri Sándor vezette népi ellenzék éppúgy elismerte, mint a demokratikus ellenzék. Célja az volt, hogy az ellenzék két jelentős, és egymás iránt bizalmatlan csoportja közösen vitassa meg az ország válságos helyzetéből következő teendőket. A 45 meghívottat gondosan válogatták össze, ügyelve a két csoport számbeli egyensúlyára. A vitaindítókat Csurka István, Bauer Tamás, Csoóri Sándor és Kis János tartotta, a korreferensek Szabó Miklós, Laki Mihály, Kenedi János és Vásárhelyi Miklós voltak. Sokan úgy vélték, hogy a találkozó megalapozza a liberális, polgári demokrata és a népi-nemzeti ellenzék egymásra találását, hosszú távú együttműködését. Valójában a vita inkább azt mutatta meg, hogy a két tábor között súlyos politikai és világnézeti ellentét húzódik. Csurka és Csoóri, illetve Kis János és Bauer Tamás további politikai útja ezt az értelmezést támasztja alá.

OROSZORSZÁG ÉS EURÓPA
– A L'AUTRE EUROPE ÚJ SZÁMA

VLAGYIMIR BUKOVSKIJ ► (1942) 1969-től kezdve több tüntetést szervezett Moszkvában letartóztatott emberjogi aktivisták (Andrej Szinyavszkij, Julij Danyiel, Alekszandr Ginzburg) védelmében. Több ízben elítélték. 1971-ben dokumentumkötetet állított össze arról, hogy egyes szovjet pszichiátriai intézetekben nézeteik miatt tartják fogva és kezelik elmebetegként a szovjet rendszer bírálóit. Művéért hét év kényszermunkára ítélték 1976-ban azonban „kicserélték”: Luis Corvolán chilei kommunista vezető szabadsága fejében kitoloncolták Svájcba. Jelenleg Putyin rendszerének kemény kritikusa. 2008-ban megpróbált elindulni az elnökválasztáson, ezt azonban a választási szervek arra hivatkozva, hogy a megelőző tíz évben nem élt folyamatosan Oroszországban, megakadályozták. *Moszkovszkij processz* című könyvének rövidített kiadása magyarul is olvasható (*A moszkvai per*, Püski) 1978-ban írott önéletrajzi könyve ... és *feltámad a szél* címmel 1991-ben jelent meg magyarul.

EDUARD KUZNYECOV ► (1939) 1961-ben a moszkvai Majakovszkij téren felolvasott versei és beszédei miatt hét év börtönre ítélték. 1970-ben orosz zsidók egy csoportja, azzal az ürüggyel, hogy esküvőre utaznak, felvásárolta egy kisrepülőgép valamennyi jegyét, majd megpróbálta eltéríteni a gépet, hogy Svédországba repüljenek. (Egyikük, Mark Dimsic katonai pilóta volt.) A kísérlet nem sikerült, Kuznyecovot és Dimsicet halálra, a többieket súlyos börtönbüntetésre ítélték, de a büntetést a nemzetközi tiltakozás hatására 15 év börtönre változtatták át. 1979-ben az Egyesült Államokban elítélt szovjet kémekért öt politikai elítéltet cseréltek ki, köztük Alekszandr Ginzburgot. Kuznyecov Izraelbe ment, a Radio Liberty (Szabadság Rádió) munkatársa lett, majd orosz nyelvű lapot alapított. A géptérítési akció hozzájárult ahhoz, hogy a szovjet hatóságok az 1970-es években tömeges méreteken engedélyezték a kivándorlást: ellentétben az előző évtized 4000 kivándorlójával 1980-ig 250 000 hagyta el az országot.

VLAGYIMIR MAKSZIMOV ► (1930–1995) Eredeti neve Lev Samsonov. Édesapját mint trockistát letartóztatták, ő maga gyerek- és kamaszkorát árvaházakban, javítóintézetekben töltötte. Első verseskötete 1956-ban jelent meg, az 1960-as években már elismert író volt, az Írószövetség választmányának tagja 1971-ben azonban regényét (*A teremtés hét napja*) nem adták ki, a mű Nyugat-Németországban jelent meg, és nemzetközi sikert aratott. Az íróat kizárták az Írószövetségből, két alkalommal pszichiátriai gyógykezelését rendelték el, majd az ország elhagyására kényszerítették. Párizsban a *Kontinent* című orosz nyelvű folyóirat kiadója és főszerkesztője lett, összegyűjtött művei hat kötetben jelentek meg Frankfurtban oroszul. Cikkeiben élesen bírálta a baloldali nyugati értelmiséget. 1990-től folyóiratát Moszkvában adta ki, szovjet állampolgárságát Gorbacsov elnöki rendelettel helyreállította. Párizsban halt meg.

POL POT ► (1928–1989) eredeti neve Saloth Sar, a Pol Pot név a francia Politique Potentielle kifejezés rövidítése. 1949-től Párizsban elektrotechnikát tanult. 1953-ban visszament Kambodzsába, 1963-ban a kommunista párt főtitkára lett. Miután az általa vezetett vörös khmer csapatok 1975-ben győztek a polgárháborúban, hozzákezdett az igazi kommunista társadalom megvalósításához. Négyéves uralmának megalapozott számítások szerint kétféle millió halálos áldozata volt. 1979-ben a vietnami csapatok kiszorították a fővárosból, de az ország nyugati részén még tíz évig jelentős hatalom birtokosa volt.

SZAKÍTÁS AZ ETATISTA SZOCIALIZMUSSEL

FRANÇOIS MITTERRAND ► (1916–1996) francia szocialista politikus. Jobboldali kezdetek után 1946-ban a Köztársasági Baloldal (RGR) színeiben választották képviselővé. A Negyedik Köztársaság idején tizenegy miniszteri, illetve miniszterhelyettesi posztot töltött be. 1965-ben négy baloldali párt, köztük a kommunista párt támogatásával De Gaulle kihívójaként az elnökválasztás első fordulójában a szavazatok majdnem 38 százalékát szerezte meg. 1971-ben, a Szocialista Párt (PS) *Epinay kongresszusán* Mitterrand híveivel csatlakozott az új – 1969-ben alakult

– párthoz, és nyomban meg is választották a párt első titkárává. Ebben a minőségében írta alá a kommunista Georges Marchais-val és a baloldali radikális Robert Fabre-ral a három párt *Közös Programját*. Az 1974-es elnökválasztáson Mitterrand alulmaradt Giscard d'Estaing-nel szemben. A párton belül *Michel Rocard* (1930) támadta Mitterrand pozícióját: azt javasolta, hogy a PS – a német Szociáldemokrata Párthoz hasonlóan – szakítson osztályharcos marxista álláspontjával. Bár a közvéleménykutatások szerint Rocard népszerűbb volt, mint Mitterrand, az elnökjelöltségért folyó küzdelemben az utóbbi győzött. 1981-ben Mitterrand-t választották a Francia Köztársaság elnökévé, a parlamenti választáson pedig a szocialisták abszolút többséget értek el. A kommunista párt négy miniszteri tárcát kapott a kormányban. A kormányzás a *Közös Program* szellemében államosításokkal kezdődött, de minthogy nőtt a munkanélküliség és az infláció, 1983 márciusában liberális fordulatra került sor. 1984-ben a kommunisták kiléptek a koalícióból. 1986-ban a parlamenti választást a jobboldal nyerte, így a szocialista elnök együtt kormányzott a jobboldali miniszterelnökkel, Jacques Chirackal (cohabitation). Ennek ellenére Mitterrand-t 1988-ban újból elnökké választották. Miniszterelnökké politikai ellenfelét, Rocard-t nevezte ki, de 1991-ben menesztette tisztségéből.

JEAN BOISSONNAT ► (1929) közgazdász, újságíró. 1954 és 1967 között a *La Croix* című katolikus napilap gazdasági rovatát vezette. 1967-ben a *L'Express* csoporton belül másodmagával megalapította a *L'Expansion* című gazdasági folyóiratot, amelynek 1986-ig főszerkesztője, 1986-tól 1994-ig pedig lapigazgatója volt.

JACQUES JULLIARD ► (1933) történész, újságíró.

SZOLZSENYICIN KÖNYVE ► *Archipelag GULAG* (A Gulag szigetcsoport) A háromkötetes könyv a szovjet kényszermunkatáborok „szigeteit” mutatja be. Felidézi a táborok keletkezésének történetét, a rájuk vonatkozó jogi szabályokat és a táborokban folyó életet, több száz táborlakó elbeszélése alapján. Bár a szovjet koncentrációs táborok létezésének ténye nem volt ismeretlen Nyugaton, az Amerikában 1973-ban publikált mű megrendítette a nyugati közvéleményt. Egyrészt azzal, hogy világossá tette, a táborokat nem Sztálin hozta létre, a kezdeményező Lenin volt, másrészt a táborélet hiteles leírásával.

RAYMOND BARRE ► (1924–2007) közgazdász, politikus. 1967-től 1973-ig az Európai Bizottság pénzügyi és gazdasági biztosa volt. 1976-tól Giscard d'Estaing elnöksége alatt külkereskedelmi miniszter, majd miniszterelnök és pénzügyminiszter. A szigorú gazdaságpolitika híveként ellenezte a túlköltekezést, és éles konfliktusba került a szakszervezetekkel. Népszerűsége ellenére 1988-ban alulmaradt Chirackal szemben az elnökjelöltségért folytatott versenyben.

VÁLSÁGBAN A MAGYAR GAZDASÁG

ÉLÉNKÍTÉS PROGRAMJA, KGST ► A KGST-ről lásd a *Restrikció és reform* (1983), az élénkítésről a *Grósz a reformellenes, reakciós csoport egyik vezetője* (1985) című írás jegyzeteit.

„HA MOST...” ► Bauer Tamás közgazdász intézett figyelmeztető levelet a XIII. kongresszushoz.

A MUNKANÉLKÜLI-SEGÉLY BEVEZETÉSE

AZ EURÓPAI MÓDSZEREK URALMÁNAK HELYREÁLLÍTÁSA ► Bibó 1943–44-ben írta *Az európai egyensúlyról és békéről* című, befejezetlenül maradt, a szerző halála után kéziratossá hagyatékából kiadott művet. Az idézett mondat a nagy tanulmány második könyve (A válságból kivezető út) I. fejezetének címe. (Bibó István: *Válogatott tanulmányok*, 1935–1944. Magvető, 1986. 552.)

ORVOSOK AZ „INGYENES” EGÉSZSÉGÜGYRŐL

HOGYAN GAZDÁLKODJUNK EGÉSZSÉGÜNKKEL? ► *Társadalmi Szemle*, 1986. július. A cikk alcíme: *Az egészségmegtartás rizikótegyezői hazánkban*. Szerzői: dr. Ajkay Zoltán, dr. Bognár Ilona és dr. Kökény Mihály. Ajkay Zoltán (1939–2008) tüdőgyógyász, politikus. 1980-tól 1983-ig az Egészségügyi Minisztérium főosztályvezető-helyettese, 1983-tól az Országos Korányi Tbc és Pulmonológiai Intézet osztályvezető főorvosa, majd főigazgatója.

1990-től a Fővárosi Közgyűlés tagja (MSZP), 1994-től frakcióvezetője, a Magyar Kórházszövetség elnöke. 2006–7-ben támogatta a Molnár Lajos egészségügyi miniszter kezdeményezte kórházi reformot. Bognár Ilona a cikk megjelenése idején az Egészségügyi Minisztérium főelőadója. Kökény Mihály (1950) kardiológus, politikus. 1986–1988-ban a Minisztertanács Titkársága társadalompolitikai koordinációs főosztályának a vezetője, 1988-tól 1990-ig a Szociális és Egészségügyi Minisztériumban miniszterhelyettes, 1994-től a Népjóléti Minisztérium politikai államtitkára. 1994-től országgyűlési képviselő (MSZP) 2002-től az egészségügyi tárca politikai államtitkára, 2003-tól 2006-ig minisztere.

AZ INGATLANADÓRÓL

A PÉNZÜGYMINISZTER ELSŐ HELYETTESE ► Medgyessy Péter.

PIKLER J. GYULA ► (1864–1952) orvos, közgazdasági író. Orvosként, orvos-statisztikusként a halandóság kérdését vizsgálta. Közgazdasági írásaiban az amerikai Henry George (1839–1897) elmélete nyomán amellelt érvelt, hogy nem a munkával termelt jövedelmet, hanem a földet kell megadóztatni a terület forgalmi értéke, illetve értéknövekedése alapján. Javaslatára nyomán jött létre 1917-ben a Fővárosi Telekérték-nyilvántartó Hivatal, amelynek 1922-ig a vezetője volt.

SÓS ALADÁR ► (1887–1975) építész, társadalomtudós. Tanulmányait *Szabadság és gazdaság* címmel Kemény István adta ki Fáy Árpáddal és másokkal együtt 1989–90-ben.

TELEKÉRTÉKADÓ ► Kemény 1990-ben a hetilap *Beszélő*-ben cikkek sorában érvelt a telekértékadó bevezetése mellett: „Föld-érték levél” (3. szám), „A földértékadó nem növeli a termelés költségeit” (34. szám), „Csak elő kell venni az irattárból – A telekérték-emelkedési adóról” (39. szám) stb.

MAGYARORSZÁG A VILÁGBAN

REYKJAVÍKI TALÁLKOZÓ ► Lásd a *Jelent-e Gorbacsov változást?* (1986) című írás jegyzetét.

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS ► Lásd *A budapesti Kulturális Fórum. A New York Review of Books* cikke (1985) című írás jegyzetét. „A magyar kérdés” című írás a *Magyar Füzetek* 11. számában jelent meg.

CEAUȘESCU ... CSAPATAI NEM VONULTAK BE ► A Varsói Szerződés tagállamai közül egyedül Románia csapatai nem vettek részt Csehszlovákia 1968. augusztus 21-ei megszállásában. (Albánia 1968-ban kilépett a szerződésből, de tagsága már 1961-től formális volt.) Ceașescuról lásd még alább a *Románia, 1988* című írás jegyzetét (1988).

BŐS-NAGYMAROS, TERMÉSZETÁTALAKÍTÁSI TERVEK ► Lásd *A Le Monde a Duna védelmében* (1985) című írás jegyzetét.

VÁSÁRHELYI MIKLÓS ► (1917–2001) újságíró, politikus. 1956-ban a második és harmadik Nagy Imre-kormány sajtófőnöke volt, a miniszterelnök perében öt év szabadságvesztésre ítélték. Részt vett a Történelmi Igazságtétel Bizottság (TIB), az Új Márciusi Front és a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) megalakításában, 1990–1994 között az SZDSZ országgyűlési képviselője. Az idézett mondatok „A magyar út a világban” című beszédéből valók, *Monori Tanácskozás*, 1985 (szamizdat).

„KIS FORRADALOM” A SZOVJETUNIÓBAN

A SZOCIALISTA ORSZÁGOK VEZETŐINEK MOSZKVAI CSÚCSTALÁLKOZÓJA (1986. november 10–11.) ► 1986 október–novemberében Gorbacsov pozíciója megerősödött a reformok ellenzőivel szemben, ez lehetővé tette a reformfolyamat gyorsítását és kiszélesítését. Az európai kommunista vezetők ezen a novemberi csúcstalálkozón szembesültek azzal, hogy Gorbacsov komolyan gondolja a reformpolitikáját.

TENG HSZIAO PING ► (Deng Xiaoping, 1906–1997) 1976-tól visszavonulásáig (1989) Kína első számú vezetője. Nevéhez fűződik a gazdasági nyitás politikája, amely megalapozta a kínai gazdaság gyors fejlődését. A politikai nyitást követelő demokráciamozgalmat 1989 nyarán véresen leverte.

VALAMIRE AZONBAN KÉSZÜLTEK

A KÖZPONTI BIZOTTSÁG 1986. NOVEMBER 19–20-I ÜLÉSE ► Hivatalosan az ülés a VII. ötéves terv célkitűzéseitől való elmaradással foglalkozott. Határozatot hoztak „a munka megjavításához szükséges politikai társadalmi, szervezeti és személyi feltételek megteremtéséről”.

AZ EMBER FELJŐ – BOJTÁR ENDRE KÖNYVE

- BOJTÁR ENDRE ► (1940) irodalomtörténész. Fő kutatási területe a közép-európai szláv népek irodalma, a Baltikum kultúrája.
- GOTHARDS FRIDRIHS STENDERS ► (1714–1796) lett nyelvtudós, szótárfő, költő. Írt filozófiai költeményeket és népies dalokat is.
- Ljudevit GAJ ► (1909–1972) horvát író, politikus, az egységes horvát helyesírás megteremtője, a horvát vezetéssel megvalósuló délszláv egység (illirizmus) szószólója.
- Johann Gottfried HERDER ► (1706–1763) filozófus, teológus. Meghatározó szerepe volt a népköltészet mint a nemzeti génusz kifejezője felfedezésében, a kulturális nemzet fogalmának kialakításában.
- Johann Gottlieb FICHTE ► (1762–1814) filozófus. Patriotizmusa-nacionalizmusa (*Reden an die deutsche Nation*, Beszédek a német nemzethez) nagy hatással volt a következő évek romantikus íróira.
- PUSKIN „OROSZORSZÁG RÁGALMAZÓIHOZ” CÍMŰ VERSE ► Az 1831-es lengyel felkelés brutális leverése Európa-szerte felháborodást váltott ki, francia képviselők egy csoportja azt követelte, hogy Franciaország nyújtson fegyveres segítséget a lengyeleknek. Alekszandr Puskin, aki lázító hangú verseiért 1820-tól négy évet töltött száműzetésben, visszautasította, hogy beleszóljanak a szlávok „családi pöranyagába”. „Csitt, mondom: itt maguk közt vitáznak a szlávok” (Szabó Lőrinc fordítása).
- CZESŁAW MIŁOŚZ ► (1911–2004) lengyel költő, a lengyel-litván határvidéken született. 1951-ben elhagyta Lengyelországot. 1980-ban Nobel-díjjal tüntették ki. 1953-ban jelent meg egyik legismertebb műve, amely az értelmiség és a diktatúra viszo-

nyát elemzi (*Zniewolony umysł*, magyarul: *A rabul ejtett értelem*, 1990).

Zygmunt KRASIŃSKI ► (1812–1859) lengyel romantikus költő, Adam Mickiewicz és Juliusz Słowacki mellett a „három nemzeti bárd” egyike.

Cyprian NORWID ► (1821–1953). Lengyel költő, festő. Versei magyarul a *Lyra Mundi* sorozatban jelentek meg, 1982-ben.

Mihai EMINESCU ► (1850–1889) román költő, író. Szinte teljes életműve megjelent magyarul is.

1987

JELENT-E GORBACSOV VÁLTOZÁST?

Mihail GORBACSOV ► (1931) Gorbacsovot nyugati elemzők már főtítkárrá választása előtt a reformok emberének tekintették. Ennek ellenére a peresztrojka (átépítés) programját csak egy évvel később, a Szovjetunió Kommunista Pártja XXVII kongresszusán (1986. február) körvonalazta, a reformok átfogó koncepcióját a Központi Bizottság 1987. januári ülésén mutatta be, a nagyobb szabadságot biztosító glasznoszty (nyitottság) elveit pedig 1988-ban hozta nyilvánosságra. A belső reformoknál gyorsabb ütemben haladtak a változások a nemzetközi kapcsolatokban. 1986. október 11-én, reykjavíki találkozójukon Gorbacsov és Reagan megegyezett, hogy a két szuperhatalom a közép-hatósugarú nukleáris fegyvereket visszavonja Európából. 1988 februárjában Gorbacsov bejelentette a szovjet csapatok kivonását Afganisztánból. Ugyanebben az évben meghirdette a szakítást a Brezsnyev-doktrínával, azaz a szocialista országok „korlátozott szuverenitásának” elvével, szabad utat adva ezzel a demokratikus átalakulásnak a Varsói Szerződés országaiban. A reformfolyamat során a Szovjetunióban felerősödtek a nemzeti függetlenséget követelő mozgalmak. Mindez a Szovjetunió felbomlásához, és – 1991 decemberében – Gorbacsov politikai hatalmának megszűnéséhez vezetett.

WOLFGANG LEONHARD ► (1921) történész, politikai újságíró. A náci hatalomátvétel után édesanyjával Svédországba, majd a Szov-

jetunióba emigrált. A háború alatt a Szabad Németország Nemzeti Bizottságának szóvivője volt, miközben édesanyja tizenkét évet töltött a gulagon. A háború után kommunista pártfunkcionáriusként tért vissza Berlinbe, de 1949-ben ismét emigrált, az NSZK-ban telepedett le. Számos könyvet írt a kommunista tömb történetéről, politikai viszonyairól, a rendszerváltásról.

CSERNYENKO, BREZSNYEV, ANDROPOV ► Az SZKP főtitkárai: Leonid Brezsnyev (1907–1982), főtitkár: 1964–1982. Jurij Andropov (1914–1984), főtitkár: 1982. november 12. – 1984. február 9. 1956-ban ő volt a Szovjetunió nagykövete Budapesten, Nagy Imre vele közölte, hogy Magyarország kilép a Varsói Szerződésből. 1967-től 1982-ig a KGB elnöke volt. Konsztantyin Csernyenko (1911–1985), főtitkár: 1984–1985.

KGB ► Komitet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi, azaz Állambiztonsági Bizottság. 1954-től 1991-ig ez volt a neve a szovjet titkosszolgálatnak. Első elődszervezete az 1917-ben megalakult Cseka (Összoroszországi Különleges Bizottság). Több átszervezés eredményeként különböző neveken (GPU, OGPU stb.), működött. Élén a Bizottság miniszteri rangú elnöke állt, ténylegesen a párt, végső soron a párt főtitkára irányította. A KGB kötelékébe kb. 300 000 főnyi fegyveres erő is tartozott.

KÁDÁR TALÁLKOZOTT GORBACSOVVAL, ÉS NEM REMÉLT ÍGÉRETEKKEL TÉRT HAZA

A KEMÉNY TÉL OKOZTA KÖZLEKEDÉSI ZAVAROK ► Január 12-én az ország életét megbénító hóesés okozta problémák leküzdésére tárcaközi operatív bizottság alakult.

Jegor LIGACSOV ► Gorbacsov legfontosabb szövetségese a szovjet pártvezetésben. A glasznoszty idején azonban eltávolodik Gorbacsovtól, befolyása csökken. A Szovjetunió felbomlása után az Orosz Föderáció Kommunista pártjának egyik vezetőjeként lesz a Duma tagja.

Nyikolaj RIZSKOV ► 1985-től 1990-ig a Szovjetunió kormányfője.

VÁNCSA JENŐ ► (1928) 1980-tól 1989-ig mezőgazdasági és élelmiszerügyi miniszter.

ELFOGYTAK A TARTALÉKOK, KIMERÜLT A BIRODALOM

KIBICZ GYULA ► Szabó Miklós (1935–2000) történész álneve. A *Hírmondó* című szamizdat folyóiratba írt nemzetközi vonatkozású („kremlinológiai”) cikkeit írta alá ezen a néven. A belpolitikai cikkeket Fortinbras Jenő néven jegyezte. Cikkei egy részét Krasznai Zoltánnal együtt írta.

SS-18–19–20–21 ► A szovjet közepes hatótávolságú ballisztikus rakéták NATO-kódja. Az SS-20 szovjet elnevezése RSZD-10 Pionyer volt. Hatótávolsága 5500 kilométer, három nukleáris robbanófejet tudott (volna) célba juttatni. A rakéták hadrendbe állításáról a szovjet vezetés 1976-ban döntött, 1986-ig 441 rakétarendszert telepítettek a Szovjetunió európai területein és a Varsói Szerződés országában. Válaszul az Egyesült Államok Pershing II rakétákat és Tomahawk robotrepülőgépeket telepített Nyugat-Európába. Az 1987-es szovjet–amerikai egyezmény alapján megkezdték leszerelésüket. Az utolsó SS-20 rakétát 1991-ben semmisítették meg.

ÜRES HASSAL NEM LEHET HIMNUSZT ÉNEKELNI ► „Meg kell gondolni, hogy a Himnusz éhes hassal csak egy bizonyos ideig lehet énekelni.” A szállóigévé vált szavakat Szabó Dezső mondta egy tanáregyleti beszédében, onnan került át a tanárok méltányos javadalmazást igénylő Felhívásába. Tisza István élesen reagált a tanári Felhívásra, erre Szabó Dezső nyílt levélben válaszolt (*Nyugat*, 1911. 9. szám).

GORBACSOV ÉS A MAGYAR PÁRTVEZETÉS

SZŰRÖS MÁTYÁS HÉTFŐN ELHANGZOTT ► Kemény István rádiójegyzetei vasárnap hangzottak el, az említett nyilatkozatot tehát a magyar rádió február 9-én, a *Népszabadság* pedig 11-én közölte. Szűrös Mátyás (1933) politikus, diplomata. 1975–1978-ig berlini (NDK), 1982-ig moszkvai nagykövet, 1982-től a Központi Bizottság külügyekért felelős titkára. 1989 márciusától az Országgyűlés elnöke, ebben a minőségében mint ideiglenes köztársasági elnök 1989. október 13-án ő hirdette ki a Magyar Köztársaság létrejöttét. 2002-ig volt országgyűlési képviselő az MSZP színeiben.

Erich HONECKER ► (1912–1994) mint a Német Egyesült Szocialista Párt (SED) első titkára 1971-től 1989-ig a Német Demokratikus Köztársaság vezetője. 1990-ben a Szovjetunióba menekült, de 1992-ben kiadták Németországnak. 1993-ban, miután az eljárást egészségi állapotára való tekintettel megszüntették, Chilébe emigrált.

AZ ISRAELHEZ VALÓ VISZONY ► 1967-ben Izrael hatnapos háborúja után (Romániát kivéve) valamennyi szocialista ország megszakította a diplomáciai viszonyt Izraellel. Gorbacsov nyomban a hatalomra kerülése után lépéscsket tett a kapcsolat helyreállítása érdekében. Megkönnyítették a kivándorlást. 1987-ben pedig szovjet konzuli küldöttség utazott Izraelbe.

EGY KORPORATISTA REFORMJAVASLAT

POKOL BÉLA ► (1950) jogász, egyetemi tanár, politológus. A szocialista választási rendszer átalakítását (1983. évi III. törvény) hozzászias háttérmunka előzte meg. Ennek során alakította ki Pokol Béla a maga korporatista javaslatát, amely különböző szakmai szervezeteknek, érdekképviseléseknek biztosított volna helyet az országgyűlésben (lásd erről tanulmányát a *Társadalomtudományi Közlemények* 1985. évi I. számában). A bizottsági munka során azonban – mondta erről Schmidt Péter a bizottság vezető szakértője – nem dőlt el, milyen módon jelöljék a képviselőket a különböző intézmények (*Élet és Irodalom*, 1963. július 1.). A reformjavaslatokból végül jószerivel csupán a kettős jelölés kötelezővé tétele maradt meg. De még ez a komolytalannak ígérkező változtatás is alaposan átrendezte az országgyűlés összetételét, és lehetővé tette olyan független jelöltek feltűnését a parlamentben, mint Király Zoltán. A rendszerváltás után Pokol Béla a Független Kisgazdapárt elnöki tanácsadója volt (Torgyán József mellett), 1998-ban országgyűlési képviselővé választották.

POZSGAY AZ EGYPÁRTRENDSZER DEMOKRATIZÁLÁSÁT KÍVÁNJA

POZSGAY IMRE ► (1933) politikus, egyetemi tanár. 1957-től az MSZMP Bács-Kiskun megyei Bizottságának munkatársa, 1968-tól titkára. 1969-től a KISZ KB sajtóosztályának a vezetője, 1976-tól a kulturális, 1980-tól a kulturális és oktatási tárca vezetője a kormányban, az MSZMP KB tagja. 1982-ben – saját értékelése szerint – kiszorították a hatalomból, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának a főtitkára lett, 1988-tól az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, államminiszter. 1987-ben jelen volt a Magyar Demokrata Fórum első, lakitelki gyűlésén, 1989 tavaszán az MSZMP vezető politikusai közül elsőként nevezte az 1956-os eseményeket népfelkelésnek. Egyes nyugati elemzők „a magyar Gorbacsovként” emlegették. 1989-ben az új szocialista párt, az MSZP elnökségének tagja, államfőjelöltje, 1989 őszén azonban az SZDSZ által kezdeményezett népszavazáson a többség úgy döntött, a köztársasági elnök megválasztására csak az országgyűlési választások után kerülhet sor. 1990-ben az MSZP színeiben lett országgyűlési képviselő, 1991-ben azonban kilépett a pártból, függetlenként volt az országgyűlés tagja. 1991-ben létrehozott új pártja, a Nemzeti Demokrata Szövetség 1994-ben nem került be a parlamentbe, 1996-ban feloszlott.

SYLVESTER ANDRÁS ► televíziós újságíró.

HAZAFIAS NÉPFRONT ► (HNF) Az ország valamennyi társadalmi szervezetét összefogó tagság nélküli ernyőszervezet (1954–1990). Formálisan a HNF ajánlott jelölteket az országgyűlési választásokra.

FORDULAT ÉS REFORM

FORDULAT ÉS REFORM ► A gazdasági rendszer gyökeres átalakítását sürgető tanulmány a Pénzügyminisztérium felügyelete alatt álló Pénzügykutatási Intézetben készült, formális megrendelője a Hazafias Népfront Országos Tanácsa volt. A munkában, a háttér tanulmányok elkészítésében 29-en, megvitatásában 47-en vettek részt társadalomtudományi és gazdasági kutatóintézetek munkatársai, a szerkesztést Antal László, Lengyel László, Csil-

lag István, Bokros Lajos és Matolcsy György végezte. Nem volt számizdat, hiszen állami intézetben, hivatalos megrendelésre készült, de nem jelenthetett meg, szövegét csak kéziratként olvashatta, aki hozzájutott. Ezt a köztes helyzetet az első (hivatalos) és a második (számizdat) között nevezték másfeledik nyilvánosságnak. A mű, a hozzá kapcsolódó háttér tanulmányokkal együtt egy évvel később, a *Medvetánc* című folyóirat 1987. évi 2. száma mellékleteként jelent meg.

A NAGYMAROSI ERŐMŰ ► Lásd *A Le Monde a Duna védelmében* (1985) című írás jegyzetét.

JAMBURGI GÁZVEZETÉK ► Jamburg vidéke, a sarkkörön túl, Szibériában a világ harmadik legnagyobb földgázlelőhelye. 1969-ben fedezték fel, a gázkitermelés 1986-ban kezdődött meg. Az 1986. december 30-án aláírt, majd többször meghosszabbított szerződésben a Szovjetunió évi kétmilliárd köbméter földgáz szállítását vállalta Magyarországnak. Az egyezmény értelmében az ellenértéket beruházási hozzájárulás, a gázvezeték, illetve a tengizi (Kazahsztán) olajmező kiépítésében való részvétel formájában kellett megfizetni.

A LEGÁTFOGÓBB GAZDASÁGI REFORM SEM LEHET SIKERES POLITIKAI ÉS TÁRSADALMI REFORM NÉLKÜL

ÁLLAMI TERVBIZOTTSÁG ► Faluvégi Lajos (1924–1999). 1971-től 1980-ig pénzügyminiszter, 1980-tól az Országos Tervhivatal elnökeként az Állami Tervbizottság elnöke, miniszterelnök-helyettes.

GAZDASÁGI BIZOTTSÁG ► Marjai József (1923) 1978-tól 1988-ig a Gazdasági Bizottság elnökeként, miniszterelnök-helyettesként és Kádár bizalmasaként a gazdasági élet szinte teljhatalmú irányítója volt. 1982-ben meghatározó szerepet játszott abban, hogy Magyarország csatlakozott a Nemzetközi Valutaalaphoz és a Világbankhoz. Állami kitüntetését 2006-ban Sólyom László köztársasági elnök nyilvánosan ellenezte.

A MINISZTER SZERINT VAN KÖZÉPTÁVÚ PROGRAM, A KB-TITKÁR SZERINT NINCS

KAPOLYI László ► (1932) mérnök, politikus, vállalkozó 1981-től az Ipari Minisztérium energetikai államtitkára, 1983-tól 1988-ig ipari miniszter, 1985-től 1988-ig az MSZMP KB tagja. Részben a nevéhez fűződik az 1970-es, 80-as évek két szénbányászati programja, az Eocén-program és a Liász-program. Az utóbbi „csak” gazdaságtalannak, az előbbi egyúttal környezetkárosító-nak bizonyult, mindkettőt leállították. A volt miniszter az MSZP színeiben lett országgyűlési képviselő, a parlamenti mandátummal nem rendelkező Magyarországi Szociáldemokrata Párt elnöke, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, továbbá a System Consulting Zrt. főtulajdonosaként az ország egyik leggazdagabb embere.

HAVASI FERENC ► Lásd *a Grósz a reformellenes, reakciós csoport egyik vezetője* (1985) című írás jegyzetét.

FEKETE JÁNOS ► (1918–2009) bankár, 1968-tól 1980-ig a Magyar Nemzeti Bank első elnökhelyettese. Marjai József „jobbkezeként” 1982-ben, elérte, hogy Magyarország csatlakozhatott a Nemzetközi Valutaalaphoz és a Világbankhoz. Bankári ügyességének fontos szerepe volt abban, hogy az ország újabb és újabb hiteletet kapott – és egyre inkább cladósodott.

MEDGYESSY PÉTER ► (1942) politikus. 1982-től pénzügyminiszter-helyettes, 1986-tól pénzügyminiszter, 1987-től 1990-ig miniszterelnök-helyettes, a rendszerváltás után a Horn-kormányban 1996-tól ismét pénzügyminiszter. 2002-től 2004-ig az MSZP–SZDSZ-kormány miniszterelnöke. A jóléti rendszerváltás programjaként meghirdetett osztogató politikája jelentős mértékben hozzájárult az államháztartás megroggyanásához. Miniszterelnöki hivatalba lépése után kiderült, hogy 1977-től 1982-ig az állambiztonsági szervezet szigorúan titkos állományú tisztje volt.

PULAI MIKLÓS ► (1925) 1963–1980: a Magyar Nemzeti Bank elnökhelyettese, 1988-ig az Országos Tervhivatal elnökhelyettese, 1988–89-ben a Minisztertanács reformbizottságában dolgozott, fontos szerepe volt a kétszintű bankrendszer kialakításában.

FELSZÁMOLJÁK A PÉNZÜGYKUTATÁSI INTÉZETET

PÉNZÜGYKUTATÁSI INTÉZET VEZETŐI ► Az intézet igazgatója 1975-től a megszüntetésig Hagelmayer István (1933–1997) volt. A rendszerváltás után ő lett az Állami Számvevőszék első elnöke.

SZOCIÁLPOLITIKAI REFORMJAVASLAT

FERGE ZSUZSA ÉS PÉTERI JÁNOS SZOCIÁLPOLITIKAI REFORMJAVASLATA ► Ferge Zsuzsa – Péteri János: „Javaslat a szociálpolitika rövid és hosszú távú reformjára.” A javaslat a *Fordulat és reform* anyagához készült, két változatban. Ferge Zsuzsa (1931) szociológus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Kutatási területe: társadalmi struktúra, rétegződés, társadalmi egyenlőtlenség, szegénység. Péteri János szociológus, az 1980-as években az Országos Tervhivatalban egészségügyi és szociálpolitikai tervezéssel, intézményfejlesztéssel foglalkozott.

UTÓDLÁSI HARCOK A KÖZPONTI BIZOTTSÁGBAN

E HÉT KEDDJÉN ► 1987. június 23-án.

TÁRSADALMI SZERZŐDÉS, AVAGY A POLITIKAI KIBONTAKOZÁS FELTÉTELEI

A BESZÉLŐ FOLYÓIRAT SZERKESZTŐI ► A *Társadalmi Szerződés* a *Beszélő* 20-as sorszámmal jelzett különszámaként jelent meg, 1997 júniusában. A munka – Kis János kezdeményezése nyomán – 1987 márciusában kezdődött meg, a munkavállalói jogokról szóló III. fejezetet Kőszeg Ferenc, a IV., szociálpolitikai fejezetet Solt Ottilia írta, a szöveg oroszlánrészre Kis János munkája. A *Társadalmi Szerződés* első fejezetébe Haraszi Miklós javaslatára került be az emlékezetes mondat: „Kádárnak mennie kell!” Az elkészült részeket a szerkesztőség több alkalommal megvitatta, az elfogadott javaslatokkal a szerzők kiegészítették

a szöveget. A *Társadalmi Szerződés* tehát a *Beszélő* programjavaslatának tekinthető. Ugyanakkor azonban – mint a Záradékban a szerzők hangoztatják – nem a demokratikus ellenzék programja. A demokratikus ellenzék nem volt szervezet, így módja sem volt arra, hogy közös programot dolgozzon ki és fogadjon el. Programjavaslatokat más csoportok is készítettek, lásd pl. a *Demokrata* 1986. évi 3. számát. A *Társadalmi Szerződést* több helyszínen megvitatták: a demokratikus ellenzék szűkebb körén kívül a Rajk László Szakkollégiumban és a Közgazdasági Egyetem szociológiai tanszékén. Hatását növelte, hogy a „jóslat” beteljesült: alig egy évvel a *Társadalmi Szerződés* megjelenése után az 1988. májusi pártértekezlet menesztette Kádárt.

KIS JÁNOS ► Lásd a *Hozzászólás Kis János cikkéhez* (1982) című írás jegyzetét.

KŐSZEG FERENC ► (1939) szerkesztő, politikus, publicista. A Szépirodalmi, majd az Európa Könyvkiadó szerkesztője, 1981-től a *Beszélő* alapító szerkesztője, 1990-től 1994-ig a hetilap *Beszélő* főszerkesztője. 1990-től 1998-ig országgyűlési képviselő (SZDSZ), 2006-ig a Magyar Helsinki Bizottság jogvédő szervezet vezetője.

SOLT OTTILIA ► (1944–1997) szociológus, politikus. 1972–1979 között Kemény István munkatársaként számos szociológiai kutatásban vett részt. 1979-ben megalakította a Szegényeket Támogat Alapot (SZETA), 1982-től 1995-ig a szamizdat és a hetilap *Beszélő* munkatársa. 1990-től 1994-ig országgyűlési képviselő (SZDSZ), majd a Wesley János Főiskola tanáraként szociális munkások képzésével foglalkozott.

TEHO ► Településfejlesztési hozzájárulás.

MÁRCIUS 15-ÉN EZREK TŰNTETNEK AZ UTCÁN ► 1971–72-ben a március 15-ei spontán tüntetésekkel szemben a rendőrség brutálisan lépett fel, több résztvevőt szabadságvesztésre ítélték. Az újabb március 15-ei tüntetések 1982-ben kezdődtek, a Duna-parti Petőfi-szobornál gyülekezők a Batthyány-mécseshez, a Kossuth-szoborhoz, illetve a Bem-szoborhoz vonultak. A résztvevők száma évről évre nőtt, a menetet egyenruhás és civil ruhás rendőrök kísérték, gyecscket előállítottak, de tömeges igazoltatásra és előállításra csak 1986-ban került sor, a Lánchídnál („Lánchídi csata”). 1988-ban a tüntetésnek már több tízezer résztvevője volt.

EGY MÁSIK KOMPROMISSZUMOS REFORMTERV

SCHLETT CIKKE ► „Közelítések a politikai rendszer reformjához”.

A *Társadalmi Szemle*, az MSZMP elméleti folyóirata, 1987 júliusában „Politikai rendszer – reform – demokrácia” címmel új rovatot indított. A rovat bevezetőjében („Szerkesztőségi gondolatok egy új rovathoz”) a szerkesztőség nyomban el is határolta magát a közzétett írástól. Schlett István (1939) politológus. Kutatási területe a magyar politikai gondolkodás története.

MAGYARORSZÁG PÉNZÜGYI HELYZETE

BAKÓ ENDRE ► (1935–2001) közgazdász, pályakezdőként került a Magyar Nemzeti Bankhoz, 1981-től ügyvezető igazgató, 1991-től 1994-ig a Pénzügyminisztérium főtanácsadója. Ő volt a vezetője annak a szakértői csoportnak, amely előkészítette a Nemzetközi Valutaalaphoz (IMF) való csatlakozást, és a kapcsolatot tartott az IMF-fel, illetve a Világbankkal. 1989 áprilisában arra az újságírói kérdésre, mi tartotta vissza a bankot, hogy befelé is megadja azokat a valós adatokat az adósságállományról, amelyeket az IMF-nek amúgy is meg kellett adnia, egyetlen szóval válaszolt: „a félelem (...) Attól, hogy a nép rájön, mekkora adósság nyomja a vállát”. (Bozzai Rita – Farkas Zoltán: *Hitelválság*. 231. o.) Lakatos Mária interjúja, a *Magyar Hírlap* 1987. július 31-ei számában jelent meg.

KRITIKAI MEGJEGYZÉSEK A TÁRSADALMI SZERZŐDÉSHEZ 1.

TARDOS MÁRTON ► Lásd fentebb a *Restrikció és reform* (1983) című írás jegyzetét. Tardos a rendszerváltás előtt a privatizáció kérdésében azt az álláspontot képviselte, hogy a vállalati vagyont részvények formájában valódi tulajdonosok, nagyszámú természetes és jogi személy kezébe kell adni (Tardos Márton: „A gazdasági szervezetek és a tulajdon”. *Gazdaság*, 1988. 3. szám).

KOTZ LÁSZLÓ ► az 1989-es politikai tárgyalásokhoz kapcsolódó, befejezetlenül maradt gazdasági tárgyalásokon a Magyar Nép-

párt színeiben vett részt, a dolgozói részvények mellett érvelt. Lásd pl. Kotz László: „A privatizáció és a tulajdon átalakulásának kérdései az egészségügyben, a dolgozói részvénytulajdonlás lehetőségei.” *Gazdaság és Társadalom*, 1991. 1. sz.

KRITIKAI MEGJEGYZÉSEK A TÁRSADALMI SZERZŐDÉSHEZ 2.

CSURKA A MONORI TALÁLKOZÓN ► Lásd a *Timothy Garton Ash írása a magyarországi cenzúráról* (1985) című írás jegyzetét.

A KÖZPONTI BIZOTTSÁG A NÉPGAZDASÁG HELYZETÉRŐL

KUPA MIHÁLY ADÓÜGYI TITKÁR ► Kupa Mihály (1941) közgazdász, politikus. A Pénzügykutatási Intézet tudományos főmunkatársa, igazgatóhelyettese. 1987–88-ban Pénzügyminisztérium pénzügy-politikai főosztályát és az Adóreform Titkárságot vezette. 1990-ben – Rabár Ferenc lemondása után – az Antall-kormány pénzügyminisztere, 1991-től 1994-ig országgyűlési képviselő (MDF, majd független) 2002-ben az általa vezetett Centrum Párt nem szerzett mandátumot. Nevéhez fűződik az 1988. január 1-jén hatályba lépett új adótörvény, amely bevezette a piacgazdaságban szokásos adónemeket, így a személyi jövedelemadót (szja) és az általános forgalmi adót (áfa).

1988

LÉTRE LEHET-E HOZNI JÓL MŰKÖDŐ SZOCIALIZMUST?

Magyar Füzetek ► Párizsban megjelenő magyar nyelvű politikai folyóirat. Kende Péter és Kemény István indította meg 1978-ban, szerkesztésében Schöpflin György is részt vett. Kende kapcsolatba lépett a Magyarországon akkor kialakuló demokratikus

ellenzékkel, a szerzők nagy része Magyarországon, vagy éppen Erdélyben élt. A folyóirat számai illegális úton Magyarországra is eljutottak. A terjedelmesebb művek a Magyar Füzetek Könyvei sorozatban jelentek meg.

WŁODZIMIERZ BRUS ► (1921–2007) lengyel közgazdász. Kezdetben elkötelezett híve volt Sztálin közgazdasági nézeteinek, de 1955-ben már alelnöke annak a bizottságnak, amely gazdasági javaslatokat dolgozott ki Gomulka reformprogramjához. 1961-ben jelent meg nagy hatású műve a szocialista gazdaság működésének általános problémáiról. 1965-ben a védelem tanújaként lépett fel a Jacek Kuroń és Karol Modzelewski ellen folyó perben, 1972-ben Angliába emigrált, az Oxfordi Egyetem professzora lett.

ALEC NOVE ► (1915–1994) orosz származású angol gazdaságtörténész, Fő kutatási területe az orosz és a szovjet gazdaság. A szövegben idézett könyve 1983-ban jelent meg.

JOSEPH SCHUMPETER ► Lásd az *Öt jegyzet a Kárpát-medencei zsidóságról* (1984) című írás jegyzetét.

KÁDÁR ÖSSZECSOMAGOLT ÉS MARADT

FORTINBRAS JENŐ ► Szabó Miklós álneve. Lásd az *Elfogytak a tatalékok, kimerült a birodalom* (1987) című írás jegyzetét.

NÉMETH KÁROLY ► (1922–2008) az MSZMP vezető tisztségviselője, 1960-tól a KB tagja, 1962-től titkára. 1970-től a PB tagja, 1985–87-ben az akkor létesített főtitkár-helyettesi posztot töltötte be.

ÓVÁRI MIKLÓS ► Az MSZMP vezető tisztségviselője 1970-től 74-ig és 1980-tól 1985-ig ideológiai titkár, 1975-től 1988-ig a PB tagja.

HORVÁTH EDE ► (1924–1998) sztahanovista (azaz országos hírvé sztárolt) Kossuth-díjjal kitüntetett vasmunkásból lett a Rába Magyar Vagon- és Gépgyár igazgatója, az MSZMP Központi Bizottsága tagja. Neve az 1980-as években a szocialista nagyvállalkozó jelképévé vált.

BURGERT RÓBERT ► (1926–1999) a bábolnai állami gazdaság vezérigazgatója. A Burgert vezette bábolnai óriásvállalat – a Rába mezőgazdasági párjaként – a sikeres szocialista nagyüzem jelképe volt.

„HOGY ELŐBB A NYAKAMBA VARRJÁTOK A RAJK-ÜGYET, ÉS UTÁNA A NAGY IMRE-ÜGYET” ► Kádár János belügyminiszterként (1948–1950) részt vett Rajk László koncepció perének előkészítésében. Nagy Imre halálra ítéléséért személyes felelősség terheli.

„MAGÁNSZORGALMÚ KUTYA” ► Illyés Gyula *Magánszorgalmú kutya* (1964) című verse nyomán, az acsargó, „túlteljesítő” kommunista káder gúnyneve.

„PARASZT-RÉVAI” ► Lásd a *Grósz a reformellenes, reakciós csoport egyik vezetője* (1985) című írás jegyzetét.

A BRASSÓI ZENDÜLÉS

ALEXANDRA LAVASTINE ► Alexandra Laignet-Lavastine, Kelet-Közép Európával – főképp Romániával – foglalkozó francia újságíró. 2005-ben könyve jelent meg három ellenzéki gondolkodóról (Czesław Miłosz, Jan Patočka, Bibó István).

A L'AUTRE EUROPE GORBACSOVRÓL

NÓMENKLATÚRA ► A kommunista országokban az állami, társadalmi szervezetek vezető állásait csak az illetékes pártszervek jóváhagyásával lehetett betölteni. A pártszervek döntöttek az így kinevezett vezetők előléptetéséről, elmozdításáról, kitüntetéséről, vagy arról, hogy lehet-e ellenük büntetőeljárást indítani. Azt hogy egy-egy vezető ügyében melyik pártszerv illetékes, azt a káderhatásköri lista tartalmazta: miniszterek, miniszterhelyettesek, országos szakszervezeti vezetők kinevezéséről, illetve „megválasztásáról” a Politikai Bizottság, vállalatvezetők kinevezéséről a megyei vagy a városi pártbizottság döntött. A káderhatásköri lista alapján kinevezett személyek összességét hívták nem hivatalosan nomenklatúrának. A lista 1989. május 8-án szűnt meg.

Elem KLIMOV ► (1933–2003) filmrendező. Legnevezetesebb filmjei: *Hurrá, nyaralunk* (1964), *Jöjj és lásd* (1985). A Raszputyinról készült *Agónia* című filmjét 1975-ben készítette, de csak 1981-ben

mutatták be. A peresztrojka idején a Filmművész Szövetség elnökévé választották.

Oleg JEFREMOV ► (1927–2000) színész, rendező. 1956-tól 1970-ig a moszkvai Szovremenyik Színház főrendezője, 1970-től a Művész Színház, 1987-től a Csehov Színház főrendezője, művészeti vezetője, a szovjet színház egyik legjelentősebb egyénisége.

PERESZTROJKA, GLASZNOSZTY ► Lásd a *Jelent-e Gorbacsov változást?* (1986) című írás jegyzetét.

Szergej ZALIGIN ► (1913) orosz író, számos könyve jelent meg magyarul is (*Sósvölgy, Lovaink, Dél-Amerikai változat*). 1986-ban – több más orosz íróval együtt – nyílt levélben tiltakozott az észak felé folyó szibériai folyók, délre fordítása ellen. (A természetátalakító tervekről lásd *A Le Monde a Duna védelmében* [1985] című írás jegyzetét.) „Hatalmas levéltömeg érkezik a dolgozóktól” – nyilatkozta Zaligin a Magyar Televíziónak (Sugár András interjúja, 1986. február 14.). „Az évszázad tervét” leállították.

Ilja ZASZLAVSZKIJ ► (1960) textilmérnök, vegyész. A glasznoszty és peresztrojka korszak idején a Demokratikus Választás mozgalom vezető személyisége volt. A Gavriil Popov vezette első moszkvai önkormányzat, majd Jegor Gajdar tanácsadója. 1991–1993 között a Demokratikus Reformszövetség moszkvai elnöke. 1993-tól 1995-ig az Állami Duma képviselője. Ma az Állami Építésügyi Hatóság elnökhelyettese.

Andrej SZAHAROV ► (1921–1989) fizikus. Részt vett a szovjet hidrogénbomba előállításában, ezért 1953-ban a Szovjet Tudományos Akadémia tagjává választották. Kiállt a nukleáris leszerelés, az emberi jogok ügye mellett, 1975-ben Nobel-békedíjjal tüntették ki. 1980-ban Nyiznyij-Novgorodban (akkori nevén: Gorkij) jelölték ki a számára kényszerlakhelyet. 1986-ban Gorbacsov hívására tért vissza Moszkvába.

Ligyija CSUKOVSZKAJA ► (1907–2004) orosz író. Férje, Matvej Bronstejn fizikus a sztálini terror áldozata. 1974-ben kiállt Szolzsenyicin mellett, ezért kizárták az Írószövetségből.

MAGYAR ÉRTELMIÉGIEK A ROMÁNIAI MENEKÜLTEKÉRT

EGY BUDAPESTI LAKÁSBAN ► Für Lajos lakásán. A sajtótájékoztatón Vásárhelyi Miklós elnökölt. A szolidaritási nyilatkozat aláíróinak névsorát a szamizdat *Beszélő* 23. száma közölte. A nyilatkozatot a Romania Libera elnevezésű ellenzéki csoport nyílt levélben köszönte meg.

FÜR LAJOS ► (1930) történész, politikus. 1956-ban a Hajdú-Bihar Megyei Forradalmi Bizottság titkára, a forradalom leverése után internálták. 1987-ben a Magyar Demokrata Fórum egyik alapítója, az MDF köztársasági elnöknek jelölte. 1990-től 1994-ig honvédelmi miniszter. 2007-ben részt vett a Magyar Gárda megalapításában.

160 MAGYARORSZÁGRA MENEKÜLT ROMÁN ÁLLAMPOLGÁR ► 1988–1990-ben mintegy 150 ezer, zömében magyar nemzetiségű román állampolgár települt át Magyarországra. Ennek ellenére a kiutasítások is folytatódtak. 1989 decemberében csak Németh Miklós miniszterelnök személyes közbelépése akadályozta meg, hogy három erdélyi fiatalembert átadjanak a román hatóságoknak.

BÁNYÁSZ REZSŐ ► (1931) diplomata, újságíró. 1984-től 1988-ig a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának elnöke, ebben a minőségében 1986-tól a kormány szóvivője.

ROMÁNIA, 1988

IDI AMIN ► (1925–2003) Uganda diktátora. 1971-től 1978-ig tartó uralma legalább 100 ezer, de nem kizárt, hogy félmillió áldozatot követelt. Hatalma csúcspontján egyéb címei mellett az afrikai brit birodalom meghódítójának nevezte magát. Bukása után Líbiába, majd Szaúd-Arábiába menekült.

Jean-Bédél BOKASSA ► (1921–1996) A Közép-Afrikai Köztársaság diktátora. 1965-ben államcsínnnyel szerezte meg a főhatalmat. 1972-től örökös elnök, 1976-ban császárra koronáztatta magát. Politikai ellenfeleit saját kezűleg gyilkolta le. Hatalmától francia katonai akció fosztotta meg. 1987-ben halálra ítélték, bár az emberevzés vádját nem sikerült rábizonyítani. Az ítéletet húsz év

börtönre enyhítették, az általános amnesztia alapján azonban már 1993-ban szabadult.

GENNAGYIJ GERASZIMOV » A szovjet külügyminisztérium szóvivője.
Nicolae CEAUȘESCU » (1918–1989) Románia diktátora. Illegális kommunista múlt, majd különböző pártfunkciók betöltése után 1965-ben került a Román Kommunista Párt élére. 1967-től az Államtanács elnökeként államfő. 1968-ban Románia nem vett részt Csehszlovákia megszállásában, ettől kezdve Ceaușescut Nyugaton a Szovjetunióval szemben álló független politikusnak tekintették. Népszerűségét még 1984-ben is növelte, hogy Románia nem csatlakozott a Los Angeles-i olimpia szovjet bojkottjához. Őt és feleségét, Elenát számos nyugati egyetem díszdoktorrá avatta. Felvette a CONDUCĂTOR (Vezér) címet, amelyet korábban – német–olasz mintára – Hitler szövetséges, Ion Antonescu marsall használt. Elnöki palotájának építése kedvéért Bukarest számos régi épületét leromboltatta: a ledózerolt épületekkel együtt mítosza is összeomlott. Településszisztematizálási terve ellen, amely falvak százainak az elpusztításával járt volna, 1988. június 27-én Budapesten százezres tömeg tüntetett. Az 1989 decemberében Temesváron kezdődött forradalom országos mozgalommá szélesült, a hadsereg vezetése a mozgalom mellé állt. A diktátor helikopteren menekült, de elfogták és a Ion Iliescu rendelkezésére felállított rögtönítélő bíróság ítélete alapján december 25-én feleségével együtt kivégezték.

Abel AGANBEGJAN » (1932) közgazdász, gazdasági kérdésekben Gorbacsov egyik legbefolyásosabb tanácsadója.

A GAZDASÁGI VEZETŐKRŐL – EGY KUTATÁSRÓL HÚSZ ÉV UTÁN

KOZÁK GYULA » Szociológus, Kemény István tanítványa és munkatársa. Havas Gáborral és Kenedi Jánossal együtt ő szerkesztette az *Isten éltesen, Pista* című, 1986-ban, Kemény 60. születésnapjára kiadott szamizdat emlékkönyvet.

MEGJELENÉSÉT ZALA JÚLIA TILTOTTA LE » Zala Júlia a Központi Statisztikai Hivatal vezető munkatársa volt. Andorka Rudolf az alábbiakat mondja róla: „Zala Júlia eszes, nyelveket jól tudó

nő volt. Létrehozta a *gazdaságkutató intézetet*, amely bizonyos értelemben a gazdasági reformokat támogatta. A mindennapi érintkezésben ő is nagyon kellemetlenül viselkedett.” (Életút-interjú, az 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 567. szám; lásd még *Századvég*, 2006.)

„MILLIÓKNAK NYITOTTAK...” » „Millióknak nyitok tért, hol nem éppen / biztos a lét, de szabad és tevékeny”. Goethe: Faust, második rész, ötödik felvonás, A palota nagy előudvara. Kálnoky László fordítása.

ENGELSI MONDÁS » Engels levele Joseph Blochhoz, 1890. szeptember 21–22.

LEGÁLIS AZ ORVOSI HÁLAPÉNZ

CSÚCS LÁSZLÓ » (1942) jogász, politikus. 1970-től 1992-ig a Pénzügyminisztérium munkatársa, főosztályvezető. 1994 márciusában a Magyar Rádió teljes elnöki hatáskörrel felruházott ügyvezető alelnökeként 129 rádiós azonnali elbocsátásáról, illetve nyugdíjazásáról döntött. 1994-től a Fővárosi Közgyűlésben a Magyar Igazság és Élet Pártja (MIÉP) frakcióvezetője. 1998-tól a Független Kisgazdapárt (FKGP) színeiben országgyűlési képviselő. 2001-ben kijelentette, azért nem tagja a pártnak, mert annak Torgyán József az elnöke (*Origo*, 2001. január 11.).

ÉKES ILDIKÓ » (1954–2008) közgazdász. A jövedelmi viszonyokkal, a rejtett jövedelmekkel foglalkozó kutató, a Központi Statisztikai Hivatal által létrehozott gazdaságelemző intézet, az ECOSTAT osztályvezetője volt.

PETSCHNIG MÁRIA Zita » (1947) közgazdász, 1988-tól a Pénzügykutató Rt. munkatársa.

SÚLYOS HELYZETBEN A MAGYAR GAZDASÁG

NYERS REZSŐ » Lásd a *Restrikció és reform* (1983) című írás jegyzetét.

CSIKÓS-NAGY BÉLA » (1915–2005) 1938–39-ben Berlinben volt ösztöndíjas. Pályáját a Miniszterelnökségen, a Teleki Pál által létre-

hozott Gazdaságtanulmányi Osztályon kezdte. Németországi tanulmányai alapján írta *Nagyterg gazdaság* című könyvét. Meggyőződése volt, hogy az államnak igen fontos szerepe van a gazdaság szervezésében, 1942-től a Pénzügyminisztérium Közgazdasági Osztályán dolgozott. Reményi-Schneller Lajos pénzügyminisztert háborús bűnösneként kivégezték, Csikós-Nagyot a szovjet emigrációból hazatért Vas Zoltán az internálótáborból „emelte át” a Gazdasági Főtanácsba. 1948-tól a közgazdász az Országos Tervhivatal osztályvezetője, majd 1957-től az Országos Árhivatal (1967-től Országos Anyag- és Árhivatal) elnöke. Ebben a minőségében igen gyakran szerepelt a médiában, egyebek közt sokszor az ő feladata volt az áremelések bejelentése és magyarázata. Az 1960-as években Nyers Rezső bevonta az gazdasági reform előkészítésének munkálataiba, 1985-től a tanácsadó testületként működő *Iparpolitika Tanács* elnöke volt.

MÁRER PÁL ► A 1956-ban hagyta el Magyarországot, 1957-ben, New Yorkban az ENSZ Különbizottsága előtt számolt be a forradalommal kapcsolatos élményeiről. Az Egyesült Államokban üzletvezetési ismereteket tanított, a rendszerváltás idején Köves Andrással, Obláth Gáborral több cikket írt, kiadvány szerkesztett a külkereskedelem liberalizálásáról, a forint konvertibilitásáról. A Közép-európai Egyetem (CEU) Business School professzora.

BAGOLY ► A Kossuth Rádió 1982-ben indult éjszakai műsora, szerkesztő-műsorvezetője Györfly Miklós volt. A Bagoly részese volt a rendszerváltás előkészítésének, Györfly a 80-as évek közepétől olyan kérdésekről készített interjúkat, mint a többpártrendszer lehetősége Magyarországon, a forradalom előtörténete.

NAGYMAROS, JAMBURG ► Lásd a *Le Monde a Duna védelmében* (1985) valamint a *Fordulat és reform* (1987) című írások jegyzeteit.

KÖLTSÉGVETÉSI VITA A PARLAMENTBEN

VILLÁNYI MIKLÓS ► (1931) 1987. december 15-étől 1989. május 10-éig pénzügyminiszter. Békesi László elbeszélése szerint 1987-ben, amikor Medgyessy Péter pénzügyminiszter miniszterelnökké helyettes lett Grósz Károly kormányában, neki (Békesinek) kellett volna a pénzügyi tárca élére kerülni. Kádár azonban nem járult

hozzá a kinevezéséhez, mert 1984-ben a Magyar Atlétikai Szövetség elnökeként részt vett egy, a szocialista országok által bojkottált Los Angeles-i olimpiát bemutató kötet összeállításában. A könyvet bezúzták, a „tettesek” pártfegyelmit kaptak, a pénzügyminiszter pedig az agrárközgazdász Villányi lett. Békesi csak 1989-ben következett, amikor Kádár már nyugdíjba ment, és a miniszterelnök Németh Miklós volt. (168 Óra, 2009. május 4.)

KIRÁLY FERENC KÖRZETI ORVOS ► Szolnok megye 5. választókerületének (Tiszaföldvár) képviselője az 1985–1990-es országgyűlésben. Az adótörvények vitájában (1989. november 23.) arról beszélt, hogy – ellentétben a jelenlegi helyzettel – a 15. században, a parasztlázadásokat kiváltó adóterhek sem érték el a jövedelmek 35 százalékát. Expozéjában Békesi László pénzügyminiszter óva intette a képviselőket attól, hogy a radikális adócsökkentéstől dinamikus gazdasági növekedést várjanak.

KIRÁLY ZOLTÁN ► képviselő. (1948) újságíró, politikus. 1995-ben a Hazafias Népfront két jelöltjével szemben harmadik – lakossági – jelöltként lett képviselőjelölt, Komócsin Mihállyal, a megyei pártbizottság nyugalmazott első titkárával szemben választották képviselővé. A hetedik ötéves terv vitájában felszólalásra jelentkezett. Már ez megrökönyödést keltett: a pártállami parlamentben a felszólalókat előre kijelölték, és megbeszélték velük felszólalásuk tartalmát. Meggyőzően érvelt a bős–nagygyarosi vízlépcső építésének felfüggesztése mellett. Öt képviselőtársával – köztük dr. Király Ferencsel és az SZDSZ színeiben pótválasztáson megválasztott dr. Balla Évával – együtt javasolta letelepedési alap létrehozását a Romániából menekülők megsegítésére. 1988 áprilisában Bihari Mihállyal, Bíró Zoltánnal és Lengyel Lászlóval együtt kizárták az MSZMP-ből. 1990-ben az MDF támogatásával választották ismét képviselővé.

NYILVÁNOSSÁG ELÉ LÉPETT A MÁRCIUSI FRONT

MÁRCIUSI FRONT ► Ezen a néven bontott zászlót 1937. március 15-én egy ellenzéki mozgalom, amely összefogást próbált teremteni a népi mozgalom hívei és az illegális kommunista párt vonzaskörébe tartozó diákok között. A népieket a mozgalom-

ban Erdei Ferenc, Féja Géza, Kovács Imre, Illyés Gyula, Veres Péter képviselte, a baloldali diákságot Budapesten többek közt Donáth Ferenc, Debrecenben Losonczy Géza, Újhelyi Szilárd, Zöld Sándor. A mozgalom 1938 végére, részint a folyamatos rendőri zaklatások, részint belső ellentétek következtében felbomlott, de megmaradt legendaként, annak a példájaként, hogy lehetséges az együttműködés népi radikálisok és kommunisták, tágabb értelemben népiek és urbánusok között. (Ennek a nosztalgiának a jegyében készítette elő Donáth Ferenc a Monori tanácskozást is. Lásd erről a *Timothy Garton Ash írása a magyarországi cenzúráról* [1985] című írás jegyzetét. A tradíciót folytatva kezdeményezte Nyers Rezső 1988 márciusában az Új Márciusi Front létrehozását, amely mintegy az MSZMP-n belül, vagy annak közelében képviselte volna a pluralista demokrácia eszméjét. Kádár János azonban letiltotta a szerveződést, Nyers részvételét a Politikai Bizottság megbélyegezte, így a front alapító felhívása Kádár távozása után, március helyett csak szeptemberben jelenhetett meg. Tovább rontotta hitelét, hogy alapítói között az Aczél György-féle kulturális politika olyan kedvezményezettjei is jelen voltak, mint Gyurkó László és Fekete Sándor. A *Beszélő* 25. számában Bauer Tamás – Krenner Tibor néven – jelezve fenntartásait a szerveződés pozitívumaira hívta fel a figyelmet. A cikkhez a szerkesztőség kommentárt fűzött. „A Front – írták a szerkesztők –, amelynek márciusban nem volt politikai ereje világra jönni, szeptemberben már alighanem halva született. (...) E féléves késlekedés ismét azt a tapasztalatunkat mélyíti el, hogy a párt nem a társadalmi, gazdasági, szellemi fellendülés motorja, hanem jó esetben utánfutó, többnyire azonban fék.”

VÁSÁRHELYI MIKLÓS ► Lásd a *Magyarország a világban* (1986) című írás jegyzetét.

ÚJHELYI SZILÁRD ► (1915–1996) a debreceni Márciusi Front egyik alapítója, illegális kommunista. 1845 után a Népjóléti Minisztérium államtitkára. 1951-ben nyolc év börtönre ítélték. A Nagy Imre köré csoportosult pártellenzékhez tartozott, a forradalom leverése után Romániába hurcolták, csak 1958 őszén térhetett haza. 1958-tól a Művelődési Minisztérium Filmművészeti Főosztályának a vezetője volt.

PETŐFI KÖR ► 1955 márciusában jött létre, a DISZ (Demokratikus Ifjúsági Szövetség) vitaköréként, Tanczos Gábor vezetésével. Fokozatosan vált a Nagy Imre mögött felsorakozó pártellenzék szervezetévé. Tizenkét nyilvános vitája közül – 1956. március 17. és október 23. között – a legnevezetesebb a június 27-én megrendezett sajtóvita, amelyen több ezer ember vett részt. A forradalom leverése után a Petőfi Kör vezetőit, Tanczos Gábort, Hegedűs B. Andrást bebörtönözték.

NAGY BALÁZS ► A Petőfi Kör titkárhelyettese. A forradalom leverése után elhagyta az országot. 1958-ban részt vett a brüsszeli Nagy Imre Intézet valamint Párizsban az Európai Petőfi Kör megalapításában.

EÖTVÖS JÓZSEF A SZABADSÁGRÓL

EÖTVÖS JÓZSEF ► (1813–1871) Nagy politikai-filozófiai műve *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. 1854-ben jelent meg. Nevéhez fűződik a tankötelezettség bevezetése 12, illetve 15 éves korig.

MÜNCHEN, 1938

Arthur Neville CHAMBERLAIN ► (1869–1940) 1937-től 1940-ig Nagy-Britannia miniszterelnöke. A háború elkerülése érdekében írta alá a müncheni egyezményt, amely felhatalmazta Németországot a Csehszlovákiához tartozó Szudéta-vidék megszállására. Édouard DALADIER ► (1864–1970) francia miniszterelnöknek Chamberlainnel ellentétben nem voltak illúziói Hitler szándékaival kapcsolatban: „Hitler – mondta – uralni akarja az egész kontinenst, az övéihez képest Napóleon ambíciói gyengécskéek voltak”.

RAYMOND ARON ► (1905–1983) filozófus, szociológus, újságíró. A háború kezdetén a légierőhöz csatlakozott, a háború alatt Angliában a *France libre* (Szabad Franciaország) című újság szerkesztője volt. A háború után a *Le Figaro*, majd a *L'Express* munkatársa, Franciaország egyik legbefolyásosabb vezércikk-

írója. *Le Spectateur engagé* (Az elkötelezett megfigyelő): beszélgetések Raymond Aronnal (1981).

JÓZSEF PIŁSUDSKI ► (1867–1935) Eredetileg szocialista politikus. Az első világháború idején létrehozta a Lengyel Légiót, amely az Osztrák–Magyar Monarchia oldalán harcolt az oroszok ellen. Közvetlenül a háború befejezése előtt kikiáltotta Lengyelország függetlenségét. 1920 augusztusában a lengyel hadsereg Varsó előtt megállította a Vörös Hadsereg előnyomulását. 1926-ban Piłsudski államcsínnyel diktátori hatalomra tett szert. Hitler hatalomra kerülése után állítólag javasolta, hogy Franciaország és Lengyelország indítson preventív háborút Németország ellen, erre azonban nincs bizonyíték. Hitler javaslatát ellenben, hogy Németország és Lengyelország kössön szövetséget a Szovjetunió ellen, visszautasította, és találkozni sem kívánt Hitlerrel.

GOEBBELS TITKOS SAJTÓKONFERENCIÁJA ► Joseph Goebbels Hitler propagandaminisztere 1940 és 1944 között naponta tartott titkos sajtókonferenciát, amelyeken a nemzetiszocialista rendszer számára megbízható újságírók előtt ismertette a hadi helyzetet.

JACQUES NOBÉCOURT ► (1923) újságíró. Egyebek közt az 1944-es ardennes-i német offenzíváról írt könyvet.

A KOMMUNIZMUSRÓL

ALEKSZANDR ZINOVJEV ► Lásd *A felejtésről* (1980) című írás jegyzetét.

1989

AZ ÚJ MÁRCIUSI FRONT A KÉPVISELETI DEMOKRÁCIÁRÓL

ÚJ MÁRCIUSI FRONT ► (Illetve Márciusi Front. Kemény István az Új Márciusi Frontot is Márciusi Frontként emlegeti) Lásd a *Nyilvánosság elé lépett a Márciusi Front* (1988) című írás jegyzetét.

ORSZÁGOS NEMZETI BIZOTTSÁG ► Az Új Márciusi Front javaslata 1989 januárjában megkésett volt. Fejti György, az MSZMP Központi Bizottságának titkára 1989 márciusában sorra találkozott

az ellenzéki szervezetek képviselőivel, és arra próbálta rábeszélni őket, hogy egy nagy nemzeti kerekasztal mellett tárgyalják meg az MSZMP-vel az ország problémáit. Az ÚMF javaslata, az Országos Nemzeti Bizottság létrehozása, nem állt ettől távol, holott ekkor már nyilvánvaló volt, hogy a szabad választások előkészítése érdekében kétoldalú tárgyalásra van szükség a hatalmat gyakorló MSZMP és az ellenzéki pártok képviselői között.

JURTA SZÍNHÁZ ► A színházat 1985-ben magánereiből kezdte építtetni a Népligetben Romhányi László (1944–2005) rendező. Ebben az épületben került sor az akkoriban „alternatívnak” nevezett nem hivatalos szervezetek rendezvényeire. 1988-ban itt tartotta nyilvános vitáit a Magyar Demokrata Fórum, itt alakult meg a Szabad Demokraták Szövetsége. A szabad választások közeledtével a színháznak ez a funkciója megszűnt, az épület egyre inkább szélsőséges szervezetek székhelye lett.

SZABÓ MIKLÓS ► Lásd az *Elfogytak a tartalékok, kimerült a birodalom* (1987) című írás jegyzetét.

MOLNÁR PÉTER ► (1964) a Fidesz alapító tagja, országgyűlési képviselő. 1994-ben átlépett az SZDSZ-be. Jelenleg egyetemi oktató.

ROMÁNY PÁL ► (1929) agrárközgazdász, 1970–1973 az MSZMP Bács-Kiskun megyei bizottságának első titkára, 1975–1980 mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszter. Az MSZMP Politikai Főiskolájának rektoraként, a Központi Bizottság 1988. december 15-ei határozata értelmében ő volt a vezetője az egyik munkacsoportnak, amely javaslatokat dolgozott ki a többpártrendszerhez és az „alternatív szervezetekhez” való viszony kérdéséről. (Lásd erről Révész Béla tanulmányát, *Beszélő*, 2006. 1. szám.) A pártvezetés olyan koalíciós kormányzást szeretett volna létrehozni – mindenekelőtt a történelmi pártokkal (kisgazdák, szociáldemokraták) –, amely elfogadja az MSZMP vezető szerepét. (Lásd *Beszélő* 1995/16. szám: „Beszélgetés Berecz Jánossal”.)

NÉMETH MIKLÓS ► (1948) közgazdász, politikus. 1987-ben a Központi Bizottság gazdaságpolitikai titkára, 1988 májusától a PB tagja, 1988. november 4-től 1990. május 23-ig miniszterelnök. Bár az MSZP elnökségének tagja, 1990-ben függetlenként választják meg országgyűlési képviselőnek. 1991-ben lemond mandátumáról.

BERECZ JÁNOS ► Lásd a *Grósz a reformellenes, reakciós csoport egyik vezetője* (1985) című írás jegyzetét.

POZSGAY IMRE ► Lásd a *Pozsgay az egypártrendszer demokratizálását kívánja* (1987) című írás jegyzetét.

EZT KÖVETELI AZ ÉLETBEN MARADÁS PARANCSA

FERGE ZSUZSA, SOLT OTTILIA ► Lásd a *Szociálpolitikai reformjavaslat* (1987), illetve a *Társadalmi Szerződés, avagy a politikai kibontakozás feltételei* (1987) című írások jegyzeteit.

MOST DURAY A FŐ ELLENFÉL

DURAY MIKLÓS ► (1945) Csehszlovákiai, majd szlovákiai magyar jogvédő politikus. Politikai tevékenységét a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Egyesületében (CSEMADOK) kezdte, amelynek 1968-ban egy évig elnökségi tagja volt. A Prágai Tavasz idején hozta létre a Magyar Ifjúsági Szövetséget, amelyet a következő év novemberében a belügyminisztérium betiltott. 1978-ban megalapította a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságát, amely a magyar kisebbséggel szemben elkövetett – Csehszlovákia alkotmányával ellentétes – jogsértéseket dokumentálta, a dokumentumokat eljuttatta a Helsinkii Záróokmány ajánlásainak megvalósulását nyomon követő madridi utókonferenciához, és a párizsi *Magyar Füzetek* 6. számában is közreadta. 1982. november 10-én Durayt letartóztatták. A Charta 77 levelet írt a csehszlovák főügyészhez, Irving Howe, Susan Sonntag és Kurt Vonnegut nyílt levélben szólította fel Lázár György magyar miniszterelnököt, hogy vesse latba befolyását Duray érdekében (a levél a *New York Review of Books*-ban jelent meg, 1983 februárjában, Tamás Gáspár Miklós Gustáv Husáknak címzett nyílt levelet, Budapesten pedig 350-en írtak alá egy Losonczi Pálnak, az Elnöki Tanács elnökének címzett tiltakozást. A per tárgyalásán (1983. január 31.) megjelent az Amnesty International képviselője valamint három magyar író: Cseres Tibor, Csurka István és Mészöly Miklós. A tiltakozások nem voltak hiábavalóak, a tár-

gyalást a második napon bizonytalan időre elnapolták, Durayt február 21-én szabadlábra helyezték. (A nyílt levelek szövegét a Demszky Gábor által kiadott *Tájékoztató* 1. és 2. száma közölte, a pert a *Beszélő* 7. száma ismertette.) 1983 novemberében a szlovák kormány jóváhagyott egy törvényjavaslatot, amely lehetővé tette volna, hogy „a szülők kérésére” a helyi hatóságok a nemzetiségi tannyelvű iskolákban korlátozzák a nemzetiségi nyelvű oktatást. Erről a Szlovákiai Magyar Iskolák Védelmi Csoportja 1984 februárjában tájékoztatta a szülőket. A következő hetekben tízezren tiltakoztak a törvényjavaslat ellen. A kifogsolt szakaszok kimaradtak az elfogadott törvényből, az iskolaügyi miniszter azonban sajtótájékoztatóján jelezte, hogy a kihagyott szakaszokat rendelettel fogják pótolni. Duray emiatt nyílt levélben fordult Husák államelnökhöz, a csehszlovák kormányhoz és a törvényhozáshoz. Időközben, 1983 januárjában, New Yorkban, Püski Sándor kiadásában, Csoóri Sándor előszavával megjelent Duray *Kutyaszorító* című önéletrajzi műve. Főképp ez az utóbbi volt az indítéka, hogy Durayt 1994. május 10-én ismét letartóztatták, és „a köztársaság külföldi érdekeinek megsértése” valamint „izgató hírek terjesztése” miatt új büntetőeljárást indítottak ellene. A tiltakozások ezúttal sem maradtak el: Tom Lantos az amerikai kongresszusban, a Charta 77 több ismert, cseh és szlovák tagja levelekben emelt szót Duray érdekében. Az amerikai PEN-Klub négy tagja (Norman Mailer, Allen Ginsberg, Arthur Miller, Kurt Vonnegut) Gustáv Husákhöz intézett nyílt levélben tiltakozott. Budapesten az előző tárgyaláson részt vett három író hozta nyilvánosságra nyilatkozatát, júliusban pedig Bence György és Benda Gyula kezdeményezésére Duray-bizottság alakult a szolidaritási akciók összehangolása céljából. (A dokumentumokat, leveleket Demszky Gábor 1983 novemberében indult, *Hírmondó* című folyóiratának 5. száma, majd pedig a *Beszélő* melléklapja, a *Külön-Beszélő* 1. száma közölte.) A per a tiltakozások ellenére folytatódott, de a következő év májusában Durayt az általános amnesztia keretében szabadon bocsátották. Csoóri Sándor előszavának ügyéről a Központi Bizottság Titkársága hozott határozatot (1983. június 13.). Eszerint az előszóra nyilvánosan kell válaszolni, Csoóri pedig mint az Írószövetség elnökségének tagja az Írószövetség képviselőjében nem

utazhat külföldre, politikai tartalmú írása további intézkedésig nem jelenhet meg. Lásd Csizmadia Ervin: *A magyar demokrati-kus ellenzék (1968–1988). Dokumentumok* T-Twins Kiadó, 1995, 199–200. o. A választ Hajdú János írta meg, írására Eörsi István felelt *Egy újságíró és a „realitások”* címmel (*Beszélő*, 9. szám). 1988-ban Duray csatlakozott a Szabad Kezdeményezések Há-lózatához. 1990-ben megalapította az Együttélés mozgalmat, a Csehszlovákiában élő népcsoportok szervezetét. 1994-től 1996-ig a Magyar Koalíció parlamenti frakciójának elnöke volt. A 90-es évektől politikai kapcsolatokat a magyarországi pártok közül elsősorban az MDF-fel, illetve a Fidesz Magyar Polgári Szövet-séggel tartott fenn. A honlapján közölt életrajzában – a Bibó-Em-lékkönyvben közölt tanulmánya kivételével – a magyarországi szamizdatban megjelent írásairól, a demokratikus ellenzék által szervezett (fentebb leírt) szolidaritási megnyilvánulásokról nem tesz említést.

HAJDÚ JÁNOS ► (1934) újságíró. 1961-től a *Népszabadság* munkatársa, 1970-től 1974-ig bonni tudósító, 1981 januárjától a televí-zió „A Hét” című politikai műsorának vezetője volt, ebben a mi-nőségében üdvözölte a hadiállapot (1981. december 13.) kihir-detését Lengyelországban. 1987-től 1990-ig Magyarország svájci nagykövete, 1994-től 1998-ig országgyűlési képviselő (MSZP). SHAKESPEARE IGAZSÁGÁT... ► Az idézet helye: *Hamlet, dán királyfi*. Első felvonás, 2. szín. Arany János fordítása.

BORSODY ISTVÁN ► (1911–2000) Újságíró, történész. Prágában járt egyetemre, majd a *Prágai Magyar Hírlap* munkatársa lett. 1938-ban Magyarországra települt át. 1947-ben a washingtoni ma-gyar nagykövetség sajtóattaséja, a kommunista hatalomátvétel után menedékjogot kért Amerikában. Baráti kapcsolatban állt Jászi Oszkárrel. Nagy műve: *The Tragedy of Central Europe. How national rivalry led to dictatorship and the division of Europe?* (Közép-Európa tragédiája. Hogyan vezetett a nemzeti rivalizálás diktatúrához és Európa megosztottságához?). *The Hungarians: a Devided Nation* (A magyarok: egy megosztott nemzet) című könyve 1988-ban jelent meg. Rendszeres munkatársa volt a nyu-gati magyar folyóiratoknak, így a *Magyar Füzeteknek* is. 1947 előtti írásait Kenedi János rendezte sajtó alá, ezek *Európai évek* címmel, Litván György előszavával 1991-ben jelenetek meg. A ké-

sőbbi írásokat tartalmazó *Amerikai évek* című kötete 2000-ben látott napvilágot, Sükösd Miklós szerkesztésében.

MAGYAR TÁBOROK ROMÁN MENEKÜLTEKNEK

SYLVIE KAUFFMANN ► Újságíró 1988-ban lett tagja a *Le Monde* szerkesztőségének, elsősorban a Kelet-Európa politikai és tár-sadalmi kérdéseiben való jártassága miatt. Tudósított a Gorba-csov kezdeményezte változásokról és a berlini fal ledöntéséről. 1993-tól 2001-ig washingtoni és New York-i tudósító volt, 2010 januárjától pedig ő a lap főszerkesztője. A *Le Monde* 65 éves tör-ténetében ő az első nő ezen a poszton.

GÁL ZOLTÁN ► (1940) politikus. 1974-től az MSZMP KB munkatár-sa, 1987-től a belügyminiszter-helyettes, 1989-ben belügyi ál-lamtitkár, Horváth István lemondása után 1990. márciustól má-jusig megbízott belügyminiszter. Az MSZP alapító tagja, 1990-től 2010-ig országgyűlési képviselő, 1994–1998-ban az országgyű-lés elnöke.

FALUROMBOLÁS ► Lásd a *Románia, 1988* (1988) című írás jegy-zetét.

MAGYARORSZÁG ADOTT PÉLDÁT ► Az államszocialista település-politika elsődleges célja az iparosítás településhálózati felté-teleinek megteremtése volt. Ennek megfelelően a városok s a népes bányász- és ipari községek fejlesztése került előtérbe. A „fordulat éve” (1948) idején megfogalmazott koncepció sze-rint a III. kategóriába sorolt települések – a falvak –, „fejleszté-sét oly módon kell irányítani, illetve korlátozni, hogy egy új, a szocialista termelés érdekeinek megfelelő község-hálózat kiala-kulásához vezessen (Idézi Beluszky Pál: „A piramis alján.” *Ma-gyar Tudomány*, 2009. 06.) Az 1971-ben hatályba lépő Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció hasonló szellemben ké-szült, „Ki kell jelölni – idézi Beluszky Pál hivatkozott tanulmá-nyában – azokat a településeket, centrumközségeket, amelyek a nagyüzemek gazdasági központjait és egyúttal az ellátási in-tézményeknek a telepítési helyét képezik, amelyek gazdaságos üzemeltetése meghatározott népességszámhoz kötött”. Ennek jegyében zajlott a települések hierarchizálása, a szolgáltató in-

tezmények (orvos, iskola, posta) áthelyezése a centrumokba, azaz az életképtelennek minősített kistelepülések elsorvasztása. Az 1980-as években már látványos volt az aprófalvak népesség-megtartó képességének rohamos csökkenése. Az akkor már károsnak tartott jelenség okát számos társadalomkutató éppen az 1971-es koncepció megvalósításában látta. A „szisztematizálás” tehát nem kizárólag Ceaușescu elmebaja, hanem olyan jelenség, amelynek a megfelelő változata Magyarországon is létezik.

LAURENT FABIOUS ► (1946) politikus, Mitterrand Szocialista Pártjának egyik vezetője. 1984-től 1986-ig, a szocialisták választási vereségéig, miniszterelnök. 1988-ban Mitterrand támogatásával lett a Nemzetgyűlés elnöke.

ANDRÉ PASSERON ► (1926) újságíró, a *Le Monde*-nak az elnöki palotába akkreditált tudósítója. Több könyvet írt De Gaulle-ról és pártjáról.

STADINGER ISTVÁN ► (1927) szociáldemokrata volt, részt vett a szociáldemokrata és a kommunista párt egyesülésének előkészítésében. 1978-tól 1988-ig Budapest Főváros Tanácsának elnökhelyettese. 1980-tól 1990-ig országgyűlési képviselő, 1988 júniusától 1989 márciusáig az Országgyűlés elnöke.

ÜBÜ KIRÁLY ► Alfred Jarry (1873–1907) abszurd drámája. Höse Übü papa Übü mama rábeszélésére megöli a lengyel királyt és megszerzi a trónt. Figurája a hatalmi tébolyt, a kapzsi önkényt testesíti meg.

JACQUES JULLIARD ► (1933) diákvezető, újságíró. Politikai szemléletében Michel Rocard „második baloldalához” áll közel.

HÁROM FONTOS DÖNTÉS

NAGYMAROSRA VONATKOZÓ DÖNTÉS ► 1988. szeptember 7-én a Minisztertanács – az ellenvetéseket figyelmen kívül hagyva – a bős-nagymarosi vízlépcső építésének folytatását javasolta a parlamentnek, Szeptember 12-én több tízezer főnyi tömeg vonult a Vörösmarty térről az Országház elé. Néhány a transzparensek közül: Nem kell Grószmaros, Rosszul értették? Mi nem többgátrendszert akarunk, Vízlépcsőd. A tüntetők küldöttsége petíciót adott át Straub F. Brunónak, az Elnöki Tanács elnökének.

Október 7-én az Országgyűlés 317 igen szavazattal 19 nem és 31 tartózkodás ellenében az építkezés folytatása mellett döntött. Név szerint szavazás helyett a Ház felállással szavazott. Igennel szavazott Pozsgay Imre is, Nyers Rezső tartózkodott. Ekkor erősödött fel a népszavazás követelése. A kezdeményezők február végén 124 ezer aláírást nyújtottak be a parlamentnek. Népszavazásra végül nem került sor, május 13-án a kormány az építkezés felfüggesztéséről döntött.

ARAD UTÁN ► 1988. augusztus 28-án került sor Aradon Grósz Károly és Ceaușescu személyes találkozására. A találkozó eleve kudarcra volt ítélve, hiszen nyilvánvaló volt, hogy a román diktátor sem a magyar kisebbség, sem a „szisztematizálás” kérdésében nem fog engedni. A közvéleményt nem is a sikertelenség, hanem Grósz tétovázó, meghunyászkodó magatartása háborította fel.

FEBRUÁRI KB-HATÁROZAT ► Az MSZMP Központi Bizottsága 1989. február 11–12-i ülésén elfogadta a többpártrendszer elvét. A határozat azonban hangsúlyozta, hogy a párt továbbra is meghatározó szerepet kíván betölteni a magyar társadalomban. A határozat előkészítése során, a Politikai Bizottság február 7-ei ülésén a párt vezetői hosszú, kétszakaszos átmenetet terveztek, amelynek során biztosítani kívánták a párt „hegemóniáját”. Grósz Károly úgy vélte, az azonnali rendszerváltás polgárháborút eredményezne.

HAT KÉPVISELŐ LEMONDÁSA ► A képviselők visszahívásának elvét Lenin hirdette meg: a választók két választás között is visszahívhatják képviselőjüket, ha az nem megbízatásának megfelelően politizál. Ezt a nagyon demokratikusnak tetsző elvet a valóságban sosem alkalmazták, a rendszerváltás előtt azonban az ellenzék fegyvere lett. Sorra kezdeményezték a régi rendszerrel leginkább azonosított képviselők visszahívását, s közülük sokan – így Cservenka Ferencné, Apró Antal, Gajdos Ferenc – nem várták meg, hogy sorsukról szavazás döntsön. Folyamatban volt a visszahívási eljárás Dauda Sándor, Gregor Péter és Vida Miklós ügyében.

MÁRTON JÁNOS ► (1922–2009) parasztpárti politikus. 1989–90-ben a Hazafias Népfront ügyvezető alelnöke. Ügyvezető elnöke lett a Magyar Néppárt néven újból megalakult Nemzeti Parasztpártnak is. A régi-új párt az 1990-es választáson nem szerzett mandátumot.

GYILKOSOK ► Az MSZMP KB 1958. június 6-ai ülésén hozott határozatot arról, hogy a Nagy Imre-csoporttal szemben „szabad folyást kell engedni a törvényes eljárásnak”. Ez a korábban áru-lónak bélyegzett Nagy Imre és több társa halálos ítéletét jelentette. Az 1985–1990-es országgyűlésnek több tagja is volt, aki ezt a határozatot negyven évvel korábban megszavazta.

TDDSZ ► Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezete volt az első szakszervezet, amely a Szakszervezetek Országos Szövetségétől függetlenül, az 1028 alapító tag akaratából alakult meg 1988. május 14-én. A TDDSZ-nek jelentős szerepe volt további független szakszervezetek létrejöttében.

LÁSSUK TEHÁT, HOGY MEDDIG JUTOTTAK EL

BEREND T. IVÁN ► (1930) történész, politikus. Kutatási területe a magyar és a közép-európai gazdaság története. 1973–79: a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora, 1985–1990: a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. 1988-tól az MSZMP Központi Bizottságának tagja, Németh Miklós miniszterelnök tanácsadó testületének elnöke, a privatizációt nyomon követő Kék Szalag Bizottság tagja. 1990-től a Los Angeles-i egyetem (University of California) professzora. Néhány fontosabb műve: *Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945–1949* (1962); *A szocialista gazdaság fejlődése Magyarországon* (1974); *Válságok évtizede* (1982); *A magyar gazdasági reform útja* (1988); *From the Soviet Bloc to the European Union: The Economic and Social Transformation of Central and Eastern Europe Since 1972* (A szovjet tömbtől az Európai Unióig: Közép- és Kelet-Európa gazdasági és társadalmi átalakulása 1972 óta) (2009).

KÉTHLY Anna, KOVÁCS BÉLA, BIBÓ István ► Az 1956. november 3-án megalakult harmadik Nagy Imre-kormány tagjai voltak. Kovács Béla, a Független Kisgazda Párt egykori főtitkára, akit a szovjet hatóságok 1947. február 25-én letartóztattak, és évekig a Szovjetunióban tartottak fogva földművelésügyi miniszterként már az 1956. október 27-én alakult kormánynak is tagja volt. Kéthly Anna a Szociáldemokrata Párt, Bibó István a Petőfi Párt (a Nem-

zeti Parasztpárt utóda) képviselőjeként lett a koalíciós kormány államminisztere.

NAGY IMRE BESZÉDE ► Mondatok az október 28-án elhangzott beszédből: „A kormány elítéli azokat a nézeteket, amelyek szerint a jelenlegi hatalmas népmozgalom ellenforradalom volna. (...) Ez a mozgalom célul tűzte ki, hogy biztosítsa nemzeti függetlenségünket, önállóságunkat és szuverenitásunkat, kibontakoztassa társadalmi, gazdasági, politikai életünk demokratizmusát, mert csak ez lehet a szocializmus alapja hazánkban. (...) A kormány felkarolja a nép kezdeményezésére létrejött új, demokratikus önkormányzati formákat, és arra fog törekedni, hogy azokat be is iktassa az államigazgatásba. A magyar kormány megállapodott a szovjet kormánnyal, hogy a szovjet csapatok azonnal megkezdik kivonulásukat Budapestről, s az új karhatalom megalakulásával egyidejűleg elhagyják a város területét. (...) Senki-nek semmiféle bántódása nem eshet amiatt, hogy a fegyveres harcokban részt vett. A kormány javaslatot terjeszt az Országgyűlés elé, hogy az ország címere ismét a Kossuth-címer legyen, s hogy március 15-ét ismét ünneppé nyilvánítsák.”

KÉTSZÁZ ÉVVEL EZELOTT, MÁJUS 5-ÉN ÜLT ÖSSZE A RENDI ORSZÁGGYŰLÉS PÁRIZSBAN

FURET ÉS RICHET KÖNYVE ► *La Révolution française* (A francia forradalom) két kötet, 1965. François Furet (1927–1997) történész. 1949-ben tagja lett a Francia Kommunista Pártnak, de 1956-ban kilépett. Műveiben vitázott a francia forradalom marxista értelmezésével, Denis Richet (1927–1989) történész.

A GAZDASÁGI ÁTALAKULÁS ÉS A STABILIZÁCIÓ HÁROMÉVES PROGRAMJA

GAZDASÁGI REFORMBIZOTTSÁG ► A gazdasági stabilizáció három-éves programját a Berend T. Iván vezette munkabizottság készítette. A tervezet egyebek közt a KGST-ből való kilépés helyett a KGST piacosítását javasolta.

A MODERN PIACGAZDASÁG NEM AZONOS A MÚLT SZÁZADI KAPITALIZMUSSEL

RENDSZERVÁLTÁS ► A Szabad Demokraták Szövetsége a borító színről Kék könyvnek is nevezett programját (*A rendszerváltás programja*) a párt küldöttgyűlése 1989. március 19-ei és április 16-ai tanácskozásán fogadta el. Kertesi Gábornak és Köllő Jánosnak meghatározó szerepe volt abban, hogy az SZDSZ végképp szakított a harmadikutas illúziókkal, és a modern kapitalizmus mellett foglalt állást.

KERTESI GÁBOR ► (1951) közgazdász. Kutatási területe: munkaerő-piac, oktatás-gazdaságtan, társadalmi egyenlőtlenségek. Vezetője volt egyebek közt a cigány kisebbség társadalmi, gazdasági, oktatási helyzetét vizsgáló kutatásoknak.

KÖLLŐ JÁNOS ► Közgazdász, fő kutatási területe a munkaerőpiac. A Közgazdaságtudományi Intézet kutatási igazgatója.

A 200 ÉVIG TARTÓ POLGÁRHÁBORÚ FRANCIA PÉLDÁJA

VICHY-KORMÁNY ► Franciaország háborús veresége után, az 1940. június 22-ei fegyverszüneti egyezmény értelmében a német hadsereg nem szállta meg Franciaország déli részét. A csonka parlament diktátori hatalommal ruházta fel Philippe Pétain államfőt, akinek a hatalma azonban a német megszállóktól függött. A Vichyben működő kormány a francia forradalom hármasságát – szabadság, egyenlőség, testvériség – új jelszóra cserélte fel: munka, család, haza.

SZOLZENYICIN ► Lásd *A felejtésről* (1980) című írás jegyzetét.

FRANÇOIS FURET ► Lásd *Kétszáz évvel ezelőtt, május 5-én ült össze a rendi országgyűlés Párizsban* (1989) című írás jegyzetét.

ROMLANAK A DEMOKRATIKUS ÁTMENET FELTÉTELEI

VARGA CSABA ► (1946) szociográfus, politikus. 1976-tól 1980-ig a Fiatal Művészek Klubjának igazgatója. 1989. március 22-én bekapcsolódott az Ellenzéki Kerekasztal (EKA) munkájába, jóllehet

a Magyar Néppárt (lásd a *Három fontos döntés* [1989] című írás jegyzetét), amelyet képviselt, csak június 11-én alakult meg.

ELLENZÉKI KEREKASZTAL ► „Előbb a demokratikus pártok és mozgalmak koalícióját kell megteremteni, hogy az MSZMP-nek erős, megkerülhetetlen vetélytársa és tárgyalófele legyen” – mondta Kis János 1989. március 15-ei beszédében a Kossuth téren (*Beszélő*, 27. szám). Bár az állampárt Központi Bizottsága februárban tudomásul vette a többpártrendszer létezését, az MSZMP vezetése külön-külön kezdett tárgyalni az egyes pártokkal és társadalmi szervezetekkel, azzal a céllal, hogy nemzeti kerekasztalt hozzanak létre az ország problémáinak megvitatására. Az MDF ezzel szemben alkotmányozó nemzetgyűlés megválasztását sürgette (lásd Für Lajos cikke: „Szabad és demokratikus választásokat!” *Hitel* 1989/11. sz.). Március 19-ei küldöttgyűlésén az SZDSZ felhívást fogadott el a független szervezetek kerekasztalának megalakítására. (A felhívást Kőszeg Ferenc fogalmazta.) A szöveg elfogadása után kért és kapott szót Kónya Imre, aki a Független Jogász Fórum hasonló tartalmú felhívását olvasta fel. Kis János javaslatára az SZDSZ visszavonta a saját felhívását és a FJF-ét támogatta. Ennek alapján került sor az Ellenzéki Kerekasztal alakuló ülésére március 22-én. Az MDF nevében nyilatkozó Szabad György szerint az EKA nem lehet az ellenzéki szervezetek csúcsszerve, pusztán nézetegyeztető fórum, amely meghagyja az egyes szervezetek cselekvési szabadságát. Ezt a nézetet képviselte Varga Csaba is. Magyar Bálint ezzel szemben amellett érvelt, hogy a szervezetek legyenek kötve az együttesen kialakított állásponthoz. (Lásd Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon, 1987–1990*. 314–317. o.) Fejti György, aki az MSZMP részéről a tárgyalások előkészítését irányította, április 8-ára politikai egyeztető fórumra hívta meg a független szervezetek egy részét (kihagyva a Fideszt, a Független Szakszervezetek Demokratikus Ligáját és a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaságot). Az Ellenzéki Kerekasztal szervezetei hosszas viták után úgy döntöttek, hogy nem fogadják el a meghívást: Kónya Imrét bízták meg, hogy mint az EKA házigazdája ismertesse a szervezetek állásfoglalását. A két fél végül előkészítő tárgyalásokban egyezett meg, amelyeken az EKA-t Sólyom László és Tölgyessy Péter képviselte. Ezek során sikerült megállapodni abban, hogy

a közjogi változtatások nem előzhetik meg a tárgyalásokon kialakítandó politikai megállapodást. A résztvevők körét illetően kompromisszum született: kétoldalú tárgyalások, illetve nemzeti kerekasztal helyett háromoldalú tárgyalások lesznek. A harmadik oldalon azok a szervezetek foglalnak helyet, amelyeket akár az MSZMP, akár az EKA meghív. E megállapodás alapján a háromoldalú tárgyalások 1989. június 15-én kezdődtek meg.

A TÁRGYALÁSOKAT (...) NEM POZSGAY, HANEM FEJTI VEZETTE ► Pozsgay szabadságra utazott, Fejti július 27-én feljegyzést adott át a párttörvénnyel foglalkozó 1/2-es bizottságnak: az MSZMP csak a tagságának tartozik számadással a vagyonáról, a munkahelyekről pedig nem vonul ki. Ez ellentétes volt az MSZMP korábban, szóban előadott álláspontjával. A két kérdésben, valamint a Munkásörség feloszlátásának és a köztársasági elnök megválasztásának kérdésében a tárgyalások befejezéséig (szeptember 18.) sem sikerült megállapodásra jutni.

FEJTI GYÖRGY ► (1946) politikus, vállalkozó. 1982-től 1984-ig a KISZ KB első titkára, majd az MSZMP Borsod-Abaúj-Zemplén megyei bizottságának első titkára 1987 júniusától a Központi Bizottság adminisztratív ügyekért (védelem, belügy, igazságszolgáltatás) felelős titkára, majd az új jogszabályok kidolgozásáért felelős KB-titkár. Ebben a feladatkörében elsősorban ő tárgyalt az ellenzéki szervezetekkel. A választások után az üzleti szférába vonult vissza.

SZABAD GYÖRGY ► (1924) történész, politikus. 1970-től egyetemi tanár, 1987-ben a Magyar Demokrata Fórum alapító tagja, 1989-től az MDF elnökségének tagja. 1990-től 1994-ig az országgyűlés elnöke.

ÚJTUK NEM VOLT HIÁBAVALÓ

EMBERI JOGOK MAGYAR LIGÁJA ► A Ligue française pour la défense des droits de l'homme et du citoyen (Francia liga az emberi és állampolgári jogok védelmére) nevű szervezet 1898-ban alakult meg a hazaárulásért ártatlanul elítélt Dreyfuss kapitány védelme érdekében. Az Emberi Jogok Ligája (LDH) néven ismertté vált szervezetnek 150 nemzeti tagozata jött létre. A magyar tagozatot Justus Pál, Károlyi Mihály és Basch Viktor irodalomtörténész

alapította Párizsban, 1923-ban. A párizsi *Irodalmi Újság* főszerkesztője, Méray Tibor 1985-ben csatlakozott a szervezethez. Kezdeményezésére került sor 1986-ban, a Szenátus épületében a megemlékezésre a magyar forradalomról. Jacques Chirac, akkor Párizs főpolgármestere sírhelyet adományozott a szervezetnek a Péré-Lachaise temetőben Nagy Imre és a forradalom többi mártírja jelképes sírhelyéül. (Lásd Rainer M. János: „Szimbolikus sír Párisban” *História*, 2004/05.) A Liga budapesti tagozata 1988-ban alakult meg Antall József, Csoóri Sándor és Göncz Árpád részvételével.

SZABADSÁGHARCOS SZÖVETSÉG ► A Franciaországi Magyar Szabadságharcos Szövetség 1957-ben alakult meg Párizsban. Megszűnését 1999-ben mondta ki.

EMBERI JOGOK NYILATKOZATA ► Az Emberi és (Állam)polgári Jogok Nyilatkozata (La Déclaration des droits de l'Homme et du citoyen) a francia forradalom alapvető dokumentuma. Szövegét az Alkotmányozó Nemzetgyűlés fogadta el, 1789. augusztus 28-án.

AZ ISMERT DÖNTÉS POLITIKAI TŐKE MAGYAROSZÁGNAK

AZ ISMERT DÖNTÉS ► Németh Miklós miniszterelnök és Horn Gyula külügyminiszter 1989. augusztus 25-én közölte Helmuth Kohl német kancellárral és Hans-Dietrich Genscher külügyminiszterrel, hogy a magyar kormány döntése értelmében átengedik a magyar-osztrák határon azt a majdnem húszezer NDK-állampolgárt, akik Magyarországon tartózkodtak, és akiket a Német Demokratikus Köztársasággal 1969-ben kötött egyezmény értelmében át kellett volna adniuk az NDK hatóságainak. Gorbacsovot nem Németh vagy Horn, hanem Kohl hívta fel, hogy megtudakolja a szovjet vezetés álláspontját. A volt kancellár visszaemlékezése szerint Gorbacsov azt felelte: „A magyarok jó emberek”. Szeptember 11–13-án tizenkétezer keletnémet lépte át az osztrák határt. A tömeges menekülés nagymértékben hozzájárult az NDK összeomlásához.

József GLEMP ► (1929) 1981-től 2006-ig varsói érsek, a lengyel katolikus püspöki konferencia elnöke, 1983 óta bíboros. Egy szent-

beszédében 1989-ben a zsidó kocsmárosokat tette felelőssé a lengyel parasztok alkoholizmusáért; a zsidók, mondta, hozzájárultak a kommunizmus terjedéséhez, világszerte ellenőrzésük alatt tartják a médiát, és ha nem akadályozzák meg őket, apácákat öltek volna meg. Ennek az utóbbi kijelentésnek az volt az indítéka, hogy 1989-ben zsidó szervezetek azt követelték, hogy távolítsák el az auschwitz-i tábor bejárat elől azt a keresztet, amelyet 1984-ben a pápa állított a koncentrációs táborban meggyilkolt lengyel katolikusok emlékére, továbbá, hogy a meggyilkoltak emlékét ápoló karmelita apácák költözzenek távolabb a tábor bejáratától. Válaszul katolikus tüntetők újabb keresztet helyeztek el a tábor bejárat előtt, főképp amerikai radikális zsidó szervezetek képviselői pedig az apácák ellen tüntettek. Glomp 1991 októberében amerikai katolikus egyházi vezetők meghívására 18 napot töltött az Egyesült Államokban. Ekkor zsidó vallási vezetőkkel is találkozott, és megállapodott velük, hogy zsidó tudósok utaznak Lengyelországba, és katolikus intézményekben előadásokat tartanak a zsidó történelemről, a zsidóság szerepéről Lengyelország történetében. Radikális szervezetek eközben továbbra is tüntettek a bíboros jelenléte ellen. (Lásd *New York Times*, 1991. október 7.) 1984-ben a bíboros kiadta Roman Dmowski 1927-ben írt *Egyház, nemzet, állam* című pamfletjét. Ezzel kapcsolatban írta Adam Michnik „Az egyház és a baloldal” című cikkében (*David Ost University of Chicago Press*, 1993. 20. p.): Ezután senkinek sem lehetett többé kétsége, hogy Glomp nézetei egybevágóak az antiliberális, tekintélyelvű és antiszemita politikus elveivel.

DIURNUS ► Bodor Pál (1930) írói neve. Erdélyi magyar lapok, a bukaresti televízió magyar adásának munkatársa volt, 1983-ban települt át Magyarországra, 1990-ig a Magyar Nemzetnél dolgozott. Az itt megjelent írásai *Bodor Pál 365 jegyzete a régi Magyar Nemzetből (1985–1990)* címmel könyv alakban is napvilágot láttak.

NÉMETH GÉZA ► Református lelkész. 1990-ben alapította az Erdélyi Gyülekezetet elsősorban a Romániából elmenekült-áttelepült magyarok számára. A gyülekezet Kőbányán, a Reménység Szigete elnevezésű közösségi központban működik, ökumenikus alapon, azaz katolikus–protestáns összefogással. A gyülekezet a

lelkész 1995-ben bekövetkezett halála után is fennmaradt. Magyarország – a szocialista országok közül elsőként – éppen a Romániából érkező menekültekre való tekintettel, csatlakozott a menekültek védelméről szóló 1951-es genfi egyezményhez. Az egyezmény értelmében a menedékjogi eljárás nem teszi lehetővé, hogy a hatóságok nemzeti, nemzetiségi hovatartozás, etnikai eredet, politikai nézetek alapján különbséget tegyenek a kérelmezők között. Ugyanakkor más eljárásban, például a tartózkodási, letelepedési engedély kérelmezése, vagy állampolgársági kérelem esetén jogszabály megállapíthat kedvezményeket a kérelmező nemzeti hovatartozása, anyanyelve alapján.

MAJSAI TAMÁS ► Lelkész, a Wesley János Lelkészképző Főiskola teológia szakának oktatója. Kutatóként egyházi személyek és az állambiztonsági szervezet kapcsolatrendszerével foglalkozik.

EGY ÉV ALATT NAGY UTAT TETT MEG AZ ORSZÁG

KULCSÁR KÁLMÁN ► (1928) jogász, politikus. Pályáját katonai ügyészként kezdte. 1969-ben a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetének igazgatója volt, 1983-tól az akadémia főtitkár-helyettese. 1988-tól igazságügyi miniszter, a választások után három évig kanadai nagykövet. Minisztériumában készült 1988-ban az *egyesülési és gyülekezési törvény* tervezete, amely az állampárt politikai megrendelésének megfelelően az alapjogok gyakorlását tartalmi feltételekhez és ennek megfelelő engedélyezési eljáráshoz kötötte volna. Mindkét tervezet elvérzett a társadalmi vita során, 1989 januárjában a parlament olyan törvényeket fogadott el, amelyek alapjogként ismerték el a békés célú gyülekezést és egyesülést. Az alkotmánykonceptiót 1989 január végén, az Igazságügyi Minisztériumban, az „alternatív” szervezetek részvételével rendezett konzultáción, az SZDSZ szakértőjeként Tölgyessy Péter elemzése semmisítette meg.

NEXT 2000 ► 1989. augusztus 31-én, Demszky Gábor, az SZDSZ ügyvivője, Kónya Imrével, a Független Jogász Fórum képviselőjével együtt, arról tájékoztatta a sajtót, hogy az MSZMP csekély törzstőkével (3 millió forint) Next 2000 néven kft.-t hozott létre, amelyre megpróbálta átruházni a párt üdülőinek, számítógépes

hálózatának tulajdon-, illetve kezelői jogát. A sajtótájékoztatón bemutatott egy, a cégbírósághoz benyújtott ingatlanlistát. A felsorolt ingatlanok könyv szerinti értéke egymilliárd forint, valószínű piaci értéke azonban 30–50 milliárd forint. Demszky fel szólította az Országgyűlés független képviselőit, hogy alkossanak törvényt, amely útját állja a párt és a tőle függő szervezetek (a KISZ, a szakszervezetek) effajta tranzakcióinak. A Next 2000 ügye a vagyonátmentés jelképévé vált.

A BTK. MÓDOSÍTÁSA

A BÜNTETŐ TÖRVÉNYKÖNYV (Btk.) és a BÜNTETŐELJÁRÁSI TÖRVÉNY (Be.) ► Módosításukkal külön szakbizottság foglalkozott a háromoldalú tárgyalások során. A hat szakbizottság közül – az alkotmány módosításával foglalkozó bizottság mellett – ez a bizottság végezte a legeredményesebb munkát.

EZ A PÁRT VALÓJÁBAN NEM PÁRT, HANEM ÁLLAMPÁRT

LENGYEL LÁSZLÓ ► (1950) közgazdász, esszéíró. 1976-tól a Pénzügykutató Intézet, 1987-től a Pénzügykutató Rt. munkatársa, 1990-től az utóbbi elnök-vezérigazgatója. Jelen volt az 1985-ös monori tanácskozáson, az 1987-es lakitelki találkozón, szerkesztője és szerzője volt a *Fordulat és reform* programnak, alapító tagja az Új Márciusi Frontnak, 1988–89-ben a Nyilvánosság Klub ügyvivője, 1989-től a 2000 című folyóirat főmunkatársa. Számos irodalmi portrét rajzolt a rendszerváltás szereplőiről. Lásd még a *Fordulat és reform* című írás jegyzetét.

REFORMSZÖVETSÉG ► A felbomló MSZMP legnagyobb platformja, a párt utolsó (XIV.) kongresszusának megnyitása (1989. október 6.) előtt néhány nappal alakult meg az MSZMP reformköreinek tagjaiból, de hamar gyűjtőplatformmá vált. Vezetője és szövegírói: Kósa Ferenc, Ágh Attila, Gázsó Ferenc. Keserű Imre és Vitányi Iván. A kongresszus megnyitása után az 1200 küldött közül 700 már a Reformszövetséghez csatlakozott. Az új párt, az MSZP, miközben elhatárolódott az állampárttól, az MSZMP jogutódá-

nak tekintette magát, megörökölve így az MSZMP vagyonát és tagságát. Az utóbbi nem sikerült, a hajdani párttagságnak csak öt százaléka csatlakozott az új párthoz.

MEDGYESSY NYILATKOZATA ► Nem csatlakozott az új párthoz Medgyessy Péter, még akkor sem, amikor az MSZP jelöltjeként miniszterelnök lett.

NEHÉZ VOLNA MEGMONDANI, KIÉ A FŐHATALOM

ÚJRA ÖSSZEÜLT AZ ELLENZÉKI KERESZTAL ► A gazdasági és szociális kérdésekről megindult tárgyalások nem vezettek eredményre: az ellenzéknek az volt az álláspontja, hogy a felvetett kérdésekről a szabadon választott országgyűlésnek kell majd döntenie. Bár az SZDSZ október végi küldöttgyűlése, Tölgyessy Péter javaslatára, az EKA életre keltését szorgalmazó nyilatkozatot fogadott el, a pártok között élesedő versengés az együttes működést lehetetlenné tette.

BIHARI MIHÁLY ► (1943) jogász, politológus. Az MSZMP reformtáborához tartozott, ezért 1988-ban kizárták a pártból. 1994-ben pártonkívüliként, de az MSZP támogatásával országgyűlési képviselővé választották. 1999-től az Alkotmánybíróság tagja, 2005-től mandátuma lejártáig elnöke.

SCHLETT ISTVÁN ► Lásd az *Egy másik kompromisszumos reformterv* (1987) című írás jegyzetét.

A JÓZAN ÉSZ SZABÁLYAI SZERINT ENNÉL TOVÁBB NEM LEHET MENNI

A KEDDI MAGYAR NEMZETBEN ► 1989. december 12-én.

MAGYAR FÓRUM ► Hetilap, 1988-ban jött létre, Csúrka István vezetésével. Indulásakor a Magyar Demokrata Fórum lapjának számított, de egyre inkább eltávolodott a párt centrumától.

A NÉPSZAVAZÁS EREDMÉNYE ► A népszavazást az SZDSZ kezdeményezte azoknak a kérdéseknek az eldöntésére, amelyekről a háromoldalú tárgyalások során nem született döntés. A kezdeményezéshez a Fidesz, a Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata

Párt is csatlakozott. A választók négy kérdésre feleltek: 1. Csak az országgyűlési választások után kerüljön-e sor a köztársasági elnök megválasztására? 2. Kivonuljanak-e a pártszervek a munkahelyekről? 3. Elszámoljon-e az MSZMP a tulajdonában, vagy a kezelésében levő vagyonról? 4. Feloszlássák-e a Munkásőrséget? Az 1989. november 26-án megtartott népszavazáson a szavazásra jogosultak 58 százaléka vett részt, a 2., 3. és 4. kérdésre a szavazók 95 százaléka igennel felelt, az első kérdésnél azonban az igenek és nemek különbsége az 1 százalékot sem érte el. Király Zoltán már 1990-ben új népszavazást kezdeményezett a köztársasági elnök megválasztásának módjáról. Erre 1990. július 29-én került sor, ez a népszavazás azonban az alacsony részvétel miatt érvénytelen volt.

EGYÜTTMŰKÖDÉSÜK NÉLKÜL NEM OLDHATÓ MEG A VÁLSÁG

MATOLCSY GYÖRGY ► (1955) közgazdász, politikus. 1985-től a Pénzügykutató Intézet munkatársa, a *Fordulat és reform* egyik szerzője. 1990-től a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkára, Orbán Viktor kormányában 2000-től gazdasági miniszter.

VILÁGKIÁLLÍTÁS ► A Bécs-Budapest Világkiállítást 1996-ra, tervezték. A tervet az 1990-ben megválasztott kormány is fenntartotta, holott nyilvánvaló volt, hogy költségei meghaladják az ország teljesítőképességét. Lemondására végül csak 1994-ben került sor.

KÓNYA IMRE CIKKE ► 1989. december 11. Az együttműködést, sőt megfelelő feltételekkel esetleg a koalíciót a két nagy rendszerváltó párt, az MDF és az SZDSZ között sokan kíváncsún tartották; nem utasította el a gondolatot Kis János, az SZDSZ első elnöke sem. Antall József azonban a nagykoalícióval szemben a konzervatív-jobboldali pártok koalíciója mellett döntött. Nem fogadták volna el az SZDSZ-szel a koalíciót az MDF alapítói sem. A választási kampányban a két párt viszonya annyira ellenségesé vált, hogy koalícióról szó sem lehetett. Ennek ellenére minősített többséget igénylő közjogi és személyi kérdésekben sikerült a két pártnak megegyezésre jutnia. Kónya Imre (1947) ügyvéd, politikus. 1988-ban a Független Jogász Fórum egyik ala-

pítója, ebben a minőségében 1989-ben az Ellenzéki Kerekasztal kezdeményezője és házigazdája. (Erről lásd még a *Romlanak a demokratikus átmenet feltételei* [1989] című írás jegyzetét.) 1990-től 1998-ig országgyűlési képviselő, 1993-ig az MDF frakcióvezetője, 1993–94-ben belügyminiszter. Az 1996-os pártszakadaskor a Magyar Demokrata Néppárthoz csatlakozott, az MDNP-frakció tagjaként a Nemzetbiztonsági Bizottság elnöke volt. 1998-ban pártja nem szerez mandátumot.

1990

ROMÁN–MAGYAR KAPCSOLATOK

ÍRTA BIBÓ ► *A magyar demokrácia válsága* (1945).

NYUGDÍJREFORM

OECD ► Organisation for Economic Co-operation and Development (A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet). Jelenlegi formájában 1961-ben jött létre, a fejlett országok gazdasági együttműködésének szervezeteként. 1990-től kezdve feladatának tekintette, hogy segítse Közép- és Kelet-Európa országainak gazdasági átalakulását. Magyarország 1996-ban lett a szervezet tagja.

SERGE MILANO ► Számos könyve jelent meg a szegénység, a minimálbér kérdéseiről: *Pauvreté dans pays riches* (Szegénység a gazdag országokban) 1993; *La revenue minimum garanti dans la C. E. E.* (A biztosított minimális jövedelem az Európai Gazdasági Közösségben) 1995, 1998. Idézett műve: *La pauvre absolue*.

EGÉSZSÉGÜGYI REFORM

KOPÁTSY SÁNDOR ► (1922) közgazdász. 1951-től 1958-ig az Országos Tervhivatal, 1963-tól a Pénzügykutató Intézet munkatársa, 1989–90-ben a Minisztertanács tanácsadó testületének tagja.

1993-tól a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzatban a Magyar Szakszervezetek Országos szövetsége (MSZOSZ) képviselője. Sokat foglalkozott az egészségügy gazdasági problémáival, ellenezve az egészségügyi privatizációt.

KORNAI JÁNOS ► (1928) közgazdász. 1947-ben a *Szabad Nép* gazdasági újságírója, 1955-től az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének munkatársa, egyetemi tanár, akadémikus, számos európai és amerikai egyetem vendégprofesszora, 1986-tól a Harvard University professzora. Fő kutatási területe a szocialista gazdaság. A matematikai közgazdaságtan világszerte elismert művelője. A *hiány* című sok nyelven megjelent könyvében (1980) azt bizonyította, hogy a hiány a szocialista gazdaság természetéből következik. 1989-ben jelent meg *Indulatos röpirat* című műve, amelyben határozottan szembefordult a „piaci szocializmus” gondolatával és más harmadikutas teóriákkal. Ezt a művét 17 nyelven adták ki. Az 1990-es években az egészségügyi rendszer és a nyugdíjrendszer átalakításának lehetőségeit vizsgálta.

AZ MDF PROGRAMJÁRÓL

PŐSZE LAJOS ► (1954) matematikus. Az MDF nemzetiségi és kisebbségi bizottságának titkára, 1990-ben az MDF kampányfőnöke, képviselőjelöltje, majd a Szerencsejáték Rt elnök-vezérigazgatója. 1994-ben a MIÉP képviselőjelöltje. 2009 óta a Jobbik keretében működő szakmai kabinetek irányítója, az árnyékkormány kancelláriaminisztere.

A VÁLASZTÁSOK ELÉ

A BIHARI MIHÁLY MEGÁLMODTA SZOCIALISTA PÁRT ► *Reform és demokrácia* című, 1987 nyarán írt művében Bihari törvényekkel korlátozott hatalmú s egyúttal önkorlátozó pártot ír le, amely lemond monopolhelyzetéről, de hegemoniája a parlamenti rendszer keretei között is biztosított. Biharit 1988-ban kizárták a pártból. Ezt a döntést egy évvel később, 1989. április 19-én a Központi Ellenőrző Bizottság érvénytelenítette, de Bihari, kizárt

társaihoz (Bíró Zoltán, Király Zoltán, Lengyel László) hasonlóan, párttagságát nem kívánta helyreállítani, így az MSZP létrehozásában sem vehetett részt. Lásd még az *Ez a párt valójában nem párt, hanem állampárt* és a *Nehéz volna megmondani, kié a főhatalom* (1989) című írások jegyzetét.

AZ MSZMP LÉTREHOZTA PÁRTOK ► A Hazafias Népfrent Országos Tanácsa 1989 októberében *Hazafias Választási Koalíció* néven választási szövetséget hozott létre, amelynek sikerült országos listát állítania, de mandátumot nem szerzett.

MAGYAR NÉPPÁRT ► Lásd a *Három fontos döntés* (1989) című írás jegyzetét Márton Jánosról.

AGRÁRSZÖVETSÉG ► (Nemzeti Agrár Párt) Az MSZMP agrárreformkörei 1989 májusában egyesületet hoztak létre, decemberben pedig párttá alakultak. A párt a választáson egy mandátumot szerzett, majd 1993-ban időközi választáson mandátumot nyert a párt elnöke, Nagy Tamás is. Az Agrárszövetség támogatásával került a parlamentbe Wekler Ferenc is, ő azonban az SZDSZ frakciójához csatlakozott.

MAGÁNTULAJDONON ALAPULÓ PIACGAZDASÁGOT

KERTESI GÁBOR, KÖLLŐ JÁNOS ► Lásd *A modern piacgazdaság nem azonos a múlt századi kapitalizmussal* (1989) című írás jegyzetét.

KORNAI JÁNOS, KOPÁTSY SÁNDOR ► Lásd az *Egészségügyi reform* (1990) című írás jegyzetét.

HANKISS ELEMÉR ► Lásd *A reform és a szegények* (1982) című írás jegyzetét.

KOALÍCIÓS TÁRGYALÁSOK

ANTALL JÓZSEF ► (1932–1993) történész, politikus. Középiskolai tanár, a forradalom alatt rész vett a Kisgazdapárt újjászervezésében. (Édesapja az FgKP egyik alapítója volt.) 1959-ben eltiltották a tanítástól, évtizedekig titkosszolgálati megfigyelés alatt állt. 1964-ben a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum kutatója, 1974-től igazgatója. 1989-ben Csoóri Sándor felkérésére kap-

csolódott be az Ellenzéki Kerekasztal munkájába, 1989. október 21-én az MDF elnökévé választották, pártja választási győzelme után miniszterelnök. Döntő szerepe volt abban, hogy a népi írók által életre hívott, harmadikutas mozgalom a piac és a tőke szerepét elismerő, konzervatív párttá vált.

KISS GY. CSABA ► (1945) irodalomtörténész, a lengyel irodalom, a kelet-közép-európai kultúra szakértője. Az MDF egyik alapítója. A Szabad Kezdeményezések Hálózata megalakulását előkészítő megbeszéléseken ő képviselte az MDF-et, arra törekedett, hogy közelebb hozza egymáshoz a népi és a demokratikus ellenzékét.

KULIN FERENC ► (1943) irodalomtörténész, szerkesztő, politikus. 1975-től a *Mozgó Világ* főszerkesztő-helyettese. 1981-ben a folyóirat munkatársainak a javaslatára főszerkesztő. Amikor 1983-ban leváltják, az egész szerkesztőség lemond. Lásd még *A budapesti Kulturális Fórum. A New York Review of Books* cikke (1985) című írás jegyzetét. 1990-től országgyűlési képviselő, a Kulturális, Oktatási, Tudományos, Sport-, Tv- és Sajtóbizottság elnöke.

MAGYARORSZÁGI TAPASZTALATOK, 1990

AZ ANTISZEMITIZMUS NYÍLT JELENLÉTE ► A választási kampány időszakában felerősödött az antiszemitizmus, SZDSZ-es politikusok választási plakátjaira horogkeresztet, Dávid-csillagot rajzoltak, antiszemita megjegyzéseket írtak. *Apák és fiúk* címmel megjelent egy röpirat, amely – számos pontatlan vagy hamis adattal – szabad demokrata politikusok szüleit zsidó ávosokként írta le. Az MDF politikusai, publicistái sértődötten tiltakoztak az antiszemitizmus vádjá ellen, és azt állították, hogy a megalapozatlan vád csak az MDF lejáratását szolgálja. Az erőteljes antiszemita propaganda akkor nem volt igazán hatásos, a „zsidó pártnak” minősített SZDSZ az 1990-es választás első fordulójában (március 25.) több mint egy millió szavazatot kapott, mindössze 3,2 százalékkal kevesebbet, mint az MDF.

MDF-SZDSZ-MEGÁLLAPODÁS

KÉK SZALAG BIZOTTSÁG ► A nemzetközi szakértői csoport Paul Marer (Márer Pál) kezdeményezésére, a Soros Alapítvány támogatásával jött létre azzal a céllal, hogy kidolgozza a gazdasági lépéseket, amelyeket a csoport megítélése szerint a hivatalba lépő új kormánynak meg kell tennie a gazdaság stabilizálása és átalakítása érdekében. A bizottság munkájában magyar és külföldi közgazdászok, társadalomkutatók, továbbá üzletemberek, diplomaták vettek részt.

HÍD-CSOPORT ► (Híd a közeljövőbe) az MDF és az SZDSZ által delegált, valamint független szakértőkből álló munkacsoport volt, amely a Soros Alapítvány támogatásával azért jött létre, hogy ajánlásokat dolgozzon ki a legsürgősebb – a következő száz nap során megteendő – gazdasági lépésekről.

AZ ÚJ KORMÁNY TERVEI

KÁDÁR BÉLA ► (1934) közgazdász, politikus. 1963-ban a Konjunktúra- és Piackutató Intézet (Kopint) fejlődő országokat kutató részlegének vezetője volt. Két évvel később a Magyar Tudományos Akadémia Afroázsiai Kutatóközpontjához került. 1972-ben az MTA Világgazdasági Kutatóintézete fejlett tőkésországok osztályának vezetője. 1988-ban az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézete igazgatójává nevezték ki. 1990-től 1994-ig a nemzetközi gazdasági kapcsolatok minisztere; ebben az időben a kormány egyik erős emberének tartották. 1992-ben a békéscsabai időközi választáson az MDF képviselőjelöltje volt, de a szabad demokrata Lukovics Évával szemben veszített. 1994-től 1998-ig országgyűlési képviselő volt.

AZ ÖNKORMÁNYZATI TÖRVÉNY TERVEZETÉRŐL

VEREBÉLYI IMRE ► (1944) jogász. 1977-től 1989-ig a Belügyminisztérium Államigazgatási és Szervezési Intézetének a vezetője, 1989–1990-ben belügyminiszter-helyettes, 1990-től a ciklus végéig a Belügyminisztérium közigazgatási államtitkára.

MEGYERENDSZER, FŐISPÁNI HIVATAL ► Az önkormányzati törvény lényeges részeinek elfogadásához kétharmados többségre van szükség, így a megyerendszer megerősítését, illetve a főispáni hivatal felállítását az SZDSZ egyetértése híján nem lehetett keresztülvinni. Kompromisszumként hét regionális köztársasági megbízotti hivatal jött létre, ezeket azonban az 1994-ben hivatalba lépő új kormány megszüntette.

A KÖZTÁRSASÁGI ELNÖK MEGVÁLASZTÁSA UTÁN

A VASÁRNAPI NÉPSZAVAZÁS KUDARCA ► Lásd erről *A józan ész szabályai szerint ennél tovább nem lehet menni* (1989) című írás jegyzetét a népszavazásról. A végleges köztársasági elnök (Göncz Árpád) megválasztására, valamint a Magyar Televízió és a Magyar Rádió elnökének (Hankiss Elemér, Gombár Csaba) megválasztására az MDF–SZDSZ közötti megállapodás alapján került sor.

HANKISS ELEMÉR ► Lásd *A reform és a szegények* (1982) című írás jegyzetét.

GOMBÁR CSABA ► (1939) szociológus. 1968-tól 1989-ig az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének munkatársa, 1990-től 1993-ig a Magyar Rádió elnöke. A médiaháború eredményeként Hankiss Elemérrel együtt eltávolították tisztségéből.

A FÖLDTÖRVÉNY TERVEZETÉRŐL

FÖLDÉRTÉK NYILVÁNTARTÓ HIVATAL ► Lásd *Az ingatlanadóról* (1986) című írás jegyzeteit.

A KORMÁNYPROGRAMRÓL

KÁDÁR BÉLA ► Lásd *Az új kormány tervei* (1990) című írás jegyzetét.

RABÁR FERENC ► (1929–1999) közgazdász, politikus. Ipari területen matematikai modellezéssel és számítógép-alkalmazással foglalkozott, 1975-től 1987-ig Ausztriában dolgozott. Közben az Országos Tervhivatal osztály-, majd főosztályvezetője. 1990 májusától pénzügyminiszter, decemberben Kupa Mihálynak adja át a helyét.

NÉVMUTATÓ

(A dőlt számok a jegyzetbeli előfordulásokat jelölik.)

Aczél György 115, 116, 123, 141, 264, 373, 388, 416
 Aganbegjan, Abel 240, 412
 Andropov, Jurij Vlagyimirovics 170, 177, 392
 Antall József 338, 343–345, 384, 407, 431, 436, 439
 Aron, Raymond 261, 262, 417, 418
 Ash, Timothy Garton 137–142, 383, 384, 388, 407
 Bakó Ede 212–214, 406
 Bandera, Sztjepan 134, 381, 382
 Bányász Rezső 238, 239, 411
 Barre, Raymond 151, 393
 Bauer Tamás 94, 368, 388, 389, 393, 416
 Benedek Marcell 107, 370
 Beneš, Edvard 48, 66, 68, 356, 359, 362
 Berecz János 115, 121–123, 164, 165, 195, 200, 201, 230, 271, 310, 371, 373, 419, 420
 Berend T. Iván 282–285, 426, 427
 Bethlen István 128, 380
 Bibó István 27, 28, 59, 60, 108, 112, 123–126, 155, 183, 283, 320, 348, 355, 361, 362, 369, 377, 378, 379, 384, 385, 393, 409, 422, 426

Bihari Mihály 312, 333, 415, 435, 438
 Boissonnat, Jean 148, 149, 392
 Bojtár Endre 166–169, 396
 Bokassa, Jean-Bédél 240, 411
 Bondy, François 138, 139, 384
 Borsody István 276, 422
 Brezsnyev, Leonid Iljics 170, 373, 398
 Brus, Włodzimierz 225–228, 408
 Buda Béla 92
 Bukovszkij, Vlagyimir Konsztantynovics 144, 145, 390
 Burgert Róbert 230, 408
 Camus, Albert 68, 363
 Ceaușescu, Nicolae 160, 179, 231–233, 237, 239, 240, 242, 278, 279, 395, 412, 424, 425
 Chamberlain, Arthur Neville 260, 417
 Churchill, Winston 57, 263, 360
 Clementis, Vladimír 36, 356
 Czakó Gábor 138, 385
 Csernyenko, Konsztantyin Usztyinovics 170, 398
 Csikós-Nagy Béla 248, 413
 Csoóri Sándor 138, 142, 273, 274, 364, 373, 378, 384, 385, 389, 421, 431, 439
 Csúcs László 246, 413
 Csukovszkaja, Ligyija 236, 410

Csurka István 139, 218, 219, 361, 384, 385, 389, 407, 420, 435
 Daladier, Édouard 260, 263, 417
 Danton, Georges Jacques 150, 362
 Desmoulins, Camille 65, 362
 Diurnus 304, 321, 432
 Don, Jehuda 131, 132, 381
 Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics 32, 168
 Dubček, Alexander 66, 78, 358, 362, 365
 Duray Miklós 273–277, 420, 421, 422
 Ékes Ildikó 247, 248, 413
 Eminescu, Mihai 169, 397
 Enzensberger, Hans Magnus 139, 384
 Eötvös József 256–259, 417
 Erős Ferenc 126, 379
 Fabius, Laurent 278, 279, 424
 Fejtő György 298, 418, 429, 430
 Fekete János 192, 403
 Ferge Zsuzsa 198, 199, 271, 272, 357, 404, 420
 Ferrero, Guglielmo 40, 123–126, 357, 378
 Fichte, Johann Gottlieb 167, 396
 Finkelkraut, Alain 139, 388
 Fortinbras Jenő 229–231, 339, 408
 Furet, François 288, 297, 362, 427, 428
 Für Lajos 238, 411, 429
 Gaj, Ljudevit 167, 396
 Gál Zoltán 277, 278, 423
 Gellner, Ernest 44, 358

Geraszimov, Gennagyij 240, 412
 Giscard d'Estaing, Valéry 183, 279, 392, 393
 Glomp bíboros 303, 431
 Goebbels, Joseph 261, 418
 Gombár Csaba 314, 350, 442
 Gorbacsov, Mihail Szergejevics 162, 163, 165, 170–172, 174–179, 233–237, 240, 373, 391, 394, 395, 397–401, 409, 410, 412, 431
 Gottwald, Klement 36, 356
 Grósz Károly 114–116, 121–123, 164, 165, 195, 200–202, 222, 230, 250, 278, 280, 310, 368, 371, 374, 377, 388, 393, 403, 409, 414, 420, 424, 425
 Gruša, Jiří 138, 139, 384
 Hajdú János 273–277, 422
 Hankiss Elemér 81–84, 337, 350, 366, 439, 442
 Haraszti Miklós 318, 364, 385, 404
 Havasi Ferenc 114, 191–194, 200, 372, 403
 Herder, Johann Gottfried 167, 396
 Hitler, Adolf 76, 260–264, 361, 412, 417, 418
 Hobbes, Thomas 62, 123, 125, 378
 Hollós Ervin 55–58, 360, 361
 Honecker, Erich 179, 400
 Horváth Ede 230, 408
 Horváth István 115, 123, 201, 371, 372, 423
 Hruscsov, Nyikita Szergejevics 58, 170, 175, 177, 227, 375
 Husák, Gustáv 37, 45, 119, 179, 356, 380, 420, 421

Idi Amin 240, 411
 Illyés Gyula 177, 373, 385, 409, 416
 Irving, David 56–58, 360, 361
 Janouch, František 138, 139, 384
 Jefremov, Oleg Nyikolajevics 234, 410
 Juhos Gábor 301, 302
 Julliard, Jacques 149, 279, 392, 424
 Kádár Béla 344, 353, 441, 443
 Kádár János 58, 114–116, 119, 122, 123, 159, 163–165, 174, 200–202, 214, 229–231, 239, 254, 255, 299, 320, 361, 370, 371–373, 402, 404, 405, 409, 414–416
 Kafka, Franz 32, 33, 36, 37
 KAPOLYI László 191, 192, 403
 Karády Viktor 126, 127, 130, 131, 133, 379
 Katz, Jacob 106, 109, 110, 370
 Kauffmann, Sylvie 277, 278, 423
 Kenedi János 138, 364, 377, 378, 385, 389, 412, 422
 Keresztes-Fischer Ferenc 132, 381
 Kertesi Gábor 294, 295, 334, 428, 439
 Kéthly Anna 283, 426
 Kibicz Gyula 176, 177, 399
 Király Ferenc 253, 415
 Király Zoltán 253, 400, 415, 436, 439
 Kis János 73, 74, 76–78, 202–204, 313–316, 363–365, 389, 404, 405, 429, 436
 Kiš, Danilo 138, 139, 384
 Kiss Gy. Csaba 338, 440
 Klimov, Elem Germanovics 234, 409
 Kodolányi Gyula 138, 386
 Konrád György 138, 386
 Kónya Imre 350, 429, 436
 Kopátsy Sándor 328, 336, 437
 Kornai János 328, 335, 438, 439
 Kotz László 218, 406
 Kovács Béla 283, 426
 Kovács Mária 126, 133, 379
 Kozák Gyula 242, 412
 Köllő János 294, 295, 334, 428, 439
 Kőszeg Ferenc 202, 404, 405, 429
 Krasniński, Zygmunt 169, 397
 Krauze, Jan 116–118, 120–123, 136, 374
 Kulcsár Kálmán 305, 433
 Kulin Ferenc 338, 387, 440
 Kundera, Milan 32, 33, 35–38, 68, 355
 Kupa Mihály 223, 407, 443
 Kuznyecov, Eduard 145, 146, 390
 Lavastine, Alexandra 231, 409
 Lázár György 122, 174, 200, 230, 377, 420
 Lengyel László 310, 313, 376, 401, 415, 439
 Lenin, Vlagyimir Iljics 63, 134, 227, 284, 366, 392, 425
 Leonhard, Wolfgang 170, 172, 397
 Lévai Katalin 126, 379
 Ligacsov, Jegor 174, 398
 Liska Tibor 69–73, 363
 Locke, John 62
 Lorenz, Konrad 117, 375
 Madách Imre 169
 Maire, Edmond 82, 366

Majsai Tamás 304, 433
 Makszimov, Vlagyimir 146, 147, 391
 Marchais, George 43, 357
 Márer Pál 249–251, 414, 441
 Márton János 281, 425
 Marx, Karl 147, 184, 226, 227, 363
 Masaryk, Tomáš Garrigue 48, 359
 Matolcsy György 317, 402, 436
 Medgyessy Péter 192, 193, 195, 250, 311, 394, 403, 414, 435
 Mendelssohn, Moses 101, 369
 Miljukov, Pavel Nyikolajevics 61, 362
 Miłosz, Czesław 168, 396, 409
 Mindszenty hercegprímás 285
 Mitterrand, François 149, 150, 278, 366, 391, 392, 424
 Molnár Péter 270, 419
 Nagy Balázs 255, 417
 Nagy Imre 27, 58, 79, 230, 255, 283, 285, 371, 372, 377, 395, 409, 417, 426, 427, 431
 Napóleon, Bonaparte 64, 258, 296, 417
 Németh Géza 304, 432
 Németh Károly 164, 408
 Németh Miklós 23, 270, 278, 280, 313, 316, 415, 419, 426, 431
 Nobécourt, Jacques 263, 418
 Norwid, Cyprian 179, 397
 Nove, Alec 225–229, 408
 Nyers Rezső 84, 86, 87, 242, 248, 254, 255, 281, 306, 312, 366, 413, 414, 416, 425
 Okos Márton 301, 302
 Opat, Victor 47–49, 359
 Óvári Miklós 230, 408
 Oz, Ámosz 139, 388
 Ozouf, Mona 63–65, 362
 Pákh Tibor 138, 386
 Passeron, André 278, 424
 Péteri János 198, 404
 Pető Iván 299
 Petschnig Mária Zita 247, 326, 413
 Pikler J. Gyula 159, 394
 Piłsudski, Józef 261, 418
 Pokol Béla 181–183, 400
 Pol Pot 147, 391
 Pozsgay Imre 183–185, 194, 271, 278, 298, 299, 306, 369, 401, 420, 425, 430
 Pósz Lajos 329, 330, 438
 Pulai Miklós 193, 403
 Puskin, Alexandr 167, 396
 Rabár Ferenc 353, 407
 Radu, Ion 233
 Rákosi Mátyás 58, 115, 122
 Renan, Ernest 75, 365
 Richelieu bíboros 64
 Richet, Denis 288, 427
 Rizskov, Nyikolaj 162, 174, 398
 Robespierre, Maximilien de 63–65, 150, 362
 Rocard, Michel 82, 151, 366, 392, 424
 Romanov, Grigorij Vasziljevics 115, 121, 171, 373, 377
 Romány Pál 270, 419
 Saint-Just, Antoine 65, 362
 Satory, Suzanne 118, 119
 Schiller, Gilles 240, 241
 Schlett István 210–212, 313, 406
 Schumpeter, Joseph 106, 225, 370, 408

- Sikorski, Władisław 56, 57, 360
 Šimečka, Milan 44, 45, 47, 358,
 365
 Sinowatz, Alfred 117, 375
 Smrkovský, Josef 44, 78, 358,
 365
 Solt Ottília 202, 242, 243, 271,
 364, 372, 404, 405, 420
 Sontag, Susan 138, 383, 384
 Soós Károly Attila 292
 Sós Aladár 159, 394
 Soulé, Veronique 122, 123
 Spinoza, Benedictus (Baruch) 62
 Stadinger István 20, 278, 281,
 424
 Stenders, Gothards Fridrihs 167,
 396
 Sturdza, Mihail 97, 369

 Szabad György 299, 429
 Szabó Miklós 269, 399, 408 (lásd
 még Fortinbras Jenő és Kibicz
 Gyula)
 Szabó Zoltán 124, 378
 Szaharov, Andrej Dmitrijevic
 138, 236, 410
 Szalai Júlia 94, 368
 Széchenyi István 74
 Szekfű Gyula 100, 101
 Szelényi Iván 336, 386
 Szolzsenyicin, Alexandr Iszaje-
 vics 35, 150, 297, 356, 392,
 428
 Szócs Géza 137, 383
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 37,
 46, 115, 118, 170, 171, 227,
 233, 255, 331, 358, 375, 392,
 408, 410
 Szűrös Mátyás 178–180, 399

 Tábori András 80, 81
 Tamás Gáspár Miklós 138, 159,
 160, 387, 420
 Tardos Márton 85–87, 218, 367,
 400, 406
 Tatu, Michel 91, 368
 Teng Hsziao Ping 163, 395
 Tigrid, Pavel 66–68, 362
 Titmuss, Richard 42, 357
 Tito, Josip Broz 79, 371
 Tocqueville, Alexis de 51, 53, 55,
 359
 Todd, Emmanuel 93, 94, 368
 Townsend, Peter 42, 357

 Tyihonov, Nyikolaj Alexandrovics
 171

 Újhelyi Szilárd 255, 416

 Vaculik, Ludvik 10, 137, 383
 Varga Csaba 298, 428, 429
 Vargha János 117, 376
 Vásárhelyi Miklós 161, 255, 389,
 395, 411, 416
 Verebélyi Imre 347, 442
 Villányi Miklós 18, 252, 253, 254,
 414, 415
 Vörösmarty Mihály 166, 169

 Weber, Franz 117, 376
 Weber, Max 104, 370

 Zala Júlia 243, 412
 Zaligin, Szergej 236, 410
 Zaslavszkij, Ilja 236, 410
 Zinovjev, Alexandr 35, 265–268,
 356, 418

X 126521

448

Kemény István (1925–2008), a magyar szociológia egyik legnagyobb alakja 1977-ben megelégtelte a kutatómunkáját és magánéletét ellehetetlenítő házassági zaklatást, és elhagyta Magyarországot. Másfél tizedes párizsi emigrációja idején heti rendszerességgel jelentkezett a Szabad Európa Rádióban rövid jegyzeteivel. A SZER müncheni központjában gépelt jegyzetek nagy része eltűnt, a hanganyagnak csak kisebb része lelhető fel a Széchényi Könyvtárban, de szerencsére fennmaradtak a géppel vagy kézzel írt eredeti szövegek. E kötet az 1980 és 1990 között elhangzott műsorokból tartalmaz válogatást. Kemény István Magyarországgal és a határon túli magyarokkal, az ország helyzetét közvetlenül érintő külföldi eseményekkel, a kor szellemi áramlataival foglalkozó „egyszeresek” élőben idézik meg a rendszerváltás felé vezető országot, az államszocializmus végnapjait, egy politikai-gazdasági rendszer megszületését.

ISBN 978 963 276 057 5

2980 Ft

es rövidhullámon
ad Európa Rádióban

XA 120111

...és a 49 méteres rövidhullámon

Kemény István jegyzetei
a Szabad Európa Rádióban

1980–1990

OSIRIS